

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๗
จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ ๓
ตอนที่ ๑

ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ
เสวกเอก พระยานครราชสีมา
(สหัส สิงหเสนี)
ที่เมรุวัดเทพศิรินทราวาส
วันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๓

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๗
จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ ๓
ตอนที่ ๑

ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ
เสวกเอก พระยานครราชสีมา
(สหัส สิงหเสนี)
ที่เมรุวัดเทพศิรินทราวาส
วันที่ ๒๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๓

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์

NATIONAL LIBRARY OF THAILAND

31111004529481

สารบาญเรื่อง

คำนำ	หน้า ๑
ประวัติเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) แผนที่ลำดับสกุล	" (ก)
ประวัติพระยานครราชเสนี (สหัต สิงหเสนี)	" ก
จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ ๓	" ๑
มูลเหตุสงครามไทยกับญวน	" ๑
ฉบับที่ ๑ ตราตอบเมืองปราจีนบุรี ให้จัดซื้อ ข้าวเตรียมไว้ ๕๐๐ เกวียน	" ๕
ฉบับที่ ๒ ตราตอบเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) เรื่องพระยาพิบูลย์ ยกมาติดตามพระยาสังคโลก	" ๗
เหตุการณ์ในปีมะเสง พ.ศ. ๒๓๗๖	" ๑๒
ฉบับที่ ๑ ตราถึงเจ้าเมืองมุกดาหาร ตอบ เรื่องรับผลเร็ว สิบง บานใบ ตาม จำนวนเกณฑ์ และขแข็งข้อราชการบ้าง เล็กน้อย	" ๑๔
ฉบับที่ ๒ ตราสั่งหัวเมืองเรื่องให้เจ้าพระยา ธรรมา (สมบุญ) เป็นแม่ทัพ	" ๑๕
ฉบับที่ ๓ ตราถึงพระยาน่าน, พระยาแพะ	" ๒๔

ฉบับที่ ๘ ในบอกเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)	หน้า ๔๖
ฉบับที่ ๙ หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ถึงพระยาสุรสีห์เทพ	” ๔๗
ฉบับที่ ๑๐ หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ถึงพระยานรราช มนตรี	” ๔๘
ฉบับที่ ๑๑ หนังสืออุปฮาดเมืองหลวงมุลอง มาถึงเจ้าเมืองหลวงมุลอง พระนคร พนม ท้าวรบตฺร	” ๔๙
ฉบับที่ ๑๒ ในบอกเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)	” ๕๐
ฉบับที่ ๑๓ ในบอกเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)	” ๖๐
ฉบับที่ ๑๔ ในบอกเมืองสระบุรี ขอเรือ ลำเล็กกองทัพลองมากรุงเทพ ฯ	” ๖๑
ฉบับที่ ๑๕ ตราตอบเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) เรื่องถอยทัพ จากเมืองโจดก	” ๖๒
ฉบับที่ ๑๖ รายงานของพระยาราชนิกุล เสนอแม่ทัพใหญ่	” ๖๕

ฉบับที่ ๑๗ คำให้การหมั้นโชอันจิต	หน้า ๗๕
ฉบับที่ ๑๘ คำให้การนายสุข	„ ๗๖
ฉบับที่ ๑๙ รายงานพระสุนทรราชวงศา เสนอแม่ทัพใหญ่	„ ๘๗
ฉบับที่ ๒๐ ระยะเวลาเรือใบไปเมืองญวน	„ ๘๑
เหตุการณ์ในปีมะแม พ.ศ. ๒๓๓๘	„ ๘๕
ฉบับที่ ๑ ตราถึงพระยานครชัยศรี	„ ๘๖
ฉบับที่ ๒ คำให้การนักขวน ให้แก่หมื่นพิทักษ์ ปลายแดน	„ ๘๗
ฉบับที่ ๓ หนังสือเจ้าพระยาธรรมราชบดี แม่ทัพ ใหญ่ถึงเจ้าเมืองหัวพันห้าทั้งหก	„ ๑๑๓
เหตุการณ์ในปีวอก พ.ศ. ๒๓๓๕	„ ๑๒๒
ฉบับที่ ๑ ตราถึงเมืองสุวรรณภูมิ เรื่องตั้งให้อุปฮาด เมืองร้อยเอ็จเป็นที่พระรัตนวงศา	„ ๑๒๓
ฉบับที่ ๒ ขอสุภอักษรเจ้านครจำปาศักดิ์	„ ๑๒๘
ฉบับที่ ๓ ขอสุภอักษรเจ้านครจำปาศักดิ์	„ ๑๒๙
ฉบับที่ ๔ ใบบอกเมืองอุบลราชธานี เรื่องแต่ง ท้าวเพี้ยไปรักษาราชการทางเมืองมุกดาหาร	„ ๑๓๓
เหตุการณ์ในปีระกา พ.ศ. ๒๓๔๐	„ ๑๓๔
ฉบับที่ ๑ ตราถึงข้าหลวงและเจ้าเมืองหนองคาย เจ้าเมืองหนองหาร	„ ๑๓๕

ฉบับที่ ๒ บันทึกจำนวนคนกรุงเทพ ฯ และหัว

เมืองเกณฑ์ทำเมืองพัทลุง พ.ศ. ๒๓๘๐ หน้า ๑๔๔

ฉบับที่ ๓ บันทึกการบอกขนาดเมืองพัทลุง

เป็นต้น

,, ๑๔๓

เหตุการณ์ในปีจอ พ.ศ. ๒๓๘๑

,, ๑๔๔

ฉบับที่ ๑ ตราสั่งให้เมืองฉะเชิงเทรา รักษาแก้วน

และกระป๋องของเจ้าองค์ด้วง

,, ๑๔๕

ฉบับที่ ๒ ตราถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา

(สิงห์ สิงหเสนี) เรื่องให้จัดส่งเครื่องยศ

เจ้าองค์ด้วงไว้กับเมืองพัทลุง

,, ๑๕๐

ฉบับที่ ๓ ตราถึงข้าหลวงและกรมการเมืองปราจีน

บุรี สั่งจ่ายเกลือ ๖๐๐ ถึงส่งไปเมืองพัทลุง ,, ๑๕๒

ฉบับที่ ๔ จำนวนครัวทางภาคอีสานที่อพยพเข้ามา

พึ่งพระบรมโพธิสมภาร ซึ่งแยกย้ายไปอยู่

ต่างเมืองตามใจสมัคร

,, ๑๕๔

เหตุการณ์ในปีกุน พ.ศ. ๒๔๘๒

,, ๑๕๖

ฉบับที่ ๑ ย่อความในบอกต่าง ๆ

,, ๑๕๗

ฉบับที่ ๒ บัญชีกองทัพเจ้าพระยาบดินทรเดชา

(สิงห์ สิงหเสนี) เมื่อยกไปเมืองพัทลุง ,, ๑๗๔

- ฉบับที่ ๓ ตราถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา
(สิงห์ สิงหเสนี) เรื่องให้พระราชทาน
เสื้อผ้าแก่นายทัพนายกอง หน้า ๑๕๐
- ฉบับที่ ๔ ตราถึงกรมการเมืองปราจีนบุรี
และกระบินทรบุรี ,, ๑๕๑
- ฉบับที่ ๕ คำให้การนายถ่อญวน ,, ๑๕๒
- ฉบับที่ ๖ ตราถึงเมืองกาฬสินธุ์, ไซยบุรี,
สกลนคร ให้ไปกวาดต้อนครอบครัวญวน
ที่ค่ายนาขหนองม้า ,, ๑๕๘
- ฉบับที่ ๗ รายการเสื้อที่พระราชทานนายทัพ
นายกอง ,, ๒๐๒
- ฉบับที่ ๘ ย่อความใบบอกต่าง ๆ ,, ๒๐๖

ฉบับที่ ๔ ตราตั้งเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)	หน้า ๓๐
เหตุการณ์ในปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๗๖	» ๓๒
ฉบับที่ ๑ ตราตอบเจ้าพระยาธรรม (สมบุญ) เรื่องกวาดต้อนเมืองพวน	» ๓๔
ฉบับที่ ๒ หนังสือญวนเกลี้ยกล่อมชาวไทย ภาคอีสาน	» ๓๕
ฉบับที่ ๓ หนังสือหลวงราชเสนา มหาคไทย ถึงพระยานครเสียมราบ	» ๓๕
ฉบับที่ ๔ หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ถึงเจ้าพระยา นครราชสีมา (ทองอิน อินทรกำแหง)	» ๔๐
ฉบับที่ ๕ หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ถึงเจ้าองค์อ้อม เจ้าองค์ด้วง พระองค์แก้ว	» ๔๒
ฉบับที่ ๖ หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ถึงพระยาราชนิกุล พระยาพิชัยสงคราม	» ๔๓
ฉบับที่ ๗ หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ถึงพระยาจำแสน พระยาณรงค์พิชัย พระยาปราจินบุรี	» ๔๕

สารบาณรูป

๑. รูปเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

รูปยืน อยู่ข้างหน้าประวัติ

รูปนั่ง ระหว่างหน้า (ณ)-(ด)

๒. รูปพระยานครราชเสนี (สหัต สิงหเสนี)

อยู่หน้าประวัติ

๓. ภาพแสดงการดำเลียงกองทัพ

กองช้างและกองเดินเท้า ระหว่างหน้า ๘-๕

กองช้าง

,, ๑๒-๑๓

กองช้างและล้อเลื่อน

,, ๓๒-๓๓

กองช้างและโคตั้ง

,, ๑๔๔-๑๔๕

กองเรือ

,, ๑๗๖-๑๗๗

คำนำ

กรมศิลปากรกำลังรวบรวมจดหมายเหตุลายราชทานทัฬหี, ใบบอก, ท้องตรา, หมายรับสั่ง ฯลฯ ซึ่งเป็นจดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวน ในสมัยรัชกาลที่ ๓ จัดเข้าเรื่องตามลำดับปี แล้วทำคำอธิบายเหตุการณ์โดยย่อเป็นปีๆ ไป สำหรับนำทางให้อ่านเข้าใจเรื่องได้ง่าย บรรดาเอกสารซึ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้ กรมศิลปากรเก็บรวบรวมไว้มาก จะเป็นเครื่องมือสำคัญของนักประวัติศาสตร์ในกาลต่อไป ถ้าได้พิมพ์ขึ้นให้แพร่หลาย จะเป็นประโยชน์หาใช้อย่างไม่

ในระหว่างที่กรมศิลปากรกำลังรวบรวมเอกสารเหล่านี้อยู่ที่หอสมุดหลวงเจือ นครราชสีมา เจ้าภาพในงานพระราชทานเพลิงศพเสวกเอก พระยานครราชสีมา (สหัต สิงหเสนี) ให้นายอรุณ สิงหเสนี และ นายกระเจ็น สิงหเสนี มาขอรับเรื่องไปตีพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานนั้น กรมศิลปากรเห็นว่า ถ้าได้พิมพ์จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ ๓ ที่รวบรวมไว้นี้จะสมควรอย่างยิ่ง เพราะว่า เรื่องราวที่ปรากฏในจดหมายเหตุนั้น เกี่ยวเนื่องด้วยประวัติท่านเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ซึ่งเป็นต้นสกุลสิงหเสนี ที่มีอยู่หลายประการ และเวลานี้ความสนใจในทางประวัติศาสตร์สยาม เจริญมากกว่าแต่ก่อน ย่อมต้องการสอบสวนข้อความประกอบความรู้ทางประวัติศาสตร์ ให้

(๒)

แนชดัยงัน กรมศิลปากรจึงแนะนำให้พิมพ์จดหมายเหตุเรื่องนี้
ก็เป็นที่พอใจของเจ้าภาพ

บรรดาจดหมายเหตุเกี่ยวกับเรื่องนี้ เท่าที่รวบรวมได้มา
อาจแบ่งพิมพ์ได้เป็นตอนๆ ตามความประสงค์ของเจ้าภาพ เพราะ
ฉะนั้นในงานนี้จึงจัดขึ้นพิมพ์เป็นประชุมพงสาวดารภาคที่ ๖๗ ตอน
ที่ ๑ คือเหตุการณ์ตั้งแต่ปีมะโรง พ. ศ. ๒๓๙๕ จนถึงปีกุน
พ. ศ. ๒๓๙๒ รวม ๘ ปี

นายอรุณ สิงหเสนี ได้ส่งภาพการจำลองกองทัพสมัย
ก่อน ซึ่งให้ช่างเขียนไว้เป็นที่ระลึกถึงงานของเจ้าพระยาบดินทร
เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) มาให้กรมศิลปากรพิจารณา กรม
ศิลปากรเห็นว่า ถ้าได้พิมพ์ภาพเหล่านั้นแทรกลงในท้องเรื่อง จะ
ช่วยจูงใจให้ผู้อ่านนึกเห็นความจริงของเรื่องได้ง่ายขึ้น จึงอนุมัติ
ให้พิมพ์ประกอบไปด้วย ๕ ภาพ

อนึ่ง เจ้าภาพได้ส่งประวัติเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์
สิงหเสนี) และประวัติเสวกเอก พระยานครราชเสนี (สหัด
สิงหเสนี) มาตีพิมพ์ไว้ข้างต้น กรมศิลปากรได้ช่วยแก้ไขเพิ่มเติม
ประวัติเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ให้บางแห่ง
เท่าที่จะหาหลักฐานสอบสวนได้เป็นแน่นอน จากพงสาวดารบ้าง
เอกสารอื่นๆ บ้าง ส่วนที่ยังไม่พบหลักฐานประกอบโดยแน่นอน
นั้น ก็สมควรจะได้รับการพิจารณาต่อไป เพราะเจ้าพระยา
บดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) เป็นบุคคลสำคัญผู้หนึ่งของสยาม

(๓)

ซึ่งได้บากบั่นทำประโยชน์อันใหญ่ยิ่งให้แก่ประเทศเป็นอันมาก
จึงสมควรที่คนภายหลังจะพึงสำนึกในประวัติของท่าน ในทาง
ที่เป็นบรรทัดฐานของการบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาติ อย่างที่เอา
ชีวิตเข้าแลกด้วยความรอบคอบและกล้าหาญ

กรมศิลปากรขอโมทนากุศล ที่เจ้าภาพได้พยายามบำเพ็ญ
เป็นปฏิการคุณตลอดมา จนให้พิมพ์หนังสือเล่มนี้แจกเป็นวิทยา-
ทาน เพิ่มพูนบุญราศีอันพึงสำเร็จโดยฐานนิยม แก่เสวกเอก
พระยานครราชเสนี (สหัด สิงหเสนี) ยิ่งๆขึ้นไป เทอญ

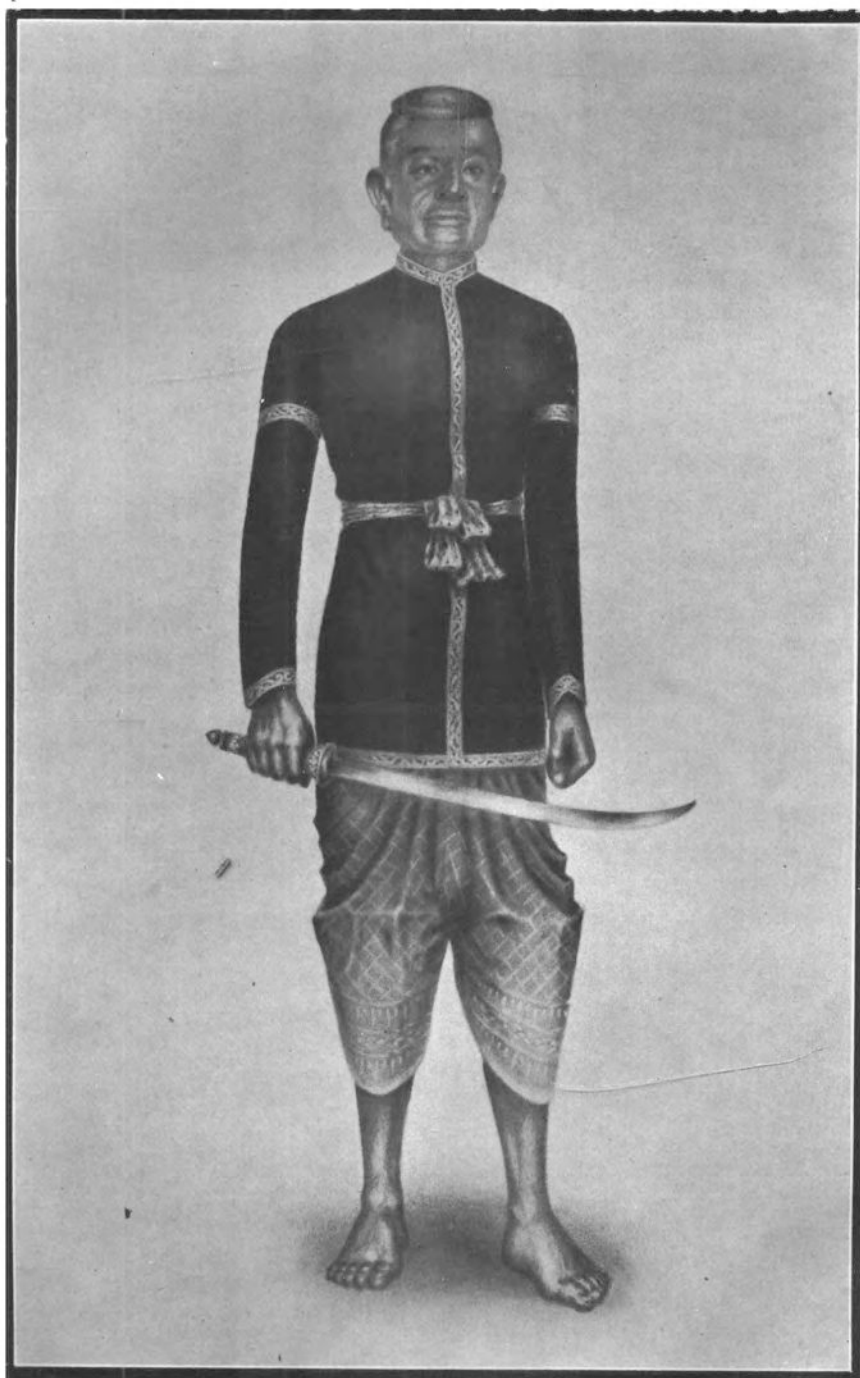
กรมศิลปากร

วันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๑

เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

สมุหนายกในรัชกาลที่ ๓

แม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จราชการคราวป้องกัน เขมร จาก ญวน

ประวัติสังเขป

เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

ตามทางสืบสวนได้ความว่า บรรพบุรุษของท่านเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) เป็นพราหมณ์ ชื่อศิริวัฒน์ รับราชการในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ อยู่ในตำแหน่งราชปโรหิต มีบุตรได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณ จนเป็นที่พระมหาราชครูพระราชปโรหิตาจารย์ ราชสุภาวดี ศรีบรมหงส์ องค์บุรีโสตามพรหมทิตาจารย์

พระมหาราชครูมีบุตรปรากฏนามต่อมา ๒ คน คือ เจ้าพระยาพิศณุโลก (เมฆ) และเจ้าพระยามหาสมบัติ (ผล)

เจ้าพระยาพิศณุโลก (เมฆ) มีบุตรปรากฏนามต่อมา ๓ คน คือ (๑) เจ้าพระยาเรนทรภักย์ (บุญเกิด) (๒) เจ้าพระยาสุรินทรภักดี (บุญมี) (๓) เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (อู่) ได้ดำรงตำแหน่งสูงสุดเป็นเจ้าพระยามหาอุปราช เป็นต้นสกุลศิริวัฒน์กุล, จันทโรจวงศ์, บุรณศิริ, สุจริตกุล, ภูมิรัตน, ชัชกุล รวม ๖ สกุล

เจ้าพระยามหาสมบัติ (ผล) มีบุตรธิดาปรากฏนามต่อมา ๖ คน คือ (๑) ญ. เลื่อน (๒) เจ้าพระยาพลเทพ (ทองอิน) ต้นสกุลทองอินและอินทรพล เป็นต้น (๓) กรมหมื่นนรินทร์

(ข)

พิทักษ์ (มุก) ภัสดากรรมหลวงนรินทรเทวี (กุ) ต้นสกุลนรินทร
กุล (๔) ท้าวทรงกันดาล (ทองศรี) (๕) ณ. ทองเภา ไปอยู่
ประเทศพม่า เพราะถูกกวาดต้อนเมื่อคราวไทยเสียกรุงศรีอยุธยา
พ.ศ. ๒๓๑๐ ว่าเป็นพระราชมารดาพระเจ้าชัยบ่อ (๖) เจ้าพระยา
อภัยราชา (ปิ่น)

เจ้าพระยาอภัยราชา (ปิ่น) มีบุตรธิดาปรากฏนามต่อมา
๘ คน คือ (๑) เจ้าจอมปรีก ในรัชกาลที่ ๑ (๒) จมื่นเด็ก
ชายหัวหม่นมหาดเล็ก ในกรมพระราชวังบวรวิชัยมงคลที่ ๑ (แดงโม)
(๓) เจ้าจอมปราง ในรัชกาลที่ ๒ (๔) เจ้าพระยาบดินทรเดชา
(สิงห์) (๕) หลวงรามรณรงค์ (โต) (๖) พระยาพิชัยสงคราม
(ให้) (๗) หลวงมหาใจภักดี (เจริญ) (๘) หลวงพิพิธ (ม่วง)
(๙) คุณหญิงบุญนาค กำแพงสงคราม (ทองอิน อินทรกำแหง)

บุตรคนที่ ๔ คือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) นั้นเกิด
แต่ท่านผู้หญิงพัก เมื่อประสูติ พ.ศ. ๒๓๒๐ เป็นปีที่ ๑๐ ใน
สมัยกรุงธนบุรี ที่บ้านริมคลองรอบกรุงธนบุรีด้านตะวันออก ซึ่ง
บัดนี้ยังเป็นเขตตจหวัดพระนคร ตอนเชิงสะพานช้างโรงสี หน้า
กระทรวงมหาดไทยทุกวันนี้

ต่อมาในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ เจ้าพระยาอภัยราชา
(ปิ่น) นำนายสิงห์ บุตรชายขึ้นถวายตัวเป็นมหาดเล็ก ในสมเด็จพระ
เจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร

นายสิงห์ ตั้งใจรับราชการฉลองพระเดชพระคุณด้วยความ

(ค)

อุตสาหะพากเพียรสม่ำเสมอ ได้รับพระราชทานยศโดยลำดับ
จนเป็นจมีนเสมอใจราช

เมื่อสิ้นรัชกาลที่ ๑ แล้ว โปรดให้ย้ายไปรับราชการที่วังหน้า
ต่อมาได้รับพระราชทานยศเป็นพระนายเสมอใจ

ในระหว่างที่เป็นพระนายเสมอใจเอง เคยต้องโทษครั้ง
หนึ่ง เพราะต้องหาว่าพาขเรือตัดหน้าฉาน ตามเรื่องมีว่าตอนเช้า
วันนั้น เจ้าพนักงานได้จัดเทียบเรือพระที่นั่ง และเรือกระบวนไว้
พร้อมแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยังมิได้
เสด็จลง หมอกกำลังลงจัด พระนายเสมอใจราช (สิงห์) มีธุระ
ผ่านเรือไปทางนั้นในระยะไม่ห่าง เพราะหมอกลงคลุมขาวมัวไป
หมด ในที่สุดก็ถูกจับไปลงพระราชอาญาจำอยู่ที่ทมิในพระราช
วังหลวง แต่อาศัยพระอนุเคราะห์ของพระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเวลานั้นยังดำรงพระยศเป็น พระเจ้าลูกเธอ
กรมหมื่นเจษฎาบดินทร ได้ทรงพระกรุณาช่วยให้พ้นโทษโดยเร็ว

เมื่อพระนายเสมอใจราช (สิงห์) พ้นโทษแล้ว ได้รับ
ราชการในตำแหน่งเดิมอีก ต่อมาได้รับพระราชทานบันดาศักดิ์
เป็นพระยาเกษตรรักษา ว่าการกรมนาฝ่ายพระราชวังบวร

พระยาเกษตรรักษา (สิงห์) เป็นผู้มีนิสัยขมักเขม้นทั้ง
ในทางราชการ และในการทางบ้าน เมื่อว่างจากราชการก็ค้าวิธีการ
ค้าขาย พยายามต่อสำเภาแต่งออกไปค้าขายยังเมืองจีน สิ่งที่ขาย
ได้ผลดีมากที่สุดคือเศษเหล็ก จัดหาซื้อส่งไปขายเป็นจำนวนมาก

(ฅ)

สถานที่ตั้งต่อสำเภา หรือเรียกอย่างหนึ่งว่าอุตะเภา ก็คือที่
บริเวณวัดตึกทุกวันนี้ การค้าได้กำเริบขึ้น ทางราชการก็เจริญ
รุ่งเรืองมาจนต้องโทษเป็นครั้งที่ ๒

ราชการสำคัญของพระยาเกษมรรักษา (สิงห์) ที่ต้องปฏิบัติ
ในระหว่างนั้นก็คือการนำ ได้ออกไปควบคุมการทำนาหลวงอยู่
เนื่อง ๆ ในที่สุดต้องหาว่าไปตั้งค่ายคูอย่างทำศึก และประกอบ
กับการที่ค้าขายเสียหลักเป็นส่วนด้วยอยู่ด้วย นักระแวงว่าจะสะ
สมเหล็กทำอาวุธบ้างกระมัง จึงถูกนำตัวมาจำไว้ในพระบรมมหา
ราชวัง แต่ก็ได้อาศัยพระบารมีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่
หัวอีกเป็นครั้งที่ ๒ เหมือนกัน ซึ่งเวลานั้นยังเป็นรัชกาลที่ ๒
พระองค์อยู่ในฐานะเป็นพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ และทรง
บัญชาราชการสำคัญหลายอย่าง ได้ทรงอนุเคราะห์พระยาเกษม
รักษา (สิงห์) แม้จะต้องโทษถูกจำอยู่ ก็พอผ่อนหนักเป็นเบา
ตลอดมาจนสิ้นรัชกาลที่ ๒

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์แล้ว
ทรงพระกรุณาให้พระยาเกษมรักษา (สิงห์) พ้นโทษ และต่อ
มาโปรดให้มีบันดาศักดิ์เป็นพระยาราชสุภาวดี ตั้งแต่นั้นสืบมา
ชีวิตของพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ก็เริ่มเจริญรุ่งเรืองขึ้นในกิจ
การสำคัญของชาติ จนปรากฏเกียรติคุณประจักษ์อยู่ในพระราช
พงศาวดารเป็นต้น

ถึง พ.ศ. ๒๓๖๕ เป็นปีที่ ๓ ในรัชกาลที่ ๓ พระเจ้าอนุวงศ์

นครเวียงจันทน์คิดการกบฏ ยกกองทัพจู่โจมเข้ามายึดนครราชสีมา
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้กรมพระราชวังบวร
 เป้ามแม่ทัพใหญ่ยกขึ้นไปทางสระบุรี แล้วโปรดให้กองทัพยกไป
 ทางเมืองปราจีนบุรี เพื่อรุกเข้าทางช่องเรือแตกอีก ๔ ทิศ กรม
 หมื่นสุรินทรรักษ์ เป็นแม่ทัพใหญ่ พระยาราชสุภาวดี (สิงห์)
 เป็นแม่ทัพหน้า

พระยาราชสุภาวดี (สิงห์) เดินทัพไปเมืองสุวรรณภูมิ พบ
 กองทัพเจ้าโอง นั้ศดาพระเจ้าอนุวงศ์ซึ่งตั้งอยู่ณเมืองพิมาย ก็ยก
 เข้าตั้งที่ตำบลบอน ทัพเจ้าโองรบไม่หยุดแตกกระจัดกระจายไปสิ้น
 เมื่อได้ชัยชนะแล้ว พระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ก็เคลื่อนกองทัพ
 ทัพไปตั้งอยู่เมืองขอนแก่น แล้วยกไปตีค่ายเวียงคุกที่เมืองยโสธร
 แตกอีก จึงหยุดพักพลอยู่ณเมืองยโสธร เพื่อสะสมกำลังสำหรับ
 ยกไปปราบนครจำปาศักดิ์ต่อไป ฝ่ายเจ้าราชบุตรซึ่งเป็นเจ้านคร
 จำปาศักดิ์ตั้งค่ายอยู่เมืองศรีสะเกษ ได้ทราบข่าวว่าพระยาราช
 สุภาวดี (สิงห์) จะยกทัพจัดตรงไปนครจำปาศักดิ์ ก็รีบยกมา
 ตั้งรับที่เมืองอุบลราชธานี และให้เจ้าปานกับเจ้าสุวรรณอนุชา
 ทั้งสอง ยกทัพมาตั้งรับทัพพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) อยู่ที่แดน
 เมืองยโสธร พระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ก็เคลื่อนกองทัพออก
 ตีทัพเจ้าปานกับเจ้าสุวรรณแตก แล้วตามไปตีทัพเจ้าราชบุตร
 ณเมืองอุบลราชธานี ฝ่ายไทยชาวเมืองอุบลราชธานีก็ถูกเกณฑ์
 เข้ากองทัพเจ้าราชบุตร เมื่อทราบว่ากองทัพพระยาราชสุภาวดี

(จ)

(สิงห์) ยกไปถึง ก็พร้อมกันก่อการกำเริบฆ่าฟันพวกเจ้าราชบุตร ล้มตายเป็นอลหม่านขึ้นในค่าย กองทัพพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ก็ตีโอบเข้ามา เจ้าราชบุตรเห็นเหลือกำลังที่จะต่อสู้ ก็พาพรรคพวกหนีไปนครจำปาศักดิ์ พระยาราชสุภาวดี (สิงห์) รับยกทัพตามติดไปไม่ลดละ ฝ่ายครัวเมืองต่าง ๆ ที่เจ้าราชบุตรกวาดไปรวมไว้ในนครจำปาศักดิ์ ทราบข่าวว่ากองทัพเจ้าราชบุตรเสียที จึงพร้อมกันก่อการกำเริบ เอาไฟจุดเผาบ้านเรือนในนครจำปาศักดิ์ไหม้ขึ้นเป็นอันมาก เจ้าราชบุตรเห็นดังนั้นจะเข้าเมืองมิได้ ก็รีบหนีข้ามฟากแม่น้ำโขงไปทางตะวันออก พระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ก็ยกกองทัพเข้าตั้งมั่นในนครจำปาศักดิ์ และให้กองตระเวนออกสืบจับพวกเจ้าราชบุตร ได้ตัวเจ้าราชบุตร, เจ้าปาน, เจ้าสุวรรณ มาจำไว้ แล้วเดินทัพมาตั้งอยู่เมืองนครพนม พอทราบว่าทัพหลวงกรมพระราชวังบวร จะเสด็จกลับกรุงเทพ ฯ จึงรีบเดินทางมาเฝ้ากราบทูลชี้แจงข้อราชการ กรมพระราชวังบวรก็โปรดให้พระยาราชสุภาวดี (สิงห์) อยู่จัดการบ้านเมืองทางภาคอีสานจนกว่าจะสงบเรียบร้อย

ครั้นกรมพระราชวังบวรเสด็จกลับถึงกรุงเทพ ฯ ก็กราบทูลความดีความชอบของพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ที่เข้มแข็งในการสงคราม สามารถปราบปรามพวกกบฏให้พ่ายแพ้ลงได้โดยรวดเร็ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้มีตราขึ้นไป ให้เลื่อนบันดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาราชสุภาวดี ว่า

ที่สมุหนายก ใน พ.ศ. ๒๓๗๐ เวลานั้นมีอายุย่างขึ้นปีที่ ๕๑

เจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) จัดการบ้านเมืองตามท้อง
ถิ่น ให้สงบลงตามสมควรแล้ว ให้เพี้ยเมืองจันท์อยู่รักษ
นครเวียงจันทน์ พร้อมด้วยท้าวเพี้ยกรมการ จึงพาเจ้าอุปราช
ลงมาเฝ้าทูลละออง ฯ ณ กรุงเทพ ฯ ในปลายปีนั้น พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบางให้เจ้าพระยา
ราชสุภาวดี (สิงห์) ผู้ว่าที่สมุหนายก เชิญไปสร้างพระวิหาร
ประดิษฐานไว้ ณ วัดจักรวรรดิราชาวาส

รุ่งขึ้นปีชวด พ.ศ. ๒๓๗๑ โปรดให้เจ้าพระยาราชสุภาวดี
(สิงห์) ผู้ว่าที่สมุหนายก ยกทัพไปนครเวียงจันทน์อีก

เมื่อไปถึงหนองบัวลำภู เจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ก็
แต่งให้พระยาราชรองเมือง พระยาพิชัยสงคราม พระยาทุกข
ราษฎร์ เมืองนครราชสีมา หลวงสุเรนทรวิชิต เป็นกองหน้า
คุมทหาร ๕๐๐ คนยกล่วงหน้าขึ้นไปตั้งอยู่พันพร้าวก่อน ครั้น
กองหน้าไปถึงพันพร้าว ได้ทราบข่าวว่าท้าวเพี้ยกรมการ ที่
ให้อยู่รักษานครเวียงจันทน์ มีกิริยาอาการผิดปกติอยู่บ้าง พระยา
ราชรองเมืองไม่ไว้ใจแก่เหตุการณ์ จึงจัดให้พระยาพิชัยสงคราม
พระยาทุกขราษฎร์ หลวงสุเรนทรวิชิต แบ่งกำลัง ๓๐๐ คน ยก
ข้ามไปตั้งพังราชการอยู่ที่นครเวียงจันทน์

ฝ่ายพระเจ้าอนุวงศ์ หนีไปพึ่งญวน ๆ อุดหนุนและนำมาส่ง
ยังนครเวียงจันทน์ พร้อมทั้งมีกำลังพลในอาณาเขตต์เวียงจันทน์

(ช)

ประมาณ ๑๐๐๐ คน พวกญวนราว ๘๐ คนเศษ พระเจ้าอนุวงศ์
ทำเป็นที่ยอมสารภาพรับผิดชอบ แสดงไม่สนใจติดกับนายทัพนาย
กองไทยเป็นอย่างดี จนนายทัพนายกองไทยหลงเชื่อว่าพระเจ้า
อนุวงศ์จะไม่เป็นปรปักษ์อีก พอรุ่งขึ้นเพลabay ๔ โมง พระเจ้า
อนุวงศ์ก็ยกพวกเข้าล้อมยิงกองพระยาพิชัยสงคราม พระยา
ทุกขราษฎร์ หลวงสุเรนทรวิชัย ซึ่งตายใจมิได้ระมัดระวังคุมเชิง
ไว้ พลทหารอยู่ข้างไม่อยู่ข้าง ในที่สุดก็แตกเสียที่แก่พระเจ้า
อนุวงศ์ ทั้งนายทัพพลถูกฆ่าตายเกือบหมด ที่พยายามหนีลง
น้ำจะว่ายข้ามฟากมา ก็ถูกพวกพระเจ้าอนุวงศ์ลงเรือตามฆ่าฟัน
ย่อยยับ ได้เหลือรอดตายว่ายน้ำหนีมาได้ คือหมื่นรักษานาเวศ
กับพลทหารเพียง ๔๐ เศษ

เจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ได้ทราบข่าวญวนพาพระเจ้า
อนุวงศ์กลับมานครเวียงจันทน์ ก็รีบเดินทัพไปพอถึงค่ายพันพร้าว
บาย ๓ โมง ก่อนหน้าที่พระเจ้าอนุวงศ์จะลงมือล้อมยิงกอง
พระยาพิชัยสงครามเพียงชั่วโมงเดียว เจ้าพระยาราชสุภาวดี
(สิงห์) เห็นชาวเวียงจันทน์กลุ่มรวมฆ่าฟันที่หาดทรายหน้าเมือง ก็
เข้าใจว่ากองพระยาพิชัยสงครามคงเป็นอันตราย เป็นเวลาจวนตัว
จะรีบยกกำลังข้ามไปช่วย เรือก็ไม่มี ทั้งกำลังคนก็ยังมีน้อย พอ
เวลาค่ำหมื่นรักษานาเวศมารายงานเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในตอนเย็น
เจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) จะตั้งรับอยู่ที่ค่ายพันพร้าวทหาร
ก็น้อยตัว จะถอยมานครราชสีมาใกล้เกินไป พระยาเชียงสา

(ช)

เรียนว่า เมืองยโสธรผู้คนข้าวปลาอาหารบริบูรณ์ รับประทานอาหารจะ
นำเดินทางลัด ก็ตกลงออกเดินทางจากค่ายพันพร้าวในคืนวันนั้น
มุ่งตรงไปยังเมืองยโสธรทันที

ฝ่ายพระเจ้าอนุวงศ์ เมื่อสั่งทหารกองพระยาพิชัยสงคราม
รอดวายแล้ว ทราบว่าเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ยกไปตั้ง
อยู่ค่ายพันพร้าว ก็จัดให้เจ้าราชวงศ์รับยกกองทัพข้ามฟากมา
ล้อมจับเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ครั้นเจ้าราชวงศ์ยกมา
และทราบว่าเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ยกไปเมืองยโสธร
เสียแล้ว เจ้าราชวงศ์ เวียงจันทน์ ก็เร่งกองทัพออกตามไปโดยเร็ว

วันรุ่งขึ้นเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ได้ทราบข่าวว่า
เจ้าราชวงศ์ เวียงจันทน์ ยกทัพตามมา จึงรีบจัดกองทัพยกไปต่อ
สู้ กองทัพทั้งสองปะทะกันที่บกหวาน ต่างบุกบั่นสู้รบถึง
ตะลุมบอน บังเอิญม้าของเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) เหยียบ
คันนาพลองล้มลงทับขาเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ทันใดนั้น
พอดีเจ้าราชวงศ์เวียงจันทน์ขี่ม้าสะอึกเข้าไปถึง จึงเอาหอกแทง
ปักตรงกลางตัวเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ๗ รู่วางที่อยู่ก่อน
แล้ว จึงแบ่งฟงลงดาเจ้าราชวงศ์ เวียงจันทน์ เมื่อหอกฟงปรัด
ลงไป เจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) เข้มว่ท้องและเอี้ยวหลบ
ปลายุ่หอกแทงเฉียวข้าง เสียคิ้วท่อนถูกผ้าสมรตทะเล หอก
ก็ปักตรึงอยู่กับดิน เจ้าราชวงศ์ เวียงจันทน์จะดึงหอกขึ้นแทงซ้ำ
แต่เจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) จับคันหอกยึกไว้ แล้วพญา-

(ณ)

ยามชั้กมืดหมอประจําตัว จะแขวงสวนขึ้นไป เจ้าราชวงศ์ เวียงจันทน์ ดั่งหอกไม้ได้สมประสงค์จึงชักดาบที่คอมาออก เงอจะจ้วงฟันเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ฝ่ายหลวงพิพิธ (ม่วง) น้องชายเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) เห็นดั่งนั้น จึงกระโจมเข้ารับดาบเจ้าราชวงศ์ เวียงจันทน์ เสียที่ถูกเจ้าราชวงศ์ เวียงจันทน์ ฟันขาดใจตายทันที ขณะที่เจ้าราชวงศ์ เวียงจันทน์ กำลังจ้วงฟันอยู่นั้น เจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ชั้กมืดหมอออกทัน และได้ทักแทงสวนขึ้นไป ถูกโคนขาเจ้าราชวงศ์ เวียงจันทน์ เป็นแผลลึก และตัวเจ้าราชวงศ์ เวียงจันทน์ ก็ผละตกจากหลังม้าเลือดสาดแดงฉาน พวกมหาเด็กเข้าใจว่านายตาย รีบช่วยกันประคองเจ้าราชวงศ์ เวียงจันทน์ จัดการหามหน้ไปโดยเร็ว

ฝ่ายเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ให้จัดการบาดแผลเรียบร้อยแล้ว เร่งทหารให้รีบตามกองทัพเจ้าราชวงศ์ เวียงจันทน์ ไปทันที ตามไปจนถึงฝั่งแม่น้ำโขงก็ไม่ว้น จึงเดินทางไปตั้งพักอยู่ที่พนัพร้าว

การที่เจ้าราชวงศ์ต้องถอยหน้คราวนั้น เป็นผลทำให้ชาวเวียงจันทน์เข็ดขยาดกองทัพเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) เป็นอันมาก แม้งนพระเจ้าอนุวงศ์ก็ไม่ว้นคิดที่จะต่อสู้ อีก พระเจ้าอนุวงศ์รีบจัดแจงพากันยกหน้ไปจากนครเวียงจันทน์ในวันรุ่งขึ้น

กองทัพเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) เดินไปถึงเมืองพนัพร้าว ภายหลังเมื่อพระเจ้าอนุวงศ์หน้ไปแล้ววันหนึ่ง จึงแบ่ง

(ญ)

กำลังให้ยกไปตามจับโดยเร็วที่สุด จับได้เจ้านายบุตรหลานพระเจ้าอนวงศ์มาหลายองค์ ทราบว่าพระเจ้าอนวงศ์หนีไปทางเมืองพวน ก็เร่งให้กองทหารรีบตามไปจับให้ได้ ถึงเดือนธันวาคม เมืองพวนช่วยกับเมืองหลวงพระบาง พยายามตามจับพระเจ้าอนวงศ์ส่งมาให้ จับได้ที่น้ำไฮเชิงเขาไก่ แขวงเมืองพวน เจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) จึงจัดส่งลงมากรุงเทพฯ ทันที แล้วเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) อยู่จัดราชการจนเรียบร้อยตลอด เห็นว่าเป็นที่วางใจได้ ก็กลับลงมาเผ่ากราบทูลข้อราชการใน พ.ศ. ๒๓๓๒ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาสถาปนาเจ้าพระยาราชสุภาวดี (สิงห์) ขึ้นเป็นเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก เวลานั้นท่านมีอายุย่างขึ้นปีที่ ๕๓

เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) สมุหนายก รัชมารการฉลองพระเดชพระคุณอยู่ในพระนครเพียง ๒ ปี ถึง พ.ศ. ๒๓๓๕ ก็โปรดให้ออกไปราชการที่เมืองปัตตบอง รุ่งขึ้นปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๓๖ ไทยจำเป็นต้องรบกับญวน (ดังปรากฏเหตุการณ์ตามทกรมศิลปากร ทำบันทึกประจำปีลงไว้ให้ทราบ มีแจ้งอยู่ในจดหมายเหตุต่อไป) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงตั้งให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) สมุหนายก เป็นแม่ทัพใหญ่ ผู้สำเร็จราชการ ยกไปรบกับญวน ขันเคียงกันมาตั้งแต่ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๓๖

ในระหว่างที่ไปบัญชาการรบอยู่ณเมืองปัตตบอง พระยาศรี

(๕)

สหเทพ (เพ็ง ศรีเพ็ญ) แต่งให้หมื่นจงอักษร คุมเอาของกิน ๕๐
ชะลอมส่งไปให้ เป็นการแสดงไมตรีจิตต์ตามฉันทน์น้อยกับ
ผู้ใหญ่ ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) นอกจากตอบ
ขอบใจตามธรรมเนียมแล้ว ยังได้แสดงความรู้สึกรักอันจริงใจให้
พระยาศรีสหเทพ (เพ็ง ศรีเพ็ญ) ทราบอีกว่า การของกินนั้น
อย่าให้ส่งเสียเป็นธุระอีกเลย ถึงจะบรรทุกเกวียนไปเท่าใดก็หา
พอไม่ ด้วยนายทัพนายกองมาก ต้องเจ้อจานไปทุกแห่ง เป็น
นิสสัยไปราชการทัพ ก็ต้องอดอยากเป็นธรรมดา ให้พระยา
ศรีสหเทพตั้งใจแต่ที่ตรงราชการ กับให้บอกกระแสพระราชดำริ
ออกไปให้รู้เนื้อๆ จะได้ฉลองพระเดชพระคุณให้ถูกกับพระราช
ดำริ (ดูจดหมายเหตุในเล่มนี้ หน้า ๔๗)

บางปีเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ได้กลับเข้ามาเฝ้า
กราบทูลข้อราชการด้วยตนเองบ้าง และในระหว่างที่ยังไม่ได้
ออกไปบัญชาการทัพที่เมืองปัตตบอง บางคราวก็ต้องไปทำการ
สำรวจกำลังพลตามท้องถิ่น เช่นทางภาคอีสาน จะได้ทราบ
จำนวนที่ใกล้เคียงความจริง เป็นประโยชน์ในราชการต่อไป

เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ต้องไปตรากตรำในการสู้
รบกับญวน เพื่อบู๊บกั้นเขมรมิให้ถูกญวนกลืนเสีย ตั้งแต่ปี
มะเส็ง พ.ศ. ๒๓๖๖ จนถึงบวอก พ.ศ. ๒๓๕๑ ในที่สุด
ญวนขอผูกไมตรีอย่างเดิม ฝ่ายไทยเห็นว่าได้ช่วยเขมรให้กลับ
มีราชวงศ์ปกครอง และมีอำนาจในการรักษาประเทศเขมรอย่าง

(๓)

แต่ก่อน ไม่ต้องอยู่ใต้บังคับบัญชาญวน อยู่ในลักษณะเป็น
เมืองขึ้นของไทย พังพระราชกำหนดของพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวนครกรุงเทพมหานคร เป็นแต่ถึงกำหนด ๓ ปีนำบรรณาการ
ไปออกแก่ญวนครั้งหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงเห็นชอบตามคำกราบทูลแนะนำ ของเจ้าพระยาบดินทรเดชา
(สิงห์) จึงโปรดให้รับเป็นไมตรีกับญวน และให้มัตราถึงเจ้า
พระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ประราชข้อราชการตามสมควร แล้ว
แจ้งความรู้สึกส่วนพระองค์ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์)
ทราบ ว่า ทรงพระราชดำริราชการเมืองเขมร เจ้าพระยาเห็นว่าทำนอง
ญวนก็จะเหมือนกันกับทำนองแต่ก่อน ที่ไหนจะให้มา กลับ
ให้มาสมคิดสมหมายง่าย ๆ พระราชดำริผิดไปแล้ว เจ้าพระยา
บดินทรเดชา (สิงห์) คิดราชการถูก อดสำห้พากเพียรจน
สำเร็จได้ตามความปรารถนา “ออกไปล่ามกตรางดร้า คิด
ราชการจะเอาเมืองเขมรคืน ตั้งแต่บมะเส็งเบญจศก ช้านานถึง
๑๕ ปี อุปมาเหมือนหนึ่งว่ายน้อยู่กลางพระมหาสมุทรไม่เห็น
เกาะไม่เห็นฝั่ง พังมาได้ขอนไม้ร้อยลอมมา ได้เกาะเป็นที่
ยึดที่หน่วงว่ายเข้าหาฝั่ง” (ดูตราฉบับลงวันพุธเดือน ๘ ขึ้น ๔
ค่ำ จ.ศ. ๑๒๐๕)

เมื่อได้จัดการพิชิตราชาภิเศกพระองค์ด้วง เป็นพระเจ้ากรุง
กัมพูชา ตามพระบรมราชโองการเสร็จเรียบร้อยแล้ว เจ้าพระยา
บดินทรเดชา (สิงห์) ก็เดินทางกลับคืนมายังประเทศสยาม ณ

(๑)

วันศุกร์ที่ ๕ พฤษภาคม พ. ศ. ๒๓๕๑ บังเอิญในระหว่างนั้น
เกิดจันต๊ะเหี้ยก่อกำเริบขึ้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา เจ้าพระยา
บดินทรเดชา (สิงห์) จึงแวะช่วยทำการปราบปรามจนสงบ แล้ว
เข้ามาเฝ้าทูลละออง ฯ ณ กรุงเทพ ฯ

ความอ่อนแอซึ่งมีมากมาแต่ก่อนจนถึงสมัยนั้น ได้ทำความ
หนักใจให้แก่เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) เป็นอันมาก จน
ท่านต้องให้ความเลียบขาดเป็นหลักในการบังคับบัญชา จึงได้
ผลคือทำการปราบกบฏพระเจ้าอนุวงศ์นครเวียงจันทน์ และช่วย
ป้องกันเขมรจากญวน สำเร็จตามพระราชประสงค์ของพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นำเกียรติคุณมาสู่ทหารไทยอีก
ครั้งหนึ่ง แต่ถึงกระนั้นก็ยังน่าเสียใจอยู่บ้างว่า ท่านต้องใช้
เวลานานเกินสมควร และขาดผลสำคัญที่น่าจะได้ยิ่งกว่าที่ได้
แล้วอีกด้วย ทั้งนี้เพราะความอ่อนแอของนายทัพนายกอง เป็น
เหตุให้ต้องยืดเวลาเย็นเขี้ยวออกไป และตัดทอนความไพบูลย์
ของผลสำเร็จลงเสียไม่น้อยนั่นเอง เนื่องจากเหตุที่กล่าวมาใน
ลักษณะตรงข้าม เป็นอันพิสูจน์ให้เห็นความมั่นคงของบ้านเมือง
ได้ประการหนึ่งว่า สยามจะยั่งยืนในเอกราชได้ ก็ต้องกำจัด
มูลรากของความอ่อนแอให้หมดไปเสีย

นอกจากทำประโยชน์อันใหญ่ยิ่งแก่บ้านเมืองแล้ว เจ้า
พระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ยังได้พยายามทะนุบำรุงการพระ
ศาสนา เช่นบูรณปฏิสังขรณ์หรือสร้างวัด แม้ในระหว่างไป

ราชการที่พลยังเป็นห่วงถึง บางคราวได้ขอร้องให้พระยาศรีสหเทพ (เพ็ง ศรีเพ็ญ) ช่วยเป็นธุระให้บ้าง ดังปรากฏหลักฐานอยู่ในจดหมายเหตุเล่นน้ำแล้ว

รวมวัดที่เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ปฏิสังขรณ์และสร้างใหม่ คือ

(๑) ปฏิสังขรณ์วัดจักรวรรดิราชาวาส (เดิมเรียกวัดสามปลื้ม) และสร้างพระปรารักษ์กับวิหารพระบางที่เชิญมาจากนครเวียงจันทน์ (พระบางนั้นเดิมอยู่ที่นครเวียงจันทน์ ครั้นกรุงธนบุรีทำสงครามกับนครเวียงจันทน์มีชัยชนะนะ จึงเชิญพระแก้วมรกตกับพระบางลงมา สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้มีการสมโภชพระพุทธรูปสำคัญ ๒ พระองค์นั้นพร้อมกับฉลองชัยชนะของบ้านเมือง เป็นงานมโหฬารยิ่ง เมื่อวิสาขบูชา ตรงกับวันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๓๒๒ ต่อมาในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์นั้น พระเจ้านันทเสน นครเวียงจันทน์ ขอพระราชทานพระบางกลับคืนไปนครเวียงจันทน์ ถึงรัชกาลที่ ๓ เมื่อเสร็จการปราบกบฏพระเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์แล้วจึงเชิญพระบางกลับลงมาอีก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) สร้างวิหารประดิษฐานไว้ในวัดจักรวรรดิราชาวาส ครั้นต่อมาในรัชกาลที่ ๔ พระราชทานกลับไปประดิษฐานที่นครหลวงพระบาง แล้วโปรดให้เชิญพระนาคจากหอพระในพระบรมมหาราชวัง ไปประดิษฐานไว้ในวิหารนั้นแทนพระบางวัดจักรวรรดิสืบมาจนทุกวันนี้)

(๓)

(๒) ปฏิสังขรณ์วัดพรหมสุรินทร์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
รัชกาลที่ ๓ พระราชทานนามใหม่ว่าวัดปริณายก และทรง
ปฏิสังขรณ์ต่อมา

(๓) ปฏิสังขรณ์วัดช้างทอง ซึ่งเป็นวัดที่ท่านผู้หญิงพัก ผู้
เป็นมารดาได้สร้างไว้ อยู่ที่เกาะเรียน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

(๔) ปฏิสังขรณ์วัดวรนาถรังสรรค์ (เขาดิน) จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา

(๕) สร้างวัดเทพธิดา ในคลองบางกะปิ ชาวบ้านเรียก
กันว่า วัดตึกบัง วัดตึกคลองตันบัง ได้ยินว่าวัดนี้สร้างใน
ระหว่างไปทำสงครามเกี่ยวข้องกับญวน เมื่อต้องขุดคลองบางกะปิ
และทำนาไปตลอดทางเพื่อสะสมเสบียงกองทัพ และเพื่อความ
สมบูรณ์ของบ้านเมืองในเวลาต่อมาด้วย จึงถือโอกาสให้ทหารใน
กองทัพ ได้ร่วมกันสร้างวัดเป็นที่ยึดหน่วงในการทำศึก และ
ปลุกกำลังใจในการต่อสู้เพื่อรักษาพระศาสนาให้เข้มแข็งยิ่งขึ้นอีก

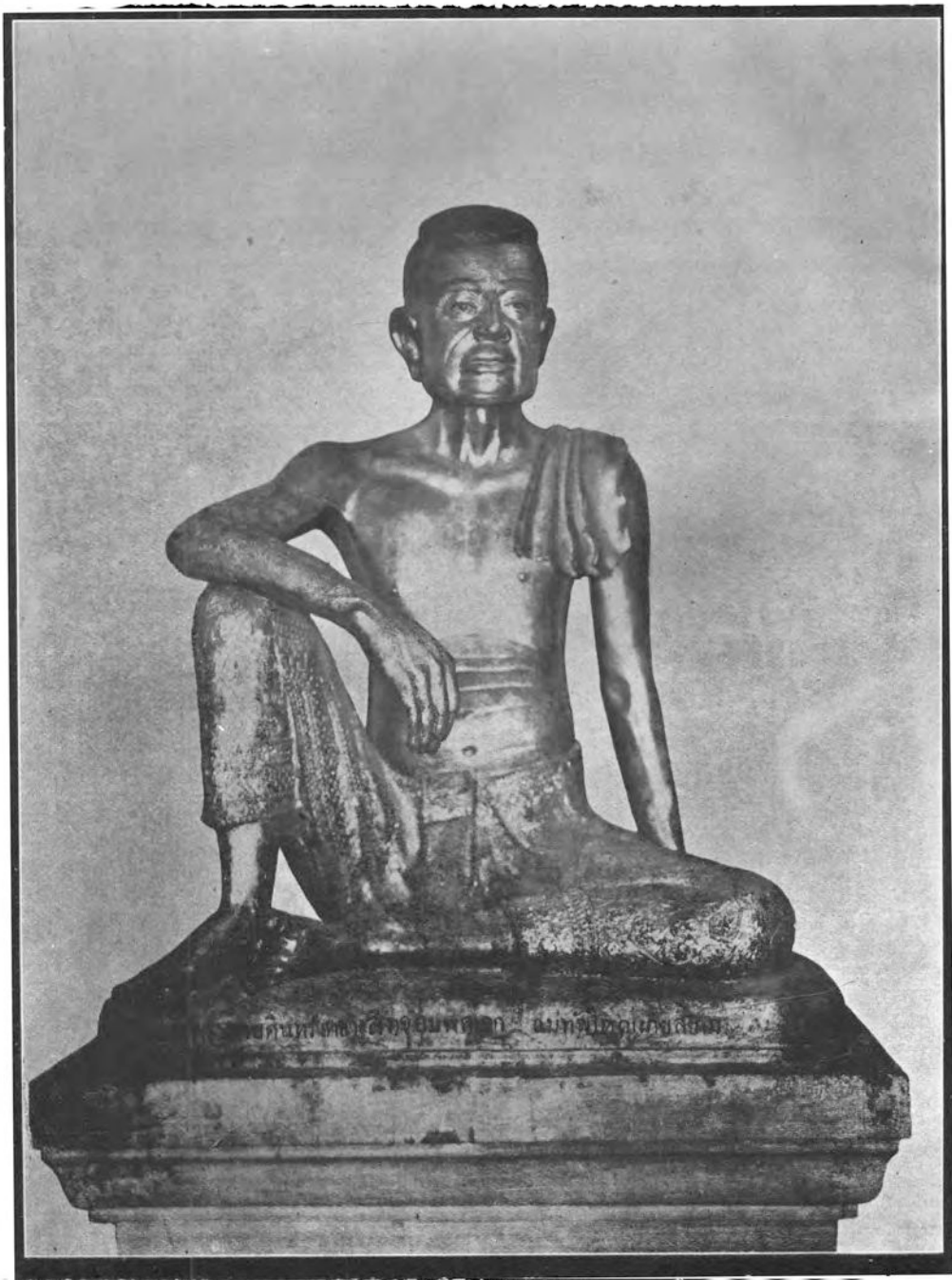
(๖) ยกที่บ้านถวายเป็นวัด แล้วสร้างโบสถ์วิหารการ
เปรียญเสนาสนะพร้อม มีชื่อว่าวัดไชยชนะสงคราม แต่ชาวบ้าน
มักเรียกกันว่าวัดตึกจนทุกวันนี้ อยู่ตรงข้ามกับเวียงนครเขมร
ใกล้สี่แยกวัดตึก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

นอกจากนี้ยังสร้างวัดที่เมืองพัทลุง และเมืองอุดมที่มีชัย
เป็นต้น อีกทั้งได้ช่วยทะนุบำรุงการพระศาสนาในประเทศเขมร
ได้สืบต่อศาสนางศ์มาจนสมัยปัจจุบันนี้

เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

สมุหนายกในรัชกาลที่ ๓

แม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จราชการคราวบองกัน เขมร จาก ญวน

(ณ)

ปีที่กลับจากประเทศเขมรนั้น เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) มีอายุย่างขึ้น ๗๒ แต่ก็ยังเข้มแข็งสามารถรับราชการฉลองพระเดชพระคุณต่อมา ถึงวันอาทิตย์ที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๕๒ ก็ถึงอสัญกรรมด้วยโรคปัจจุบัน (อหิวาตกโรค ซึ่งบังเกิดชุกชุมในปีนั้น) รุ่งขึ้นป้อจ พ.ศ. ๒๓๕๓ พระราชทานเพลิงศพ วันอาทิตย์ที่ ๕ พฤษภาคม ที่เมรุผ้าขาว ณ วัดสระเกษ (แต่ในพงศาวดารว่าเป็นวันอังคารที่ ๒๔ พฤษภาคม)

รูปเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ซึ่งปรากฏในหนังสือนี้ ถ่ายมาจากรูปหล่อซึ่งมีอยู่ในเก๋งจีน ข้างพระปรางค์วัดจักรวรรดิราชาวาส (วัดสามปลื้ม) รูปถ่ายไม่มี ในสมัยนั้นน่าจะยังไม่มีกล้องถ่ายรูปในเมืองไทย หรืออีกอย่างหนึ่งท่านผู้ใหญ่ในครั้งโบราณมักถือกันว่า ถ้าเขียนหรือปั้นรูปไว้ในขณะที่มีชีวิตอยู่จะทำให้มีอายุสั้นอย่างใดอย่างหนึ่ง และรูปที่กล่าวนี้แต่เดิมก็ไม่มีในเมืองไทย แต่ไปถ่ายอย่างมาจากเมืองเขมรอีกต่อหนึ่ง แล้วจัดการหล่อขึ้น มีเรื่องเล่ากันว่า

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ กรุงเทพฯ ฯ เมืองศรีหริรักษ์ (นักองค์ด้วง) พระเจ้ากรุงกัมพูชาได้ทราบว่ เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ถึงอสัญกรรมแล้ว องค์หริรักษ์ระลึกถึงบุญคุณ ที่เจ้าพระยาบดินทรเดชา ได้เคยช่วยเหลือปราบปรามหมุ่บั้งจามิตร ทั้งช่วยจัดราชการเมืองเขมรให้ราบคาบเรียบร้อยตลอดมา จึงสั่งสร้างเก๋งขึ้นที่หน้าค่ายใหญ่ ใกล้วัดโพธารามในเมืองอุดงมีชัย

(ค)

(เมืองหลวงเก่าเขมร) แล้วให้พระภิกษุสุกชาวเขมร ช่างปั้นฝีมือเยี่ยมในยุคนั้น ปั้นรูปเจ้าพระยาบดินทรเดชา ขึ้นไว้เป็นอนุสรณ์ด้วยปูนเพ็ชร และก่อปการกุศลมีลำดับปรณเป็นต้นบละครทงเก็งน ชาวเขมรเรียกว่า “รูปองค์บดินทร” ตลอดมาจนบัดนี้ รูปนสร้งขนในราวปีจอ พ.ศ. ๒๓๕๒

การถ้ายอย่างรูปเจ้าพระยาบดินทรเดชา มาหล่อไว้ณวัดจักรวรรดิราชาวาส^๕ เนื่องด้วยพระพุฒาจารย์ (มา) เจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส^๕ เมือยังเป็นพระมวงคทพยมุนี ระลึถึงอุปการคุณที่เจ้าพระยาบดินทรเดชา ตลอดเจ้าพระยาอภัยราชา (ปั้น) บิดาเจ้าพระยาบดินทรเดชา ได้บูรณปฏิสังขรณ์ให้ความเจริญเรียบร้อยแก่วัดจักรวรรดิราชาวาส มาโดยเอนกประการ นับว่าเป็นอนุสาวรีย์สำคัญที่วัดจักรวรรดิราชาวาส ระลึถึงคุณความดีของเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ซึ่งมีต่อบ้านเมืองและพระศาสนา แล้วร่วมใจกันสร้งขนไว้เป็นทำนองปฏิการคุณโดยปริยาย ซึ่งขณะที่เจ้าพระยาบดินทรเดชาถึงอสัญกรรม พระพุฒาจารย์ยังเป็นสามเณรอยู่วัดจักรวรรดิราชาวาส^๕ ทันใดเห็นกิจการบูรณะของท่านมาด้วยดีทุกอย่าง จึงได้ให้คนไปวาดเขียนถ้ายอย่างรูปปั้นเจ้าพระยาบดินทรเดชาที่เมืองเขมร มาให้นายเล็กช่างหล่อจัดการหล่อขน ขณะทีบนหุ่นรูปได้อาศัยช่างเขียน และท่านทองกรรยาเจ้าพระยาบรมราช (แก้ว) ซึ่งมีอายุทันได้เห็นเจ้าพระยาบดินทรเดชา ช่วยกันติชมแก้ไขจนเห็นว่าเหมือนเจ้าพระยาบดินทรเดชา

(ต)

แล้ว จึงได้จัดการหล่อขึ้น ประจวบกับพระพุทธรูปมีอายุครบ ๕ รอบ (๖๐ ปี) จึงได้ร่วมทำพิธีฉลองอายุในคราวเดียวกัน รูปนี้หล่อขึ้นในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๑ กับ พ.ศ. ๒๔๔๗

เหตุประจวบอีกอย่างหนึ่งก็คือขุนวิจิตรจักรวาส (คำ) ไวยาวจกรวัดจักรวรรดิราชาวาส ขออนุญาตพระพุทธรูปสร้าง เกษินนามเจ้าพระยาบดินทรเดชาไว้เป็นที่ระลึกสักการะด้วยอักษรจีน อ่านได้ความว่าเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) สลักลงในแผ่นหินอ่อน และสร้างแท่งเงินข้างพระปรารักษ์ใหญ่ด้านตะวันออก ซึ่งเดิมเคยเป็นที่วางดอกไม้รูปเทียนบูชาพระปรารักษ์ ผังศิลาจารึก เกษินไว้กับผนังด้านหลังภายในแท่ง แล้วเลยประดิษฐานรูปหล่อ เจ้าพระยาบดินทรเดชารวมไว้ในแท่งนั้นด้วยที่เดียว เป็นที่ระลึกสักการะของผู้เคารพนับถือตลอดมาจนทุกวันนี้

เมื่อจะพิมพ์หนังสือจดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ ๓ ตอนที่ ๑ ครั้น นายอรุณ สิงห์เสนี ได้จัดให้ช่างเขียนรูปขึ้นสรวมเสื้อแม่ทัพ สมัยโบราณ เป็นที่ระลึกขึ้นอีกรูปหนึ่ง ซึ่งลำดับไว้ข้างหน้าประวัติแล้ว.

องค์
สมเด็จพระ
พุทธ (๓)

เจ้าพระยามหาธมมปติ (ผด)

ชั้น ๕

ทพ (ทองอิน)
ทองอิน
พด เป็นต้น

กรมหมื่นนรินทร์พิทักษ์ (มุก)
คันทักนรินทร์ภัก

ท้าวทรงกนิดา
(ทองศรี)

ญ.ทองเอก ทั่วไปอยู่
ประเทศพม่า เป็นพระ
ราชมารดาพระเจ้า
ชัยอ ดุหมายเขต (๒)

เจ้าพระยา
อภัยราชา
(ปิ่น)

ชั้น ๕

เจ้าจอมปราง
รัชกาลที่ ๒

เจ้าพระยา
บัณฑิตยศาสตร์
(สิงห์)

หลวงราม-
รณรงค์
(โต)

หลวง
มหาเจกาศ
(เจริญ)

หลวงพิชิต
(มอง)

คุณหญิงบุษมาศ
กานแห่งสงครามภักดี
ท่านผู้หญิงในเจ้าพระยา

ผู้สวดมนต์, ภูมิตน, ปุณณศรี,
 ชัยกุล, ทองอิน, อินทพร,
 นรินทร์กุล, ถึงเห็น

พระมหาพรหมศรี พระพรหม
 ศรีบรมหงส์ องค์บุรีได้ดม พรหม

เจ้าพระยาพิศณุโลก (เมฆ)

ชั้น ๔

ชั้น ๓

เจ้าพระยาพรหมทวาท

(บุญเกิด)

เจ้าพระยา
 ผู้รัตนทวาท
 (บุญมี)

เจ้าพระยาชำนาญปฏิบัติ (อ)
 ผู้รัตนทวาท, ภูมิตน, ปุณณศรี
 ชัยกุล, ถึงเห็น

บุญ. เตอ

หมายเหตุ

(๑) ก. แสมทลาคกุล ะบบของท้าวอนศรีภยา (อเมฆ) หลวงพิศณุโลกทวาท (แต่มี ศรีวิวัฒน์กุล) รวบรวม

ข. หลวงศรีวราวัตร (พิณ อินทโรจวงศ์)

ค. พระนครศรีธรรมภยา (นัคคา ปุณณศรี) และคำแจ้งของกุลทวาทมุ่ง เพื่อสันติสงคราม

เจ้าจอมปรีก
 ไนรัชกาล ๓

ในพระวร

ในพระวร
 หอมน

เสวกเอก พระยานครราชเสนี
(สหัต สิงหเสนี)

ชาตะ พ. ศ. ๒๔๒๕

มรณะ พ. ศ. ๒๔๘๐

ประวัติสังเขป

ของเสวกเอก พระยานครราชเสนี
(สหัต สิงหเสนี)

พระยานครราชเสนี เป็นบุตรชายคนใหญ่ของนายพลตรี
พระยาสิงหเสนี ศรีสยามนทรสวามิภักดิ์ (สอาด สิงหเสนี)
และคุณหญิงหังษ์ สิงหเสนี เกิดณตำบลหัวลำโพง อำเภอปทุม-
วัน จังหวัดพระนคร เมื่อวันเสาร์เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำปีมะเมีย
ตรงกับวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๒๕

เมื่อเยาว์วัยได้ศึกษาวิชาการที่โรงเรียนวัดจักรวรรดิราชาวาส
โรงเรียนวัดเทพศิรินทราวาส โรงเรียนอัสสัมชัญ โรงเรียนราช-
วิทยาลัย ครั้นมีความรู้หนังสือไทยและหนังสืออังกฤษพอสมควร
แล้ว ได้ออกไปศึกษาเพิ่มเติมในประเทศอังกฤษ เมื่อ พ.ศ.
๒๔๔๒ เริ่มต้นโรงเรียนปรีเปรมตอรัสกุล ณเคนซิงตัน และ
ถึงกษอนลอนดอน สอบวิชากฎหมายได้ขึ้นเนติบัณฑิตอังกฤษ
กลับจากประเทศอังกฤษ พ.ศ. ๒๔๕๐ มาศึกษาในโรงเรียน
ข้าราชการพลเรือน (ภายหลังพระราชทานนามใหม่ว่าโรงเรียน
มหาดเล็กหลวง) เมื่อเสร็จการเรียนในตอนนั้นแล้ว ได้ถวายตัว
เป็นมหาดเล็กพิเศษในรัชกาลที่ ๕ ในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๐

พ.ศ. ๒๔๕๑ พระยานครราชสีมา ได้อุปสมบทและ
จำพรรษาอยู่ณวัดโสมนัสวิหาร สมเด็จพระมหาธีรวงศ์เป็น
พระอุปัชฌายะ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดเทพศิรินทราวาส
เมื่อดำรงสมณศักดิ์ เป็นพระธรรมไตรโลกาจารย์ กับพระธรรม
ปาโมกข์ (ถม) วัดมกุฏกษัตริยาราม เป็นกรรมวาจาจารย์ อยู่ใน
สมณเพศพรรษาหนึ่ง จึงลาสิกขาบทออกมา รับราชการใน
ตำแหน่งต่าง ๆ และได้รับพระราชทานเงินเดือนโดยลำดับดังนี้

(๑) กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๐ เป็นผู้ช่วยกองล่าม และฝึก
หัดราชการกองบัญชาการกระทรวงยุติธรรม เงินเดือน ๑๒๐ บาท

(๒) กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นผู้พิพากษาในกอง
ข้าหลวงพิเศษ และไปช่วยพิจารณาอรรถคดี ณ ศาลจังหวัด
เพชรบุรี เงินเดือน ๒๔๐ บาท

(๓) พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๑ เป็นผู้พิพากษาศาล
โปริสภาที่ ๒

(๔) มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๑ รุ่งตำแหน่งหัวหน้าศาล
จังหวัดเพชรบุรี

(๕) พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ ไปช่วยศาลมณฑลนคร
ชัยศรี

(๖) สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ ไปช่วยศาลจังหวัดนนทบุรี

(๗) พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๒ เป็นผู้พิพากษาศาล

ก

มณฑลอิสาน เงินเดือนเพิ่มขึ้น เป็นเดือนละ ๓๐๐ บาท

(๘) พ.ศ. ๒๔๕๔ เงินเดือนเพิ่มขึ้นอีกเป็นเดือนละ ๓๒๐ บาท

(๙) พุศิจากยณ พ. ศ. ๒๔๕๔ เป็นผู้พิพากษาศาลคดีต่างประเทศ

(๑๐) พ. ศ. ๒๔๕๕ เงินเดือนเพิ่มขึ้นเป็นเดือนละ ๓๔๐ บาท

(๑๑) กุมภพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๖ ย้ายมารับตำแหน่งตุลาการสารบับสังกระทรวงวัง

(๑๒) เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๗ เงินเดือนเพิ่มขึ้นเป็นเดือนละ ๔๐๐ บาท

(๑๓) เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๘ เงินเดือนเพิ่มขึ้นอีกเป็นเดือนละ ๔๕๐ บาท

(๑๔) เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๑ เงินเดือนเพิ่มขึ้นอีกเป็นเดือนละ ๖๐๐ บาท

(๑๕) ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ ย้ายมารับตำแหน่งเจ้ากรมกรมการเมือง กระทรวงมหาดไทย

(๑๖) ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ ย้ายไปรับตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดนครราชสีมา

(๑๗) มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ ย้ายไปรับตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดภูเก็ต ได้รับพระราชทานเงินเดือนๆ ละ ๖๐๐ บาท

(๑๘) พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ ออกจากราชการ

ส่วนราชการแผนกเสื่อป่า ก็ได้ฉลองพระเดชพระคุณดังนี้

(๑) พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นสมาชิกเสื่อป่ากองราบหลวง
รักษาพระองค์

(๒) เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้รับพระราชทานยศเป็น
นายหมู่โท

(๓) กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นราชองครักษ์เวร

(๔) มีนาคม พ.ศ. ๒๔๖๐ เลื่อนยศเป็นนายกกองตรี
ประจำแผนกเสนาธิการกองเสนาญรายเบา และโปรดให้เป็น
ครูสอนวิชาพิเศษ คือ ธรรมะระวางประเทศโรงเรียนผู้กำกับลูก
เสื่อด้วย เมื่อมีการซ้อมรบเสื่อป่าณเขตต์มณฑลราชบุรีและ
นครชัยศรีคราวใด ก็ได้โดยเสด็จพระราชดำเนนทำการซ้อมรบ
ด้วยทุกครั้ง

(๕) เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔ รับตำแหน่งผู้บังคับการกรม
เสื่อป่านครราชสีมาในกองเสนาตะวันออก จนตลอดสมัยเสื่อป่า

นอกจากราชการแผ่นดินอันมีหน้าที่ประจำการ ตามตำแหน่ง
แล้ว พระยานครราชสีมาได้มีโอกาศปฏิบัติราชการส่วนพระองค์
ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยใกล้ชิดอยู่เนือง ๆ
เพราะทรงรู้จักคุ้นเคยมาแต่ครั้งยังทรงศึกษาวิชาการอยู่ณ ประเทศ
อังกฤษ เช่นเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สร้างดุสิตธานีขึ้น
ด้วยพระบรมราโชบาย เพื่อให้ข้าราชการตลอดประชาชน รู้เห็น

วิธีการปกครองในระบอบประชาธิปไตยโดยทางอ้อม พระยานคร
ราชเสนีก็ได้มีโอกาสเป็นเจ้าหน้าที่ฉลองพระเดชพระคุณ ใน
ดุสิตธานีด้วยหลายอย่าง จนตลอดอวสานแห่งการนั้น

ยศบันดาศักดิ์ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ได้รับพระราช
ทานโดยลำดับดังนี้

(๑) พุทธจักายน พ.ศ. ๒๔๕๑ เหรียญรัชมังกลาภิเษกเงิน

(๒) พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ ยศอำมาตย์ตรี ยศมหาต
เล็กชั้นหุ้มแพร บันดาศักดิ์ นายหัตถ์บำเรอ หุ้มแพรพิเศษ

(๓) มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๔ เข็มขำหลวงเดิม (รัชกาล
ที่ ๖) เหรียญบรมราชาภิเษกเงิน เหรียญราชรุจิเงิน เหรียญ
รัตนารณ์ชั้นที่ ๕

(๔) ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ เหรียญดุษฎีมาลา เข็ม
ศิลปวิทยา

(๕) มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๕ เหรียญที่ระลึกแสดงตำนาน
เสือป่า

(๖) พุทธจักายน พ.ศ. ๒๔๕๖ เหรียญ ว. มงกุฏ

(๗) ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ เสมออักษรพระปรมาภิไธย
ว.ป.ร. ทองลงยา

(๘) มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๖ ตราเบญจมาภรณ์ช้างเผือก
ชั้นที่ ๕

(๙) พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ เลื่อนบันดาศักดิ์เป็นพระ

ศรวิกรมมัททย์

(๑๐) พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๗ เลื่อนยศเป็นเสวกโท

(๑๑) เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๘ เลื่อนยศเป็นเสวกเอก

(๑๒) มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๙ ตราจตุรตถาภรณ์ช้างเผือก
ชั้นที่ ๔

(๑๓) มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๐ ตราตรีตาภรณ์มงกุฎสยาม
ชั้นที่ ๓

(๑๔) มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๑ เข็มอักษรพระปรมาภิไธย
ว.ป.ร. ทองลงยาชั้นที่ ๓

(๑๕) เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๒ เลื่อนบันดาศักดิ์เป็น
พระยาราชนา

(๑๖) พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๒ ตราหัตถิยาจุลจอมเกล้า
วิเศษ ไต่ทอง กาทอง

(๑๗) ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ เปลี่ยนราชทินนามเป็น
พระยานครราชเสนี

(๑๘) พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ ตราตรีตาภรณ์ช้างเผือก
ชั้นที่ ๓

(๑๙) พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๕ เหรียญบรมราชาภิเษก
เงิน (ในรัชกาลที่ ๗)

พระยานครราชเสนีได้ทำการสมรสครั้งแรก กับ ถนอม
สิงห์เสนี บุตรีพระหม่อมสมาหาร (เพิ่ม สิงห์เสนี) เมื่อวันที่

ที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๑ มีบุตรหญิงด้วยกันคนหนึ่ง คือ นัตตา สิงหเสนี คุณหญิงถนอม ขณะนั้นยังเป็นคุณหญิงราชเสนาได้ป่วยลงและถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๓

มาภายหลังพระยานครราชเสนีได้ทำการสมรส กับ เจือ สิงหเสนี บุตรีพระยาประเสริฐสุนทราศรัย (กระจาง สิงหเสนี) พระยานครราชเสนี มีบุตรธิดากับภรรยาอื่นอีกคือ

๑. นายสุขเกษม สิงหเสนี
๒. นางอนุสรนทิกิจ (ประสนีย์)
๓. นางสาวศรี สิงหเสนี

พระยานครราชเสนี เป็นผู้มีปสาทะเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอันแท้จริง นอกจากได้อุปสมบทเป็นภิกษุตามศรัทธาแล้ว ยังนิยมในสัมมาปฏิบัติ มีทานบริจจาคเป็นต้น แม้สาธารณกุศลอื่นๆ ก็ได้บำเพ็ญอยู่มิได้ขาด ยังเป็นผู้ตั้งอยู่ในความจงรักภักดีต่อ ชาติ, ศาสนา, มหากษัตริย์, นอกจากนี้ยังมีนิสัยโอบอ้อมอารี เพื่อแผ่แก่ญาติมิตรเป็นอย่างดียิ่ง แม้มีผู้เข้ามาขอความอนุเคราะห์ ก็ได้ละเลย ได้เกื้อกูลอุดหนุนไปตามฐานะานุรูปอยู่เนืองนิตย์ เรียกได้ว่าเป็นผู้มีน้ำใจกว้างขวางหาได้ยาก ผู้ที่ได้สมาคมคุ้นเคยกันกับพระยานครราชเสนี ย่อมเป็นพระยานอันดีในเรื่องเช่นนั้น

พระยานครราชเสนี (เริ่มป่วยมาแต่วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๒) ป่วยเป็นโรคเส้นโลหิตในสมองแตก มีอาการ

หนักมากกลายเป็นอัมพาตอย่างแรง แพทย์ผู้สามารถหลายนาย ได้พยายามรักษาพยาบาลอยู่นาน อาการจึงค่อยทุเลาขึ้นเป็นลำดับ จนฟื้นอันตราย นับว่าหายได้ตอน ๑ แต่ก็ทำให้พูดไม่ได้ มือ แขน ขา ชักข้างขวาพิการเสียไปทั้งแถบ ไข้การไม่ได้ทีเดียว จะลุกเดินก็ต้องมีคนช่วยพยุง แต่อาศัยการรักษาพยาบาลเป็นอัน ดิ ทั้งพระยานครราชเสนีชอบนั่งรถยนต์เที่ยวไปตามถนนเพื่อ เปลี่ยนอากาศในเวลาบ่ายเนือง ๆ ด้วย น่าจะเนื่องจากเหตุอัน น้อยอย่างหนึ่ง เป็นเครื่องช่วยให้มีชีวิตยืนยาวมาจนวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๐ คล้ายวันเกิดทางจันทรคติ ในปีนี้ได้บำเพ็ญกุศลตามที่เคย กระทำมาทุกปี และเพื่อฉลองพระพุทธรูป ซึ่งได้หล่อขึ้น ในคราวนี้ เป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ ปางมารวิชัยหน้าตัก กว้าง ๒ ศอกคืบ ลงรักปิดทอง งามได้ส่วนสัดส่วนพุทธ ลักษณะ พระยานครราชเสนีมีความเลื่อมใสศรัทธามาก มีความจำนงอยู่ว่า เมื่อทำการฉลองเสร็จแล้วจะอัญเชิญไป ประดิษฐานไว้เป็นพระประธาน ในพระอุโบสถวัดหลวง อำเภอสรีสะเกษ จังหวัดขอนแก่น ซึ่งสร้างขึ้นใหม่ ยังไม่ มีพระประธาน งานพิธีได้เริ่มเมื่อเย็นวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พระสงฆ์ ๗ รูปเจริญพระพุทธมนต์ รุ่งขึ้นเวลา ๗.๐๐ น. วันที่ ๒๕ ถวายอาหารบิณฑบาต พระสงฆ์มาพร้อมกันแล้ว พอจะลงมือจัดรูปเทียนบูชา พระยานครราชเสนีกำลังนั่งพิจารณา

พิเคราะห์พระพุทธรูปอยู่ด้วยปสาทะเลื่อมใสอันแรงกล้า ก็
 พะเอิญป่วยเป็นลม เส้นโลหิตในสมองแตกอีกเป็นครั้งที่ ๒ โดย
 ปัจจุบันทันด่วน แพทย์ผู้เชี่ยวชาญ พระสงฆ์ และบรรดา
 ญาติมิตร ที่มาชุมนุมกันณที่นั้น ได้ช่วยกันพยายามแก้ไขจนสุด
 ความสามารถอาการหายคลายไม่ เริ่มป่วยเวลา ๗.๑๕ น. ถึง ๗.๓๐
 น. รวมเวลาประมาณ ๑๕ นาทีเท่านั้น ก็ถึงอนิจกรรม

เหตุวิปโยคอันเกิดขึ้นในปัจจุบันทันด่วนทั้งนี้ ย่อมเป็น
 ที่เศร้าสลดอาลัยแก่ญาติมิตร และผู้ที่คุ้นเคยอย่างยิ่ง การ
 บำเพ็ญกุศลสำหรับวันเกิดก็เลยกลายเป็นบำเพ็ญเมื่อดำเนินมรณะ
 ด้วย แต่ก็เป็นกรรมห้สัจจอย่างหนึ่งที่ความมรณะของพระยา
 นครราชสีมาได้บังเกิดขึ้นฉะเพาะหน้า พระพุทธรูป พระธรรม
 พระสงฆ์ โดยพร้อมมูล และในขณะที่มีใจผ่องแผ้ว เต็มไป
 ด้วยความเลื่อมใสศรัทธา อันถือว่าเป็นหัวใจของหัวใจสำคัญ
 ยิ่ง ยากที่จะได้พบเห็น เชื่อว่าพระยานครราชสีมาคงจักได้
 บรรลุสุคติภูมิโดยแน่แท้

พระยานครราชสีมา ชาติวันที ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๒๕
 มรณวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๐ อายุครบ ๕๕ ปีบริบูรณ์
 (ทางจันทรคติ) ได้รับพระราชทานน้ำอาบศพ และหีบทองลาย
 ถิ่นแบ่งเป็นเกียรติยศ.

มูลเหตุสงครามไทยกับญวน

ในรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์

ไทยกับญวนตอนใต้มีดินแดนเขมรแซงอยู่ในระหว่างกลาง
เขมรเป็นแต่ประเทศน้อย ต้องยอมเป็นเมืองออก ส่งบรรณา-
การแก่ไทยและญวนทั้งสองฝ่ายมาช้านาน แต่เขมรนับถือไทย
ยิ่งกว่าญวน เพราะถือศาสนาและมีขนบธรรมเนียมอย่างเดียวกัน
ความยุ่งยากที่เกิดแก่เขมรเนื่อง ๆ นั้น เนื่องมาแต่เหตุที่พวก
เขมรมักประทุรร้าย และรบพุ่งกันเอง ด้วยเรื่องชิงอำนาจกัน
บ่อย ๆ พวกเขมรมักไปขอกำลังประเทศใหญ่อีกฝ่ายหนึ่งมา
ป้องกัน เมืองเขมรจึงคล้ายกับสมรภูมิระหว่างไทยกับญวนมา
แต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

ครั้นถึงสมัยกรุงธนบุรี ไทยช่วยอุปการะให้เขมรสงบ
ราบคาบ และสมเด็จพระรามาธิบดีเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดี
ก็มาขึ้นแก่ไทยแต่ฝ่ายเดียว

ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ตอนต้น
ไทยช่วยหนุนบำรุงทั้งเขมรและญวน ทางไมตรีระหว่างไทยกับ
ญวนสนิทสนมดีมาก ครั้นต่อมาในตอนปลายรัชกาลที่ ๑ นั้นเอง

ญวนมีอำนาจมากขึ้นอย่างเดิม ช่วยหนุนบำรุงเขมรร่วมมือกับไทย และได้มาขอเอาเมืองพุทไธมาศของไทย ไปไว้ในอาณาจักรญวน ด้วย ไทยก็ผ่อนผันเพื่อเห็นแก่ทางพระราชไมตรี

บังเอิญเมื่อเริ่มรัชกาลที่ ๒ ไทยกับพม่าเกิดรบกันขึ้นอีก มีท้องตราส่งไปจากกรุงเทพ ฯ ให้เขมรเกณฑ์กองทัพมาช่วยรบ พม่า พวกขุนนางเขมร (ซึ่งโดยปกติปราศจากความสามัคคีกันอยู่แล้ว) เกิดแตกกันเป็น ๒ พวก พวกหนึ่งซึ่งไทย เห็นว่าไม่ควรทำตามท้องตรา ถ้าไทยเอาผิด ก็ควรไปพึ่งญวน อีกพวกหนึ่งชอบไทย เห็นว่าควรเกณฑ์กองทัพมาช่วยตามท้องตรา สมเด็จพระอุทัยราชา (บางแห่งเรียกว่า สมเด็จพระอุทัยธรราช พระนามเดิมว่า นักร้องจันทน์) เข้าด้วยพวกซึ่งไทย ให้จับขุนนางที่เป็นหัวหน้าพวกนิยมไทยไปฆ่าเสีย สมเด็จพระมหาอุปโยราช (นักร้องอ้อม) อนุชาสมเด็จพระอุทัยราชา เป็นหัวหน้าพวกนิยมไทยอยู่ในเวลานั้น ตกในที่กับขันจึงหนีเข้ามาในกรุงเทพ ฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดให้เจ้าพระยาบวรราชภักดีกองทัพออกไปเมืองเขมร สมเด็จพระอุทัยราชาก็หนีลงไปพึ่งญวนที่เมืองไซ่ง่อน แต่นักร้องจันทน์ ซึ่งเป็นอนุชาน้องเล็กของสมเด็จพระอุทัยราชา มาเข้ากับไทย เมื่อเกิดเหตุขึ้นครั้งนั้น พระเจ้าเวียงคันทนาบาลองเห็นได้ช่องก็แต่งราชทูตให้เชิญพระราชสารเข้ามายังกรุงเทพ ฯ ในพระราชสารใช้ถ้อยคำอ่อนหวานเป็นทางไมตรี แต่ส่วนข้อความนั้นอ้างว่า

เพราะเมืองเขมรเคยพึ่งทั้งไทยและญวนมาแต่ก่อน พระเจ้า
กรุงสยามเหมือนเป็นบิดา และพระเจ้าเวียดนามแสนเป็น
มารดาของเจ้ากรุงกัมพูชา บัดนี้สมเด็จพระอุทัยราชาที่มีความผิด
ต่อบิดา ไปอ้อนวอนให้มารดาช่วยขอโทษ ก็ไม่รู้ที่จะทอดทิ้ง
เสียได้ จึงมีพระราชสาธมาขอพระราชทานโทษ และขอให้
สมเด็จพระอุทัยราชาได้ครองกรุงกัมพูชาตามเดิม ก็ในเวลานั้น
ไทยกำลังเตรียมสู้ศึกพม่า ไม่อยากจะให้เกิดเป็นอริขึ้นกับ
ญวนอีกฝ่ายหนึ่ง จึงต้องจำยอมให้สมเด็จพระอุทัยราชากลับ
ขึ้นมาครองเมืองเขมรดังเก่า แต่นั้น เมืองเขมรก็ไปฝากฝ่าย
อยู่กับญวน เป็นแต่ถึงกำหนดก็ส่งเครื่องราชบรรณาการเข้ามา
กรุงเทพฯ ฯ ครั้นพระเจ้าเวียดนามยาลองทิวศต ถึงรัชกาล
พระเจ้าเวียดนามมินมาง ราชบุตร ซึ่งได้รับรัชทายาท ญวน
ก็คิดแผ่อำนาจต่อเข้ามาในเมืองเวียงจันทน์อีกทางหนึ่ง

พอขึ้นรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์ พระเจ้าอนุวงศ์
เวียงจันทน์เป็นกบฏขึ้น ด้วยญวนอุดหนุน ถึงต้องรบพุ่ง
ปราบปรามเป็นการใหญ่ ครั้นพระเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์แพ้น
ไปพึ่งญวน พระเจ้าเวียดนามมินมางก็มีพระราชสาธเข้ามาว่ากล่าว
ขอโทษพระเจ้าอนุวงศ์ เหมือนครั้งเรื่องเมืองเขมรในหนหลัง
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงขัดเคืองญวน ไม่
ยอมอนุโลมตาม โปรดให้ปราบปรามพวกกบฏเวียงจันทน์จน
ราบคาบ ทางไมตรีระหว่างไทยกับญวนก็หมองหมางกันแต่นั้นมา

ฝ่ายไทย เมื่อเสร็จการปราบกบฏเวียงจันทน์แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ที่สมุหนายก ออกไปตั้งระวางเหตุการณ์อยู่ที่เมืองพิทโบลเมอ พ.ศ. ๒๓๗๕ (จ. ศ. ๑๑๕๔) ต่อไปเป็นเอกสารแสดงเรื่องราวในปีนั้นแต่บางส่วน (เพราะเอกสารที่ได้มายังไม่บริบูรณ์)

ฉบับที่ ๑
 ตราตอบเมืองปราจีนบุรีให้จัดซื้อข้าว
 เตรียมไว้ ๕๐๐ เกวียน

หนังสือเจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงพระยาประจำทัพ หลวง
 ยกรบัตร กรมการ เมืองปราจีน ด้วยบอกเข้าไปว่า เจ้าพระยา
 บดินทรเดชา ที่สมุหนายก สั่งให้พระยาราชนิกุล มีหนังสือ
 มาถึงพระยาภิรมย์ราชา พระยาประจำทัพ ว่าขอราชการเมือง
 ระสือซึ่งพระยาวิเศษสุนทรมีหนังสือมาแต่ก่อนว่า พระยาพิบูลย์
 ยกกองทัพมาตั้งอยู่ด่านกระพงปรักคน ๑๐๐๐ แล้วพระยามหา
 เสนา พระยานรินทร์ จะยกมาอีก จึงให้พระยาภิรมย์ราชาคุม
 เลกเมืองปราจีน เมืองกบินทรบุรี เมืองประจันตคาม เมือง
 นครนายก ๕๐๐ คน กับปืนคาบศิลา ๔๐๐ บอก ยกตาม
 เจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก ออกไป ครั้นข้าหลวง
 เจ้าเมือง กรมการ แต่งให้หลวงเพ็ชรบริบาล ออกไปสืบ
 เถึงแขวงเมืองโพธิสัตว์ หาพบกองทัพพระยาพิบูลย์ และ
 กองทัพพระยาพระเขมร ยกมาไม่ พบแต่เขมรมารักษาด่านทาง
 ลาดตระเวนคน ๑๐๐ เศษ ข้าราชการสงบออยู่ ให้แต่พระยา
 ภิรมย์ราชาคุมเลกชะเลย ขึ้นไปช่วยปลุกเร้านครวัดเมืองอรุณ-
 ประเทศ ให้พระยาประจำทัพอยู่จัดซื้อข้าวณแขวงเมืองปราจีน
 เมืองฉะเชิงเทรา เมืองนครนายก มาตวงขึ้นฉางไว้ณเมืองปราจีน

ให้ได้ ๕๐๐ เกวียนนั้น ได้นำเอาหนังสือบอกขุนกราบบังคมทูล
พระกรุณาทราบใต้ฝ่าละออง ฯ แล้ว ทรงพระกรุณาตรัสเหนือ
เกล้าฯ สั่งว่า การเสบียงอาหารทางเมืองปราจีนนี้ จะต้องจัด
แจงตระเตรียมเอาเมล็ดข้าวใส่ยุ้งฉางไว้ให้มาก จะได้เจือจานเลี้ยง
ครอบครัวเมืองโพธิ์สัตว์ ทงจะได้สำหรับเอาไว้ใช้ราชการด้วย
ด้วยราชการทางเมืองเขมรครั้งถึงจะไม่มี เมื่อหน้าคงจะมี
ราชการสักครั้งหนึ่งเป็นแน่ จะไว้ใจกับการเสบียงอาหารหา
ได้ไม่ ให้พระยาประชาชีพเร่งรัดจัดซื้อข้าวแขวงเมืองปราจีน
เมืองฉะเชิงเทรา เมืองนครนายก ขนถ้ายมาใส่ฉางไว้ณเมือง
ปราจีนให้ได้จึงมาก ถ้าพระยาประชาชีพ หลวงยกกระบัตร์ กรมการ
จัดซื้อข้าวได้เท่าใด ให้บอกจำนวนข้าวเข้าไปให้แจ้ง อนึ่ง
โปรดเกล้า ฯ ให้จมนมนเทียรพิทักษ์ ถอดราตอบออกไปถึง
เจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก ถ้าจมนมนเทียรพิทักษ์
ออกมาถึงเมืองปราจีนแล้ว ก็ให้พระยาประชาชีพข้าหลวง หลวง
ยกกระบัตร์ กรมการ จัดแจงมาและคนส่งจมนมนเทียรพิทักษ์
ออกไปโดยเร็ว ถ้าสืบไปเมื่อหน้า ข้าหลวง เจ้าเมือง กรมการ
เมืองพระตะบองจะแต่งผู้ใดถือหนังสือบอกมาแจ้งราชการณกรุง
เทพ ฯ และจะกลับออกไป ก็ให้พระยาประชาชีพ ข้าหลวง
หลวงยกกระบัตร์ กรมการ จัดแจงส่งผู้ใดถือหนังสือบอก และผู้ถือ
ท้องตราไปมาโดยเร็ว อย่าให้ค้างช้าอยู่แต่ที่หนึ่งโมงหนึ่งใด

หนังสือมาณวันอังคาร เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะโรง

จัตวาศก

วันเดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะโรง จัตวาศก ได้ส่งตรา^๕
ให้จมนมนเทียรพิทักษ์ ปลัดกรมพระตำรวจพระราชวังบวรถือไป

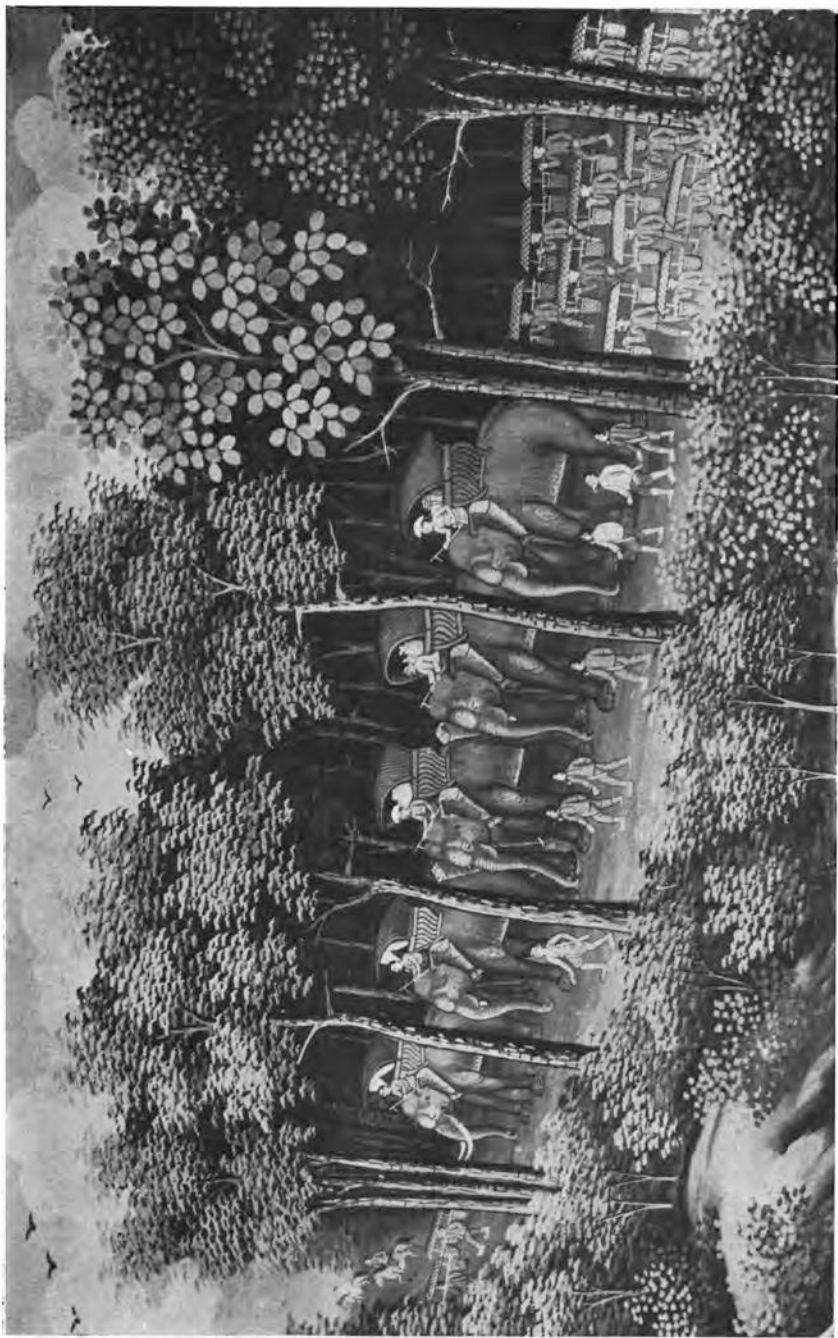
ฉบับที่ ๒

ตราตอบเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

เรื่องพระยาพิบูลย์ยกมาติดตามพระยาสังคโลก ฯ

ฯ ข้ำ ฯ พระยามหาอำมาตย์ ฯ ขอกราบเรียนมาให้ทราบ
ด้วยอยู่ณวันเดือน ๔ แรม ๑๐ ค่ำ จมนมนเทียรพิทักษ์ถือ
หนังสือบอก ฯ พณ ฯ สมุหนายกบอกส่งต้นหนังสือข้าหลวง
เจ้าเมืองกรมการเมืองพระตะบอง ต้นหนังสือพระฤทธสังกรม
พระรามณรงค์ พระยาวิเศษสุนทร เข้าไปว่า พระยาวิเศษสุนทร
ซึ่งออกไปอยู่รักษาด่านกระพงปรักมีหนังสือมาว่า แต่งให้ขุนมหา
ภักดีไปลาดตระเวนพบกองตระเวนพระยาพิบูลย์ บอกว่าพระยา
พิบูลย์จะยกมาตั้งคอยพระยาสังคโลกอยู่ณกระพงปรัก ถ้าไม่ส่ง
พระยาสังคโลกออกไปจะขอทางเข้ามาตามพระยาสังคโลก ว่า
พระยามหาเสนาจะยกมาทางสมอแเกร ว่าพระยานรินทร์จะยกมา
ทางด่านฉนวน ว่าเจ้าเมืองครวจะมาตั้งอยู่ด่านพะเนา ครั้นเพล
บ่ายเห็นกองทัพพระยาพิบูลย์ยกมาประมาณ ๑๐๐๐ มาตั้งอยู่
ห่างพระยาวิเศษสุนทร ๖๐ เส้นเศษ ฯ พณ ฯ สมุหนายกจะยก

เลื่อนออกไปอยู่เมืองมณฑลบุรี จะจัดแจงราชการและเร่งรัด
 ครอบครว้ให้เดินเข้ามา ครั้นวันเดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำ นาย
 ขจรใจภพกรรมมาซึ่งคอยอยู่เมือง.....(ลบ).....นายก ถือ
 หนังสือ ฯ พณ ฯ สมุหนายกบอกส่งหนังสือข้าหลวงเจ้าเมือง
 กรมการเมืองพระตะบอง คำให้การหลวงเพ็ชรบริบาลเข้าไปว่า
 ข้าหลวง เจ้าเมือง กรมการ แต่งให้หลวงเพ็ชรบริบาลออก
 ไปสืบราชการ พระยาราชนายก พระเมือง ซึ่งอยู่ด่านสมอแเกร
 พระยาวิเศษสุนทรซึ่งอยู่ด่านกระพงปรัก ให้คนไปกับหลวง
 เพ็ชรบริบาลออกไปสืบ พบเขมรมาลาดตระเวนอยู่นอกด่าน
 กระพงปรักออกไปพวกหนึ่งคนประมาณ ๒๐ คน หลวงเพ็ชร
 บริบาลเลยออกไปถึงด่านลงกรายแขวงเมืองโพธิสัตว์ พบปลัด
 เมืองลาดปะเอ๋ย มาตั้งชุมนุมรักษาด่านอยู่คนประมาณ ๑๐๐
 ได้พูดจากันกับหลวงเพ็ชรบริบาล ฯ ตามถึงพระยาพิบูลย์ พระยา
 มหาเสนา พวกเขมรบอกว่าพระยาพิบูลย์พระยามหาเสนา
 พระยาแสนชัยตั้งอยู่ณบ้านจายอยู่ ครั้นหลวงเพ็ชรบริบาลกลับมา
 พระยาราชนายก พระราชรักษ์ มีหนังสือมาว่า ทางด่านสมอแเกร
 ด่านฉนวนราชการสงบอยู่ ฯ ข้า ฯ ได้นำเอาหนังสือบอกทั้งสอง
 ครั้งขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละออง ฯ แล้ว ทรง
 พระกรุณาตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า ความซึ่งพระยาวิเศษสุนทร
 บอกมาว่าพระยาพิบูลย์ยกมาตั้งอยู่ห่างกับพระยาวิเศษสุนทรทาง
 ๖๐ เส้น แล้วพระยามหาเสนา พระยานรินทร์ เจ้าเมืองกรวง

ภาพแสดงการล่าเลี้ยงกองทัพ

จะยกมาทางด้านสมอแเกร ด้านฉนวน ด้านพะเนา ความ^{๕๕}ทงน
 สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงแคลงพระทัยอยู่ ด้วยพระยาราชน
 นายก พระเมือง พระราชรัศย์ ก็ออกไปอยู่รักษา^{๕๖}ด้านทางต่อเคียง
 กันกับพระยาวิเศษสุนทร ก็หาได้หนังสือบอก^{๕๗}ข้อราชการเข้ามา
 ประการใดไม่ จึงโปรดเกล้าฯ ดำรัสถาม^{๕๘}จมนมนเทียรพิทักษ์
 ว่าราชการซึ่งพระยาวิเศษสุนทรบอกมา^{๕๙}ทั้งนี้ เจ้าพระยาบดินทร
 เดชา ที่สมุหนายก และข้าหลวงเจ้าเมืองกรมการเมืองพระ
 ตะบองเห็นความประการใด จมนมนเทียรพิทักษ์กราบทูลพระ
 กรุณาว่า ข้า^{๖๐}หาเชื่อเอาหนังสือพระยาวิเศษสุนทรเป็นแน่นอน
 ที่เดียวไม่ แต่เป็นข่าวที่พิศกักจัดแจงกองทัพยกเพิ่มเติมออกไป
 ยังแต่งให้คนออกไปสืบ^{๖๑}อยู่นั้น พระยาวิเศษสุนทรคนนี้เป็นคน
 ขลาดเบาความไม่โลเลียงได้^{๖๒}ส่วนให้แน่นอน เชื่อเอาแต่ถ้อยคำ
 ขุนมหากัณฑ์ พระยาวิเศษสุนทรต้นตอ^{๖๓}ใจหนังสือเข้ามา พระยา
 เสนาญเบศ พระยารามกำแหง หลวงราชเสนา ข้าหลวง พระยา
 อภัยภูเบศ กรมการ แต่งให้หลวงเพ็ชรบริบาลออกไปสืบถึง
 ด้านสมอแเกร ด้านฉนวน ด้านกระพงปรัก ไม่พบพระยาพิบูลย์
 และกองทัพเขมรที่แห่งใด พบแต่เขมรมาอยู่รักษา^{๖๔}ด้านลงกราย
 ๑๐๐ คน ได้^{๖๕}พูดจากับเขมรรักษา^{๖๖}ด้าน บอกว่าพระยาพิบูลย์
 พระยามหาเสนาอยู่บ้านจายอยู่ ตามความซึ่งบอกเข้าไปแต่ครั้ง
 ก่อน ความอันนั้นโปรดเกล้าฯ ว่า ซึ่งพระยาพิบูลย์ พระยามหา
 เสนามาติดตามพระยาสังคโลก ยังตั้งอยู่^{๖๗}ที่บ้านจายอยู่แขวงเมือง

โพธิสัตว์นั้น องค์จันทน์ไข่มุกหรือญวน จะกดขี่ให้มาโดยร้ายดี
 ประการใดก็ยังหาความรู้ความแน่นอนไม่ ถ้าเขมรพวกที่มามีคิดตาม
 พระยาสังคโลก ทำองอาจล่วงเกินเข้ามาประการใด ข้าหลวงอยู่
 ที่เมืองพระตะบองก็หลายคน เจ้าเมืองกรมการเมืองพระตะบอง
 ของเราก็อพยพร้อมอย่าให้ลัดดให้เขมรล่วงเกินเข้ามาได้ ได้
 ที่ทำแล้วก็ให้ทำให้นั่น ถ้าเขมรแตกถอยหนีไปก็ให้กองทัพยก
 ติดตามซ้ำเติมลงไป เจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก เห็น
 การจะทำได้เพียงใด ก็ให้ทำเอาให้ได้แต่เพียงนั้น อย่าให้เสียที่
 คิดอ่านเอาผู้คนมาใส่บ้านใส่เมือง ให้เป็นกำลังรพลของเรา
 อีกให้ได้ให้มาก ถ้าราชการนั้นแปรประการใดก็จะโปรดให้
 ราชการยกพลเพิ่มเติมออกมา ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่
 สมุหนายกใช้สอยอีก พระยาเพชรพิชัยก็ได้ให้เตรียมผู้คนไว้
 ร้อมคอยฟังราชการอยู่ณกรุงเทพ ฯ แล้ว ถ้าเขมรซึ่งมาคิดตาม
 พระยาสังคโลก มาว่ากล่าวพูดจาแต่โดยดี ก็ให้พูดจาโต้ตอบ
 ตามทำนองความโดยดี อย่าเพื่อไปทำกับเขมรเข้าก่อนเลย ถึง
 ว่าราชการครั้งนั้นเป็นที่ทำหนักหนักจริง แต่ยังหาพอพระทัยจะ
 ให้ทำไม่ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก จัดแจงครอบ
 กรว้ผ่อนปรนเข้ามาตั้งเข้าเรือนเสียให้สำเร็จ ตามซึ่งทรงพระราช
 ดำริดำรัสสั่งเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก ออกมาแต่เดิม
 ที่บ้านเมืองใดมีเสบียงอาหารอยู่ พอจะพักครอบครว้อาศัย
 เเสบียงอาหารไว้ได้บ้างมากน้อยเท่าใด ก็ให้ผ่อนปรนเอาไว้ให้พอ

กับเสบียงอาหาร อย่าให้ครอบครัวอดอยาก จะเอาเงินเมืองอรัญ
ประเทศได้เท่าใด ก็ให้เอาเข้ามาจัดแจงเข้าเรือนให้ครอบครัว
นายไพร่อยู่ให้เป็นพวกภูมิถิ่นถนันทน์ทำไร่นา ให้ท่นบำรุงพระยา
สังคโลก พระยาพระเขมรและครอบครัวให้ร่นแรง ให้กิตติศัพท์
เลื่องปรกฏออกไปว่าครอบครัวได้เข้ามาอยู่เย็นเป็นสุข กับให้
จัดหาเข้าเสบียงไว้ที่เมืองอรัญประเทศ ให้พ่อครอบครัวรับพระ
ราชทานตลอดปี กว่าครอบครัวจะทำไร่นาได้ ที่เมืองพระตะบอง
ก็ให้จัดซื้อเขาคันไว้สำหรับราชการ และที่เมืองปราจีนบุรีก็ได้มี
ตรากำกับมาถึงพระยาประชาชน ให้จัดซื้อข้าวขางไว้ให้ได้อิ่ม
มาก ตามหนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก มีเข้ามา
ถึงพระยาประชาชน

ขอเรียนมาณวันจันทร์เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะโรงจัตวา
ศก (พ.ศ. ๒๓๗๕)

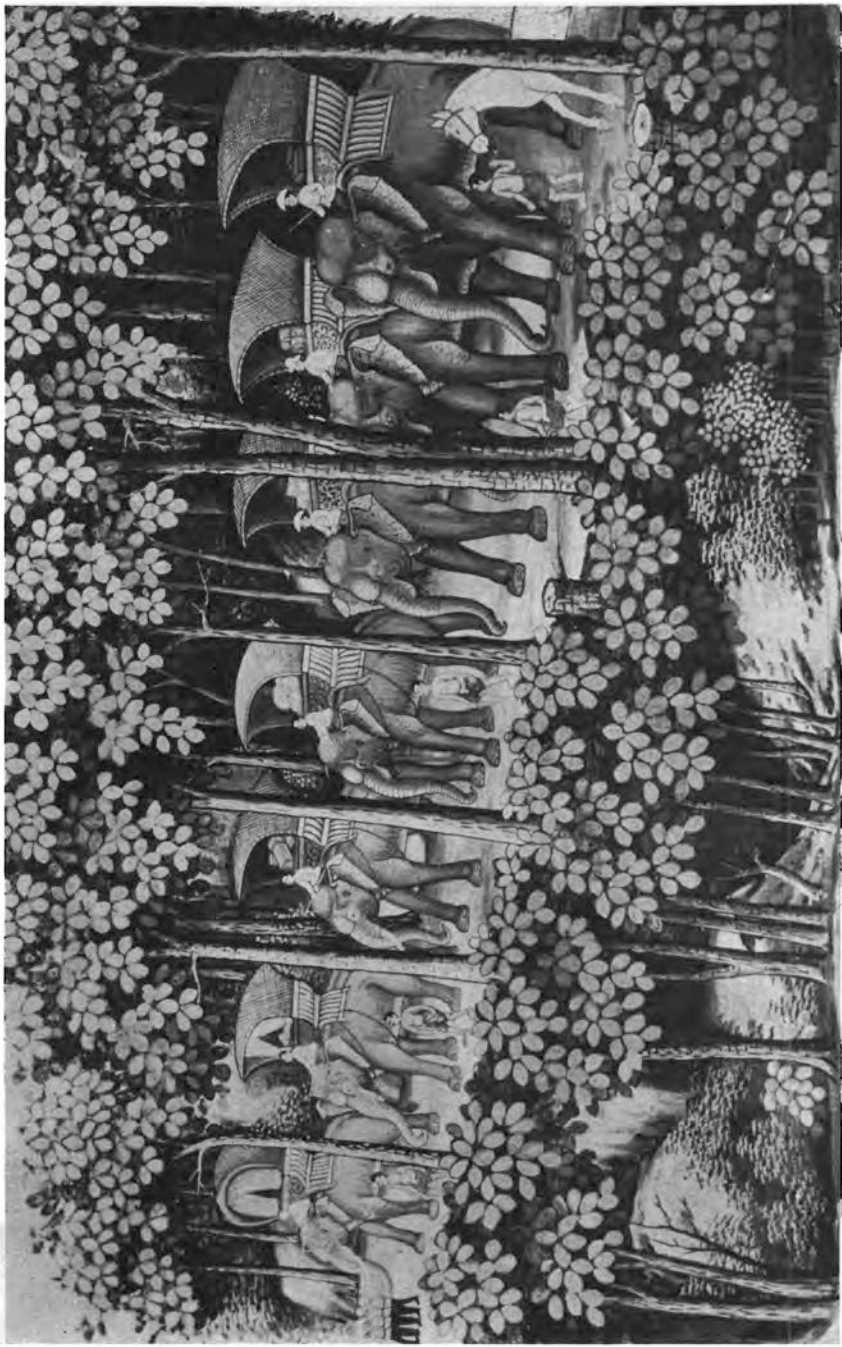
ร่างตราท่านเจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายเหนือ ท่านปลายเชือก
หลวงศรีเสนา ทำเอกราบเรียน ฯ พลณ ฯ โภษาธิบดีแล้ว

ณวันเดือน ๔ แรม ๑๒ ค่ำ เพลา ๒ ท่มเศษ เสด็จออก
ณพระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัย ท่านเจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายเหนือ
เอาร่างตรานกราบทูลพระกรุณา ให้หลวงศรีเสนาอ่านทูลเกล้า ฯ
ถวาย มีพระราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ตกแทรกกลงบ้าง วง
กาเสียบ้าง แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มีไปตามร่าง
นเกิด

วันเดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำปีมะโรงจัตวาศก ได้ส่งตราให้
จมนมนเทียรพิทักษ์ ปลัดกรมพระตำรวจพระราชวังบรรดไป

เหตุการณ์ในปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๗๖

ความตึงเครียดระหว่างสยามกับญวน สืบอนุสนธิ์มาแต่
เหตุตามที่เล่าไว้ในตอนแรกนั้น เมื่อจะสรุปให้สั้นดังปรากฏใน
กระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็
มีความสำคัญอยู่ว่า ตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอด
ฟ้าจุฬาโลก ญวนขอเอาเมืองพุทไธมาศ ครั้นแผ่นดินพระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็กันเอาเมืองเขมรไปเป็นสิทธิ์
ของตัว มาถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ (คือรัชกาลที่ ๓ ตอนต้น)
ญวนก็กันเอาเขตแดนเมืองเวียงจันทร์ไปอีกแล้ว จึงเหลือที่จะ
อดทน พอรุ่งขึ้นปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๗๖ พวกญวนที่เมืองไซ่ง่อน
เป็นกบฏต่อพระเจ้าเวียดนามมินมาง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า เป็นโอกาสที่จะเอาเมืองเขมรคืน
และให้ญวนหายกำเริบเสียบ้าง จึงโปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา
(สิงห์ สิงหเสนี) สมุหนายก เป็นแม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จราชการ
ยกทัพออกไปตีเมืองเขมร แต่ณวันเดือนอ้ายแรม ๕ ค่ำ แล้วให้
ตีหัวเมืองญวนลงไปจนเมืองไซ่ง่อน และให้เจ้าพระยาพระคลัง
เป็นแม่ทัพเรือยกไปตีหัวเมืองเขมรและญวนตามชายทะเล แล้ว

ภาพแสดงการลำเลียงกองทัพ

ไปสมทบกับกองทัพกตเมืองไซ่ง่อนด้วยกัน พอเขมรทราบว่า
ไทยยกทัพใหญ่ออกไป สมเด็จพระอุทัยราชา (นักร้องจันท)
ก็รีบหนีออกนอกแดนเขมร เข้าไปอยู่ในความป้องกันของญวน

ส่วนทางเหนือและทางภาคอีสาน ก็โปรดเกล้าฯ ให้กอง
ทัพยกแยกกันขึ้นไปอีก ๓ กอง คือ (๑) กองพระมหาเทพ
และพระยาวิเศษศักดิ์ดา ยกขึ้นไปทางเมืองมหาชัย, เมืองพ้อง,
เมืองพลาน (๒) กองพระราชรินทร์ยกขึ้นไปทางเวียงจันทน์ ไป
ตีเมืองพวนบรรจบกับกองทัพฝ่ายเหนือ (๓) กองทัพฝ่ายเหนือ
เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (สมบุญ) เป็นแม่ทัพ ยกออกจาก
กรุงเทพฯ ๗ วัน เดือนยี่ ๖ ค่ำ เดินทัพขึ้นไปทางเมืองพิษณุ ไป
ตั้งรวมพลที่ปากหลาย เพื่อบรรลุขึ้นไปตีเมืองแดงหัวพันทั้งหก

เอกสารต่อไปนี้จะบรรยายให้เห็นความพิสดารตามสมควร
แต่เสียดายที่เอกสารได้มาไม่บริบูรณ์ ข้อความจึงมีเท่าที่ปรากฏ
ในท้องตราอย่างเดียว

ระเบียบที่ ๑

ตราตั้งเจ้าเมืองมุกดาหาร ตอบเรื่องรับผลเร็ว ชีผ่ง

บ้านไผ่ ตามจำนวนเกณฑ์

และชี้แจงขอราชการบ้างเล็กน้อย

หนังสือ เจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงพระจันทสุริยวงศ์ เจ้าเมืองมุกดาหาร ด้วยบอกหนังสือแต่งตั้งให้ท้าวอุปฮาด ท้าวจันทชมภู ท้าวเพี้ย คุมผลเร็ว จำนวนปีมะโรงจัดवास (พ.ศ. ๒๓๗๕) หน้า ๔๘ หาบ กับชีผ่ง ๒ หาบ บ้านไผ่ ๒ หาบ จำนวนเกณฑ์ลงไปทุกเกลี้ยงถวช แล้วได้แต่งตั้งท้าวเพี้ยไปสืบราชการทางเมืองมหาชัย เมืองชุมพร เมืองพ้อง เมืองพลานเนื่องๆ มิได้ขาดราชการสงบอยู่ กับว่าเพี้ยเมืองคุก ท้าวเพี้ยเมืองมุกดาหาร ซึ่งไปตักค้างอยู่ต่างเมือง พาคอกระบวรกลับคืนมา เป็นคนมาแต่เมืองมหาชัยชายหญิงใหญ่น้อย ๒๑๕ คน มาแต่เมืองชุมพรชายหญิงใหญ่น้อย ๖๕ คน มาแต่เมืองปากซัด เมืองอุบลชายหญิงใหญ่น้อย ๑๓ คน (รวมเป็น) ๓๕๑ คน แล้วณเดือนยี่ข้างขึ้น ได้แต่งตั้งให้ท้าวเพี้ยไปกวาดเอาครอบครัวเมืองมุกดาหาร ซึ่งตักค้างอยู่แขวงเมืองชุมพร เมืองพ้อง เมืองพลาน ได้มาอีก ชายหญิงใหญ่น้อย ๗๐๖ คน เข้ากัน ๑๐๕๗ คน กับว่าณเดือน ๔ ข้างขึ้น ได้แต่งตั้งให้ท้าวสูว เพี้ยเชียงเหนือ ไปฟังราชการณเมืองนครพนม ได้ความว่า ณวันขึ้น ๑๔ ค่ำเดือน ๔ ญวนมีชื่อนายไพร่

๓๐ คน กับพวกเมืองมหาชัยนายไพร่ ๑๐๐ เศษ ลงมาถึง
 ท่าแขก ตั้งค่ายขวานต้นละ ๑๕ วา สูง ๘ ศอก แต่พวกญวน
 มาถึงประมาณครึ่งหนึ่ง แล้วกลับคืนไปเสีย ยังประจำค่ายอยู่แต่
 พวกเมืองมหาชัย ได้ความว่าญวนให้มาตั้งอยู่ แล้วณปีมะโรง
 จัตวาสก อาณาประชาราษฎรทำไร่นาเสีย ๒ ส่วน ได้ผลส่วน
 หนึ่ง เรียกข้าวขึ้นนางได้แต่ ๖๐๐๐ ถัง ได้ส่งไปเมืองนครพนม
 ๑๕๐๐ ถัง จำข้าหลวงไทยลาวไปมาราชการ ๑๓๐๐ ถัง แจกจ่าย
 ครอบครัวที่ได้คนมา ๒๖๐๐ ถัง ทุกวันนักรษฎรได้รับพระราช
 ทานข้าวแจกถอยเจ็มน้อยทุกวัน นั้น ได้นำเอาหนังสือบอกขึ้น
 กราบบังคมทูลพระกรุณา พาท้าวอุปฮาด ท้าวจันทมณู ท้าวเพย
 เข้เข้าทูลละออง ฯ ทรงพระกรุณาตรัสถามด้วยข้อราชการเมือง
 มหาชัย ท้าวอุปฮาดให้กราบทูลพระกรุณาว่า ลูกข้าเมืองมหา
 ชัยมาค้าขายพูดกันว่า ญวนให้ลาวต่อเรือที่น้ำพลึกนั้น เมือง
 มหาชัย ๖ ลำ ว่าจะบรรทุกครัวพระบรมมาท่าแขก จึงทรงพระ
 กรุณาตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า ซึ่งพระจันทสุริยวงศ์ให้ท้าวเพย
 ขนไปฟังราชการที่เมืองนครพนมได้ความว่า ญวนประมาณ ๓๐
 กับลาว ๑๐๐ ลงมาตั้งอยู่ที่ท่าแขก แต่ญวนนั้นกลับคืนไปเสีย
 แล้ว ความทั้งนี้เป็นความคิดญวน ด้วยญวนจะให้พระบรมพา
 ครอบครัวยืนอยู่ที่ท่าแขก พระบรมได้ให้ท้าวทั้ง พระนคร ท้าว
 เพย พาครอบครัวมาแต่ก่อนหลายพวกแล้ว นายทัพนายกองซึ่ง
 รักษาเมืองนครพนม ไม่ให้ท้าวทั้ง พระนคร ท้าวเพยตั้งอยู่พัก

ฝั่งข้างโน้น ท้าวทั้ง พระนคร ท้าวเพี้ย พาครอบครัวข้ามมาอยู่
 ฝั่งข้างเมืองนครพนมสน ครั้นณวณจะให้พระบรมพาครอบครัว
 มา ก็กลัวนายทัพนายกองฝ่ายเราจะไม่ให้ตั้งอยู่ท่าแขก ณวณ
 กับลาวเมืองมหาชัยจึงเอาผู้คนมามาก จะมาดุดูทางที่นายทัพ
 นายกองซึ่งอยู่รักษาเมืองนครพนม ครั้นมาได้พุทจาและได้
 หนังสือนายทัพนายกองไป ก็เอาความไปบอกกล่าวคิดอันกัน
 ณวณรู้ความที่นายทัพนายกองฝ่ายเราแล้ว จะให้พระบรมพาครอบครัว
 มาหรือจะแต่งผู้คนมาหลอกลวงประการใดอีก ก็ยังห้าม
 หนังสือบอกพระสุนทรราชวงศา นายทัพนายกองลงไปไม่ และที่
 เมืองนครพนมก็ได้โปรดมีตราให้ขุนภักดีภูมินทร์นายกอง กอง
 ลาวเวียงจันท์ถือขึ้นไปแต่ก่อนว่า ถ้าณวณจะมาพุทจาด้วยครอบครัว
 เขตต์แดนประการใด สุดแต่ฝ่ายเราไม่ให้เขตต์แดนของเราถ่าย
 เดียว ถ้าณวณพาพระบรมและครอบครัวมาพุทจาแต่โดยดี การ
 ไม่ควรจะวิวาทก่อนก็อย่าเพื่อวิวาท ให้นายทัพนายกองทำดีไว้
 แต่ปาก บอกข้าราชการลงไปณกรุงเทพ ฯ ถ้าณวณพาพระบรม
 ครอบครัวเป็นกระบวนทัพมา การเถียงจะวิวาทรบพุ่งกัน ก็ให้
 นายทัพนายกองด่านทานไว้ บอกข้าราชการไปแจ้งหัวเมืองที่ใกล้
 และเมืองนครราชสีมา จะได้รับยกทัพไปโดยเร็ว ช่วยกันรบพุ่ง
 รักษาเขตต์แดนไว้ กว่ากองทัพกรุงเทพ ฯ จะขึ้นไปถึง ความ
 แจ้งอยู่ในท้องตราซึ่งโปรดขึ้นมาถึงนายทัพนายกองเมืองนคร
 พนมแต่ก่อนทุกประการแล้ว แต่ซึ่งอุปหาตให้กราบทูลพระกรุณา

ว่า ญวนให้ลาวต่อเรืออยู่ที่เมืองมหาชัยว่าจะบรรทุกคร้วพวก
เมืองนคร มาตั้งอยู่ที่ท่าแขกนั้น แต่ก่อนที่เมืองมหาชัยก็หาเคย
ต่อเรือไม่ ถ้าเมื่อนญวนให้ต่อเรือจริง เห็นจะคิดราชการ ซึ่งว่า
จะบรรทุกคร้วเมืองนครพนมมานั้น ความหาจริงไม่ และฝ่ายพระ
จันทสุริยวงศ์อุปฮาดท้าวเพี้ย ก็มีได้คิดอ่านแต่งผู้คนไปสืบสวน
เอาความให้แน่ม การรักษาเขตต์แดนบ้านเมืองจะประมาทแก่
ราชการนั้นไม่ได้ ให้พระจันทสุริยวงศ์ อุปฮาด ท้าวเพี้ย คิดอ่าน
แต่งคนเล็ดรอดไปสืบให้รู้ความว่า ญวนให้ต่อเรืออยู่ที่แห่ง ก็
ดำบล จะเป็นเรือกล้ำ ญวนจะคิดอ่านประการใด ให้สืบสวน
เอาความให้แน่มอนจงได้ อย่าให้มีความประมาทไว้อใจแก่ราชการ
กับให้แต่งกองลาดตระเวนสืบสวนราชการอยู่อย่าให้ขาด ถ้าได้
ความประการใดก็ให้บอกไปแจ้งเมืองนครพนม และหัวเมืองที่ใกล้
ให้รู้ราชการถึงกัน จะได้ช่วยกันคิดอ่านตรึงตรองราชการ กับให้
เร่งรีบบอกลงไปณกรุงเทพ ฯ โดยเร็วจะได้รู้ขอราชการ ซึ่งว่า
เกลี้ยกล่อมครอบครัว และแต่งคนไปขับไล่เอาครอบครัวกลับ
คืนมาบ้านเมืองในปีมะโรงจัตวาศกได้เป็นคร้ว ๑๐๐๐ เศษนั้น ก็
เป็นความชอบอยู่แล้ว แต่ครอบครัวเมืองมุกดาหารยังกระจัด
พลัดพรายไปอยู่ต่างบ้านต่างเมืองเป็นอันมาก ให้พระจันทสุริย
วงศ์อุปฮาดท้าวเพี้ย คิดอ่านเกลี้ยกล่อมเอาครอบครัวกลับคืนมา
คงบ้านคงเมืองให้สิ้น จะได้เป็นกำลังรพลของเจ้าเมืองท้าวเพี้ย
ทั้งปวงสืบไปภายหน้า กับซึ่งว่าได้จัดแจงส่งเข้าไปเมืองนครพนม

๑๕๐๐ ถังนั้น นายทัพนายกองจะได้จับจ่ายราชการ และผลเร็ว
 ส้ม ป่านใบ จำนวนเกณฑ์ซึ่งส่งลงไปนั้น ได้ให้ทำอุปหัตถ์
 เพื่อกุมไปส่ง เจ้าพนักงานซึ่งได้ผลเร็วจำนวนปีเถาะ ๑ หาบ ๕๓ ชั่ง
 ปีมะโรง ๔๓ หาบ ๕๓ ชั่ง ๔๕ หาบ ๔๖ ชั่ง ส้มหนัก ๑ หาบ
 ๖๒ ชั่ง ป่านหนัก ๒ หาบ ๑ ชั่ง รับประทานแล้ว และผลเร็วจำนวน
 ปีมะโรงย้งค่าง ๖ หาบ ๔๗ ชั่ง ส้มค่าง ๒ หาบ ๘ ชั่ง ป่านค่าง
 ๕๕ ชั่งนั้น ให้พระจันทสริยวงศ์ทำวเพียจัดส่งลงไปให้ครบจำนวน
 อย่าให้ขาดค่างล่วงงวดล่วงต่อไปได้เป็นอันขาด

หนังสือมาฉวันศุกร์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเส็งนักษัตร-
 เบญจศก (พ.ศ. ๒๓๗๖)

ร่างตราท่านปลายเชือกทำ ครั้นฉวันเดือน ๗ ขึ้น ๑๒ ค่ำ
 เพลาบ่าย ๑ โมง ๑ สมุหนายกว่าราชการฉฉวน หลวงราชเสนา
 ได้เอาร่างตราฉฉานกราบเรียน ส่งให้ตกแทรกกลงบ้าง วงกาเสีย
 บ้าง แล้วสั่งว่าให้ไปตามร่างฉฉเกิด

ฉฉวัน ๑๔ ค่ำเดือน ๗ ปีมะเส็งเบญจศก ได้ส่งตราให้
 ทำอุปหัตถ์ไป

ฉบับที่ ๒

ตราสั่งหัวเมือง เรื่องให้เจ้าพระยาธรรมา (สมบัติ) เป็นแม่ทัพ

(ต้นฉบับขาด)

ขอให้การต้องคำกันว่า องค์อนามบุตรเจ้าเวียงคณคนเก่า
มีหนังสือลงมาถึงองพองายซึ่งอยู่ณเมืองไช้ก่อน ให้ชักชวนพวก
องตาทูณคนเก่าคิดเป็นการกบฏขึ้น ข้างเมืองตั้งเกียนน้องเกียน-
อนาก็ได้นัดหมายให้พวกเมืองตั้งเกียคิดกบฏต่อเจ้าเวียงคณให้
พร้อมกันกับเมืองไช้ก่อน ครั้นองพองายรู้หนังสือแล้ว จึงชัก-
ชวนจีนบางเป็นจีนผู้ใหญ่อยู่ในเมืองไช้ก่อน ไปทอดเอาขุนนาง
ขององตาทูณคนเก่า ซึ่งเจ้าเวียงคณให้จำไว้ กับคนโทษในคุก
เมืองไช้ก่อนออกได้สิ้น คิดพร้อมใจกันจับองตาทูณเจ้าเมือง
ไช้ก่อนคนใหม่กับขุนนางผู้ใหญ่มากเสีย แล้วเกลี้ยกล่อมได้ญวน
เข้าเพศฝรั่ง ญวนตั้งเกียกับพวกจีนเข้าด้วยเป็นอันมาก องพ-
องายกับพวกกบฏตั้งกันเป็นองแหกฏ องหวักฏ องเตียนกฏ อง
เสียนทอง แบ่งกันคุมกองทัพยกลงมาตีเมืองล่องไห้ เมืองสมิถ่อ
เมืองโจดกเมืองพุทไธมาศ ตีได้สิ้นแล้ว กวาดเอาเสบียงอาหาร
เครื่องศาสตราวุธปืนใหญ่ปืนน้อย ขึ้นไปไว้ในเมืองไช้ก่อนสิ้น
ญวนที่ยังไม่เข้ากับพวกกบฏ รวบรวมไพร่พลเข้าได้ แต่เครื่อง
ศาสตราวุธปืนน้อย ยกไปตีพวกกบฏเมืองไช้ก่อน พวกกบฏเอา
ปืนใหญ่ยิงศาสตราออกมาก พวกซึ่งเขาข้างเจ้าเวียงคณถูกปืน

ล้มตาย แดกกระจัดกระจาย แล้วกลับรวบรวมกันยกไป
 พวกกบฏอีก พวกกบฏแตกทุกครั้ง สู้รบกันมาแต่เดือน ๑๐
 จนเดือน ๑๑ - ๑๒ ผู้คนตายประมาณ ๑๐๐๐๐ พวกกบฏรวบรวม
 ไพร่พลเข้าไว้ในกำแพงเมืองไซ่ง่อนได้มาก พร้อมทั้งเสบียง
 อาหารเครื่องสาตราวุธ แล้วก็ห้ามกองทัพเมืองเว้กลงมากระทำ
 กับพวกกบฏไม่ ข้างเมืองตั้งเกยขนกว่ายกลงทัพลงมาเมื่อ
 เดือน ๘ ข้างชน ญวนตั้งเกยตหัวเมืองชงชนกับเมืองเว้ได้ ๕
 หัวเมืองแล้ว ขังรบพุ่งกันอยู่ เจ้าเว้คนนามต้องรักษามันเมือง
 เป็นพระว้าพะวัง ไม่ได้ให้กองทัพลงมาตีพวกกบฏที่เมืองไซ่ง่อน
 จึงทรงพระราชดำริเห็นว่า จินมช่อ ๒๔ คน เป็นจันอยู่ในบ้าน
 ในเมือง ได้รู้เห็นถนัด ความเป็นแน่นอนอยู่แล้ว เมืองญวน
 เกิดการกบฏขึ้นทั้งสองฝ่าย พวกกบฏก็กำลังมาก จะรบพุ่ง
 กัน เห็นการจะยืดยาวไปอยู่ และเมืองเขมรหัวเมืองลาวฝ่าย
 แดนกรุงเทพ ฯ ญวนมาครอบงำเกยตกันเอาไว้แต่ครั้งกรุงยัง
 เป็นสักระดิดพันอยู่กับพะม่า และครั้งเวียงจันทน์เป็นกบฏ กับ
 ครอบครว้เมืองเวียงจันทน์ ครว้หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก ไป
 ตกค้างอยู่ตามหัวเมืองเหล่านั้นก็มาก ทรงพระราชดำริจะให้
 กองทัพไปตีคนเฝ้าบ้านเมืองครอบครว้มา คงเป็นไพร่พลข้าขอบ
 ขันธเสมากรุงเทพ ฯ ตามเดิมเหมือนแต่ก่อน แต่เห็นการ
 ยังหาเป็นที่ทำไม่ จะหนักแรงทแกล้วทหารพล จึงโปรด
 ให้ตรองมา บัดนี้การได้ทวงที จะไปตีคนเฝ้าบ้านเมืองครอบครว้

ของเรามา เห็นได้โดยง่ายไม่สู้ลำบากหนักแรง ทั้งเทศกาลนี้
 ก็เป็นฤดูแล้งอยู่แล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกทัพใหญ่กรุงเทพ ฯ
 ทั้งทัพบกทัพเรือออกไปให้พร้อมกัน และทัพบกทางเมืองพระ
 ตะบองนั้น โปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายกเป็น
 แม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จราชการสัทธิราชด คุมรพลกองทัพพร้อมไป
 ด้วยนายทัพนายกอง เครื่องศาสตราวุธปืนใหญ่น้อย ยกออก
 ไปคิดราชการคั่นเอาเมืองเขมรแต่ณวันเดือนอ้าย แรม ๕ ค่ำ บ
 มะเส็ง เบญจศก (จ. ศ. ๑๑๕๕ พ. ศ. ๒๓๗๖) ฝ่ายทางเมือง
 มหาลัย เมืองพอง เมืองพลานนั้น ก็ได้ให้พระมหาเทพ พระยา
 วิเศษศักดิ์ คุมกองทัพกรุงเทพ ฯ กองทัพหัวเมืองฝ่ายตะวันออก
 ออกยกกันไปแล้ว บัดนี้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาธรรมาเป็น
 แม่ทัพคุมกองทัพกรุงเทพ ฯ ยกขึ้นมาทางเมืองพิษขัย ยกไปตั้ง
 อยู่ณปากหลาย จัดให้พระยาพิษขัย ให้กรมการ คุมกองทัพ
 เมืองพิษขัย ๕๐๐ คนยกไปเมืองหลวงพระบาง บรรจบกับกอง
 ทัพเมืองหลวงพระบาง ยกไปตีเมืองเถรหัวพันท่งหก ซึ่งต่อ
 แดนเมืองหลวงพระบางทางหนึ่ง จะได้จัดกองทัพเมืองพิษณุโลก
 เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองพิจิตร ปากเหือง เมือง
 เพ็ชรบูรณ์ เมืองแพร่ เมืองน่าน ยกไปทางเมืองเชียงทัน
 ไปตีเมืองพวนทางหนึ่ง และทางเมืองพวนก็ได้โปรดให้พระ
 ราชรินทร์คุมกองทัพยกขึ้นไปทางเมืองเวียงจันทน์หนึ่ง ไปตีเมือง
 พวนบรรจบ กองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือด้วยแล้ว กำหนดเจ้า

พระยาธรรมมาแม่ทัพได้ยกจากกรุงเทพ ฯ ณวันเดือนยี่ ขึ้น ๖ ค่ำ
 ปีมะเส็ง เบญจศก ให้พระสุริยวงษาเจ้าเมืองหล่มสักดี พระยา
 พิศณุโลก พระยาสวรรคโลก พระยาสุโขทัย พระพิจิตร
 พระยาพิชัย พระอนุพินาส พระยาเพชรบูรณ์ เจ้าเมืองเลย
 เจ้าเมืองแก่นท้าว กรมการ कुเมืองพิศณุโลก ๑๐๐๐ คน
 เมืองสวรรคโลก ๕๐๐ คน เมืองสุโขทัย ๖๐๐ คน เมืองพิจิตร
 ๑๕๐ คน เมืองพิชัย ๕๐๐ คน ปากเหือง ๒๐๐ คน กองทัพเมือง
 เพชรบูรณ์ เมืองหล่มสักดี เมืองแก่นท้าว เมืองเลย สหเมืองเป็น
 คน ๑๓๕๐ คน ให้พร้อมสรรพไปด้วยเครื่องศาสตราวุธ โคต่าง
 ช้างมาสะเบียงอาหาร ตามท้องตราแต่ก่อน รับยกไปเข้ากองทัพ
 เจ้าพระยาธรรมมา ณเมืองพิชัย ณปากหลาย โดยเร็ว เจ้าพระยา
 ธรรมมาจะได้จัดกองทัพให้ยกไปตีเมืองพวนหัวพันทั้งหก กวาดเอา
 ครอบครวเมืองเวียงจันทน์ ครวหัวเมืองลาวซ่งเป็นข้าขอบขัณฑ-
 เสมากรุงเทพ ฯ คนมาให้สิ้น จัดแจงบ้านเมืองครอบครว
 เสียให้สำเร็จในระหว่างญวนยังรบพุ่งกันอยู่ จะไม่ได้หันักแรง
 มือทแกล้วทหารและไพร่พล ถ้ากองทัพหัวเมืองใด ตักกวาด
 ได้ครอบครวมา ก็จะได้เอามาใส่บ้านใส่เมืองเป็นกำลังรพล
 ต่อไป ถ้าและเจ้าพระยาธรรมมาแม่ทัพ เจ้าเมือง กรมการ
 นายทัพนายกอง ยกกองทัพขึ้นไปถึงปากหลายแล้ว ก็ให้
 จัดกองทัพเมืองพิชัย ให้พระยาพิชัยรับยกขึ้นไปคุมกองทัพ
 เมืองหลวงพระบาง ยกขึ้นไปตีเมืองเลงหัวพันทั้งหกให้ทัน

ท่งที่ และซึ่งจะยกไปตีเมืองพวนนั้น ให้หนึ่งสี่กำหนด
 วันไปถึงกองทัพพระราชรินทร์ ซึ่งตั้งอยู่ณเมืองหนองคาย
 ให้รู้นัดหมายวันคนยกไปตีเมืองพวนบรรจบให้พร้อมกัน และ
 ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาธรรมาแม่ทัพยกขึ้นมาจัดแจงกอง
 ทัพยกไปตีเมืองพวน เมืองแกลงหัวพันทั้งหกครั้งนั้น ได้มีพระ
 ราชโองการดำรัสสั่งเจ้าพระยาธรรมาขึ้นมาทุกประการแล้ว ให้
 เจ้าเมือง กรมการ นายทัพนายกองพึงบังคับบัญชา เจ้าพระยา
 ธรรมาแม่ทัพจงพร้อมมูล ตั้งใจทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ
 อย่าให้เสียราชการไปแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ ถ้าเจ้าเมือง กรมการ
 นายทัพนายกองคุมไพร่พลยกไปไม่ทันท่งที่ จะเอาตัวเป็นโทษ
 ตามอาญาศึก ถ้าเจ้าเมือง กรมการ ได้ยกไปจากเมืองวันใด
 เป็นคนนายไพร่เท่าใด จัดให้ผู้ใดอยู่รักษาบ้านเมืองนายไพร่มาก
 น้อยเท่าใด ให้บอกลงไปให้แจ้ง อนึ่งโปรดเกล้าฯ ให้พระยา
 ชัยบูรณ์ ถือนตรากำหนดยกกองทัพเมืองพิชัย เมืองพิษณุโลก
 เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองแพร่ เมืองน่าน ขึ้น
 มาให้พระยาพิษณุโลก แต่งกรมการถือนตราเมืองพิชัย เมือง
 สวรรคโลก เมืองสุโขทัย ไปสั่งให้เจ้าเมืองกรมการโดยเร็ว
 แต่ตราเมืองแพร่ เมืองน่าน นั้น ให้พระยาชัยบูรณ์ถือขึ้นไปสั่ง
 ให้กับพระยาแพร่ พระยาน่าน แล้วพระยาชัยบูรณ์จะได้พูดจา
 ว่ากล่าวให้พระยาแพร่ พระยาน่าน ให้จัดแจงเสบียงอาหารไป
 ส่งกองทัพลงปากหลาย แล้วโปรดให้พระยาชัยบูรณ์อยู่ด้วยเจ้า

พระยาธรรมมาเมตต์พัฒนาหลาย จะได้จัดแจงเร่งรัดเสบียง
อาหาร แจกจ่ายไพร่พลกองทัพ

หนังสือมาวันอังคาร เดือนอ้าย ขึ้น ๘ ค่ำ จุลศักราช
๑๑๕๕ ปมะเส็ง เบญจศก

วันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปมะเส็ง เบญจศก
ได้ส่งตราเร่งกองทัพเมืองพิษณุโลก เมืองพิษยเมืองสวรรคโลก
เมืองสุโขทัย เมืองพิจิตร ให้พระยาชัยบุรณเมืองพิษณุโลก
ถือไป

วันเดือนอ้าย ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปมะเส็ง เบญจศก ได้ส่งตรา
เร่งกองทัพเมืองเพชรบุรณ ให้หลวงวังเมืองเพชรบุรณ ถือไป

ฉบับที่ ๓

ตราถึงพระยาแพร์, พระยาน่าน

หนังสือเจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงพระยาแพร์ พระยาน่าน
ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า มีตราขนมาแต่ก่อน
ว่า ราชการฝ่ายข้างเมืองญวนสืบได้ความทางทางบกทางเรือต้อง
กันว่า บุตรเจ้าเวียดนามองคัก่อนชงเป็นบุตรเลี้ยงองตาทูญ กับ
หุม่าหลาน กับบาเลนเมียของตาทูญคนเก่าอยู่ที่เมืองไซ่ง่อน คิด
ชักชวนได้เงินญวน ชงเข้าเพศฝรั่งกับญวนแถวชงอยู่ในเมือง
ไซ่ง่อน เมืองบันแงะ เป็นอันมาก ให้ถอดบุตรเจ้าเมืองพุทไธ

มาพบกับพวกจีนญวนนักโทษซึ่งต้องเวนจำออกให้เขาด้วย จ๊ับ
 เจ้าเมืองไซ่ง่อนคนใหม่ฆ่าเสียแล้ว แต่งกองทัพไปตีเมืองสมิถ่อ
 เมืองล่องไห้ เมืองสะแตก เมืองพุทไธมาศ จ๊ับเจ้าเมืองกับ
 ขุนนางฆ่าเสียเป็นหลายคน ตั้งแต่งเจ้าเมืองคนใหม่ รบกันมาแต่
 เดือน ๘ จนเดือน ๑๒ ยังหาสงบไม่นั้น กรุงเทพ ๆ กับกรุง
 เวียดนามเป็นทางพระราชไมตรีกัน แม่นเจ้าเวียดนามมีพระราช
 สารเข้ามาขอกองทัพ การควรจะช่วยก็จะไปช่วย ถ้าไม่ควรจะ
 ช่วยก็ไม่ช่วย ประการหนึ่งพวกกบฏได้แผ่นดินเมืองญวน พวก
 กบฏหาได้เป็นไมตรีกับกรุงเทพ ๆ ไม่ เขตต์แดนกรุงเทพ ๆ
 กับเขตต์แดนเมืองญวน ก็ต่อแดนเมืองลาวเมืองเขมรฝ่ายตะวันออก
 และทางฝ่ายเหนือต่อกันกับแดนเมืองหลวงพระบางจะไว้ใจ
 กับราชการหาได้ไม่ ให้เกณฑ์กองทัพใหญ่ณกรุงเทพ ๆ ทั้งทัพ
 บกทัพเรือ และกองทัพหัวเมืองเตรียมไว้ให้พร้อมสรรพ ถ้ามี
 ราชการกองทัพเมืองแพร่ เมืองน่าน จะได้อีกไปทางเมืองหลวง
 พระบาง บรรจบกองทัพเมืองฝ่ายเหนือ แม่นแผ่นดินเมืองญวน
 เห็นจะเป็นของพวกกบฏแล้ว จะได้อีกกองทัพไปตีเมืองพวน
 หัวเมืองลาว ซึ่งชนกับเมืองเวียงจันทน์ไปแอบอิงพึ่งญวนอยู่หลาย
 เมือง กวาดเอาไพร่พลครอบครัวมาใส่บ้านใส่เมือง วิจารณ์ด้าน
 พาเอาตัวเงินเจ เงินยัง เงินมีขอเข้ากัน ๒๔ คนเข้ามาแจ้งความ
 ว่า เงินมีขอ ๒๔ คนได้ญวนเป็นภรรยา.....(ลบ).....
 เมือง.....(ลบ).....อยู่เมืองไซ่ง่อน ๕ คน เมืองล่องไห้

๒๒ คน เมืองพุทไธมาศ ๑ คน พาคนลงเรือหนึ่งมา พระยา
 จันทบุรีกรมการส่งตัวจันทมน้อยเข้าไปณกรุงเทพ ฯ ตามจันทมน้อย
 ให้การต้องค้ำกันว่า องค์เยียนอานบุตรเจ้าเวียงคานามคนเก่า มี
 หนังสือลงมาถึงองพองายซึ่งอยู่ณเมืองไช้่งอน ให้ชักชวนพวก
 พ้ององตาทูณคนเก่าคิดเป็นการกบฏขึ้น ข้างเมืองต่งเกียนนั้น องค์
 เยียนอานก็ได้ปรึกษามาให้พวกเมืองต่งเกียน คิดกบฏต่อเจ้าเวียงค-
 นามให้พร้อมกันกับเมืองไช้่งอน ครั้นองพองายรู้หนังสือแล้ว
 จึงชักชวนจันทมน้อยเป็นจันทมน้อยใหญ่อยู่ในเมืองไช้่งอน ไปทอดเอา
 ขุนนางขององตาทูณคนเก่าซึ่งเจ้าเวียงคานามให้จำไว้ กับคนไทย
 ในคุกเมืองไช้่งอนออกได้สิ้น คิดพร้อมใจกันจับ องตาทูณ
 เจ้าเมืองไช้่งอนคนใหม่กับขุนนางผู้ใหญ่ฆ่าเสีย แล้วเกลย
 กล่อมได้ญวนเข้าเพศฝรั่ง ญวนต่งเกียนกับพวกจีนเข้าด้วยเป็น
 อันมาก องพองายกับพวกกบฏต่งกันเป็นท้องแหกฏ อง
 หวกฏ องเตียนกฏ องเสียนหวง แบ่งกันคุมกองทัพลงมา
 ต่เมืองล่องไห้ เมืองสมิถ่อ เมืองโจตก เมืองพุทไธมาศ ต่ได้
 สิ้นแล้วกวาดเอาเสบียงอาหาร เครื่องศาสตราวุธปืนใหญ่น้อยขึ้น
 ไปไว้เมืองไช้่งอนสิ้น ญวนที่ไม่เข้ากับพวกกบฏรวบรวมกันเข้า
 ได้ไพร่พลมากอยู่ แต่เครื่องศาสตราวุธน้อยยกไปตีพวกกบฏ
 เมืองไช้่งอน พวกกบฏเอาปืนใหญ่น้อยยิงกราดสาธิตออกมา พวกซึ่งเข้า
 ข้างเจ้าเวียงคานามถูกปืนล้มตายแตกกระจัดกระจาย แล้วกลับรวบรวม
 กันยกไปตีพวกกบฏอีก พวกกบฏแตกทุกครั้ง สู้รบกันมา

แต่เดือน ๑๐ จนถึงเดือน ๑๑ เดือน ๑๒ ผู้คนตายประมาณ ๑๐๐๐๐เศษ
 พวกกบฏรวบรวมไพร่พลได้มาก พร้อมทั้งเสบียงอาหารเครื่อง
 ลำตราวุธ แลวกหามกองทัพเมืองเวียงลมมากระทำกับพวกกบฏ
 ไม่ ข้างเมืองตั้งเกยนั้นกว่ายกกองทัพลงมาเมื่อเดือน ๕ ข้างชน
 ญวนตั้งเกยศหัวเมืองชงชนกับเมืองเวได้ ๕ หัวเมือง แล้วยังรบ
 พุ่งกันอยู่ จึงทรงพระราชดำริเห็นว่า จันทมขอ ๒๔ คนเป็นจีน
 มักรยาญวนอยู่ในบ้านในเมือง ใครเห็นถ่วงถักความเป็นแน
 นอนอยู่แล้ว เมืองญวนเกิดการกบฏขึ้นทั้งสองฝ่าย พวกกบฏก็
 มากำลึงมาก เขตต์แดนเมืองญวนกับแดนเมืองลาวเมืองเขมรต่อ
 กัน และเมืองเขมร พุทไธเพชรกับเมืองพวน เมืองมหาชัย
 เมืองพอง เมืองพลาน เมืองชุมพร เมืองคำเกิด เมืองคำมวน
 หัวพันทั้งหก หัวเมืองทั้งปวงเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงเทพ ฯ
 มาแต่ก่อน แล้วยกครอบครัวเวียงจันทร์ ครัวหัวเมืองลาวไปตก
 ค้างอยู่มาก ครั้นจะละทิ้งไว้นานไปแผ่นดินเมืองญวนเป็นของ
 พวกกบฏแล้ว ญวนพวกกบฏก็จะครอบงำเอาบ้านเมืองไพร่พล
 ครอบครัวยกหนึ่งเสีย จะไปตกคนเอาบ้านเมืองครอบครัวยกจะหนัก
 แรงพล ถึงมาทว่าแผ่นดินเมืองญวนยังเป็นของเจ้าเวียงคานมา
 เป็นทางพระราชไมตรีกับกรุงเทพ ฯ ก็จริง แต่เจ้าเวียงคานมา
 เบียดเบียนเอาบ้านเมืองเหล่านี้ ซึ่งเป็นเขตต์แดนกรุงเทพ ฯ
 ไปไว้ การครั้งนี้เป็นทกรุงเทพ ฯ จะยกกองทัพไปจัดแจงคน
 เอาบ้านเมืองปลายเขตต์แดนเสียให้สำเร็จ ในระหว่างพวกกบฏ

ยังไม่ได้แผ่นดินเมืองญวน ทั้งจะได้ฟังราชการข้างเมืองญวนด้วย และทางเมืองเขมรนั้น ได้โปรดให้กองทัพใหญ่ทั้งทัพบกทัพเรือ พร้อมไปด้วยแม่ทัพนายกองรพลเป็นอันมาก ขกออกไปแต่ฉวัน เดือนอาษแรม ๕ ค่ำ ฝ่ายทางเมืองมหาชัย เมืองพอง เมืองพลาน นั้น ก็ได้ให้พระมหาเทพ พระยาวิเศษศักดิ์ดาคุมกองทัพ กรุงเทพ ฯ กองทัพหัวเมืองฝ่ายตะวันออกยกขึ้นไปแล้ว บัดนี้ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยาธรรมาเป็นแม่ทัพคุมกองทัพ กรุงเทพ ฯ กองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือ ยกขึ้นไปคิดราชการจัดแจง กองทัพเมืองพิษัย เมืองหลวงพระบาง บรรจบกันยกไปตีเมือง แฉงหัวพันทั้งหก ซึ่งต่อแดนกับเมืองหลวงพระบางทางหนึ่ง จะได้จัดทัพยกไปตีเมืองพวนทางหนึ่ง และทางเมืองพวนก็ได้โปรด ให้พระราชรินทร์คุมกองทัพยกขึ้นไปทางเมืองเวียงจันทร์ทางหนึ่ง ไปตีเมืองพวนบรรจบกองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือด้วยแล้ว กำหนด เจ้าพระยาธรรมาแม่ทัพได้ยกจากกรุงเทพ ฯ ฉวันเดือนยชน ๖ ค่ำมะเส็งเบญสก เจ้าพระยาธรรมาแม่ทัพจะได้ยกขึ้นไปจัดแจงกองทัพณปากหลาย และกองทัพเมืองนคร เมืองเชียงใหม่ เมืองตาก เมืองเถิน ระยะทางไกลจะยกไปเห็นจะไม่ทัน อย่า ให้พระยาแพร์ พระยาน่าน คอยกองทัพเมืองนครเมืองเชียงใหม่ เมืองเถิน ให้พระยาแพร์ พระยาน่าน บุตรหลานแสนท้าว เร่งคุม กองทัพเมืองแพร์ ๕๐๐ คน เมืองน่าน ๒๕๐๐ คน ให้พร้อมสรรพไปด้วยเครื่องศาสตราวุธโคตต่างข้างม้าเสบียงอาหาร รีบยกไปเข้า

กองทัพเจ้าพระยาธรรมบาลปากหลาย ให้พร้อมกันทันที่ด้วยเร็ว
 เจ้าพระยาธรรมบาลแม่ทัพจะได้จัดกองทัพยกไปตีเมืองพวนหัวพันทั้ง
 หก กวาดเอาครอบครัวเมืองเวียงจันทน์ครัวหัวเมืองลาวซ่งเป็นข้า
 ขอบันธสีมากรุงเทพ ฯ คั้นมาให้สิ้น จัดแจงบ้านเมืองครอบครัว
 ครัวเสียให้สำเร็จระหว่างญวนยังรบพุ่งกันอยู่ จะไม่ได้หนักแรง
 มือทะเล็ดทหารไพร่พล ถ้ากองทัพเมืองใดตีกวาดได้ครอบครัว
 มา ก็จะได้เอามาใส่บ้านใส่เมืองเป็นกำลังพลต่อไป และกองทัพ
 ซ่งยกกันไปพร้อมกันณปากหลายครั้งนี้ ไพร่พลกองทัพถึง ๘๐๐๐
 เศษ ๘๐๐๐ เมืองหลวงพระบางก็ต้องยกกองทัพไปกับกองทัพ
 เมืองพิชัย ไปตีเมืองแกลงทางหนึ่งแล้ว ทั้งส่งเสบียงกองทัพทาง
 เมืองแกลงทางปากหลายด้วย กำลังเมืองหลวงพระบางเมืองเดียว
 จะส่งเสบียงกองทัพทั้งสองทางเห็นไม่ทัน กองทัพปากหลาย
 จะจัดเสบียงอาหารก็จะเสี่ยวราชการไป การเสบียงอาหารเป็น
 กำลังศึกสงครามสำคัญนัก เมืองแพร่ เมืองน่านจะไปปากหลาย
 ทางใกล้กว่าเมืองหลวงพระบาง ให้พระยาแพร่พระยาน่านเห็น
 กับราชการแผ่นดิน ช่วยคิดอ่านจัดแจงชาวที่เมืองแพร่เมืองน่าน
 บรรทุกช้างโคต่างไปส่งกองทัพปากหลาย เพิ่มเติมกันกับเข้า
 เมืองหลวงพระบาง แจกจ่ายไพร่พลกองทัพกรุงเทพ ฯ กองทัพ
 หัวเมืองฝ่ายเหนือ ทั้งกองทัพเมืองแพร่เมืองน่านให้พอทั่วถึงกัน
 อย่าให้กองทัพอดอยากเสบียงอาหารได้ จะได้คิดราชการโดย
 สะดวก และซึ่งโปรดให้เจ้าพระยาธรรมบาลเป็นแม่ทัพยกขึ้นไปคิด

ราชการครั้งนั้น ได้มีพระราชโองการดำรัสสั่งเจ้าพระยาธรรมมาฆานุ
 ทุกประการแล้ว ให้พระยาแพร์ พระยาน่าน บุตรหลานแสนทั่ว
 นายทัพนายกองทั้งปวงฟังบังคับบัญชาเจ้าพระยาธรรมมาแม่ทัพ ให้
 พร้อมมูลกันอย่าให้เสียราชการได้ ให้พระยาแพร์ พระยาน่าน
 ตั้งใจฉลองพระเดชพระคุณ ให้ได้ไพร่พลกองทัพยกไปให้ทัน
 ท่วงที ทั้งเสบียงอาหารซึ่งจะดำเลียงส่งกองทัพลงปากหลาย
 ก็ให้ได้ทันจ่ายกองทัพ จัดแจงให้ไพร่ราชการทั้งสองอย่าง จะ
 ได้เป็นบำเหน็จความชอบกับพระยาแพร์ พระยาน่าน บุตรหลาน
 แสนทั่วทั้งปวงมากยิ่งขึ้นไป

หนังสือมาณวันอังคารเดือนอ้ายขึ้น ๘ ค่ำ มะเส็งเบญจศก
 (พ.ศ. ๒๓๓๖)

วันเดือนอ้ายแรม ๘ ค่ำ ได้ส่งตราเมืองแพร์เมืองน่าน ให้
 พระยาชัยบูรณ์ถือไป

ฉบับที่ ๔

ตราถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

... (ลบ) ฤทธิมีหนังสือไปว่า โปรดให้กำนันบรรทุกข้าวสาร
 ๕๐ เกวียนออกมาพระราชทานเจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ มีหนังสือ
 ไปให้พระยาพิชัยรัตนฤทธิส่งข้าวสารให้พระฤทธิสงคราม ชุนพร
 โภชนาที่เมืองกระพองโสม แล้วให้กำนันไปลาดตระเวนติดปากน้ำ

เมืองพุทไธมาศไว้ และว่าข้าวจึงจะขนออกไปทางท่าสวายระยะทางไกล จะขอรับพระราชทานข้าวเปลือกที่เมืองจันทบุรี เมืองตราด ๘๐๐ เกวียนศิริเป็นข้าวสาร..... ได้มีหนังสือมาเกณฑ์เจ้าเมืองกรมการเมืองจันทบุรี กรมการเมืองตราด สักขาจัดคนและเรือบรรทุกข้าวบรรทุกเกลือไปส่งณะเมืองกระพงโสม จะจัดเกวียนมารับขนไปณอุดมัมัยระยะทางไกล ๓ คั่น ๔ คั่นก็ถึงหาดำบากกับไพร่พลหนักไม่ และหนังสือซึ่งมีเข้าไปถึงพระยาราชสุภาวดี ใจความว่า การซึ่งจะคิดกระทำต่อไปข้างหน้า ขอสติปัญญาพระยาราชสุภาวดีช่วยฟังกระแสพระราชดำริให้ถ้วนถี่นั้น ได้นำหนังสือบอกชนกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบได้ฝ่าละออง ฯ ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้า ฯ ว่า การศึกสงครามควรจะรบกับกัน ควรจะพูดกันพูดกัน ชอบด้วยราชการแล้ว ความประการหนึ่งประการใดก็ได้มีตราโปรดเกล้า ฯ ออกมาแต่ก่อน ๆ ทุกอย่าง เจ้าพระยาบดินทรเดชา ฯ คิดราชการเห็นการประการใดก็ให้ผ่อนปรนไปตามการ อย่าให้เสียชั้นเชิงกับญวนได้ บัดนี้โปรดเกล้า ฯ ให้นายสิทธิ นายเวนมหาดเล็ก กลับออกมาฟังราชการณอุดมัมัยอีก นายสิทธิ นายเวนมหาดเล็ก- - - - -
 - - - - - (ต้นฉบับขาด) - - - - -

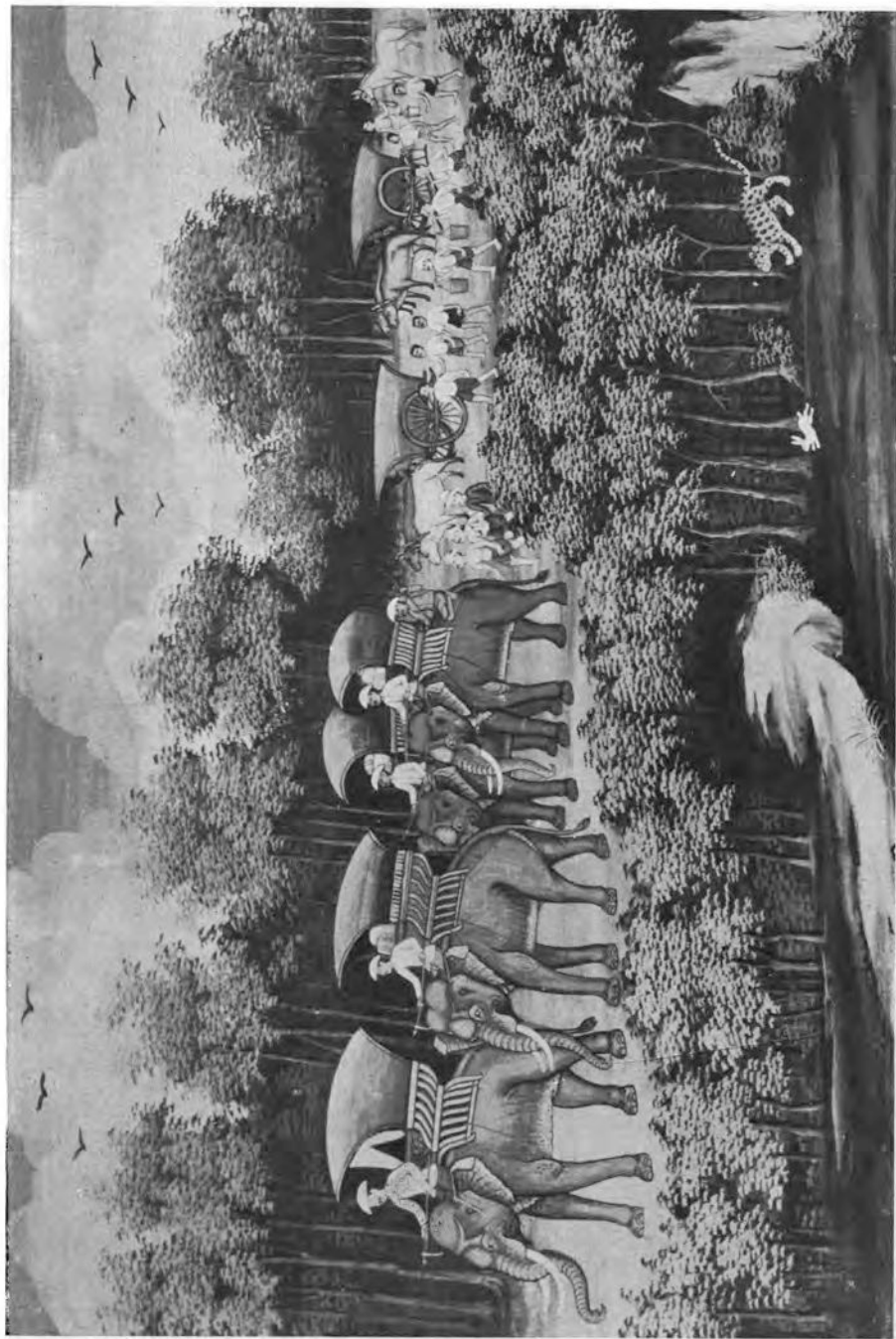
เหตุการณ์ในปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๗๗

กองทัพบกทัพเรือไทยไปรบญวนจนถึงเมืองโจดก บังเอิญกองทัพเรือทำการอ่อนแอ ในที่สุดทัพไทยต้องถอยหมด เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ บุนนาค) ถอยทัพเรือมาพักอยู่จันทบุรี แล้วเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) จึงถอยทัพบกมาตั้งมั่นอยู่เมืองปัตบอง

ฝ่ายเขมรรู้ว่ากองทัพไทยทำการไม่สำเร็จต้องถอยกลับ ก็พากันก่อการกำเริบต่อสู้กองทัพไทย บรรดาที่ตั้งรักษาเมืองสำคัญของเขมร และระดมทำร้ายกองทหารไทยย่อย ๆ ที่ล่าถอยจากเมืองญวนเสียหายนามาก

นายทัพนายกองไทยและเขมร ที่เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ให้อยู่รักษาเมืองพนมเปญ มีอาทิคือ พระยาราชโยธา จมื่นสมุหพิमान พระยาอภัยภูเบศ (เขต) เจ้าองค์อม เจ้าองค์ด้วง เมื่อทราบข่าวเขมรหลายเมืองก่อการกำเริบ ซึ่งอาจจะสมทบกันไประดมตีเมืองพนมเปญอีก เกรงว่ากำลังที่มีอยู่จะต่อต้านไม่ไหว จึงรีบกวาดต้อนครัวเมืองพนมเปญ ขกมาพักอยู่เมืองโพธิสัตว์ พวกเขมรกำเริบ ก็ไล่ตามมาทำร้าย กองทัพไทยที่ตั้งรักษาด่านทางในระหว่าง ก็ช่วยป้องกันชาวเมืองพนมเปญ และขับไล่พวกเขมรแตกพ่ายไป

ฝ่ายของเตียนกัญ แม่ทัพญวน เห็นว่ากองทัพไทยถอย

ภาพแสดงการล่าเสือของท้าว

กลับหมดแล้ว จึงให้ทองคำเงินเบญจกุ่มพล ๑๐๐๐ พาสมเด็จพระ
 อุทัยราชา (น้องคันทน์) ขึ้นมาตั้งอยู่เมืองพนมเป็ญ ถึง
 เดือนยี่สมเด็จพะอุทัยราชาประชนไขพิศม์ถึงพริาลัย ญวน
 จึงยกนักองคัม เจ้าหญิงราชธิดาสมเด็จพะอุทัยราชา ให้เป็น
 เจ้าเมืองพนมเป็ญโดยตำแหน่ง (เพราะราชบุตรไม่มี) แต่
 ราชการทั้งปวงสิทธิขาดอยู่กับญวนสิ้น

ส่วนที่เมืองพัทลุง พระยาอภัยภูเบศ (เซต) ถึงอนิจกรรม
 จึงทรงพระกรุณาโปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)
 สมุหนายก แม่ทัพใหญ่ ผู้สำเร็จราชการ ดำเนินการ
 ตามกระแสพระบรมราชโองการ ให้ยกเจ้าองค์อัมขึ้นเป็นผู้ครอง
 เมืองพัทลุงไปพลาง จนกว่าเหตุการณ์ในเมืองเขมรสงบเรียบ
 ร้อยแล้ว จึงจะทรงพระราชมาริเชตขุอิสรศักดิ์ของเจ้านายเขมร
 ให้สมควรยัง ๆ ขึ้นไปอีก แล้วโปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา
 (สิงห์ สิงหเสนี) กลับเข้ามากรุงเทพ ฯ

ทางเหนือและทางภาคอีสาน กองทัพไทยยกขึ้นไปโดย
 สะดวก ทำการเกลี้ยกล่อมบ้าง กวาดต้อนบ้าง ตามสมควร
 แก่เหตุการณ์ ขยายเขตต์ไปจนถึงเมืองพวน

เมืองพวนนั้นอยู่ใกล้อาณาเขตต์นครเวียงจันทน์ และดิน
 แดนด้านตะวันออกก็ติดต่อกับอาณาจักรญวน

ต่อไปนั้นจึงตรวจดูเอกสารต่าง ๆ ซึ่งจะให้หลักฐานประ
 กอบความรู้แจ่มแจ้งขึ้นมา

ฉบับที่ ๑

ตราตอบเจ้าพระยาธรรม (สมบุญ)

เรื่องกวาดต้อนเมืองพวน

การฉลองพระเดชพระคุณสืบไป
 สันครอบครัวหลบหลีกแอบแฝง
 ฐานบ้านเรือนต่อไป ก็จะเป็นทาง
 ญวนไปข้างหน้า ให้อำนาจกับเจ้า
 เพี้ยพวกเมืองพวนและเจ้าเมือง
 ผู้คนไปเกลี้ยกล่อมเอาครอบครัว
 ถ้าในปีมะเมียฉศก (พ.ศ. ๒๓๗๗) นี้เห็นว่าจะเกลี้ยกล่อม
 เอาพวนไม่สิ้น จะตักค้างอยู่บ้าง ก็ให้กำชับเจ้าเมือง, ท้าว
 เพี้ย เมืองหนองคาย, เมืองหนองหาร, เมืองไชยบุรีให้
 แต่งผู้คนรักษาด่านทางสืบสวนฟังข้อราชการจงกวาดขึ้น ให้ระวัง
 ระไวอย่าให้พวนซึ่งกวาดมาแล้วหนีกลับไปบ้านเมืองได้ เข้า
 ฤดูแล้งก็ให้คิดเกลี้ยกล่อมเอาพวนซึ่งตักค้างอยู่นั้นต่อไป ถ้าจะ
 เอามาได้ก็ให้เกลี้ยกล่อมเอามา ถ้าเห็นว่าจะเอามาโดยดีไม่
 สิ้นพวนยังตักค้างอยู่ จึ่งจะโปรดให้กองทัพไปตีกวาดเอามาให้
 สิ้น อย่าให้เบียดเบียนสาบสูญทางเสบียงอาหารกับข้าศึกต่อไปได้
 และครอบครัวพวนซึ่งได้มานั้น จะจัดแจงไว้ที่หัวเมืองตามท้อง
 ตราซึ่งโปรดขณมาครั้งนั้น ถ้าเจ้าเมือง ท้าวเพี้ย จะวิวาทว่า

กล่าวถึงขงกันด้วยครอบครัวประการใด ก็ให้พระราชรินบังคับ
บัญชาตัดสินให้เป็นอันสำเร็จให้ ว่ากล่าวประณบประณอม อย่า
ให้มีความอริวิวาทร้ายฉานแก่กันให้เกิดความเคืองไต่ผู้ละออง ๆ
จะได้ช่วยกันรักษาเขตต์แดนบ้านเมือง ทำราชการฉลองพระเดช
พระคุณต่อไป

หนังสือมา ณ วัน พุทธขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๖ ปี มะเมีย นอศก
(พ.ศ. ๒๓๗๗)

วันศุกร์ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเมียนอศก ได้ส่งตราตอบ
ส่งสำเนาหนังสือบอกเจ้าพระยาธรรมมา ให้ขุนวิจิตรสงคราม ปลัด
กรมอาษาวิเศษซ้ายถือไป เป็นคน ขุนวิจิตรสงคราม ๑ พลพาย ๑๐
(รวม) ๑๑ คน เรือยาว ๑๑ วา

ฉบับที่ ๒

หนังสือทงเจญวนเกลี้ยกล่อมชาวไทยภาคอีสาน

หนังสือทงเจ ขุนนางเมืองเวียงจันทน์ เป็นจตุตถเมือง
แ่งอานเมืองห่าดิน ได้จัดแจงบ้านเมืองไพร่พลเสบียงอาหาร
ทำหนังสือมาประกาศสั่งสอนหัวเมืองลาวทั้งปวงทุกตำบล เดิม
ไทยหาตั้งอยู่ในยัทธิธรรมไม่ว่า ไม่มีเหตุไม่มีวิวาท ยกกองทัพ
มาตีเมืองญวน เบียดเบียนหัวเมืองทั้งปวง ได้สู้รบกับกอง
ทัพญวน กองทัพไทยไปถึงไหน ก็เผาบ้านเผาเมือง กวาด

ดอนเอาครอบครัวผู้คนไปเป็นกำลัง ไปเถิงไหนก็ทำตังนั้นทุก
 เมือง พวกลาวหลงเชื่อหาทันคิดไม่ เขาเกลี้ยกล่อมให้ใช้
 สอย ความรู้ไปเถิงเจ้าเวียงคานม จึงให้ยกทัพใหญ่ลงมาปราบ
 ปราบ กองทัพญวนยกมาเถิงบ้านเมืองคำบลได เห็นกองทัพ
 ไทยเผาบ้านเผาเรือนเสียสิ้น แล้วเห็นฆ่าลาวล้มตายลำบาก
 เวทนาอยู่เป็นอันมาก ความทราบไปเถิงเจ้าเวียงคานม ก็มินา
 พระทัยทนสังเวชหาได้ไม่ กองทัพญวนจับลาวได้คนหนึ่งชื่อ
 ชูเพี้ย ซักถามไ้ความว่าเป็นคนเมืองมหาชัย กองทัพไทย
 จับเอาไปไ้ มีรับสั่งเจ้าเวียงคานมว่า ชูเพี้ยคนนั้น เป็นคน
 โง่ หารู้ความว่าไ้ไรไม่ หลงเชื่อพวกไทยเกลี้ยกล่อมหาไ้คิด
 ร้ายต่อญวนไม่ กรุงเวียงคานมใจบุญ มีความเมตตาปล่อย
 ให้ชูเพี้ยกลับไปบ้านเมือง เราเห็นว่าเจ้าเวียงคานมเจ้าของเราใจ
 บุญ มีความเมตตาทั่วกัน แต่ก่อนมาหัวเมืองทั้งปวงไ้พึ่ง
 บุญ ชนชมอยู่เย็นเป็นสุขมาช้านาน ครั้นแต่คนดทพจับไ้
 ก็หาเอาโทษไม่ ปล่อยให้กลับไปบ้านเมือง ด้วยมีความ
 เมตตาอย่างนี้ ลาวทั้งปวงจะไม่คิดเห็นจริงหรือ จึงเอาหนังสือ
 ประกาศคำสั่งสอน มอบให้ชูเพี้ยกลับมาแจก บอกกล่าว
 กันให้ทั่วทุก ๆ เมือง เมืองไทยกับเมืองญวน ใหญ่เล็กไม่
 เหมือนกัน แข่งอ่อนรู้กันไ้ไม่ได้ พวกลาวทั้งปวงจะไ้รู้ไ้
 ไ้ยินหรือ บัดนี้พวกไทยไ้ตั้งอยู่ในอย่างธรรมนิยม ก่อ
 เหตุก่อน เทวดามนุษย์ก็ชวนกันโกรธ ทำความอัปราชัยไ้

ตัวเอง แต่ทหารไทยไพร่พลทั้งปวง พวกญวนจับมาเสียข้าง
 จมนตายบ้าง หนีตายบ้าง สัก ๑๐,๐๐๐ หนึ่ง เมืองประเทศอื่น
 ทั้งปวงเขารู้เข้า ก็กลัวระอประมาทว่า เป็นคนใจโหด รัก
 แต่จะทำลาย ไปถึงเมืองไหน ก็เผาบ้านเผาเมืองกวาดต้อน
 ไปให้อยู่แต่แผ่นดินเปล่า ความทั้งนี้พวกลาวก็ยอมรู้อยู่
 ทำไมจึงมีใจยินดีไปเข้าด้วย เราเห็นว่าจะเป็นด้วยกลัวอำนาจ
 เข้าด้วย ทำไมไม่คิดดูหรือว่าพวกไทยมาเกลี้ยกล่อมเมืองท่งนั้น
 เอาแต่อำนาจ มีไทยมาแต่ ๕๐ คน ๑๐ คน ทิ้งนายทั้งไพร่ พวก
 พ้องก็ไม่มากสักเท่าไร เป็นแต่มีชื่อไม่มีตัว เอาแต่พวกที่
 เกลี้ยกล่อมได้เป็นกำลัง เมืองลาวท่งปวง ถ้าเมื่อนั้นจะมาเข้า
 ด้วยกับพวกญวนแล้ว พวกไทยมาจะทำไม่ได้ เดียวมา
 ยอมตัวเป็นชะเลยไทย ก็ให้หัวให้เขาใช้ มีลูกชายหญิง
 และข้าวของสิ่งใด ก็จะเป็นของไทยสิ้น พวกลาวจะได้อะไร
 เป็นลาภของตัวหรือสักเท่าไรเห็นผมก็ไม่มี ถ้าเมื่อนั้นกองทัพญวน
 มารบกับไทย หอกดาบปืนไฟก็จะถึงตัวลาวก่อน พวก
 ลาวท่งปวงมารบหน้าตายก่อน มิใช่จะตายแต่ตัวคนเดียว ตัว
 ตายแล้วลูกเมียขาวของอยู่ที่เมืองไทย ก็จะถูกกวาดต้อนเก็บไปสน
 ทิงพวกพ้องก็หาเหลือไม่ ได้ความเดือดร้อนน่าเวทนานัก เรา
 ได้ยินได้ฟังแล้ว ใจเราทรมานหาได้ไม่ และได้ความเดือด
 ร้อนแค้นเข่นแค้นท่งนั้น ก็ยอมแจ้งอยู่สิน ถ้าไปเข้าด้วยไทยซึ่ง
 ทำผิดต่อไปก็เหมือนหนึ่งละลาละเลาะ ไปหาความทุกข์ ละ

ความสุขไปหาความเดือดร้อนใจเห็นชอบแล้วหรือ ภายหลัง
เมืองญวนจะยกทัพไปตีเมืองลาว ว่าโทษที่ไปเข้ากับไทยทำผิด
โทษทั้งนั้นจะหาพ้นตัวไม่ เร่งคิดชวนกันกลับใจเสียโดยเร็ว
รักษาย่างธรรมเนียมไว้อย่างใด จะได้คุ้มครองพวกพ้อง เลี่ยง
บุตรภรรยาให้เป็นสุข กับที่คิดผิวนั้นใครจะดีกว่า ภายหลัง
เมืองไทยและเมืองอื่นจะยกมาตี และเกลี้ยกล่อมพวกชาวเจ้า
ท่งปวง ถ้าชวนกันรบสู้ไว้ได้ ไม่ต้องให้เขาจับไปเป็นชะเลย
จะมัดนักหนาหรือ ถ้ากำลังสู้รบไม่ได้ ก็ให้หลบหนีไปให้
พ้น เขามาไม่พบคน เขาไม่ได้ของ อยู่ไม่นานเขาก็จะ
กลับไป แล้วก็จะได้กลับเข้ามาอยู่บ้านเมือง ทำมาหากิน
ตามเดิม ก็จะไม่เสียที่ ท่งจะได้ความชอบ ถ้าเมื่อนึก
ตามพวกซึ่งทำผิดต่อเหตุต่อการณ์ ก็จะไม่ผิดแต่ตัวที่ตัวเขา
ติดบ่วงทุกข์ จะตลอดถึงลูกหลานทุกชั่วไม่หยุด ร่ายดท่ง
ตัวของใครก็คิดใส่ตัวเอง คิดทำตามอย่าให้ผิดหนังสือประกาศ
สั่งสอน หนังสือให้มาถึงเมืองเหมราช ท้าวเพี้ยผู้ใหญ่เจ้า
เมือง ๔ เมืองมุกดาหาร ท้าวเพี้ยผู้ใหญ่เจ้าเมือง ๓ ฉะบับ
เมืองอุบล ท้าวเพี้ยผู้ใหญ่เจ้าเมือง ๓ ฉะบับ เมืองขุขันธ์
ท้าวเพี้ยผู้ใหญ่เจ้าเมือง ๓ ฉะบับ เมืองมหาชัย ท้าวเพี้ย
ผู้ใหญ่เจ้าเมือง ๓ ฉะบับ เขากัน ๕ เมืองเป็นหนังสือ ๑๖ ฉะบับ
อักษรเรื่องความเหมือนกัน ปัดตราแดง อักษรในดวงตรา
๘ ตัว ว่าเงื่อน หาดิน จดตกวาน อันแปลออกเป็น

คำไทยว่า ตราชงตกเมืองเง่อาน เมืองहांดิน หนังสือทำ
 มินมาง ๑๕ ปี เดือน ๘ ต้น ขน ๑๕ คำ (วันศุกร์ขน ๑๕ คำ
 เดือน ๘) ต้น หนังสือญวน ๑๖ ฉบับ อยู่เสมียนตรา
 หมั่นนรา นายเวนกรมท่า

ฉบับที่ ๓

หนังสือหลวงราชเสนา มหาดไทย
 ถึงพระยานครเสียมราบ

หนังสือหลวงราชเสนา มหาดไทย มาถึงพระยาอภัยสง-
 กราม พระยานครเสียมราบ. . . ด้วย ๗ พณ ๗ สมห
 นายกเจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ผู้สำเร็จราชการ... ประสาทสั่งว่า จมื่น
 ศรีบริรักษ์ ขุนนาถจ้านง เชิญ... ท้องตราพระราชสีห์
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๗ ออกมาฉบับหนึ่งว่า ราชการซึ่ง
 . . . สองอยู่ในท้องตราพระราชสีห์ โปรดให้จมื่นศรีบริรักษ์
 ขุนนาถจ้านง ถูมา และราชการทางเมืองกระพงสวายนั้น
 บ้านเมืองฝ่ายเราเขตต์แดนต่อกันอยู่จะประมาทไว้ใจมิได้ ให้
 ตรีตรองจงรอบคอบ ช่วยกันรักษาบ้านเมืองเขตต์แดนของ
 สมเด็จพระพุทธเจ้า. . . ให้เสียท่วงทักกับข้าศึกได้ แล้วให้
 แต่งกองลาดตระเวน. . . ทางบกทางเรือจึงสามารถ จับเอาเขมร
 ญวน จีน ชาวเมืองพนมเปญและหัวเมือง. . . ของเขมรซึ่ง

ไปมาหาเกินและมาตระเวน จับเอาตัวมาสืบสวนราชการให้จงได้
กระทำให้ถูกต้องตามที่องค์ตราพระรชสีห์ซึ่งโปรดเกล้า ฯ ออกมา
จกทุกประการ

ได้มอบปืนใหญ่กระสุน ๒ นิ้วกึ่ง ๒ บอก ปืนใหญ่กระ
สุน ๓ นิ้วกึ่ง ๑๒ บอก ปืนหลักกระสุน ๒ นิ้ว ๓ บอก ปืน
หามเล่นกระสุนนิ้วกึ่ง ๓๐ บอก (รวมเป็น ๕๗ บอก)

ได้มอบกระสุน ๒ นิ้วกึ่ง ๒๐๐ กระสุน กระสุน ๓ นิ้วกึ่ง
๑๒๐๐ กระสุน ๒ นิ้ว ๓๐๐ กระสุนนิ้วกึ่ง ๔๐๐๐ กระสุน
คาบศิลา ๒๐๐๐๐ (รวมเป็น ๒๕๗๐๐)

คืนค่า $\frac{+}{+}$ ๒๐๐ อัน กะทะใบบัวขนาดกลางหุง
ดิน ๖ ใบ ออกมาไว้สำหรับ...นครเสียมราฐ ให้นายทองสุข
บุตรพระยาตรเศียรมาบคุมมาด้วยแล้ว

หนังสือมา ณ วันเสาร์ แรม ๔ ค่ำ เดือน ๖ ปี มะเมีย ฉอ สก
(พ.ศ. ๒๓๗๗)

วันเสาร์แรม ๔ ค่ำ เดือน ๖ เฟลา ๓ ทุ่ม ได้ส่งสำเนาท้อง
ตราให้นายสุขบุตรพระยา... (นครเสียมราฐ).....

ฉบับที่ ๔

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)
ถึงเจ้าพระยาบวรราชธานี (ทองอิน อินทรกำแหง)

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก มาถึงเจ้าพระ

ยานครราชสีมา ด้วยเจ้าพระยานครราชสีมาบอกหนังสือให้ขุน
เทพนารายณ์ถือมาแจ้งราชการว่า เจ้าพระยานครราชสีมายกขึ้นไป
ถึงเมืองนางรองณวันขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเมีย นอศก หลวง
สุริยามาศย์บอกข้าราชการมาว่า พระยาศรีราชเดโช พระยา
บำเรอภักดิ์ พระยาทัสญาจตุรงค์ กวาดครอบคร้วทางเมือง
สมบุกเมืองสมบุรณ์ มาตั้งอยู่ณเมืองอุปถ เมืองปาศักดินน
ฝ่ายพระยาศรีราชเดโช พระยาบำเรอภักดิ์ พระยาทัสญาจตุ
รงค์... บอกข้าราชการไปณเมืองปัตบอง ข้าราชการก็ถูกต้อง
กันอยู่

อนึ่งอยู่ณวันแรม ๒ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเมีย นอศก จมื่น
ศรีบริรักษ์ ขุนนางจ้านงค์ เชิญท้องตราพระราชสีห์โปรด
เกล้าฯ ออกมาฉะบับหนึ่ง ใจความ อยู่ในท้องตราพระราชสีห์ที่
จมื่นศรีบริรักษ์ ขุนนางจ้านงค์ ถิ่นมา และราชการทาง
เมืองโพธิสัตว์นั้น ได้จัดให้จมื่นสมุหพิมาน พระพล
หลวงศรีสิทธิสงคราม นายไพร่ ๑๐๐๐ เศษยกไปตีครัวป่ากระ...
ณวันแรม ๔ ค่ำ เดือน ๖ เราก็จะยกหนุ่่นออกไป ตั้งอยู่ ณ สมอ
แกร จะแต่งกองแยกกันออกไปตีจับชาวด่านแขวงเมืองโพธิสัตว์
ยั่วเย้าอย่าให้รวบรวมตั้งตัวทำไร่นาได้ และราชการทางเมือง
เขมรนั้น ให้เจ้าพระยานครราชสีมาตรึตรองไว้ จะได้ช่วยกัน
ฉลองพระเดชพระคุณกระทำศึกสงครามต่อไปข้างหน้า กับการ
สะเบียงอาหารที่จะเลี้ยงกองทัพนั้น ให้เจ้าพระยานครราชสีมา

เร่งจัดแจงส่งข่าวลง ..ให้ทัน กองทัพที่อยู่รักษาเมืองบึงบอง
ก็พลเคืองอยู่ ถ้าส่ง...อาหารทันทั่วทั้งก็จะได้เป็นกำลังราชการ
ความชอบของเจ้าพระยานครราชสีมา ก็จะมียุ่เป็นอันมาก

หนังสือมาณวันจันทร์แรม ๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเมีย นอศก

(พ ศ ๒๓๓๗)

วันจันทร์แรม ๕ ค่ำ เดือน ๖ ขุนเทพเสนาเมืองนางรอง
ถือไป

ฉบับที่ ๕

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

ถึงเจ้าองค์อม, เจ้าองค์ด้วง, พระองค์แก้ว

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก แม่ทัพ
ใหญ่ มาแจ้งเจ้าองค์อม, เจ้าองค์ด้วง, พระองค์แก้ว
ด้วยจมนศรีบริรักษ์ ขุนนางจ้านง ถอดราพระราชสีห์
โปรดเกล้าฯ มาว่า นายทัพ นายกอง ทางชลได้ครวัณวน
ส่งเข้าไปทูล...ถวาย โปรดให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ณบางโพ จะจัด
ให้เป็นกองทหารบนใหญ่ไว้สำหรับการศึกสงคราม และมิผู้เข้า
ไปแจ้งความให้พระยาศรีสหเทพกราบทูลพระกรุณาว่า เจ้าองค์
อม เจ้าองค์ด้วง พระองค์แก้ว กับนายทัพนายกอง ทาง
บกได้ครวัณวนมามากอยู่ณนี้ ห้ามอย่าให้นายทัพนายกอง เอา

ครัวเรือนเหล่านี้นี้ไว้แต่คนหนึ่งได้ จึงให้จมนศรีบริรักษ์ ให้
ขุนนางจ้านงศ์ ให้พระยาวิเศษสุนทร ถือนตรามาชำระครัวเรือน
ซึ่งตกอยู่ตามหัวเมือง ถ้าครัวเรือนตกอยู่ที่เมืองใดก็ให้ . . .
เจ้าองค์ม เจ้าองค์ดวง เจ้าเมืองกรมการ แต่งคนคุม
ออกไปณเมืองปัตตบอง จะได้บอกส่งเข้าไปณกรุงเทพ ฯ

หนังสือ มา ณ วัน พุธ แรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเมีย ฉศก
(พ.ศ. ๒๓๓๗)

ณ วัน พุธ แรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ เพลา ๕ โมงเย็น ได้ส่งตราให้
ขุนนางจ้านงศ์ ถือนไป มงคลบุรี ๑ สวายจิต ๑

ฉบับที่ ๒

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

ถึงพระยาราชนิกุล, พระยาพิชัยสงคราม

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก แม่ทัพใหญ่
มาแจ้งพระยาราชนิกุล พระยาพิชัยสงคราม พระยาอภัยสงคราม
พระยานครเสียมราบ ด้วยจมนศรีบริรักษ์ ขุน
นางจ้านงศ์ ถือนตราพระราชสีห์โปรดเกล้า ฯ มาว่า นายทัพ
นายกอง ทางชลได้ครัวเรือนส่งเข้ามาทูลเกล้า ฯ ถวาย โปรด
ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ณบางโพ จะจัดให้เป็นกองทหารปืนใหญ่
ไว้สำหรับราชการศึกสงคราม มีผู้เข้าไปแจ้งความให้พระยา

ศรีสหเทพกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า นายทัพนายกอง ทาง
เมืองลครเสียมราบได้ครวัณนามากอยู่นั้น ห้ามอย่าให้นาย
ทัพนายกอง พระยาพระเขมร เบียดบังเอาครอบครัวณเหล่านี
ไว้แต่คนหนึ่งได้

อนึ่งให้หมื่นศรีบริรักษ์ ขุนนาถจ้านงค์ พระยาวิเศษ
สุนทร ถือนครมาชำระครวัณซึ่งตกอยู่ตามหัวเมือง ถ้า
ครวัณตกอยู่ที่เมืองใดให้ข้าหลวง เจ้าเมือง กรมการ แต่ง
คนคุมเข้าไปส่งณเมืองบัตบองให้สิ้น อย่าให้ไปดบังอำพรางไว้
แต่คนหนึ่งได้เป็นอันขาด

อนึ่งครวัณเขมรซึ่งนายทัพนายกองกวาดได้มานั้น ถ้าเป็น
ครวัณเขมรใหม่ ก็ให้แต่งคนคุมเข้าไปส่งณเมืองบัตบอง จะได้
บอกส่งเข้าไปณกรุงเทพฯ ถ้าได้มาเป็นครวัณเดิม เมืองสุรินทร์
เมืองสังฆะ เมืองขุขันธ์ เมืองศรีสะเกษ ก็ให้มอบให้ขุนนาย
คุมไป...เมืองตามเดิมให้สิ้น

หนังสือมาณวันพุธแรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ ปี มะเมีย ฉอศก
(พ.ศ. ๒๓๗๓)

วันพุธแรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ เพลา ๕ โมงเย็นได้ส่งตราให้ขุน
นาถจ้านงค์ถือไป

๖๑
 ระเบียบที่ ๗

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

ถึงพระยาจำแลน, พระยาณรงค์พิชัย,
 พระยาปราจีนบุรี

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก มาถึงพระ
 ยาจำแลนบดี พระยาณรงค์พิชัย พระยาปราจีน ด้วยหมื่น
 ศรีบริรักษ์ ขุนนางจ้านงค์ ถือตราพระราชสีห์โปรดเกล้าฯ ออก
 ไปฉะบับหนึ่งว่า นายทัพนายกอง ทางชล ได้ครวญวณ
 ส่งเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวาย โปรดให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ณบางโพ จะ
 จัดให้เป็นกองทหารบ่ใหญ่ไว้สำหรับการศึกสงคราม และมี
 ผู้ไปแจ้งความพระยาศรีสหเทพกราบทูลพระกรุณาว่า นายทัพ
 นายกองทางบก ได้ครวญวณมามากอยู่ ให้ชำระครวญวณ
 ส่งเข้าไปเป็นหลวงให้สน ห้ามอย่าให้ผู้ใดเอาไว้นี้แต่คนหนึ่งได้
 ถ้าพระยาจำแลนบดี พระยาปราจีน พระยาณรงค์พิชัย นายทัพ
 นายกองได้ญวนมาเท่าใด ก็ให้ส่งเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวายให้สน
 และให้พระยาปราจีนคอยตรวจตราดูผู้ใดจะได้ญวนเข้าไป ก็
 ให้พระยาปราจีนชักเอาญวนบอกส่งเข้าไปณกรุงเทพ ฯ และ
 ครวญวณซึ่งพระยาจำแลนบดีให้สน ก็ให้ส่งเข้าไปทูลเกล้าฯ
 ถวายด้วย บุตรชายญวน ๑๑ คนนั้นก็จะส่งเข้าไปภายหลังจะ
 ได้อยู่ให้พร้อมมูลกัน ถ้าพระยาณรงค์พิชัย พระยาจำแลน

บัดนี้ พระยาปราจีน จัดแจงครัวฉนวนส่งเข้าไปถวายได้เท่าใด
ให้บอกไปให้แจ้ง

หนังสือมา ณ วัน พุธ แรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเมีย นอศก
(พ.ศ. ๒๓๓๓) วันพุธแรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ เพลาเช้า ๕ โมง
ได้ส่งต้นหนังสือให้พระพิทักษ์บดินทรถือไปแล้ว

ฉบับที่ ๘

ใบบอกเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก มาแจ้งพระยา
มหาอำมาตย์ ให้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบได้ฝ่า
ละออง ฯ ด้วยครัวเมืองโพธิสัตว์เข้ามาแต่ครั้งพระยาสังคโลก
เป็นสมัศพรพรกพวกญาติพี่น้องพระยาวงสานุชิตค้างอยู่ เมือง
ปัตตบองเป็นคน ชายฉกรรจ์ ๑ ครัว ๑๕ เป็น ๒๖ ค้างอยู่เมือง
อรัญเป็นคนชายฉกรรจ์ ๒ ครัว ๔ เป็น ๖ (รวมเป็น) ๒๖ คน
พระยาวงสานุชิต ขอรับพระราชทานเอาเข้าไปไว้ในเมืองราชบุรี
ให้พร้อมมูลกัน ได้ให้พระยาวงสานุชิตคุมครัวชายฉกรรจ์ ๓
คุมครัวชายหญิงใหญ่น้อย ๒๓ (รวมเป็น) ๒๖ คนเข้ามาด้วยแล้ว
หนังสือมา ณ วันพฤหัสบดี แรม ๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเมีย
นอศก

วันพฤหัสบดีแรม ๕ เดือน ๖ เพลาเช้า ๓ โมง ได้ส่งหนังสือ
บอกให้พระพิพิธ.....ถือไป

ฉบับที่ ๙

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)
ถึงพระยาศรีสหเทพ

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก มาถึงพระยา
ศรีสหเทพ ด้วยแต่ให้หมื่นจ้ออักษรคุมเอาของกิน ๕๐ ชะลอม
ออกไปให้หมื่นชอบใจอยู่แล้ว การของกินอาหารนั้นอย่าให้ส่ง
เสียเป็นธุระอีกเลย เถิดจะบรรทุกเกวียนไปเท่าใดก็หาพอไม่
ด้วยนายทัพนายกองมาก ต้องเจ้อจานไปทุกแห่ง เป็นนิสสัย
ไปราชการที่พลต้องอดอยากเป็นธรรมดา ให้พระยาศรีสหเทพ
ตั้งใจแต่ที่ตรงราชการ กับให้บอกกระแสพระราชดำริออกไปให้
รู้เนื่อง ๆ จะได้ฉลองพระเดชพระคุณให้ถูกกับพระราชดำริ
กับที่การวัดจักรวรรดิราชาวาสนั้น จะขจัดสนไปก็ให้เอาเป็นธุระ
หาไปส่งให้บ้าง ให้ทันการด้วย จะได้เป็นกองการกุศลสืบไป

หนังสือมาณวันพฤหัสบดีแรม ๕ ค่ำเดือน ๖ ปีมะเมียฉศก
วันพฤหัสบดีแรม ๕ ค่ำเดือน ๖ เพลาเช้า ๓ โมงได้ส่งหนังสือบอก
ให้หมื่นจ้ออักษรถือไป ฯ

ฉบับที่ ๑๐

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)
ถึงพระยานรราชมนตร

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก มาถึงพระยานรราชมนตร หลวงศรีเสนา ด้วยจมนครบุรีรักษ์ ขุนนางจาง
ถือตราพระราชสีห์โปรดเกล้า ฯ ออกมาฉบับหนึ่งว่า ต้องพระ
ราชประสงค์ครัวญวนครัวเขมรเข้าไปตั้งบ้านเรือนไว้เป็นหมวดเป็น
กอง จะให้เป็นกองทหารปืนใหญ่ไว้สำหรับการศึกสงครามสืบไป
และนายทัพนายกองผู้ใดได้ครัวญวน ครัวเขมรมา ที่ไม่ควรจะได้
ก็อย่าให้เอาไว้ และพระยาปราจีนได้ครัวเขมรมาเป็นครัวขาย
ฉกรรจ์ ๑๒ ครัวขายหญิงใหญ่่น้อย ๘๑ (รวมเป็น) ๙๓ คนนั้น
ให้พระยานรราชมนตร ให้หลวงศรีเสนา... ..ชำระเอาครัวเขมร
ที่พระยาปราจีนให้ครบส่งเข้าไปณกรุงเทพ ฯ อย่าให้พระยา
ปราจีนเอาครัวเขมรไว้แต่คนหนึ่งใดเป็นอันขาด

หนังสือมาณวันพฤหัสบดีแรม ๕ ค่ำเดือน ๖ บมเมฆนออกศก
วันพฤหัสบดีแรม ๕ ค่ำเดือน ๖ เพลาเช้า ๓ โมงได้ส่งตรา
ให้พระพิพิธวาทถือไป

ฉะบับที่ ๑๑

หนังสืออุปฮาดเมืองหลวงมุลอง

มาถึงเจ้าเมืองหลวงมุลอง พระนครพนม ท้าววรบุตร
(ต้นฉะบับเป็นอักษรไทยเหนือ เจ้าอุปราช เจ้าหมื่น แปล)

หนังสืออุปฮาดผู้หนึ่ง อุกิสวัสดิมาเถิงเจ้าพะเจ้าน้อง และ
ตาลุงท่งปวงได้แจ้ง ข้าอยู่ข้างนี้ ก็อยู่ด้วยบุญด้วยคุณแก่
ทั้งสามพระรัตนตรัย และบารมเจ้าฟ้าสามกวันหลวง ซึ่งว่าบ้าน
เมืองของเราใครก็ไม่ได้อะไรแก่งกัน หากเป็นบาปบ้าน
เวรเมือง หากจำพรากจากกัน ข้าก็ทุกข์ยากไม่มีใคร ข้าก็ขอ
อาศัยพึ่งบุญเจ้าพะเจ้าน้อง อย่าให้ของขัดสน คนทั้งปวงก็หากได้
ลงมาสู่พระราชสมภารสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ณกรุงเทพฯ ฯ
ข้างนี้หมดแล้ว ข้าอยู่นั้นบ่าวไพร่ยังมีมากน้อยเท่าใด ก็ขอไว้
อยู่กับข้าทำราชการกับเจ้าฟ้าสามกวันหลวงไปก่อน สุดแต่บุญ
เราเจ้าข้าทั้งหลายเถิด ขอหนังสือรายข่าวเรากับข่าวเจ้าพระนคร เจ้า
วรบุตรมาจัดแจ้งให้สร้าลาวัดกับบิดา นายกองรักษาไว้มีข่าว ๔๑
ขุนนั้น แต่ข้ามาถึงข้ายังมีแต่ ๔ ขุน ข้าแบ่งปันกับพวกอยู่บ้าน
กินกันหมดแล้ว อย่าว่าข้าไม่ให้ไม่ปันกันกิน ข้าก็ไม่ได้ว่าบ่าวไพร่
ข้างโน้นข้างนี้ แม้นว่าคนอยู่กับข้าจะไปหาข้างโน้น ข้าก็ไม่ว่า
อะไร และติดตัวกับตาพรหมขนมกับเจ้าพระนคร เขาเจ็บไข้
ลงไปไม่ได้ ข้าไม่ได้เกาะกุมไว้ ถ้าที่พระนครเป็นบ้านเป็นเมือง

ปกติดีแล้วเมื่อใด ข้าไม่ว่าจะเอาของพี่ของน้องดอก และนางออนให้ลงไปหานั้น ข้าไม่ว่าอะไร นางออนก็ลงไปไม่ได้ นางออนก็ยังไม่ว่างมา ข้ายังอยู่ข้างใต้โน้น เอาแต่ใจนางออนจะอยู่ข้างนี้ก็ตาม จะไปข้างโน้นก็ตาม

หนังสือมาฉวันเสาร์ แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ทศมาส ปีมะเมียฉศก

หนังสืออุปฮาดเมืองหลวงมุล่ง มาถึงเจ้าเมืองหลวงมุล่ง พระนคร ท้าววรบุตร ซึ่งมาตั้งอยู่ณบ้านอุเทน

ฉบับที่ ๑๒

ใบบอกเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ที่สมุหนายก มาถึงพระยามหาอำมาตย์ ด้วยมีตราพระราชสีห์โปรดเกล้า ฯ ให้ส่งครัวพระยาพิศณุโลก พระยามหาธราชนั้น เข้าไปตั้งบ้านเรือนอยู่ณเมืองฉะเชิงเทรานั้น ฯ ข้า ฯ ได้ทราบเกล้า ฯ และครัวพระยาพิศณุโลก พระยามหาธราชนั้น ฯ ข้า ฯ ได้จัดแจงให้เดินเข้ามาพักอยู่ณเมืองตะโนดแต่ฉวันแรมค่ำหนึ่ง เดือน ๖ ปีมะเมียฉศก เป็นครัวเมืองโพธิสัตว์มาครั้งณญาติพี่น้องสนองมก ชายสกรรจ์ ๒๔ คน ครัว ๑๔ คน เป็น ๓๘ คน มาครั้ง

พระยาสังคโลก ทางเรือพวกพระยาสาครสงคราม ชาย นาย ๑ ชาย ไพร่ ๑๕ เป็น ๑๖ ครว้ ๕๓ เป็น ๖๕ (รวม) ๑๖๒ คน ครว้เหล่านี้นับเป็นไข ออกทรมิสมก็มีอยู่บ้าง แต่ที่ติดอยู่นั้นจะให้ส่งเขาไปก่อน ได้ให้พระยาปลัดเมืองปัตบองมาจัดแจงทำบัญชีอยู่ ๆ ข้า ๆ ได้ให้พระพิพิชวาทิ หลวงปลัดเมืองนครสวรรค์ พระยาวางสาธุชิต กะลาภาษเอก หลวงขุนหมื่นเมืองราชบุรี.....ครว้เข้ามาส่ง ได้ให้เสมียนส่งช่วยป้องกันครว้เข้ามาด้วย จำนวนสำมะโนครว้ชายหญิงใหญ่น้อย กองพระยาพิศณุโลก พระยามหาธรรมาธิราช พระยาวางสาธุชิต และครว้มาทางเรือนั้น แจ้งมาในทางว่าพระยาปลัดเมืองปัตบองแล้ว

อนึ่งเลขพระยาวางสาธุชิตเมืองราชบุรีเกณฑ์ไปราชการทัพ ๔๗๐ บุตรภรรยาอยู่เมืองโพธิสัตว์ให้หักไว้มอบหลวงศรีสมบัติ กองเกียรติน้องสาธิตา ๓๐ คน ๆ สนองมกว่าได้.....แต่ ๔๓๕ คน ให้ตรวจตราจำนวน.....สนองมกว่าเลิก จำหน่ายตาย ๒๕ คน จำหน่ายหนี ๓๕ คน บัวยค้างอยู่พนมเป็ญ ๓๒ คน (รวมเป็น) ๑๐๐ คน คงไปตีครว้ปากกระวาร นายไพร่ ๕๐ คน เข้ามากับสนองมก ๒๘๕ คน เป็น ๓๓๕ คน (รวมเป็น) ๔๓๕ คน จวนข้ามด่านหน้าอยู่แล้ว ๆ ข้า ๆ จึงให้พระยาวางสาธุชิตกับนายหมวดนายกองคุมนายไพร่กลับไปณเมืองราชบุรี จะได้ทำไร่นาเป็นกำลังราชการสืบไป อนึ่งภรรยาองค์หนึ่งที่บัวยค้างอยู่ณเมืองปัตบองคนหนึ่ง...เชิญท้องตราพระราชสีห์ ๒ ฉะบับโปรด

เกล้า ๆ ออกไปเถิง.....ใจความว่าพระยาอภัยภูเบศเถิง
 แก่อภัยภูเบศแล้ว เมืองปัตตบองต่อแดนกันกับเมือง
 เขมร, ราชการศึกสงครามยังจะคิดกระทำกับญวนเขมรต่อไป
 อยู่ จะต้องจัดแจงให้ใหญ่ว่าราชการรักษามืองให้สำเร็จ
 ครั้นจะจัดแจงพระยาปลัด พระพิทักษ์บดินทร์ พระยาพระเขมร
 ที่เป็นผู้ใหญ่ ตั้งแต่งขึ้นตามลำดับให้รักษามืองแล้ว ก็ทรง
 เห็นว่า เจ้าองค์ม เจ้าองค์ดวง สององค์พี่น้องออกมาอยู่นมือง
 มงคลบุรีแล้ว เจ้าองค์ม เจ้าองค์ดวง เป็นเชอวงศ์เจ้าในแผ่นดิน
 เมืองเขมร เจ้าองค์มเป็นพี่เจ้าองค์ดวง ควรจะให้เจ้าองค์ม
 ว่าราชการบ้านเมืองไปพลางไต่อยู่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ
 ให้เจ้าองค์มมาเป็นผู้ใหญ่อยู่นมืองปัตตบอง ว่าราชการบ้าน
 เมือง ปกครองพระยาพระเขมรไพร่พลราษฎร ในแขวงเมือง
 ปัตตบองเมืองขึ้นกับเมืองปัตตบอง สำเร็จกิจราชการบ้านเมืองไป
 พลางก่อน เมื่อการศึกสงครามราบคาบลงข้างหน้าประการใดแล้ว
 จึงจะทรงพระราชดำริจัดแจงต่อไป ให้ข้าพระพุทธเจ้าประทับ
 ประครองสั่งสอนเจ้าองค์ม ให้ว่าราชการบ้านเมืองปกครอง
 โอบอ้อมทะนุบำรุงสมณะชีพราหมณ์ พระยาพระเขมรไพร่บ้าน
 พลเมือง เมืองปัตตบองเมืองขึ้นกับเมืองปัตตบอง ให้เจ้าองค์ม
 บังคับบัญชา ตัดสินสำเร็จกิจสุทุกซ์ของอาณาประชาราษฎร
 โดยยุติธรรมตามจารีตประเพณีบ้านเมือง อย่าให้เลืยขนบธรรมเนียม
 เมืองปัตตบองเสื่อมมา อย่าให้พระยาพระเขมรไพร่บ้านพล

เมืองเดอตรอนได ให้พระยา.....พระภักดีบริรักษ์
 พระพิทักษ์บดินทร์ พระยกรบัตร์ กรมการ พระยาพระเชมร
 ผู้ใหญ่ผู้น้อยในเมืองปัตบอง เจ้าเมืองกรมการหัวเมืองขึ้นกับ
 เมืองปัตบอง สดับฟังบังคับบัญชาเจ้าองค์อมให้พร้อมมูลกัน
 อย่าให้เสียราชการ และเจ้าองค์ดวงนั้น จะมาอย่าช่วยเจ้า
 องค์อมว่าราชการณเมืองปัตบอง หรือใจจะรักอยู่ณเมืองมณฑล
 บุรีประการใด ให้ข้าพระพุทธเจ้าปรึกษาหารือตามแต่ใจเจ้า
 องค์ดวง และข้าพระพุทธเจ้าจะเห็นชอบด้วยราชการ กับว่าจัน
 เขมรมาให้การว่าอพยพเวทกบฏในเมืองไซ่ง่อน ออกรบกับ
 พวกที่ล้อมเมืองไซ่ง่อน แล้วเก็บเอาเสบียงอาหาร บันใหญ่
 บันน้อยเข้าไว้ในเมือง ความทรงนสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรง
 แคลงพระทัยอยู่ อย่าให้ข้าพระพุทธเจ้ามีความประมาทกับราช
 การ ให้คิดอ่านแต่งผู้คนไปจับเอาเขมรมาสืบราชการเมืองญวน
 เมืองเขมร ให้ได้ความจงแน่น ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้า ๆ
 ในท้องตราซึ่งโปรดออกไปทุกประการ แล้วโปรดเกล้า ๆ ให้
 เจ้าองค์อมว่าราชการ สำเร็จสิทธิสุขทุกข์ของอาณาประชาราษฎร
 ในเมืองปัตบองและเมืองขึ้นกับเมืองปัตบองนั้น พระยาปลัด
 พระภักดีบริรักษ์ พระพิทักษ์บดินทร์ พระยาพระเชมร ผู้ใหญ่
 ผู้น้อย อาณาประชาราษฎรทั้งปวง ชนชมนินดีพร้อมกันทั้งสี่
 ข้าพระพุทธเจ้าได้เอาตราสำหรับทูลพระบาทยุบเบสร มอบให้
 เจ้าองค์อมว่าราชการบ้านเมืองแล้ว และเจ้าองค์ดวงนั้นให้ไป

อยุธยาเมืองมณฑลบุรี ยังหาผาเมืองปัตตบองไม่

อนึ่งทางเมืองโพธิสัตว์นั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้บอกให้
จมนเพียร ถักดอเข้ามาแต่ก่อนว่า ได้แต่งให้พระยามโนมิตร
หลวงมนตรีขุนจิตกาย ไปจับเขมรมาสืบราชการยังหากลับมาไม่
แจ้งมาในบอกแต่ก่อนนั้นแล้ว ณวันแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๘
ปีมะโรงฉศก (พ.ศ. ๒๓๗๓) พระยามโนมิตร พาเอาตัว
อัยกลาบาณูศรี อัยหัด อัยเมียด อัยหมก เข้ามาณเมือง
ปัตตบอง แจ้งราชการว่า พระยามโนมิตรสืบรู้ว่าอัยกลาบาณู
ศรีอยู่บ้านปะทะเวียนแขวงเมืองโพธิสัตว์ เคยไปมาหาสู่
นายสุกบ่าวพระยามโนมิตรณบ้านเบงแขวงเมืองระสือ พระยา
มโนมิตรใช้ให้ นายสุกไปล่อลวงเอาอัยกลาบาณูศรี อัยหัด
อัยเมียด อัยหมก เข้ามาณเมืองระสือ ข้าพระพุทธเจ้า
.....ถามอัยกลาบาณูศรี ให้การว่า อัยกลาบาณูศรี
เป็นบ่าวพระยามหาเสนา ได้ยินพระยามหาเสนาพูดว่าที่เมือง
ไซ่ง่อนนั้น องพะเวพวกกบฏรบพุ่งกันอยู่ยังหาสำเร็จไม่ อง
ญวนซึ่งเป็นแม่ทัพมาแต่เมืองเว้ ให้กองจันท์กลับขึ้นมาอยู่
รักษาเมืองพนมเปญกับองทองผูก องอันสาท ไพร่ญวนประมาณ
๒๐๐๐ คน กับว่าสมเด็จพระเจ้าพระยาอภัยไทยธิราช เจ้าเมืองลำโรง
ทองบ้วยตายแล้ว ฟาทะละหะหนบ้วยหนัก แลอะ.....
อยุธยาเมืองโพธิสัตว์ พระยาจักรี พระยามหาเสนา พระยา
วงศาธิราช กับเจ้าเมืองชลุ เมืองกรอง เมืองบริบูรณ์ ไพร่

เขมรประมาณ ๑๐๐๐ คน ญวนนายหนึ่งจะซื้อไรหารู้จักซื้อไม่
 กับไพร่ญวน ๕๐ คน แต่พระยามหาเสนาขึ้น องค์จัน
 กับญวนตั้งให้เป็นพระยาสกลโลก เจ้าเมืองโพธิสัตว์ แล้ว
 ว่าพระยายมราชจะมา ผลัดพระยาจักรีให้ลงไปเมืองพนมเปญเมื่อ
 ๑๐ วันเดือน ๘ ข้างขึ้น องค์โดยเทียวญวนมาจอดเรือที่ปากน้ำ
 เมืองโพธิสัตว์ ให้มาบอกกับญวนที่อยู่เมืองโพธิสัตว์ว่า
 นาม ใช้ให้้องโดยเทียว ถือนั่งสอเข้ามาณเมืองปัตบอง
 ให้ญวนที่อยู่รักษาเมืองโพธิสัตว์จัดแจงส่งองค์โดยเทียวเข้ามาณ
 เมืองปัตบอง ญวนนายไพร่ ๕๐ คนก็ลงเรือมาจัดแจงส่งอยู่ที่
 ปากน้ำเมืองโพธิสัตว์ยังหากลับไปไม่ และเสบียงอาหารที่
 เมืองโพธิสัตว์ขาดสนั่น พระยาจักรี พระยามหาเสนา เกณฑ์
 ให้เจ้าเมืองขลุง เจ้าเมืองกรอง เจ้าเมืองบริบูรณ์ เจ้าเมือง
 ลาบเวีย เผลยเอาเข้าของที่ครอบครวมาส่งบ้าง ก็หาพอรับ...
 พระราชทานไม้ กองทัพรับพระราชทานแต่ไม้แต่กลอย ไพร่
 ในกองทัพเขมรพากันหนีไปเนืองๆ ครอบครวเมืองโพธิสัตว์
 นั้นลงไปตั้งทำไร่นาอยู่แขวงเมืองตะบอบ้าง เมืองขลุบ้าง เมือง
 กรองบ้าง ครอบครวเมืองตะบอ เมืองขลุ เมืองกรอง เมือง
 บริบูรณ์ เมืองลาบเวีย ทำไร่นาได้อยู่บ้าง แต่หาเต็มภาคภูมิ
 ไม่ ยังสะดุ้งสะเทือนกลัวว่ากองทัพกรุงเทพ ๆ จะยกไปอีก
 และอัยกลาบาญศรี อัยหัด อัยเมยต อัยมก ๔ คนนั้น
 ครั้นให้ยัดเอาตัวไว้แล้วก็คิดด้วยเกล้า ๆ เห็นว่า จะได้เป็น

ทางสืบราชการเมืองโพธิสัตว์สืบต่อไปข้างหน้า จึงให้พ้าอ้าย
 กลาบาญศรีไปหาเจ้าองค์อ้อม แต่พอให้เขมรรู้ว่าโปรดเกล้าฯ
 ให้เจ้าองค์อ้อมว่าราชการบ้านเมือง ได้ให้เจ้าองค์อ้อมพูดกับอ้าย
 กลาบาญศรีว่า กระทำความผิดต่อกรุงเทพ ฯ ก็ต้องค้ำจั้น
 คนเดียว อาณาประชาราษฎรเมืองเขมรทั้งปวงหาได้มีความผิด
 สิ่งใดไม่ อย่าให้ส่ดั่งสะเทือนกลัวเลย ให้ทำมาหากินเป็น
 ปกติเถิด เคยไปมาหาสู่ญาติพี่น้องอย่างไร ก็ให้ไปมาตามเคยได้
 ให้พระยามโนมตรืพาตัวอ้ายกลาบาญศรี อ้ายหัด อ้ายเมียด
 อ้ายมก ไปส่งแขวงเมืองโพธิสัตว์ แต่ณวันขึ้นค่ำหนึ่ง เดือน ๕
 แล้ว ข้าพระพุทธเจ้ายังให้ไปสืบสวนฟังราชการทางเมืองกระพง
 สวาย เมืองโพธิสัตว์อยู่อีก ได้ขอราชการประการใด ข้าพระ
 พุทธเจ้าจะบอกเข้ามาให้ทราบครั้งหลัง ข้าพระพุทธเจ้าได้คิด
 คำให้การกลาบาญศรีส่งเข้ามาแล้ว

อนึ่งชาวทเมืองปัตตบองแขวงเมืองนครเสียมราบ น้อยเบา
 บาง ข้าพระพุทธเจ้าจึงให้เจ้าพระยานครราชสีมา คุมไพร่พล
 ขึ้นไปฟังราชการอยู่ณเมืองนางรอง เจ้าพระยานครราชสีมา
 แจ้งว่าณบมะเส็งเบญจศก (พ.ศ. ๒๓๓๖) ได้เกณฑ์ให้ทำนาไว้
 ทเมืองนางรอง มีชาวอยู่รับจะส่งข้าวสารให้ได้ ๑๐๐ เกวียน
 ส่งลงมาเลี้ยงกองทัพณแขวงเมืองปัตตบองให้ทานมิให้ขาดสน เมื่อ
 ณเดือน ๘ ปุริมาสาทข้างขึ้น เจ้าพระยานครราชสีมาได้ส่งข้าวสาร
 มาณเมืองมณฑลบุรีแต่ ๑๔ เกวียน ๓๔ สัด แล้วเจ้าพระยานครราชสีมา

สามารถไปแจ้งข้าพระพุทธเจ้าว่าจะส่งข้ามาอีกห้ามข้างมีเกวียน
ไม่ต้องลำเลียงข้าขึ้นไปรับครอบครัว ..ซึ่งพระมหาเทพพระราช
วันส่งมา เจ้าพระยานครราชสีมาว่าข้าสารมอยู่ณเมืองนางรอง
๕๐ เกวียน ให้จัดคนและเกวียนขึ้นไปรับขนข้าว ข้าพระพุทธ
เจ้าได้ให้พระยาราชนิกุล พระยาพิชัยสงคราม พระยาอภัย
สงคราม พระยานครเสียมราบ พระองค์แก้ว กรมการ จัด
คนในกองทัพ คนนอกจากเกณฑ์ทำนาหุงกิน พระบรรจง
พานิช พระพิพิธภคตา หลวงวิเศษวานิช จัดเกวียนไปขน
ข้าวณเมืองนางรอง แต่ณวันเดือน ๘ ปฐมาศกแรม ๑๐ แล้วได้
ให้ขุนวิสูตรพลเดชไปเร่งข้าวที่เกณฑ์ให้ พระองค์แก้ว กรมการ
พระบรรจงพานิช หลวงพิพิธภคตา หลวงวิเศษวานิช ไป
ขน และขุนวิสูตรพลเดช ..หนังสือไปณเมืองปัตตบอง ว่าหลวง
วิเศษวานิชแจ้งว่า คุณเกวียนขึ้นไปขนข้าวที่เมืองนางรองห้าม
ข้าวในฉางไม่ กรมการเมืองนางรองนำไปเอาข้าวที่เมืองประโคน
ชัยก็ได้ข้าวสารแต่ ๘ เกวียน ๒ สัด ๘ ทะนาน ส่งมาถึงเมือง
ปัตตบองแล้ว ข้าวที่เกณฑ์ให้กองทัพเมืองนครเสียมราบพระองค์
แก้วไปขนก็ยังหามาไม่ถึง

อนึ่งข้าสารเมืองปราจิณ เมืองอรัญชนส่งมาณเมืองปัตตบอง
รายขุนแก้วกุมมา ๔ เกวียน ดวงได้ ๓ เกวียน ๖๒ สัด ราย
เสมียนส่งกุมมา ๒๕ เกวียน ๑๐ สัด ดวงได้ ๒๗ เกวียน ๑๐ สัด
รายเกณฑ์ข้างในหลวงอินทชลลักษณ์ไปขนเมืองอรัญมา ดวงได้ ๖

เกวียน ๔๑ สัตต์ รายหลวงยศกำแหงคุมเรือไปบรรทุกเมือง
 อรัญตวงได้ ๑๑ เกวียน ๔๑ สัตต์ รายขุนมหาดไทยเมืองบัวชุม
 บรรทุกเรือคุมมา เดิม ๕ เกวียน ๘๕ สัตต์ ตวงได้ ๕ เกวียน
 ๘๑ สัตต์ (รวมเป็น) ๕๔ เกวียน ๓๕ สัตต์ กับข้าวจำนวนเงิน
 หลวงมอไห้กรมการเมืองปัตบอง เมืองนครเสียมราบ จัด
 ช่อเงิน ๔๓ ชั่ง ๑๘ ตำลึง ๑ บาท ๑ สลึง เป็นข้าว ๓๖๕ เกวียน
 ๗๕ สัตต์ แจ่งมาในบอกครั้งก่อนแล้ว ได้จ่ายให้นายทัพนาย
 กองไพร่พล และครอบครัวข้าหลวงไปมาราชการรับพระราชทาน
 แด่ณเดือนยี่มะเส็งเบญจศก (พ.ศ. ๒๓๗๖) มาจนถึงเดือน
 ๘ ทุติยสาทปมะเมย นอศก (พ.ศ. ๒๓๗๗) ยังมีข้าวอยู่ ๒๑
 เกวียน ๒๑ สัตต์ ณเดือน ๙ จ่ายเฉลี่ยกองทัพรับพระราชทานได้
 ข้าวสารแต่คนละ ๑๐ ทะนาน ข้าพระพทเจ้าให้กรมการเมือง
 ดำรงจัดซื้อให้พระยาพระเชษฐาธิราช ณแขวงเมืองปัตบอง
 แขวงเมืองนครเสียมราบ แขวงเมืองสวายจิด ราคาเกวียน
 ละ ๔ ตำลึง ๕ ตำลึงก็ห้ามเมล็ดข้าวช่อขายกันไม่ ราษฎรชาวบ้าน
 ต้องไปเที่ยวหามันหากลวย นอนค้างทางวันหนึ่งบ้าง ๒ วันบ้าง
 จึงได้มารับพระราชทาน แต่ก่อน ๆ ข้า ๆ ได้ผ่อนคนในกองทัพ
 ให้หลวงเพ็ชฎา พระบัวชุม ขุนเทพทวยหาญ นายไพร่ ๕๖๕ คน
 คุมเรือมาคอยรับข้าวอยู่ณเมืองอรัญ แล้วได้แต่งคนให้ไปเร่ง
 รัดเกล้าได้.....ทันจ่ายในเดือน ๑๐ เดือน ๑๑ ข้าวขาดมือหา
 มีจ่ายกองทัพต่อไปไม่ ไพร่พลในกองทัพก็จะระส่ำระสายเกลือก

จะเสียบราชการ ครั้นจะกักเอาไพร่พลไว้มากจะพากันอดอยาก
 สะเบียงอาหาร ข้ำพระพุทธเจ้าจึงให้พระยาราชโยธาคุมหลวงขุน
 หมันและไพร่ ๗๓๔ คน เข้ามาคอยฟังราชการอยู่ณเมืองปราจิณ
 ให้พระยาราชโยธาหลวงขุนหมันเร่งรัดส่งข่าวออกไปให้ถึง พรหม
 โหด.....ให้ถึงเมืองอรัญโดยเร็ว

อนึ่งข้ำพระพุทธเจ้าบอกเข้ามาแต่ก่อนว่า....ที่เมืองปัตตบอง
 เมืองนครเสียมราบ เมืองสวายจิด เมืองมณฑลบุรี เมือง
 ตะโนด เมืองหินแร่ ได้ปักดำลงแล้วประมาณ ๒ ส่วน บังส่วน
 หนึ่ง ต้นข้าวที่ปักดำเมื่อเดือน ๗ เดือน ๘ ปฐมาศมาส สูงสอก
 หนึ่ง บ้าง คบหนึ่ง บ้าง แจ่มมาในใบบอกครั้งก่อนนั้นแล้ว ครั้น
 ฦวันเดือน ๘ ทศมาสแรม ๑๒ ค่ำ ฝนตกมาจน ฦวันเดือน ๙
 ๒ ค่ำ น้ำหลากนอกมาเข้าทุ่งท่วมต้นข้าวของราษฎรแขวงเมือง
 ปัตตบอง เมืองมณฑลบุรี ทุ่งลุ่มปักดำต้นมือเสียส่วนหนึ่งงามดี
 อยู่ส่วนหนึ่ง ข้าวที่ปักดำที่หลังอ่อนต้นน้ำท่วมเสียไป น้ำ
 ในท้องนาลดลง ราษฎรจะได้ปักดำทำต่อไปอีกกว่าจะสิ้นฤดู
 นา แลเอาการนาฝนต้นข้าวแขวงเมืองนครเสียมราบ เมือง
 สวายจิดเป็นปกติดีอยู่

อนึ่งทนายนักไทยภรรยาของคณที่ป่วยค้างอยู่ พระองค์แก้ว
 ส่งมาณเมืองปัตตบอง ชายฉกรรจ์ ๑ หญิงฉกรรจ์ ๑ (รวม) ๒ คน
 กับฝ่าบาตร ๒ เชิงบาตร ๒ ที่ค้างอยู่ประดับเสร็จแล้ว ข้ำพระ
 พุทธเจ้าได้ให้หลวงขจรบัตรเมืองปราจิณถือ....บอก และคำให้

การย้ายกลาญ^๕ศรีกับทาสภรรยาของคั้ง^๕ที่ชาย ๑ หญิง ๑ (รวม)
๒ คน กับฝ่าบาตร ๒ เชิงบาตร ๒ เข้ามาส่งณกรุงเทพ ฯ ด้วยแล้ว
หนังสือมาณวันพฤหัสบดีเดือน ๕ ขน ๑๐ คาบมะเมียนอกสก
ในวันเดิวนั้น เพลาบายได้ส่งหนังสือบอก^๕ก^๕ให้หลวงขกร
บัตรถือไป

ฉบับที่ ๑๓

ใบบอกเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

หนังสือเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก มาถึง....
ด้วยคนในกองทัพรักษาเมืองปัตตบองพากันหลบหนี เป็นคน
รักษาค่ายลงกูบ จมนิสิตเสนาขารักษ์ ปลัดนาย ๑ กรมตำรวจ
วังหน้านอกราชการ ไพร่ ๑ (เป็น) ๒ นายตรวจ นายเวนมหาดไทย
วังหน้า นาย ๑ ไพร่ ๑ (เป็น) ๒ (รวมเป็น) ๔ เป็นคนกอง
พระยาอัสดา เลกสมพระยาอัสดา นายแก้ว ๑ นายจีนโสด ๑
นายช่างโสด ๑ นายเสาโสด ๑ นายแก้วมาย ๑ นายโพ ๑
นายอิน ๑ นายอ้อม ๑ (รวม) ๔ คน เอาเป็นคาบศิลาหลวงไป
ด้วย ๖ บอก เป็นคนเลกหลวงพิทักษ์คลังมหาสมบัติวังหน้า
นายפקอำแดงเสน ๑ นายเถื่อน ๑ เลกอภิรมย์วังหน้า
นายวัน... กองพระปลัดสพันธ์ กองเรือ เลกเมืองพรหมขุนอิน
อำแดงมี ๑ นายรัก อำแดงเพชร ๑ นายอ้อม อำแดงเพชร ๑

นายบัว อำแดงกลีบ ๑ นายอยู่ อำแดงเพ็ง ๑ นายจันโสด ๑
นายจัน อำแดงทอง ๑ นายกี อำแดงจำ ๑ (รวม) ๘ คน เอา
ปืนคาบศิลาหลวงไป

เลิกพระอินทรเดช นายเมฆ อำแดงเกิด ๑ นายชูโสด ๑
นายอยู่ไม่รู้จักชื่อเมีย ๑ (รวม) ๓ คนเอาปืนคาบศิลาหลวง...

นายจันทรพิชชาหลวงเทพเสนีในกองพระยาเสนาภูเบศร์ ๑
นายโตบ่าวขุนวิเศษโยธามหาไทย ๑ เข้ากัน ๒๘ คน ปืน
คาบศิลาหลวง ๑๒ บอกนั้น คนเหล่านี้ใจเบา.....ล่องบท
พระอัยการศึก ผิดเป็นมหันตโทษข้อใหญ่.....

ฉบับที่ ๑๔

ใบบอกเมืองสระบุรี ขอเรือลำเดียวกองทัพลงมากรุงเทพฯ ฯ

หนังสือพระยาสระบุรี บอกมายังท่านหลวงอักษรสุนทร
เสมียนตรามหาไทยให้ทราบ ด้วยกองทัพกลับลงมาถึงเมือง
สระบุรี ฯ ข้า ฯ ได้เอาเรือหลวงรองงานจ่ายบรรทุกสิ่งของนาย
ทัพนายกองลงมาณกรุงเทพฯพระมหานครหลายลำ เรือรองงาน
ณเมืองสระบุรีสิ้นเชิง หัวเมืองลงมาถึงเมืองสระบุรีก็ต้องจ้าง
เช่าเรือส่ง ขอคุณได้โปรดช่วยชำระเอาเรือหลวงรองงานที่พระ
ราชริน ๓ ลำ พระจันทาทิพ ๒ ลำ พระพรหมธิบาลลำ
หนึ่ง หลวงจำเมืองนอกราชการลำหนึ่ง ขุนพินิจโวหาร

ถ้าหนังสือส่งสารกรมมาเอลงมาถึงหนังสือ ข้าพระองค์
ได้เร็วมากน้อยเท่าใด ก็ให้มอบให้นายจำปา นายโม คน
มีชื่อคุมแพกงที่พายลงมาสั่ง เอาเรือหลวงรองงานกลับขึ้นไป
จะได้จัดแจงเอาไว้สำหรับราชการ

บอกมาณวันอังคารเดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ ปีมะเมียขึ้นกัษัตร
นอศก

ฉบับที่ ๑๕

ตราตอบเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

เรื่องถอยทัพจากเมืองโจดก

หนังสือ เจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชาที่
สมุหนายก ด้วยบอกหนังสือแต่งตั้งให้จมนศรีบริรักษ์ ขุนนางจ้านง
ถือเข้าไปแจ้งราชการว่า เจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก
นายทัพนายกองถอยจากเมืองโจดก มาตั้งอยู่ณเมืองเชิงกะชุมได้
๒ วัน ถวนตามขึ้นมาจากทางบกทางเรือเป็นคน ๒๐๐ เศษ ให้กอง
ทัพไปสะกดหาทันไม่ว่า ถวนถอยทัพกลับไปเสียก่อน แลณวันขึ้น
ค่ำหนึ่งเดือน ๔ พระยาราชโยธา จมนสมุหพิมาน หลวงราชเสนา
พระยาอภัยภูเบศร์ เจ้าองค์ม เจ้าองค์ดวง ซ่งอยู่เมืองพนมเป็ญ
ให้ขุนนางจ้านงถือหนังสือไปว่า ให้หมั่นตีไปสับทัพพระยาราช
นิกุลทางเมืองบาพนมกลับมา ได้ความว่าพระยาเสนาราชกุเชนทร

กองหน้า พระยาจำแสนบด ได้รับพุงกันกับเขมร แล้วว่า
 พระยาราชนิกุลถอยมาตั้งอยู่บ้านโหมง พระยาจักรี พระยา
 ขมราช จะมาตีทัพพระยาราชนิกุล พระยาจำแสนบด
 กับว่าเขมรออกสะกดตีพวกกองทัพไทยเป็นหลายตำบล และ
 ครอบครัวเขมรเมืองพนมเป็ญนั้น พระยาราชโยธา หลวง
 ราชเสนา จมนสมุทรพิมาน พระยาอภัยภูเบศร์ องค่อม
 องค์ด้วง ให้กวาดต้อนครอบครัวชนมาแจ้งค่ายกระพง.... ยก
 มาตีกองทัพ ๆ บึงถก เขมร แหก จีน ตาย ๕๐ คนแตกไป
 ทัพเรือเอาปืนใหญ่ยิงพวกครัวตายเป็นอันมาก ทิ้งเรือเสียหนีขึ้น
 ฝั่งตะวันออก กองทัพเผาเรือเสีย.....ครัวเหลืออยู่เป็น
 พรรคพวก องค่อม องค์ด้วง พระองค์แก้ว.....กับ
 ปันใหญ่ ๓๖ ปันหาม ๓๔ บอก ปันคาบชุด คาบสีลา
 (รวม) ๔๘๐ บอก ใหญ่.....สุน ๗ นิ้ว ๑ บอก ๖
 นิ้ว ๑ บอก ๕ นิ้ว ๕ บอก (รวม) ๗ บอก กระสุนใหญ่.....
 บัดบองแล้ว พระยาราชโยธา พระยาอภัยภูเบศร์.....
 อยู่เมืองโพธิสัตว์ เจ้า.....

ฉบับที่ ๑๖

ตราตอบเจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี)
 เรื่องถอยทัพจากเมืองไจตกมาตั้งอยู่เมืองเชิงกระชุม

หนังสือเจ้าพระยาจักรีฯ มาถึงเจ้าพระยาบดินทร์เดชา ที่

สมุหนายก ด้วยบอกหนังสือแต่งตั้งให้จมนศรีบริรักษ์ ขุนนางจ้าน
 ถอเข้าไปแจ้งราชการว่า เจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก
 นายทัพนายกองถอยจากเมืองโจดก มาตั้งอยู่ณเมืองเชิงกระชุม
 ได้ ๒ วัน ญวนตามขึ้นมาทางบกทางเรือเป็นคน ๒๐๐ เศษ
 ให้กองทัพไปสกัดหาทันไม่ ญวนถอยทัพกลับไปเสียก่อน แล
 ณวันเดือน ๔ ขึ้น ๑ ค่ำ พระยาราชโยธา จมนสมุหพิมาน หลวง
 ราชเสนา พระยาอภัยภูเบศร์ องค์กร องค์กร ซึ่งอยู่เมือง
 พนมเป็ญ ให้ขุนนางจ้านถอหนังสือไปว่า ให้หมันตีไปสืบ
 ทัพพระยาราชนิกุลทางเมืองบาพนมกลับมาได้ความว่า พระยาราช
 เสนาฯ เชนทร กองหน้า พระยาจำแสนบตี ได้รับพุ่งกันกับเขมร
 แล้วว่าพระยาราชนิกุลถอยมาตั้งอยู่บ้านโฆม พระยาจักรี พระ
 ยายมราช จะมาตีทัพพระยาราชนิกุล พระยาจำแสนบตี กับว่า
 เขมรออกสกัดตีพวกกองทัพไทยเป็นหลายตำบล แลครอบ
 ครัวเขมรเมืองพนมเป็ญนั้น พระยาราชโยธา หลวงราชเสนา
 จมนสมุหพิมาน พระยาอภัยภูเบศร์ องค์กร องค์กร ให้
 กวาดต้อนครอบครัวขึ้นมาถึงค่ายกระพงหลวง เขมร แหก จีน
 ขกมาตีกองทัพ ๆ ยิ่งถูกเขมร แหก จีน ตาย ๕๐ คน แดกไป
 ทัพเรือเอาปืนใหญ่ยิงพวกครัวตายเป็นอันมาก ทิ้งเรือเสียหนี
 ขนฝั่งตะวันออก กองทัพเผาเรือเสีย.....(ความขาด).....
 ครัวเหลืออยู่เป็นพรรคพวกเจ้าองค์กร เจ้าองค์กร พระองค์กรแก้ว
(ความขาด).....กับปืนใหญ่ ๓๖ บอก ปืนหามเล่น

๓๔ บอก ปีนคาบชุดคาบศักรา ๔๔๐ บอก ปีนใหญ่.....(ความ
ขาด)...กระสุน ๗ นิ้ว ๑ บอก ๖ นิ้ว ๑ บอก ๕ นิ้ว ๕ บอก
รวม ๗ บอก กระสุนใหญ่.....(ความขาด)..... พระตะบอง
แล้วพระราชโยธา พระยาอภัยภูเบศร์.....(ความขาด).....อยู่
เมืองโพธิสัตว์.....(ความขาด).....

ฉบับที่ ๑๖

รายงานของพระยาราชนิกุล เสนอแม่ทัพใหญ่

หนังสือพระยาราชนิกุล มาถึงหลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ ได้
นำขึ้นกราบเรียน ฯพณ ฯ สมุหนายก เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่
ผู้สำเร็จราชการ ด้วย.....บอกมาว่า นายทัพนายกองยกไป
ถึงเมืองอุบลราชธานี พระพรหมราชวงศา อุปฮาด ท้าวเพี้ย แจ้ง
ความกับ ฯพณ ฯ ว่า ณวันเดือน ๓ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีมะเมียฉศก
(พ.ศ. ๒๓๓๗) เพี้ยนามวงศ์ซึ่งพระพรหมราชวงศาแต่งตั้งให้ไป
รักษาด่านท่าจักษ์ ถือหนังสืออุปฮาดบ้านลี้ปึงละบับหนึ่งเข้า
มา เพี้ยนามวงศ์แจ้งความแก่พระพรหมราชวงศาว่า เพี้ย
สุวรรณถือนหนังสืออุปฮาดเมือง.....บ้านลี้ปึงเข้ามาถึงด่าน
ท่าจักษ์ เพี้ยสุวรรณถือนหนังสือถึงท้าว จึงเอาหนังสืออุปฮาดส่งให้
เพี้ยนามวงศ์ถือเข้ามาแจ้งพระพรหมราชวงศา ใจความในหนังสือ
อุปฮาดนั้นว่า อุปฮาดท้าวเพี้ยพรรคพวกครอบครัวพร้อมกัน

สมัครงจะเข้ามาทำราชการฉลองพระเดชพระคุณเป็นข้าสมเด็จพระ
 พุทธเจ้าอยู่หัว ขึ้นอยู่กับเมืองอุบล ถ้าพระพรหมราชวงศา
 มีความเมตตาว่ากล่าวแก่นายทัพนายกองกรุงเทพ ฯ ให้อุปฮาดกับ
 ท้าวเพี้ยสมัครงพาครอบครัว พวก บ่าวไพร่ ต่อบ้านเรือน อยู่ณแขวง
 เมืองอุบลได้ อุปฮาดกับท้าวเพี้ยก็จะพาครอบครัวเข้ามาอยู่ณ
 เมืองอุบล ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณสืบไป ฯ ข้า ฯ
 จึงให้พระพรหมราชวงศาหนังสือไปถึงอุปฮาดบ้านลับปูงว่า ถ้า
 อุปฮาดจะสมัครงเข้ามาทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ อยู่กับ
 พระพรหมราชวงศาณเมืองอุบล ก็ให้อุปฮาดท้าวเพี้ยยกครอบครัว
 เข้ามาอยู่ตามใจสมัครง ฯ ข้า ฯ จึงจัดให้ หลวง ยกรบัตร
 เมืองสิงห์นายไพร่ ๑๐ คน กำกับเพี้ยเวียงแกเมืองอุบล ไปคอย
 พังราชการอยู่ณด่านท่าจักษ์ ถ้าอุปฮาดบ้านลับปูง จะยก
 ครอบครัวเข้ามาโดยดี ก็ให้หลวงยกบัตรป้องกันเอาเข้ามา
 ให้ถึงเมืองอุบล แล้ว ฯ ข้า ฯ ได้มีหนังสือไปถึงพระมหา
 เทพ พระราชริน ให้รู้ราชการด้วยฉบับหนึ่ง แล้ว ฯ ข้า ฯ
 ได้เร่งรัดให้พระพรหมราชวงศา อุปฮาด ท้าวเพี้ย ทำค่าย
 เมืองอุบล เสาค่ายใหญ่รอบ ๒ กำ ๒ กำถึง ยาว ๓๗ เส้น
 กว้าง ๔ เส้น สูง ๗ ศอก มบ้อม ๗ บ้อม มีหอรบทุกประตู และ
 ให้ปลูกฉางข้าวขอ ๓ วา ๒ ศอก ยาว ๑ วา ๓ ศอกกับ ๗ ห้อง
 หลังหนึ่ง โรงบันหลังหนึ่ง ตักดินหลังหนึ่ง ไว้สำหรับเมือง
 ทำแล้ว ๓ ส่วนยังส่วนหนึ่ง ยังเร่งรัดให้ทำอยู่ ฯ ข้า ฯ นาย

ทัพนายกองยกไปเถิงเมืองนครจำปาศักดิ์ แต่ณวันนั้นคำหนึ่ง
 เดือน ๔ บมมะเมยฉอสก พระยาบำเรอภักดิ์ หลวงราชมน
 ชังไต่ทำพระกรุณาเจ้าให้ส่ง ไปอยู่รักษาเมืองนครจำปาศักดิ์
 แจ้งความแก่ ๆ ข้า ๆ ว่าณวันเดือนอ้ายแรม ๑๓ คำ บมมะเมยฉอสก
 พระยาบำเรอภักดิ์เจ้านครจำปาศักดิ์ได้จัดให้เพี้ยพรหม โคขชาว
 เมืองพ็อง ซึ่งมาเป็นเขยสู่อยู่ณเมืองนครจำปาศักดิ์ ถือ
 หนังสือไปเกลี้ยกล่อมเมืองพ็อง เมืองพลาน เมืองตะโปน
 เมืองวัง เมืองพิน และสักราชการด้วย ณวันแรม ๑๑ คำ
 เดือน ๓ เพี้ยพรหมโคตรกลับมาเถิงเมืองจำปาศักดิ์ แจ้งความ
 กับพระยาบำเรอภักดิ์เจ้านครจำปาศักดิ์ว่า เพี้ยพรหมโคตรออก
 ไปเถิงเขื่อน้ำวก เห็นครอบครัวตั้งกระบวนทัพอยู่ที่ฝั่งเขื่อน้ำวก
 ชายหญิงใหญ่่น้อยประมาณ ๑๐๐๐ เศษ เพี้ยพรหมโคตรทำเป็นลูก
 ค้าตามขอข่าวครัว ๆ บอกว่าข่าวถึงละบาทก็ห้ามที่ขอไม่ พวกครัว
 รับพระราชทานแต่บุกกกลอยรากกะทาสอยู่ช้านาน ขัดสนสะเบียง
 อาหารเหลือกำลัง เพี้ยพรหมโคตรต่อไปเถิงเมืองตะโปน แต่
 ณวันแรม ๕ คำ เดือนอ้ายบมมะเมยฉอสก พบเจ้าเมืองตะโปน ๆ
 ตอรับพูดจากับเพี้ยพรหมโคตรเป็นปกติดีอยู่ เพี้ยพรหมโคตร
 จึงเอาหนังสือเกลี้ยกล่อมออกให้เจ้าเมืองตะโปนกรมการดู เจ้า
 เมืองตะโปนกรมการพร้อมกันว่า บุญคุณเจ้านครจำปาศักดิ์หาที่
 สดุดมิได้ ณเดือน ๑๑ บมมะเมยฉอสก เจ้าเมืองตะโปนกรมการกับ
 เจ้าเมืองชุมพร เจ้าเมืองพิน เจ้าเมืองพลาน คิดพร้อมกันจะเข้า

มาสู่พระบรมโพธิสมภาร ทำราชการขึ้นกับเมืองนครจำปาศักดิ์
 องจวนมาอยู่ที่เมืองตะโปน ๖ ความเป็นเจ้าเมืองตะโปน เจ้า
 เมืองพอง เจ้าเมืองพลาน เจ้าเมืองพินเสีย หาให้เข้ามาเมือง
 นครจำปาศักดิ์ไม่ เจ้าเมืองตะโปน เจ้าเมืองพอง เจ้าเมือง
 พลาน เจ้าเมืองพินจึงปรึกษากันจัดให้ราชบุตรเมืองชุมพรลง
 ไปเฝ้าเจ้าเวียงคานม ให้กราบทูลขอทำส่วยส่งแต่เมืองลาวเมือง
 จวนตามอย่างแต่โบราณสืบ ๆ มา ราชบุตรไปเมืองเวียงคานม
 ยังหากลับมาไม่ ครั้นรุ่งขึ้นเพลเช้าเจ้าเมืองตะโปนพาเจ้าเมือง
 ชุมพร เจ้าเมืองพิน เจ้าเมืองพลาน กับโกลายมุกองไซยาเมือง
 พอง มาพร้อมกันฟังหนังสือเกลี้ยกล่อมและปรึกษากันว่า เราจะ
 สมัคทำราชการเข้าไปพึ่งเจ้านครจำปาศักดิ์จะพร้อมกันหรือไม่
 โกลายมุกองไซยาเมืองพองว่า ถ้าเจ้าเมืองตะโปน เจ้าเมืองพิน
 เจ้าเมืองพลาน จะเข้าหาเมืองนครจำปาศักดิ์ โกลายมุกอง
 ไซยาจะไปบอกองจวนให้กันเอาครอบครัวไว้ เจ้าเมืองกรมการ
 เมืองพิน เมืองพลาน ถิ่นความเสีย แต่เจ้าเมืองตะโปน
 ว่า ถ้าราชบุตรกลับมาแต่เมืองเวียงคานม เจ้าเมืองตะโปนจะ
 แต่งให้พี่น้องบุตรหลานกรมการเข้ามาแจ้งราชการณเมืองนครจำป
 าศักดิ์ ถ้าเพี้ยพรหมโคตรจะกลับเข้าไปณเมืองนครจำปาศักดิ์
 แล้วให้กลับออกไปคอยรับพี่น้องบุตรหลานกรมการ เมืองตะโปน
 ซึ่งเจ้าเมืองตะโปนจะให้เข้ามาต่งปางเป็นพรหมแดน เมืองตะโปน
 กับเมืองคำทองใหญ่ต่อกัน ในเดือน ๔ ข้างแรมบีมะเมียฉศก

ให้จึงได้ เพี้ยพรหมโคตรไปอยู่ที่เมืองตะโปนได้เดือนเศษ เห็น
 ญวนมาอยู่ที่เมืองตะโปน ๑๑ คน ๑๒ คน มาอยู่ ๒ คืน ๓ คืน
 แล้วก็กลับไปเมืองญวน เพี้ยพรหมโคตรถามชาวบ้านว่าญวนมา
 ด้วยธุระยังไร ชาวบ้านบอกว่าญวนพลัดเปลี่ยนกันมาเยี่ยมเยียน
 บ้านเมืองอยู่เนื่อง ๆ มิได้ขาด ครั้นอยู่ณวันเดือน ๓ ขึ้น ๗ ค่ำ
 ปีมะเมียฉศก เพี้ยพรหมโคตรได้ย่นราษฎรชาวเมืองตะโปนพูด
 กันว่า ท้าวบัวศรีเจ้าเมืองพ็องราชวงศ์ แต่งให้นายรวยหรว
 ถอนหนึ่งสัปดาห์ไปเกลี้ยกล่อม เจ้าเมืองกรมการราษฎรทั้งปวงยังหาเข้า
 เกลี้ยกล่อมไม่ ครอบครวัเมืองพ็อง เมืองชุมพรซึ่งตั้งอยู่เขนามวก
 แดกดันเข้าไปตั้งอยู่แขวงเมืองตะโปนต่อแดนญวน แต่เขนามวก
 ไปเมืองพินทางวันหนึ่ง แต่เมืองพินไปถึงเมืองตะโปนทางคืน
 หนึ่ง แต่เมืองตะโปนไปถึงด่านญวนทาง ๒ คืน ครั้นณวัน
 ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๓ ปีมะเมียสัศศก เพี้ยพรหมโคตรก็ลาเจ้าเมือง
 ตะโปนกลับมา พระยาบำเรอภักดิ์ เจ้านครจำปาศักดิ์ ได้ให้
 เพี้ยพรหมโคตรกลับขึ้นไปคอยรับพวกเจ้าตะโปนอยู่ดู่แห่งปางแล้ว
 อยู่ณวันแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๓ ปีมะเมียฉศก พระอภัยราชวงศา
 เจ้าเมืองสีทันดร บอกส่งต้นหนังสือ พระศรีสุลาดเจ้าเมือง
 เชียงแตง มาถึงพระยาบำเรอภักดิ์จะบับหนึ่งใจความว่า เพี้ย
 ษาเนตรออกไปบ้านไสพวกแขวงเมืองเชียงแตง เห็นเขมรประมาณ
 ๕๐ คนมาตั้งอยู่ดู่บ้านไสพวก ชาวบ้านบอกกับเพี้ยษาเนตรว่า
 เขมรจะมากวาดเอาครอบครัวบ้านไสพวกไป เพี้ยษาเนตรมาแจ้ง

ความแก่พระศรีสุลาด ๆ แต่งให้อุปฮาดเมืองเชียงแตงคุมไพร่ ๑๐๐ คนยกไปบ้านไสพวก อุปฮาดบอกมาถึงพระศรีสุลาดว่า เขมรกวาดเอาครัวบ้านไสพวกไปหมดสิ้น เห็นแต่ไฟไหม้บ้านเรือนบ้านไสพวกอยู่ อุปฮาดขอกำลังอีกร้อยคนสรรพไปด้วยเครื่องสาตราอาวุธ อุปฮาดจะยกไปติดตามเอาครอบครัวมา พระศรีสุลาดได้แต่งให้ราชวงศ์คุมไพร่ ๑๐๐ คนยกตามอุปฮาดออกไปณบ้านไสพวก อุปฮาดติดตามได้ครัวหรือไม่ได้ อุปฮาดข้าบบอกถึงพระศรีสุลาดไม่ แต่บ้านไสพวกเป็นแขวงเมืองเชียงแตงแต่เมืองเชียงแตงจะไปบ้านไสพวกทาง ๓ คั่น แต่บ้านไสพวกไปเมืองสมบูรณ์ทาง ๓ คั่น ครัวบ้านไสพวกเป็นครัวเมืองเชียงแตง เมืองสมบูรณ์ปนละวนกันอยู่ จะเป็นครัวเมืองเชียงแตงเมืองสมบูรณ์มากน้อยเท่าใดยังให้ไปสืบอยู่ พระยาบำเรอภักดิ์ไม่ไวใจแก่ราชการ จึงมีหนังสือไปถึงเจ้าเมืองสัณฑ์นครเจ้าเมืองแสนปาง ให้แต่งท้าวเพี้ยทมิสตีบุญญาคุมไพร่ ๑๐๐ คนลงไปรักษาเมืองเชียงแตงให้ลาดตระเวนอยู่ด้วย แล้ว ๆ ข้า ๆ เห็นว่าเป็นแต่ลาวจะไวใจแก่ราชการมิได้ ๆ ข้า ๆ จึงจัดให้พระสันตบุรีคุมไพร่ ๓๐๐ คนยกเพิ่มเติมไปรักษาเมืองเชียงแตงอีก พระสันตบุรีจะได้ยกออกจากเมืองนครจำปาศักดิ์ แต่วันขึ้นค่ำหนึ่งเดือน ๔ บมเมฆนออกแล้ว

อนึ่งอยู่ณวันศุกร์เดือน ๓ แรม ๕ ค่ำ บมเมฆนออก พระยาภักดิ์เดโชมีหนังสือบอกส่งต้นหนังสือขุนจิตรสงคราม นายด่านบ้าน

ละลือกใจความว่า ขุนจิตรสงครามแต่งให้นายบางนายบุตรนาย
ไชยนายรัก ลงไปสืบราชการณเมืองกระพงสวาย ลงไปถึงบ้านหัว
น้ำแขวงเมืองกระพงสวาย ไปอาศัยอยู่ณเรือนนายอก นายบาง นาย
บุตร นายไชย นายรัก ถามนายอกว่า พระยาเดโชรามาคิดราชการ
ประการใดบ้าง นายอกบอกว่าหาได้ยินคิดราชการสิ่งใดไม่ แต่
ขุนหมื่นนายด่านบ้านนอก บอก หนังสือ มาถึง พระยาเดโชรามาใจ
ความว่า กองทัพไทยจะยกลงมาตีเมืองเขมรเป็นอันมาก พระยา
เดโชรามาจึงมีหนังสือบอกไปถึงเจ้าองค์จันทรเมืองพนมเป็ญว่า
ครั้นเขมรหนีไปสมัครอยู่ในเขตต์แดนลาวเป็นอันมาก เจ้าองค์
จันทรจึงใช้ให้สมเด็จพระเจ้าพระยาพระยาสุภาวราชฯ คุณกำลัง ๒๕๐๐
คนมารักษาอยู่ที่เมืองกระพงสวาย สนองน้อยกับไกรเปนนั่น
สมเด็จพระเจ้าพระยาและพระยาสุภาวราชฯ ใช้ให้คุณ กำลัง ๕๐๐ คนมา
ตั้งอยู่ณบ้านสะโงกับไกรบัง

อยู่ณวันเดือนยี่แรมค่ำหนึ่งบมะเมียณอสก องทองภูณวน
ใช้ให้ภาษาโดยเครื่องสื่อกับไพร่ ๕๐ คนขึ้นไปดูพระยาเดโชรามา
ว่าจะยกทัพไปรบกับไทยจริงหรือไม่จริง ถ้าไม่มีทัพใหญ่ยกมา
แล้ว ให้บอกกับสมเด็จพระเจ้าพระยาและพระยาสุภาวราชฯ พระยา
เดโชรามา ให้เกณฑ์เอาไพร่พลในเมืองกระพงสวายยกไปรบ
องพะเว่วยเจ้าเวียดนาม ด้วย องพะเววเจ้าเวียดนาม แยก
ไปแล้ว

ครั้นวันเดือนยี่แรม ๔ ค่ำ บมะเมียณอสก องค์จันทร

หนังสือให้พระยาเสน่หานุชาติ ถูมาแจ้งสมเด็จพระเจ้าพระยาและ
พระยาสุภาวราช พระยาเดโชรวมว่า ให้ฆ่าภาษาโดยเครื่องสื่อ
กับไพร่ญวน ๕๐ คนเสียให้สิ้น อย่าให้เกณฑ์เอากำลงไปได้
ด้วยของคัจฉนทร์คับแคบตัวนัก

ครั้นอยู่ณวันเดือนยี่ แรม ๘ ค่ำ ปีมะเมียจอสก มีหนังสือ
มาแต่เมืองพนมเปญว่าองค์หายไป หาว่าไปอยู่แห่งหนตำบล
ใดไม่ สมเด็จพระเจ้าพระยาและพระยาสุภาวราช พระยาเดโชรวม
จึงจัดให้มี ๓ ม้าไปสืบคองคัจฉนทร์ยังหากลับมาไม่ นายบาง นาย
บุตรนายรักก็กลับมา

ครั้นวันเดือน ๔ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเมียจอสก พระยาภักดี
เดโชบอกส่งตัวหมื่นโชอันชิต ซึ่งพระยาภักดีเดโชใช้ให้ไปสืบ
ราชการทางเมืองสะโทง เมืองกระพงสวาย มาณเมืองจำปาศักดิ์
ๆ ข้าๆ ถามหมื่นโชอันชิตด้วยข้อราชการแจ้งอยู่ในคำให้การหมื่น
โชอันชิตนั้นแล้ว ๖ ข้าๆ มีไว้ใจแก่ราชการ ได้จัดให้พระ
มหาราชไทยเมืองนครราชสีมา คุมไพร่ ๕๐๐ คนยกลงไปพึ่งราชการ
ทางพระยาภักดีเดโช และทางพระวิเศษสัจจาจีน ขุนจง ด้วยแล้ว
ให้ลาดตระเวนจับเอาเงินจามญวนเขมร แขวงเมืองสะโทง
เมืองกระพงสวาย มาสืบถามเอาข้อราชการให้ได้เป็นแน่นอน
ถ้าครอบครัเมืองสะโทงเมืองกระพงสวาย ตั้งพักแรมอยู่
ใกล้แขวงพระยาภักดีเดโช ก็ให้พระมหาราชไทยคิดกวาดเอามา
อย่าให้เขมรตั้งบ้านเรือนลงเป็นปกติได้ พระมหาราชไทยได้ยกไป

จากเมืองจำปาศักดิ์ แต่ณวันอังคาร เดือน ๔ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปี
มะเมียแล้ว

ครั้นณวัน เดือน ๔ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีมะเมียฉศก พระสันตบุรี
บอกหนังสือแต่งให้ขุนจำเมือง ๆ สันคุมเอาตัวอ้ายเสา อ้ายคง
เขมรเมืองกระพงสวายมาณเมืองจำปาศักดิ์ ๆ ขำ ๆ ถามอ้าย
เสา อ้ายคง ๆ ให้การต้องค้ำกันว่ เป็นบ่าวพระยาเดโชราม
ตั้งบ้านเรือนอยู่ณบ้านกวง แขวงเมืองกระพงสวาย อดสะเบียง
อาหารขนมาหาข้าวกินณบ้านเมืองแสน แขวงเมืองสัททันดร แจ้ง
อยู่ในคำให้การอ้ายเสา อ้ายคง นั้นแล้ว

ครั้นณวันเดือน ๔ แรม ๓ ค่ำ ปีมะเมียฉศก พระยาภักดีเดโช
แต่งให้หลวงภักดีวิเศษบุตรเขยพระยาภักดีเดโช พาเอาตัวนาย
สุขเขมรขนมาณเมืองจำปาศักดิ์ ๆ ขำ ๆ ถามนายสุขด้วยข้อ
ราชการแจ้งอยู่ในคำให้การนายสุขนั้นแล้ว ๆ ขำ ๆ ได้ส่งตัวนาย
สุข อ้ายเสา อ้ายคง และคำให้การหมั้นโชอันซิด คำให้การ
นายสุข อ้ายเสา อ้ายคง ให้นายเอี่ยมมหาดเล็กบุตรพระสพบุรี
ถือหนังสือบอกคุมเอาลงไปแจ้งราชการณกรุงเทพฯ ๆ ด้วยแล้ว

อนึ่งณวันเดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ ปีมะเมียฉศก พระราช
รินมีหนังสือให้เพี้ยเวียงแก้ว เมืองเขมรราชถือมาแจ้ง ๆ ขำ ๆ
ว่านายทัพนายกองทางเมืองนครพนม จะได้ยกข้ามของไปกวาด
ครัวเมืองฟ่อง เมืองพลาน เมืองพิน เมืองชุมพร เมืองวัง
ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีมะเมียสัปตศก ๆ ขำ ๆ ก็ได้เตรียม

กองทัพทางเมืองจำปาบาศักดิ์ไว้ ๑๐๐๐ หนึ่ง จะได้ยกไปช่วย
 ป้องกันครอบครัว ๆ ข้า ๆ ได้มีหนังสือไปแจ้งพระมหาเทพ พระ
 ราชนินว่า ถ้าทัพทางเมืองนครพนมจะได้ยกไปวันใด กำหนด
 ทัพให้พร้อมกันที่ไหน ก็จะให้ทัพทางเมืองจำปาบาศักดิ์ยกไป
 บรรจบให้พร้อมกัน เพี้ยเวียงแกได้ถือหนังสือกลับไปจากเมือง
 จำปาบาศักดิ์ แต่ณวันเดือน ๔ แรม ๕ ค่ำ ปีมะเมียฉศกแล้ว
 หนึ่ง ๆ ข้า ๆ ได้เร่งรัดให้เจ้านครจำปาบาศักดิ์ เจ้าอุปราช
 ท้าวเพี้ย ทำค่ายเมืองจำปาบาศักดิ์ เสาค่ายใหญ่รอบ ๒ กำ
 ๒ กำ กิ่ง ยาว ๓๑ เส้น กว้าง ๕ เส้น ๑๐ วา สูง ๗ ศอก ๓ ด้าน
 มีบ่อ ๖ บ่อ กว้าง ๕ วา ๖ เหลี่ยม มีหอรบทุกประตู และ
 ให้ปลูกนางข้าว ๓ วา ๒ ศอก ยาว ๗ วา ๓ ศอก คืบ ๗ ห้อง
 หลังหนึ่ง โรงบันหลังหนึ่ง ดูกดินหลังหนึ่ง ไว้สำหรับเมือง
 ทำแล้วส่วนหนึ่งยัง ๔ ส่วน ๆ ข้า ๆ ยังเร่งรัดให้ทำอยู่ หนึ่ง
 จำนวนข้าวขนนางเมืองจำปาบาศักดิ์บหนึ่งเป็นข้าว ๒๓๕ เกวียน
 ๔๕ ถึง ณ ปีมะเมียฉศกนี้ ได้ตวงข้าวขนนางไว้ได้ ๗๓ เกวียน
 ๗๑ ถึง ได้จ่ายกองทัพและข้าหลวงไปมาคิดราชการเก่าใหม่ สิ้น
 ข้าว ๕๐ เกวียน ยังคงนางอยู่ ๒๓ เกวียน ๗๐ ถึง ยังเร่งรัด
 กันอยู่ บัดนี้ ๆ ข้า ๆ แต่งให้เพี้ยศรีมหาโคตรเมืองจำปาบาศักดิ์
 นายไพร่ ๑๑ คน ถือหนังสือและคำให้การหมั้นโซอันจิต นาย
 สุข อ้ายเสา อ้ายคง มากราบใต้เท้าพระกรุณาเจ้าด้วยแล้ว
 ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บอกมาฉวันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๔ ค่ำ ปีมะเมียฉศก

ฉะบับที่ ๑๗
คำให้การหมั้น โฉฉฉฉฉ

๑ ข้า ๑ หมั้นโฉฉฉฉฉให้การว่า ๑ ข้า ๑ เป็นบ่าวพระภักดี
เดโช๑ตั้งให้ ๑ ข้า ๑ เป็นนายด่านบ้านแสะประทานใต้๑หนึ่ง
บ้านแสะประทานเป็นพรหมแดนกันกับเมืองกระพงสวาย แต่บ้าน
แสะประทานจะมาบ้านพระภักดีเดโชตั้งอยู่ทางคั้นหนึ่ง แต่
บ้านแสะประทานจะไปเมืองกระพงสวายทาง ๕ คั้น ครั้นอยู่ฉวัน
เดือน ๓ แรม ๑๓ ค่ำ ปีมะเมียฉศก พระภักดีเดโชแต่ง
ให้ ๑ ข้า ๑ กับไพร่ ๒ คนไปสืบราชการณเมืองสะโทง เมือง
กระพงสวาย ๑ ข้า ๑ ได้ไปจากแสะประทาน แต่ฉวันเดือน ๓
แรม ๑๔ ค่ำ ปีมะเมียฉศก นอนทางคั้นหนึ่งถึงบ้าน ข.....
แขวงกระพงสวาย ๑ ข้า ๑ ไปสำนักที่เรือนนายเสาเป็นบ่าวพระ
ยาเดโชรามา๑คั้นหนึ่ง นายเสาเป็นพกรยา ๑ ข้า ๑ แต่บ้านบา
ขนองจะไปเมืองกระพงกระพงสวาย ทาง ๔ คั้น ๑ ข้า ๑ เห็นคร้ว
มาเที่ยวซื้อข้าวที่บ้านขนองประมาณ ๑๐ เล่มเกวียน คนชายหญิง
ใหญ่น้อยประมาณ ๓๐ คน ๑ ข้า ๑ สืบถามราชการกับนายเสา๑
จึงหาตัวคร้วมาถามต่อหน้า ๑ ข้า ๑ ว่าอยู่เมืองใหม่ คร้วบอก
๑ ข้า ๑ กับนายเสาว่าอยู่เมืองสะโทงบ้าง เมืองกระพงสวายบ้าง

แล้วครีบบอกว่า พระยาจักรีมีหนังสือมาแจ้งพระยาเดโชกรมเจ้าเมืองกระพงสวายว่าเดือนหายไปแล้วยังแต่ดาว ให้พระยาเดโชกรม พระยาพระเชมรคิดแจ้งจงทุกคนเกิด และราษฎรนั้นมันจะไปค้างไหนก็ตามใจของมัน อย่าให้ขัดขวางไว้เหมือนแต่ก่อนเลย ทุกวัน^๕ พระยาพระเชมร และราษฎรเมืองสะโทง เมืองกระพงสวาย สะตั้ง^๔สะท้อนทุกบ้านทุกเมือง แต่ยังหาได้หนีออกจากบ้านจากเมืองไม่ แล้วครีบบอกว่าครอบครัวเมืองบาพนม เมืองศรีสุนทร เมืองไพรแวง พวกกันทำตะพานข้ามแม่น้ำของที่ทำระกาโกง ผ่อนครอบครัวมารวบรวมกันอยู่ณเมืองกระพงเสียมข้างฝั่งฟากตะวันตก ครีวว่าถ้าญวนมาเกณฑ์เอากำลึงไปรบกับองพะเว^๔ ก็จะสู้รบกันกับญวนหาได้ไม่ และทุกวัน^๕ เมืองสะโทง เมืองกระพงสวาย และแขวงเมืองสะโทง เมืองกระพงสวาย ขัดด้วยเสบียงอาหารนัก ครอบครัวหาได้ทำไรนาเต็มพอกภูมิไม่ ทำได้บ้างเล็กน้อย.... (ต้นฉบับลบเลือน)....

ฉบับที่ ๑๘ คำให้การนายสุข

๑ ข้าฯ นายสุขให้การว่า อายุ ๑ ข้าฯ ได้ ๓๔ ปี บิดา มารดา ๑ ข้าฯ ตายเสียแต่อายุ ๑ ข้าฯ ได้ ๑๕ ปี ภรรยา ๑ ข้าฯ ชื่ออ่ำแดงเลียบหาบุตรมิได้ ๑ ข้าฯ เป็นบ่าวพระยา

ภักดีเดช บ้านเรือน ๆ ข้า ๆ อยู่บ้านดอนชะเมา แขวง
เมืองสทิงพระ ครั้นวันเดือน ๑๒ ขางขุนบมะเส็งเบญจศก
 ๆ ข้า ๆ กับ..... ๆ ข้า ๆ เข้ากัน ๓ คนพากันเอาผ้าขาวผา
ลายเอาผ้า บรรทุกเกวียนไปขายณเมืองกระพงสวาย ๆ ข้า ๆ
ไปถึงเมืองสะทิงวันเดือน ๑๒ แรมค่ำหนึ่ง ๆ ข้า ๆ ไปสำนัก
อยู่ที่เรือนนายบุญศรีเป็นพี่น้อง ๆ ข้า ๆ ๆ ให้นายบุญศรีช่วย
เอาสิ่งของ ๆ ข้า ๆ ไปจำหน่ายกับผู้มีชอชาวบ้าน ได้เป็นกระบือ
ผู้เมีย ๑๕ ตัว ๆ ข้า ๆ ก็อยู่กับนายบุญศรีประมาณเดือนเศษ
ครั้นวันเดือนอ้าย บมะเส็ง เบญจศก ขาวลือไปว่ากองทัพ
กรุงเทพ ๆ พาเอาตัวเจ้าองค์อ้อม เจ้าองค์ด้วง ออกมาครอบครอง
เมืองเขมรกับองค์จันทร์ พระยาแสนตราเจ้าเมืองสะทิง และ
กรมการจึงปรึกษาพร้อมกันว่า ถ้ากองทัพไทยพาเอาเจ้าทั้งสอง
มาจริงก็จะพากันออกต้อนรับกองทัพ ครั้นวันเดือนยยบมะ
เส็งเบญจศก เจ้าเมืองศรีแครงมีหนังสือไปถึงเจ้าเมืองสะทิงว่า
กองทัพไทยยกขึ้นมาถึงด่านพรมสอแล้ว ประมาณคนไทย
กองทัพ ๒๐๐๐๐ เศษ ครั้นวันเดือนยยขางแรมกองทัพยกขึ้น
ไปถึงเมืองสะทิงแต่ตัวหาได้อยู่ไม่ ออกไปอยู่ณบ้านกระบือ
กับนายยศเพื่อน ๆ ข้า ๆ ทางไกลเมืองสะทิง ๒ คืน ครั้น
วันเดือน ๓ ขนค้ำหนึ่ง ขุนสุภมาตรา ขุนศรีมงคล เมืองอ่าง
ทองกับผู้ช่วยแปนเมืองสวายจิต ยกขึ้นมาถึงบ้านกระบือ ขุน
สุภมาตรา ขุนศรีมงคล ผู้ช่วยแปน ถาม ๆ ข้า ๆ ว่าอยู่บ้าน

ไหนพูดไทยได้ไหม ๆ ข้า ๆ บอกว่า ๆ ข้า ๆ เป็นบ่าวพระยา
 กักดีเดโชมาค้าขายค้างอยู่ ขุนศรีมงคล ขุนสุภมาตรา ผู้ช่วย
 เปนก็เอา ๆ ข้า ๆ ไปด้วย พวก ๆ ข้า ๆ ทั้งไทยทั้งเขมรประ
 มาณ ๕๐ คนกับหลวงพิพิธโกศา นายไพร่ข้ากัน ๑๐๐ คนอยู่ ครั้น
 ณวันเดือน ๓ ข้างแรมได้ยินข่าวว่า กองทัพกับเขมรเกิดฆ่าฟันกัน
 วุ่นวายขึ้น เขมรเมืองกระพงสวายแขวงเมืองกระพงสวาย ก็พา
 กันกำเริบขึ้นทุกบ้านทุกเมือง ไล่ฆ่าฟันกองทัพซึ่งอยู่รักษาเมือง
 กระพงสวายแตกกระจัดพริ้วไป หารู้ว่าใครไปอยู่แห่งหน
 ตำบลใดไม่ ๆ ข้า ๆ ก็หนีเข้าไปอยู่ในป่าดงกับพวกชาวบ้านอยู่
 ประมาณเดือนเศษ ครั้นณวันเดือน ๔ ข้างแรมบมะเส็งเบญจศก
 ๆ ข้า ๆ รู้ว่ากองทัพกรุงเทพ ๆ ถอยกลับมาสิ้นแล้ว ครั้นณวัน
 เดือน ๕ ข้างขึ้นบมะเมฆนศก ๆ ข้า ๆ ก็ออกมาอยู่บ้านกระบือ
 บ้านนายยศเพื่อน ๆ ข้า ๆ ดังเก่า ครั้นณวันเดือน ๕ ข้างแรม
 องค์จันทน์หนังสือขุนนางเมืองกระพงสวาย ตั้งให้พระยาโยธา
 สงครามเป็นพระยาเดโชเจ้าเมืองกระพงสวาย แต่พระยาเดโช
 ไปคนเท่านั้น องค์จันทน์ให้หาตัวลงไปเมืองพนมเปญแล้วถอด
 เสีย จะผิดด้วยสิ่งใด ๆ ข้า ๆ หาทราบไม่ ครั้นณวันเดือนข้าง
 แรม พระยาเดโชรามเจ้าเมืองกระพงสวายคนใหม่ มีหนังสือออกไป
 ประกาศว่าร้องทุกกำนันบ้าน แต่บรรดาขึ้นกับเมืองกระพง
 สวายให้สืบเสาะหาพวกกองทัพไทยซึ่งป่วยเจ็บตกค้างอยู่ยังไปมิ
 ได้ จะเที่ยวแอบแฝงอยู่ณบ้านใด ตำบลใด ก็ให้กำนันพันนาย

บ้านขวนขวายจับเอาตัวมามาเสียให้สิ้น อย่าให้หลงเหลืออยู่แต่
 คนหนึ่งได้ ๆ ข้า ๆ กลัวซ่อนตัวอยู่กับนายศเพื่อน ๆ ข้า ๆ
 ณบ้านกระป๋องจนถึงเดือน ๑๐ ปีมะเมียฉลอก นายศกลัวความ
 ผิดเห็นจะปกปิด ๆ ข้า ๆ ไว้ไม่มีผิด นายศจึงพา ๆ ข้า ๆ ไปหา
 พระยาเดโชรามให้ทำราชการอยู่กับพระยาเดโชราม ๆ ตาม ๆ ข้า ๆ
 ว่า เอ็งมาอยู่เมืองเขมรแต่เมื่อไร เอ็งมาพร้อมกับกองทัพไทย
 หรือให้บอกไปตามจริง ๆ ข้า ๆ จึงบอกว่า ๆ ข้า ๆ มาค้า
 ขายค้างอยู่ก่อนกองทัพไทยหลายปีแล้ว พระยาเดโชจึงว่ากับ
 ๆ ข้า ๆ ว่าถ้าสมัครมาทำราชการด้วยกันแล้วก็ให้เข้ามาเถิด
 ๆ ข้า ๆ ก็อยู่ณบ้านพระยาเดโช ๆ ให้ ๆ ข้า ๆ เป็นเสมียน
 เขียนหนังสือและการเล็กน้อยในเรือน ครั้นวันเดือน ๑๑
 ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะเมียฉลอก มีหนังสือองค์จันทมา ให้หาตัวพระยา
 เดโชรามลงไปณเมืองพนมเป็ญ ๆ ข้า ๆ ก็ไปด้วยพระยาเดโชราม
 ๆ ข้า ๆ เห็นองค์จันทจอดเรืออยู่หน้าเมืองพนมเป็ญ ๗ ลำ
 เป็นเรือศรีสนากบัง เรือโกโอบ้างยาวประมาณ ๑๑ วา ๑๒ วา จอด
 เคียงติดกันอยู่ แต่ทำสะพานเดินลงไปจนถึงเรือโกโลฝั่งประ
 มาณเส้นหนึ่ง องค์จันทให้ปลุกโรงเสาไม้จริงไว้สำหรับราชการ
 ริมฝั่ง ๕ ห้องหลังหนึ่ง พระยาเดโชไปหาองค์จันทที่โรง
 หมอบอยู่ที่แผ่นดินหามีเสาปูไม้ ๆ ข้า ๆ ก็ตามเข้าไปหมอบ
 อยู่ห่างพระยาเดโชประมาณ ๕ วา และลูกเมียองค์จันทจะมี
 อยู่มากน้อยเท่าใด ๆ ข้า ๆ หาเห็นไม่ ๆ ข้า ๆ เห็นครวญวนตั้ง

บ้านเรือนแลโรงงานตลาดซื้อขายกันอยู่ณเมืองพนมเปญ ทั้ง
 สองฝั่งฟากแม่น้ำ อยู่บนบกบ้างบนเรือบ้างเป็นอันมากจะเป็น
 ครวญวนเมืองไหน ๆ ข้า ๆ หาทราบไม่ แต่ ๆ ข้า ๆ ได้
 ยินองค์จันที่ส่งพระยาเดโชรามาว่า ให้จัดแจงตั้งค่ายไว้ทุกด้าน
 ทุกทาง ให้เกณฑ์ไพร่พลไว้ให้พร้อมกับบ้านเมือง อย่าให้ไป
 หากินทางไกล แล้วพระยาเดโชราก็กลับมาเมืองกระพงสวาย
 ๆ ข้า ๆ ก็มาด้วย พระยาเดโชรามาจึงเกณฑ์สำนียงน้อยคุมกำลัง
 ๒๕๐๐ คนไปตั้งค่ายณเมืองสะโทองค่ายหนึ่ง เสาค่ายไม้กระดาน
 หนาใหญ่ประมาณ ๑๒ นิ้วหนาน้อยประมาณ ๔ นิ้ว กว้างประ
 มาณ ๓ เส้น ยาวประมาณ ๔ เส้น มีคนรักษาค่ายอยู่ ๕๐๐ คน
 แล้วให้ไกรเหมงไกรแปนคุมกำลัง ๕๐๐ คนไปตั้งค่ายณเมืองซี
 แครงค่ายหนึ่ง เสาค่ายใหญ่รอบ ๒ กำ กว้างประมาณ ๓ เส้น
 ยาวประมาณ ๔ เส้น ครั้นณวันเดือน ๑๒ ข้างแรม องค์จันให้
 สมเด็จเจ้าพระยาหูกกับพระยาสุภาชีราช คุมกำลัง ๑๕๐๐ คนขน
 มาตั้งค่ายอยู่ที่เมืองกระพงสวายค่ายหนึ่ง เสาไม้ไผ่กว้างประมาณ
 ๕ เส้น ยาวประมาณ ๖ เส้น พุนสนามพลาะสูง ๔ ศอก หนา ๔
 ศอกทั้ง ๔ ด้าน ครั้นณวันเดือนอายุชน ๕ ค่ำปมะเมฆนอศก พ้า
 ทะละหะกับ้องจันยี่ญวนมีหนังสือมาแจ้งสมเด็จเจ้าพระยา พระ
 ยาสุภาชีราช พระยาเดโชรามา ใจความว่า องค์กาญญคุมไพร่ ๕๐๐๐
 คนมาตั้งค่ายอยู่ที่เปรียมพระสุตต์แห่งหนึ่ง องค์ทงถูกกับพระยา
 ยมราชตีคุมกำลังญวนเขมร ๑๐๐๐๐ เศษ มาตั้งอยู่ที่เปรียมมัจจุ

แห่งหนึ่ง ครั้นวันเดือนอ้ายแรม ๖ ค่ำ พ้าทะละหะมีหนังสือ
 มาถึงสมเด็จพระเจ้าพระยา พระยาสุภาชราช พระยาเดโชรามฯ นึก
 หนังสือออกอ่าน แล้ววางหนังสือเสียพัก เกียดเข้าถอนใจใหญ่
 นิ่งอยู่ทั้ง ๓ คน แล้วเอาหนังสือซ่อนเสียมิให้ผู้ใดเห็น แล้ว
 พูดปรับทุกข์กันว่า หนเราจะพึ่งใครเล่า ครั้นวันเดือนย
 ฆ ๕ ค่ำ มะเมยฉศก มีหนังสือพ้าทะละหะมาถึงสมเด็จพระ
 เจ้าพระยา พระยาสุภาชราช พระยาเดโชราม ใจความว่าองค์
 จันทน์ป่วยเป็นไขหนัก กับว่าเองจันญ์เอายามาให้องค์จันทน์กินถว้ย
 หนึ่ง ได้ประมาณ ๖-๗ วันเองจันญ์จึงให้หาตัวพระยาธรรมา
 พระยาวัງ ผู้พยาบาลองค์จันทน์มาถามว่าองค์จันทน์ป่วยนั้น ค่อย
 คลายขึ้นแล้วหรือยัง พระยาธรรมา พระยาวัງ บอกกับอง
 จันญ์ว่า องค์จันทน์ตายเสียแล้ว องค์จันญ์ลงไปในเรื่องเปิดโรง
 ขนดู องค์จันญ์จึงว่ามีไข้ผ้ององค์จันทน์ดอก องค์จันญ์ว่าพระยา
 ธรรมา พระยาวัງ ปลดหาบอกตามจริงไม่ ให้ฆ่าพระยาธรรมา
 พระยาวัງเสียทั้งสองคน อยู่ณวันเดือนยฆแรมมะเมยฉศก
 องค์จันญ์ พ้าทะละหะ มีหนังสือมาถึงสมเด็จพระเจ้าพระยา พระ
 ยาสุภาชราช พระยาเดโชราม ใจความว่า องค์จันทน์หนีไปบวชเสีย
 แล้ว ครั้นอยู่ณวันเดือน ๓ ขางขึ้น มีหนังสือองค์จันญ์
 หนังสือพ้าทะละหะมาถึงสมเด็จพระเจ้าพระยา พระยาสุภาชราช
 พระยาเดโชรามอีกฉบับหนึ่ง ใจความว่าให้หาตัวสมเด็จพระเจ้า
 พระยา พระยาสุภาชราช พระยาเดโชราม ลงไปหาองค์จัน

ณเมืองพนมเป็ญ สมเด็จพระยาจึงปรึกษาพระยาสุภา
 ราช พระยาเดโชรามว่า เราจะลงไปหรือไม่ไป พระยาสุภา
 ราช พระยาเดโชรามว่าไม่ไปแล้ว สมเด็จพระยาจึงว่า ถ้า
 พระยาสุภาราช พระยาเดโชรามไม่ไปแล้ว สมเด็จพระยา
 ก็ไม่ไปแล้ว ๆ ขำ ๆ ได้ยินสมเด็จพระยา พระยาสุภาราช
 พระยาเดโชรามพูดกันว่า แต่พระยาธรรมาพระยาวันนั้น ้อง
 จันฉุยยังฆ่าเสียแล้วเราจะไปทำไม แล้วสมเด็จพระยา
 พระยาสุภาราช พระยาเดโชราม ก็หาไปไม่ ครั้นวัน
 เดือน ๓ แรม ๑๑ ค่ำ ๆ ขำ ๆ ก็ลาพระยาเดโชรามว่าจะมา
 ทวงลูกหนี้บ้านกันดารแขวงเมืองกระพงสวาย ๆ ขำ ๆ มา
 อยู่บ้านด่านได้ ๒ วัน เจ้าเมืองราชาโช มาแต่เมืองกระพง
 สวาย ๆ ขำ ๆ จึงถามเจ้าเมืองราชาโชว่า มาด้วยราชการ
 สิ่งใด ราชาโชบอกกับ ๆ ขำ ๆ ว่ามีหนังสือฟ้าทะละหะ
 มาแต่เมืองพนมเป็ญฉบับหนึ่ง ใจความว่า เกณฑ์ให้พระ
 ยามนตรีเสนาหาเจ้าเมืองไพรกตี่ ตัดเสาเมรุ ๒ ต้น พระยา
 เดโชราม ๓ ต้น ใหญ่รอบ ๗ ก้าว ยาว ๑๑ วา กับให้พระยาเดโช
 รามเก็บเอาเงินกับตัวเล็กเสมอกนละ ๒ บาท ส่งลงไปเมือง
 พนมเป็ญจะได้ทำบุญ ครั้นรุ่งเช้า ๆ ขำ ๆ ก็ลาราชาโชมาถึง
 บ้านหมอปะดับที่ไกรเหมาอยู่ ๆ ขำ ๆ เห็นเกวียนครว้อยู่
 ที่บ้านไกรเหมา ๒๕ เล่ม ประมาณคนขายหญิงใหญ่ ๕๐ เศษ
 ๆ ขำ ๆ ถามไกรเหมาว่าครวบ้านไหน ไกรเหมาบอก ๆ ขำ ๆ

ว่าเป็นครัวเมืองสะโทงเมืองกระพงสวาย หาข้าวกินแล้วไกรเหมา
 งาม ๆ ข้า ๆ ว่าจะไปข้างไหน ๆ ข้า ๆ แกล้งบอกไกรเหมาว่า
 มาตามกระบือผู้เฒ่าสักมา ๆ ข้า ๆ นอนอยู่บนบ้านไกรเหมาคืน
 หนึ่ง รุ่งขึ้นวันเดือน ๔ ขึ้นค่ำหนึ่งมีมะเมียฉอก ๆ ข้า ๆ ก็
 ลาไกรเหมามาว่าจะไปตามกระบือ ๆ ข้า ๆ มาถึงด่านสะประทาน
 เป็นด่านพระยาภักดีเดชไชย ๆ ข้า ๆ หยุดอยู่ที่ด่านสะประทาน
 ๒ คืน ๆ ข้า ๆ มาจากด่านสะประทานถึงบ้านพระยาภักดีเดชไชย
 เดือนวันเดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำมีมะเมียฉอก พระยาภักดีเดชไชย
 จึงแต่งให้หลวงภักดีวิเศษ บุตรเขยพระยาภักดีเดชไชย พาเอาตัว
 ๆ ข้า ๆ ขึ้นมาส่งเมืองปากซัด และเมื่อ ๆ ข้า ๆ อยู่ในเมือง
 กระพงสวายนั้น ๆ ข้า ๆ เห็นแสนหามุขิตเจ้าเมืองกระพงแดง ขึ้น
 มาบอกพระยาเดชไชยราม ว่าครัวญวนพากันมาตั้งอยู่เมืองกระพง
 แดง ๖๐ ครัว อยู่เมืองกระพงเสียม ๘๐ ครัว อยู่เมืองกระพง
 ฉนัง ๕๐ ครัว จะเป็นนครรัฐสำมะโนครัวมากน้อยเท่าใด และ
 ครัวญวนจะมาอยู่เมืองไหนอีกเท่าใด ๆ ข้า ๆ หาได้ยินพูดกันไม่
 แต่ ๆ ข้า ๆ ได้ยินข่าวลือไปว่ากองทัพกรุงเทพ ๆ จะยกออกไป
 ไปตีอีก พระยาพระเชมรและราษฎรเมืองกระพงสวาย และ
 แขวงเมืองกระพงสวาย พากันระส่ำระสายสะดุ้งตกใจอยู่ หาเป็น
 อันที่จะทำไร่นาลงเป็นปกติไม่ ทำได้บ้างเล็กน้อย แล้วข้าวปลูก
 ก็ขัดสน ราษฎรต้องรับพระราชทานแต่ต้นมะละกอกับสัรยะ
 กล้วยปนกันกับข้าวอยู่เป็นนิจ ราคาข้าวเปลือกราษฎรซื้อขาย

แก้กัน ถึงเขมร ๔๐ ทนนานเป็นกระบือตัวหนึ่ง คิดเป็นราคา
๑ ตำลึง ๑ บาทเงินไทย ห้ามมีเด็ดข้าวจะซื้อขายกันไม่ ราษฎร
ได้ความลำบากยากแค้นเดือดร้อนนัก เป็นความสัสดีความจริง
ๆ ข้า ๆ แต่เท่านั้น

ๆ ข้า ๆ อ้ายเส้าอ้ายคงให้การต้องคำกันว่า ๗ ข้า ๆ อ้าย
เส้าอ้ายคง เป็นบ่าวพระยาเดโชรามาเจ้าเมืองกระพงสวาย บ้าน
เมือง ๗ ข้า ๆ อยู่บ้านกวงแขวงเมืองกระพงสวาย แต่บ้านกวง
จะไปดีเมืองกระพงสวายทาง ๓ คั่น อยู่ถวันเดือนยี่ข้างแรมปี
มะเมียจอกสก พระยาเดโชรามาเจ้าเมืองกระพงสวายใช้ให้พระยา
ทิพยราชาขึ้นมาเกณฑ์คนบ้านระเวียง บ้านนาโทม บ้านตะแกง
บ้านบาชนอง บ้านกวง บ้านบึง บ้านฉนวนเข้ากัน ๗ บ้านเป็น
คน ๒๐๐ ให้ไปตั้งค่ายมั่นไว้ล้นท่ากระพงกรม เส้าค่ายไม้จริงทูป
เปลือกใหญ่รอบกำกั่ง ๒ กำ ค่ายยาวประมาณ ๓ เส้น กว้าง
ประมาณ ๒ เส้นเศษ พุนสนามเพลาะสูง ๒ สอกหนาสอกคืบ
ตั้งอยู่ปากห้วยข้างโน้น แต่ห้ามมีเขมรญวนมาอยู่รักษาประจำค่าย
อยู่ไม่ แล้วพระยาทิพยราชาสั่งชาวบ้านระเวียง บ้านนาโทม
บ้านตะแกง บ้านบาชนอง บ้านกวง บ้านบึง บ้านฉนวน
๗ บ้าน ให้สลับเปลี่ยนกันลาดตระเวนรักษาค่ายอยู่ แล้วพระยา
ทิพยราชากลับไปเมืองกระพงสวาย แต่ท่ากระพงกรมที่ค่ายอยู่นั้น
จะไปเมืองกระพงสวายทาง ๓ คั่น ๗ ข้า ๆ ได้ยินพระยาทิพยราชา
พูดว่า ถ้ากองทัพไทยจะยกมาจริง เถิงปิ่นเรณีน้อยก็จะสู้รบได้

ด้วยเรากันเอน้ำไว้ แล้วระยะทางแต่หนองน้ำทรัพย์จะมาที่ค่าย ตั้งอยู่ใกล้กันถึง ๕๐๐ เส้นเศษ แต่ค่ายที่ตั้งอยู่บ้านกระพงกรม จะมาบ้านพระยาภักดีเดโชทางคั่นหนึ่ง และทำกระพงไชยนั้น ๆ ข้า ๆ ได้ยินชาวบ้านพูดกันว่า พระยาไกรเหมาอยู่บ้านถมอ ประดับแขวงเมืองกระพงสวาท เกนเอาพวกเขมรป่าดงมาทำค่าย ไว้หน้าทำกระพงไชยค่ายหนึ่ง เสาค่ายไม้จริงใหญ่รอบ ๒ กำกึ่ง พุนสนามเพลาะรอบกว้างยาวเข้ากันกับค่ายทำกระพงไชยค่ายหนึ่ง เสาค่ายไม้จริงใหญ่รอบ ๒ กำกึ่ง พุนสนามเพลาะรอบกว้างยาว เข้ากันกับค่ายทำกระพงกรม แต่ทำกระพงไชยจะไปเมืองกระพง สวาททาง ๔ คั่น แต่ทำกระพงไชยจะมาที่พระยาภักดีเดโชทาง ๒ คั่น พระยาไกรเหมาเกณฑ์ชาวบ้านทำกระพงไชย บ้านป่าดงพลัด เปลี่ยนกันมาลาดตระเวนรักษาด่านทางอยู่ แล้วพระยาไกรเหมา ก็กลับไปบ้านถมอประดับ ๆ ใกล้กันกับค่ายทำกระพงไชยทางวัน หนึ่ง และนอกจากนั้นจะตั้งค่ายที่แห่งใดตำบลใดอีกนั้น ๆ ข้า ๆ หาได้ยินผู้ใดพูดไม่ อยู่ณวันเดือนนี้ข้างแรม ๆ ข้า ๆ อยู่ณบ้าน กวง บ้าน ๆ ข้า ๆ ๆ พบนายโกลขาวเมืองสะโทง มาหาเกณณบ้าน ๆ ข้า ๆ นายโกลบอก ๆ ข้า ๆ ว่า ชายหญิงชาวเมืองสะโทงพูดกันว่า ได้ยินข่าวลือกันมาแต่เมืองพนมเป็ญ ว่าองค์จันท์หายไ้ไป หารู้ว่าไปอยู่แห่งหนตำบลใดไม่ ยังติดตามหากันวันวายอยู่ แล้ว ว่าครอบครัวเมืองสะโทงเมืองกระพงสวาท ก็พากันสะดุ้งสเทือน ระส่ำระสายอยู่ หาได้ทำไรนาเต็มปากภูมิไม่ ทำได้บ้างเล็กน้อย

ข้าวลื้อไปว่ากองทัพกรุงเทพ ฯ จะยกออกไปตีอีก จึงพากันระส่ำ
 ระสายอยู่ หาได้ตั้งบ้านเรือนทำไร่นาเป็นปกติเหมือนดังเก่าไม่
 และราคาข้าวเปลือกณเมืองสะโทงเมืองกระพงสวาย ราษฎรซอ
 ขายแก่กันถึงเขมร ๔๐ ทะนาน เป็นราคา ๑ ตำลึง ๑ บาทเงินไทย
 แพงนัก ห้ามมิให้ข้าวจะซื้อขายกันไม่ จะหาบุกกลอยมารับพระ
 ราชทานก็ขัดสน ครอบครัวยเมืองสะโทงเมืองกระพงสวาย และ
 แขวงเมืองสะโทงเมืองกระพงสวาย ได้ความอดอยากยากแค้นนัก
 อยู่ณวันเดือน ๓ ข้างขึ้น ฯ ข้า ฯ จึงพากันมาหาข้าวกันที่บ้านนาย
 อ่อนเป็นภรรยา ฯ ข้า ฯ อยู่บ้านเกาะเมืองแสนแขวงเมืองแสน
 ปาง นายอ่อนบอก ฯ ข้า ฯ ว่า ข้าวนเมืองสีทันดรเมืองแสน
 ปางมีบริบูรณ์อยู่ นายอ่อนชวน ฯ ข้า ฯ ให้ ฯ ข้า ฯ พาครอบครัว
 มาแอบแฝงหากินอยู่ณบ้านเกาะเมืองแสนกับนายอ่อน ฯ ข้า ฯ
 ก็กลับคนไปบ้าน ฯ ข้า ฯ ครั้นณวันเดือน ๓ แรม ๔ ค่ำ ฯ ข้า ฯ
 ก็พามาบิดาภรรยา ฯ ข้า ฯ และบ่าวและน้องเขย ฯ ข้า ฯ
 เพื่อนบ้าน ฯ ข้า ฯ ชายหญิงใหญ่น้อยเข้ากัน ๑๔ คน เกวียน ๓
 เล่มบรรทุกเหล็กกับน้ำตาล คิดกันมาทำเป็นค้าขายดูบ้านเมือง
 ถ้าเห็นบริบูรณ์เป็นสุขอยู่ จะกลับไปรับบุตรภรรยาและญาติพื
 น้อง มาแอบแฝงทำมาหากินอยู่ ฯ ข้า ฯ มาถึงบ้านเกาะเมือง
 แสนแขวงเมืองแสนปาง ณวันเดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ ฯ ข้า ฯ มา
 หยุดเกวียนอาศัยอยู่ณบ้านนายอ่อนได้ ๒ คืน พระสันตบุรีแต่งให้
 ข้าหลวงทั่วเพิกกรรมการเมืองสีทันดรไปรับเอาตัวพวก ฯ ข้า ฯ ฯ

หนีไปได้ ๑๑ คนจับได้แต่ ๆ ขำ ๆ ส่งขึ้นมาณเมืองปากกั๊ด และ
บ้านกวางที่ขำอยู่ มีเรือนอยู่ ๑๐ หลังเรือน คนชายหญิงใหญ่น้อย
ประมาณ ๔๐ เศษ และเมืองพนมเปญ เมืองบาราย เมือง
กระพงเสียม เมืองสุสุนทร เมืองไพรแวง เมืองบาพนม เมือง
ตะบงขมูม จะขัดสนเสบียงอาหาร เจ้าเมืองกรมการและพระยา
พระเขมรจะคิดข้อราชการประการใด และราคาข้าวจะถูกแพง
มากน้อยเท่าใด แล้วกองทัพขุนเขมรจะมาตั้งอยู่แห่งใดตำบล
ใด ๆ ขำ ๆ หาทราบไม่ เป็นความสัตย์ความจริงของ ๆ ขำ ๆ
แต่เท่านั้น

ฉบับที่ ๑๙

รายงานพระสุนทรราชวงศาแสนแม่ทัพใหญ่

ฯ ขำ ๆ พระสุนทรราชวงศาเจ้าเมืองยโสธร ผู้รักษาราชการ
เมืองนครพนม และอุปฮาดราชวงศ์กรมการ บอกปรณินัติมายัง
ท่านหลวงราชเสนา ได้เอบอก ๆ ขำ ๆ ขนกราบเรียน ๆ พล ฯ
สมุหนายก เจ้าคุณแม่ทัพใหญ่ ผู้สำเร็จราชการ ณเมืองปัตตบอง ให้
ทราบ ด้วยโปรดเกล้า ฯ ให้ขึ้นไปรักษาราชการณเมืองนครพนมขึ้น
ฯ ขำ ๆ ก็ได้เกณฑ์เอาท้าวเพี้ยตัวเล็กไปอยู่ด้วย ๑๔๒ คน บน
หลวง ๑๐๐ บอก บินราชการ ๓๐ บอก ข้างพลายพั้ง ๔ ข้าง
ม้า ๓ ม้า ดินดำ ..หาบ กะสุน ๓๕๐๐ กะสุน สีลา ๒๐๐ ปาก
อยู่ณวันเดือนปีมะเส็งเบญจศก ท่านพระมหาเทพแม่ทัพ คุณทัพ

หลวงชนมาถึงเมืองนครแล้ว ๆ ข้า ๆ ได้จ่ายกระสุนไป ๒๕๐๐ ลูก
 ดินดำ ๒ หาบ สีลา ๒๐๐ ปาก แล้วดินดำยังค้างเมือง ๆ ข้า ๆ
 อยู่ ๕ ตุ่ม แล้ว ๆ ข้า ๆ ได้เตรียมเลกไว้สำหรับเมือง นายไพร่
 ๖๕๘ คน ปืนชะเคย ๑๐๐ บอก ดินดำ ๕๐ กลัก ลูกกระสุน
 ๓๐๐๐ ข้างสำหรับทัพ ๑๐ ข้าง โคต่าง ๒๐ ม้า ๔ ม้า อนึ่ง
 ๆ ข้า ๆ จ่ายดินดำให้เมืองสุวรรณภูมิหนัก..... เมือง
 มุกดาหาร ๓๐ กลัก ถนนเดือนยบมะเมียลอสก พระมหาเทพ
 คุมทัพหลวงชนมาอีก แล้วเกณฑ์เอาเด็กในเมือง ๆ ข้า ๆ นาย
 ไพร่ ๒๐๐ คน ปืน ๖๐ บอก ดินดำ ๓๐ กลัก ลูกกระสุน
 ๓๐๐๐ ข้างสำหรับทัพ ๑๐ ข้าง โคต่าง ๒๐ หลัง ม้า ๕ ม้า
 และเลกยังคงอยู่รักษาเมืองนายไพร่ ๔๕๘ คน ได้เก็บข้าวใน
 เมืองชนไปเลี้ยงกองทัพ ๒๐๐๐ ถึง ยังไว้สำหรับเมือง ๓๐๐๐ ถึง
 อนึ่ง ๆ ข้า ๆ พบบัวไพร่ครอบครัวทำไร่นาในปีมะเมียลอสก
 ณเดือน ๘ เดือน ๑๐ ฝนตกชุก ต้นข้าวพอเป็นกลาง ถึงเดือน ๑๑
 เดือน ๑๒ ฝนแล้ง ข้าวตายฝอยเสียมากได้ผลเมล็ดข้าวน้อย ๆ ข้า ๆ
 ได้เกณฑ์เอาข้าวกับบัวไพร่ตวงขนฉางได้ ๕๐๐ ถึง หลวงเทพนทร์ได้
 จ่ายเลี้ยงข้าหลวงกองทัพกับครอบครัวสิ้นแล้ว ข้าราชการทาง
 เมืองมหาชัย เมืองคำเกิดนั้น ท่านพระมหาเทพชนมาแล้ว จึงแต่ง
 หนังสือให้พระสงฆ์ และคนถือเข้าไปเกลี้ยกล่อมอยู่ ไว้ใจแก่
 ราชการไม่ได้ ๆ ข้า ๆ ยังได้แต่งขึ้นไปสืบข้าราชการลากระแวน
 ทางเมืองมหาชัยเมืองคำเกิดเนื่อง ๆ อยู่มิได้ขาด อนึ่งมีทอง

ตราพระราชสีห์โปรดเกล้า ฯ ให้^๕เพี้ยยานนท์เชิญเอา^๕ขันมา^๕เถลิง
 ฯ ขำ ฯ แต่^๕ปี่มะโรง^๕จั่ว^๕วาท^๕ศก^๕ใจ^๕ความ^๕ว่า^๕ ให้^๕ ฯ ขำ ฯ เก็บ^๕เอา^๕เงิน^๕
 เลก^๕ส่วย^๕ผ้า^๕ขาว^๕แต่^๕ปี่มะ^๕โรง^๕ปี่มะ^๕เส็ง^๕ จิต^๕ซอ^๕ข้าว^๕เลี้ยง^๕นาย^๕ทัพ^๕นาย^๕
 กอง^๕และ^๕ครอบ^๕ครว^๕ณ^๕เม^๕อง^๕นคร^๕พนม^๕ อย่า^๕ให้^๕ขัด^๕สน^๕อด^๕ต^๕อย^๕าก^๕ ฯ ขำ ฯ
 ก็^๕ทราบ^๕เกล้า^๕ ฯ แล้ว^๕ ฯ ขำ ฯ และ^๕ขุน^๕ภัก^๕ดี^๕ภู^๕มิน^๕ทร์^๕ หม^๕น^๕พร^๕ม^๕ร^๕ัก^๕ษ^๕า^๕
 ขำ^๕หลวง^๕ พร^๕้อม^๕กัน^๕เก็บ^๕ได้^๕เงิน^๕ปี่^๕มะ^๕โรง^๕ทั้ง^๕ข้าว^๕กิด^๕เข้า^๕กัน^๕เงิน^๕๕^๕ ช^๕่ง^๕ ๕^๕
 ตำ^๕ล^๕ึง^๕ ปี่^๕มะ^๕เส็ง^๕เงิน^๕ ๖^๕ ช^๕่ง^๕ ๑๖^๕ ตำ^๕ล^๕ึง^๕ ๑^๕ บาท^๕ ๓^๕ ส^๕ล^๕ิง^๕ ๑^๕ เฟ^๕อง^๕ ได้^๕
 เก็บ^๕เอา^๕เงิน^๕เล^๕ก^๕ค^๕ง^๕เม^๕ือง^๕ไ^๕ด้^๕ ๖^๕ ช^๕่ง^๕ ๑๐^๕ ตำ^๕ล^๕ึง^๕ ๒^๕ บาท^๕ ๑^๕ ส^๕ล^๕ิง^๕ ๑^๕ เฟ^๕อง^๕
 ได้^๕รับ^๕เงิน^๕หล^๕วง^๕ ให้^๕หล^๕วง^๕เท^๕เพ^๕น^๕ท^๕ร^๕ถ^๕้อ^๕ข^๕ัน^๕ไป^๕เงิน^๕๕^๕ ช^๕่ง^๕ ให้^๕ค่า^๕ข้าว^๕
 ลูก^๕หล^๕วง^๕และ^๕ลูก^๕ค่า^๕เม^๕ือง^๕พะ^๕บาง^๕ เล^๕ย^๕ง^๕ก^๕อง^๕ท^๕ัพ^๕และ^๕ครอบ^๕ครว^๕
 ต^๕้อ^๕อยู่^๕น^๕ิ่ง^๕พระ^๕เท^๕พ^๕วง^๕ษา^๕เจ้า^๕เม^๕ือง^๕เห^๕ม^๕รา^๕ช^๕ แต่^๕ง^๕ให้^๕ท^๕้าว^๕เพ^๕ี้ย^๕ค^๕ุม^๕เอา^๕
 เงิน^๕อา^๕กร^๕เม^๕ือง^๕สะ^๕เม^๕ีย^๕ เม^๕ือง^๕เจ^๕ียม^๕ข^๕ัน^๕มา^๕เถ^๕ลิง^๕ ฯ ขำ ฯ ขุน^๕ภัก^๕ดี^๕
 ภู^๕มิน^๕ทร์^๕แต่^๕ณ^๕วัน^๕เด^๕ื่อ^๕น^๕ ๗^๕ ปี่^๕มะ^๕เส็ง^๕เบ^๕ญ^๕จ^๕ศ^๕ก^๕ เม^๕ือง^๕เจ^๕ียม^๕ ๘^๕ ช^๕่ง^๕ ๗^๕
 ตำ^๕ล^๕ึง^๕ ๓^๕ ส^๕ล^๕ิง^๕ ๑^๕ เฟ^๕อง^๕ กิด^๕ท^๕ง^๕ข้าว^๕เข้า^๕กัน^๕เป็น^๕เงิน^๕ ๘^๕ ช^๕่ง^๕ ๕^๕ ตำ^๕ล^๕ึง^๕
 ๓^๕ ส^๕ล^๕ิง^๕ ๑^๕ เฟ^๕อง^๕ เงิน^๕อา^๕กร^๕บ้าน^๕ต^๕้อ^๕ ๑^๕ ช^๕่ง^๕ ๕^๕ ไพ^๕ ฯ ขำ ฯ และ^๕
 ขุน^๕ภัก^๕ดี^๕ภู^๕มิน^๕ทร์^๕ และ^๕หม^๕น^๕พร^๕ม^๕ร^๕ัก^๕ษ^๕า^๕ เงิน^๕เม^๕ว^๕ง^๕สะ^๕เม^๕ีย^๕ ๕^๕ ช^๕่ง^๕ ๑๔^๕
 ตำ^๕ล^๕ึง^๕ ๓^๕ บาท^๕ ๓^๕ ส^๕ล^๕ิง^๕ ๑^๕ เฟ^๕อง^๕ ท^๕ง^๕เงิน^๕ค่า^๕ข้าว^๕เข้า^๕กัน^๕เงิน^๕ ๕^๕ ช^๕่ง^๕ ๑๖^๕
 ตำ^๕ล^๕ึง^๕ ได้^๕จำ^๕หน^๕าย^๕ซ^๕อ^๕ข้าว^๕เล^๕ย^๕ง^๕และ^๕ครอบ^๕ครว^๕ข^๕ัน^๕ แต่^๕ปี่^๕มะ^๕เส็ง^๕
 เบ^๕ญ^๕จ^๕ศ^๕ก^๕ เงิน^๕อา^๕กร^๕ห^๕ัว^๕เม^๕ือง^๕ข้าว^๕เก^๕น^๕ห^๕ัว^๕เม^๕ือง^๕ข้าว^๕น^๕ำ^๕ใจ^๕ส^๕่ง^๕ข^๕ัน^๕มา^๕
 ฯ ขำ ฯ นั้น^๕ ฯ ขำ ฯ ได้^๕บ^๕อ^๕ก^๕ส่ง^๕ไป^๕ณ^๕กร^๕ุง^๕เท^๕พ^๕ ฯ แต่^๕ณ^๕วัน^๕เด^๕ื่อ^๕น^๕ ๕^๕
 ปี่^๕มะ^๕เส็ง^๕เบ^๕ญ^๕จ^๕ศ^๕ก^๕แล้ว^๕ ฯ ขำ ฯ ได้^๕เอา^๕เงิน^๕ ฯ ขำ ฯ จิต^๕ซ^๕อ^๕เล^๕ย^๕ง

บ่าวไพร่ ปี่มะโรงปี่มะเส็ง.....

ทุกวันนี้ครอบครัวขัดสนอดอยากชาวชโลมตายเป็นอันมาก ได้
เอาข้าว ๆ ข้า ๆ แจกจ่ายเลี้ยงครอบครัวบ่าวไพร่ปี่มะโรง ๕๐๐ ถึง
ปี่มะเส็ง ๑๑๐ ถึง ปี่มะเมียบ ๑๘๗ ถึง ถนนเดือน ๔ ขน ๑๑ ค่ำ
ปี่มะเมียบลอสก แม่ทัพทางเมืองหนองคายบอกมาแจ้งพระมหาเทพ
ณเมืองนครพนมว่า ได้ใช้ปลัดขุนเล็ดรอดเข้าไปบ้านดาวแขวง
เมืองเชียงขวาง เห็นบ้านรางโกถเมืองเชียงขวาง ไปถึงทุ่งเชียง
คำ เห็นพวตังค์ค่ายที่ทุ่งเชียงคำประมาณคน ๑๐๐๐ เศษ ญวน
ชายหญิง ๒๐ คน พระพิเรนทรเทพจะยกเข้าไปตั้งเมื่อวันเดือน ๔
แรมค่ำหนึ่ง ปี่มะเมียบลอสก เพี้ยโคตรศรีเมืองบ่าว ๆ ข้า ๆ พระ
ปทุมเทวา ขอขึ้นไปทำราชการ ณเมืองหนองคาย พระปทุมเทวา
ตั้งเพี้ยโคตรศรีเมืองให้เป็นเมืองแพนอยู่เมืองหนองคายลงไปคอย
ตัวเป็นข้าอยู่ในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าสุริวงค์ จิง
โปรดเกล้าฯ มีตราจางวางพวงให้เพี้ยเมืองแพนถือนมาแจ้ง ๆ ข้า ๆ
กรมการ ว่าสมัครพรรคพวกเพี้ยเมืองแพนตกอยู่กับเมือง ๆ ข้า ๆ
ถ้าได้เลกมากน้อยเท่าใดให้บอกไปให้ทราบ ครั้น ๆ ข้า ๆ จะจัด
แจงให้เพี้ยเมืองแพนมากน้อยก็กลัวอยู่ จึงได้บอกมากราบได้
เท่าพระกรุณาเจ้าสุดแล้วแต่จะโปรด แต่สำเนาตรานั้นได้ส่งมา
ด้วยแล้ว อนึ่งโปรดให้เอาเรือลงมาแต่เมืองเวียงจันทน์ไว้สำหรับ
ราชการนั้น ครั้นมาถึงเมืองมุกดาหารแล้ว.....ตีแตก
.....ขึ้นไปถึงเมืองแต่ ๖ ลำ ขำรุคเสีย ๕ ลำ ยังใช้ราช

การอยู่แต่ ๒ ลำ อนึ่งโปรดให้เอาโคหลวงไปเลี้ยงปรนปรือไว้
 เดิมตัวผู้ ๑๑ ตัวเมีย ๑๐ เป็น ๒๑ ตัว ตายผู้ ๕ เมีย ๖ เป็น ๑๕ ตัว
 คงอยู่ผู้ ๒ เมีย ๔ เป็น ๖ ตัว ลูกผู้ ๑๒ ลูกเมีย ๘ เป็น ๒๐
 ตัว เข้ากัน ๒๖ ตัว อนึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ส่งให้ ๆ ข้า ๆ เอาของ
 อ้ายโยปาศักดิ์ซึ่งกองทัพได้ไว้นั้น ๆ ข้า ๆ ขำระได้กับเพี้ย....
เครื่องสายทองคำสายหนึ่ง ๆ ข้า ๆ จัดแจงได้ข้างพัง
 สูง ๔ สอก ๑ คืบ ๕ นิ้ว ๑ ข้างลูก ๑ เป็น ๒ ม้าผู้แดง ๒ สอก
 ๘ นิ้ว ๑ ม้าผู้เหลือง ๒ สอก ๘ นิ้ว ๑ เป็น ๒ ของอุปฮาดม้าผู้
 แดงสูง ๒ สอก ๗ นิ้ว ม้าหนึ่ง ให้เมืองขวาทให้พันโนราข ให้
 เพี้ยวงษา เพี้ยกลบต กับไพร่มีชื่อมากับได้เท่าพระกรุณาเจ้าด้วย
 กรรมสมควรแล้วแต่จะโปรด สิ่งใดจะชอบด้วยราชการขอบุญบุญญา
 เป็นทัพ.....มาณวันศุกร์เดือน ๕ แรม ๖ ค่ำ ปี
 มะแมสัปตศก

ปรนนิบัติมาณวันศุกร์เดือน ๕ แรม ๖ ค่ำ ปีมะแมสัปตศก

ฉบับที่ ๒๐

ระยะทางเรือไปไปเมืองญวน

ข้าพระพุทธเจ้า พระภักดีวานิจ พระสุนทรวานิจ พระ
 ไมตรีวานิจ หลวงจรัญญวนิช รับใส่เกล้าฯ ได้ไปปรึกษากับได้กัง
 จินญวน พร้อมกันทำระยะทางทุลเกล้าฯ ถวาย แต่เมืองเว้จะเข้า

มาเมืองไช้ว่อน ถ้าเดือนยี่ เดือน ๓ เดือน ๔ เดือน ๕ เป็นฤดูลม
ตะวันออกลมตีมาได้คล่อง ๕ วัน ๑๐ วันถึงเมืองไช้ว่อน ถ้าจะกลับ
ไปในเดือนยี่ เดือน ๓ เดือน ๔ ลมต้านหน้าไปไม่ได้ ต่อเดือน ๕
พอเล่นก้าวไปได้บ้าง ๑๗ วัน ๑๘ วัน จึงจะถึงเมืองเว้ เดือน ๖
เดือน ๗ เดือน ๘ เป็นฤดูลมสำเภา สลาตัน ลมขัด เมืองเว้จะลง
มาเมืองไช้ว่อนไม่ได้ ถ้าจะกลับไปลมสลาตันส่งท้ายไปคล่อง ๕
วัน ๑๐ วันถึงเมืองเว้ เดือน ๙ เดือน ๑๐ เดือน ๑๑ เป็นฤดูลม
ตะวันออก ลมอุตรา ลมตะวันตก ลมแปรปรวนหายน้ไม่ เมือง
เว้จะลงมาเมืองไช้ว่อน ต้องเล่นก้าวเข้ามา ๒๑ วัน ๒๒ วัน จึงจะ
ถึงเมืองไช้ว่อน ถ้าจะกลับไปต้องเล่นก้าว ลมไม่เป็นประตุเดียว
ไป ๒๕ วัน ๒๖ วันถึงเมืองเว้ เดือน ๑๒ เดือนอ้าย เป็นฤดูลม
ว่าลมอุตรากลา คลื่นใหญ่เกิดพายุฝนตกหนัก เมืองเว้จะลงมา
เมืองไช้ว่อนไม่ได้ ถ้าจะกลับไปเป็นลมพายุฝน คลื่นใหญ่ตีเข้าฝั่ง
ถึงจะเล่นก้าวก็ไม่ได้

ระยะทางนอกแต่เมืองเว้ จะมาเมืองไช้ว่อนที่จะแวะเข้าตักน้ำ
หาพน ถ้าลมดีเล่นมาแต่เมืองเว้ วันหนึ่งถึงเขาหันสอหน้า
เมืองห้วยอาน แต่เขาหันสอเล่นมาครั้งวันถึงเกาะเจียมปีดหลอ
แต่เกาะเจียมปีดหลอมาวันหนึ่งถึงเกาะวัวโล ตรงปากน้ำเมืองกวาง
ง่าย แต่เกาะวัวโลเล่นมา ๒ วันถึงปากน้ำเมืองกุยเฉียน แต่ปากน้ำ
เมืองกุยเฉียนเล่นมาวันหนึ่งถึงปากน้ำเมืองภูเอียน แต่ปากน้ำเมือง
ภูเอียนเล่นมาวันหนึ่งถึงปากน้ำเมืองอยาตรัง แต่ปากน้ำเมืองอยา

ตรงกันมา ๒ วันถึงวัดภูมิปากน้ำเมืองไช้ก่อน แต่เมืองไช้ก่อนจะ
 มาเมืองพุทไธมาศทางนอก ถ้าเดือน ๑๑ เดือน ๑๒ เดือนอายเป็น
 ฤดูแล้งวันออกมากล่อง ๔ วัน ๕ วันถึงเมืองพุทไธมาศ เดือน ๒
 เดือน ๓ เดือน ๔ เดือน ๕ แล่นกั้วมาได้ ถ้าเป็นฤดูลมว่าวต้อง
 แล่นกั้วบ้าง มา ๖ วัน ๗ วันจึงถึงเมืองพุทไธมาศ ถ้าจะกลับ
 ไปเมืองไช้ก่อนต้องแล่นกั้วไป ๓ วัน ๔ วันถึงเกาะมัน แต่เกาะ
 มันจะไปเมืองไช้ก่อน ลมตะวันออกลมว่าวต้านหน้าไปไม่ได้ ถ้า
 เดือน ๖ เดือน ๗ เดือน ๘ เดือน ๙ เดือน ๑๐ ห้าเดือนเป็นลม
 สลาตันลมสำเภากล่นลมกล้า เมืองไช้ก่อนจะมาเมืองพุทไธมาศ
 ไม่ได้ ถ้าจะกลับไปได้คล่อง ลมตะวันตกส่งท้ายไป ๕ วัน ๖ วัน
 ถึงเมืองไช้ก่อน แต่ปากน้ำเมืองไช้ก่อนมาทะเลทางใน ถ้าลมดี
 ครึ่งวันถึงปากน้ำเมืองสมถ้อย แต่ปากน้ำเมืองสมถ้อยมาครึ่งวันถึง
 ปากน้ำเมืองล่องโฮ้ แต่ปากน้ำเมืองล่องโฮ้มาครึ่งวันถึงปากน้ำ
 เมืองปากกั๊ด แต่ปากน้ำเมืองปากกั๊ดมาครึ่งวันถึงเกาะอุยเลย
 ถ้ากล่นลมกล้าเรือเดินในเกาะอุยเลย ถ้ากล่นลมปกติเรือเดิน
 นอกเกาะอุยเลยในเกาะมัน ๆ กับเกาะอุยเลยตรงกัน ห่างกันทาง
 ประมาณครึ่งวัน ถ้าเรือสำเภ เรือปากใต้แล่นนอกเกาะมัน ถ้า
 เรือศัรณะญวนยาว ๑๑ วา ๑๒ วา เดินทางในเกาะมันในเกาะอุย
 ก็ได้ แต่หัวเกาะอุยเลยมาวันหนึ่งจึงจะตลอดท้ายเกาะอุยเลย
 ออกจากท้ายเกาะอุยเลยแลเห็นปากน้ำเมืองเขมา แต่เมืองเขมา
 มาวันหนึ่งถึงเมืองเตกเซย แต่เมืองเตกเซยมาวันหนึ่งถึงเมือง

พุทไธมาส แต่เมืองพุทไธสมามากครั้งวันถึงเมืองกำปอด แลเห็น
 เกาะตุนอยู่ทิศสำเภาประมาณครั้งวัน แต่เมืองกำปอดมากครั้งวัน
 ถึงนองตมิ่งสำหรับเรือไปมาเวะเข้ตักน้ำหาพน แต่ตมิ่งมา
 วันครั้งถึงเมืองกระพงโสม แต่เมืองกระพงโสมมาวันครั้ง มา
 แต่ไซ่ง่อนทาง ๖ วัน ๗ วันถึงเกาะกง แต่เกาะกงมาวันหนึ่งถึง
 เกาะกูด เกาะช้าง หนาเมืองตราด แต่เกาะช้างมาวันหนึ่งถึง
 แหลมสิงห์ปากน้ำเมืองจันทบุรี แต่ปากน้ำเมืองจันทบุรีมาวัน
 หนึ่งถึงเกาะเสม็ด แต่เกาะเสม็ดครั้งวันถึงปากน้ำเมืองระยอง
 แต่ปากน้ำเมืองระยองมากครั้งวันถึงช่องแสมสาร แต่ช่องแสม-
 สารมาวันหนึ่งถึงเกาะศรีขร้งหนาเมืองบางละมุง แต่เกาะศรีขร้ง
 วันหนึ่ง แต่ไซ่ง่อนมา ๑๓ วัน ๑๔ วันถึงปากน้ำเจ้าพระยา แต่
 ปากน้ำเมืองไซ่ง่อนเรือใหญ่จะเดินทางนอก ๒ วันถึงเกาะมัน
 ออกจากเกาะมันมาวันครั้งถึงขวางใหญ่ แต่ขวางใหญ่มาวันหนึ่ง
 ถึงขวางน้อย แต่ขวางน้อยจะเข้ามา ถ้าเดือนยี่ เดือน ๓ สอง
 เดือนเป็นฤดูลมตะวันตกออกลมอุดรฯ ต้องแล่นเลียบฝั่งตะวันออก
 มา ๓ วัน ๔ วันถึงหน้าเกาะช่องกำปั่น มาแต่เกาะช่องกำปั่น
 วันหนึ่งถึงเกาะไผ่ ออกจากเกาะไผ่วันหนึ่งถึงหลังเต่าตรงเข้า
 ปากน้ำเจ้าพระยาเป็นทาง ๕ วัน ๑๐ วัน ถ้าเดือน ๔ เดือน ๕ สอง
 เดือนเป็นลมสำเภาลมสลาตัน ออกจากขวางน้อยแล่นข้ามมา
 ๔ วัน ๕ วันถึงหน้าเขาสามร้อยยอด ออกจากเขาสามร้อยยอดครั้ง
 วันมาถึงเจ้าลาย ออกจากเจ้าลายครั้งวันถึงเกาะไผ่ มาวันหนึ่งถึง

หลังเต่าตรงเข้าปากน้ำเจ้าพระยาเป็นทาง ๗ วัน ถ้าเดือน ๖ เดือน
 ๗ เดือน ๘ เดือน ๙ สี่เดือนนั้นฤดูลมสถาดันลมตะวันตกพัดกล่า
 คลื่นใหญ่ เมืองพุทไธมาศ ขวางน้อย จะเข้ามาไม่ได้ ถ้าเดือน
 ๑๐ เดือน ๑๑ เดือน ๑๒ เดือนอ้าย สี่เดือนนั้นเป็นฤดูลมตะวันออก
 ออกลมศรีษะเขา ทางนอกมาไม่ได้ลมพัดกล่าคลื่นใหญ่ ถ้าจะมา
 ต้องมาทางใน ที่จะตั้งกองตระเวนคอยดูเรือไปมาทางนอกทิศ
 ตะวันออก ที่เกาะกูดแห่งหนึ่ง ที่เกาะช่องกำปั่นแห่งหนึ่ง ข้าง
 ทิศตะวันตกที่สามารถขอยอดแห่งหนึ่ง ถ้าจะตั้งกองตระเวนทางใน
 ตั้งที่เกาะกง เกาะช้าง เกาะกูดเกาะศรีขิงแห่งหนึ่ง แต่เมือง
 ไชยอนจะมาเมืองพุทไธมาศเดือน ๑๑ เดือน ๑๒ เดือนอ้าย มาได้
 กล่อง เดือนยี่ เดือน ๓ เดือน ๔ เดือน ๕ ต้องแล่นกาวจึงมาได้
 เดือน ๖ เดือน ๗ เดือน ๘ เดือน ๙ เดือน ๑๐ มาไม่ได้

เหตุการณ์ในปีมะแม พ.ศ. ๒๓๓๗

ตั้งแต่เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) กลับมาจาก
 เมืองปัตตบองรับราชการอยู่ในกรุงเทพฯ ทางฝ่ายไทยก็เพียงแต่
 คอยระวังมิให้เขมรและญวนรุกรานเขตต์แดน หรือแอบแฝงลอบ
 เกือบกล่อมพลเมือง และพยายามสืบสวนเหตุการณ์ในเมือง
 เขมร ได้ความว่า เมื่อสมเด็จพระพุทธยราชถึงพิราลัยแล้ว ท่วง
 ที่ญวนจะต้องการรวมเอาดินแดนเขมรเข้าไว้ในอาณาจักรญวนเสีย

ทเดียว ญวนตั้งค่ายใหญ่อยู่เหนือเมืองพนมเปญ แม่ทัพใหญ่
 ของดำตาง แม่ทัพรองของलोंยิน พระยาพระเขมรเกิด
 ระแวงญวนมากจน และกลับหวนมาคิดถึงเจ้าองค์อัม เจ้าองค์
 คัง ซึ่งไทยทนต์บำรุงอยู่ ใครจะขอเชิญไปเป็นกษัตริย์ปกครอง
 เขมร แต่เขมรยังตกในที่คับขัน ทั้งกำลังส่วนรวมก็ไม่เพียงพอ
 จึงยังคิดทำอะไรไม่ถนัดทุกทาง

ส่วนกองทัพเจ้าพระยาธรรมา (สมบุญ) ที่ยกขึ้นไปฝ่าย
 เหนือและภาคอีสาน บรรดาเมืองหัวพันทั้งหก ขอมอ่อนน้อม
 ขออนุญาตไทยฝ่ายเดียว โดยไม่ต้องรบราฆ่าฟัน

เมืองหัวพันทั้งหก อยู่ในเขตต์สิบสองจุไทย แต่ใกล้เคียง
 นครหลวงพระบาง นับว่าเดิมมี ๕ เมือง พระเจ้ากรุงศรีสัตนา
 คนหุต ทรงตั้งท้าวพระยาออกไปเป็นตำแหน่งหัวพันปกครอง ต่อ
 มาเพิ่มขนอีกเมืองหนึ่ง จึงเรียกรวมกันว่า เมืองหัวพันห้าทั้งหก
 คือเมืองเหียม, เมืองเซียงคอก, เมืองจำเหนือ, เมืองจำใต้, เมือง
 โสย, เมืองซอน

ฉบับที่ ๑

ตราถึงพระยานครชัยศรี

หนังสือเจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงพระยานครชัยศรี ด้วยทรง
 พระกรุณาตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า ครั้นเขมรเจ้าพระยาบดินทร

เตชา ที่สมุหนายก ส่งเข้ามาแต่เมืองปัตตบองเป็นคนชายฉกรรจ์ ๑๕ คน ครวี่ ๔๑ รวม ๕๖ คนนั้น โปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานพร้า ๑๖ เล่ม เสียม ๑๖ เล่ม เสือ ๒๕ ผืน ชามข้าว ๕๐ ใบ ชามแกง ๕๐ ใบ รวม ๑๐๐ ใบ ตุ่มน้ำ ๑๐ ใบ แล้วให้ขุนศรีภักดี กรมพระ สัสดีคุมครัวออกมาส่งให้พระยานครชัยศรี ให้กรมการตรวจนั้น รับครัวไว้ให้ขึ้นอยู่กับบ้านเรือนตามพวกตามเหล่า ให้เป็นกอง เป็นหมวด แล้วให้พระยานครชัยศรี กรมการเอาใจใส่ตรวจตราดูแล จ่ายเสบียงอาหารให้ครัวรับพระราชทาน อย่าให้ครอบครัวอดอยากระส่ำระสายหลบหนีไปแต่คนหนึ่งได้ ถ้าตรวจรับได้ครัว เป็นคนชายหญิงใหญ่่น้อยเท่าใด ให้บอกเข้ามาให้แจ้งเหมือน อย่างแต่ก่อน

หนังสือมาณวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ บรมมะแม สัปตศก (พ.ศ. ๒๓๓๘)

ฉบับที่ ๒

คำให้การนักขวนให้แก้หมิ่นพิทักษ์ปลายแดน

ฯ ข้าฯ นักขวนให้การว่า บิดาชื่อนักทัน มารดาชื่อนักจัน มีบุตรชายหญิง ๖ คนทั้งฯ ข้าฯ บิดาฯ ข้าฯ ตายได้ประมาณ ๑๐ ปี อายุฯ ข้าฯ ได้ ๓๐ ปี ยังหาภรรยาไม่ได้ อยู่บ้านต้นท่าปลายคลอง (ลบ) ใกล้กับปากคลองเกาะกงทางวันหนึ่ง

ๆ ข้าๆ เข้าเกลี้ยกล่อมขุนพิทักษ์ปลายแดน แต่ก่อนที่บ้านต้นท่า
มีบ้านเรือนเขมรอยู่ ๕ เรือนทั้งเรือนๆ ข้าๆ เมื่อบมมะเมียนอศก
กองทัพเล็กกลับเข้ามาแต่เมืองญวน เขมรที่อยู่บ้านต้นท่ากลัว
เขมรเมืองตะพอกจะมาจับไป พวกนักเลกบ้านเรือนเข้ามาอยู่เมือง
เกาะกงสิ้น แต่ครัวๆ ข้าๆ ๕ คนด้วยกันยังรักษาไว้อยู่ที่บ้านต้นท่า
ครั้นวันเดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำ บมมะเมียนอศก (พ.ศ. ๒๓๗๑)
เวลาเช้ามารดาๆ ข้าๆ กับพี่ชายพี่สะใภ้ๆ ข้าๆ ๓ คน ไปเที่ยวหา
ปลายังหากลับไม่ ๑ ข้าๆ กับนักโปพี่สาว ๑ ข้าๆ อยู่เฝ้าเรือน ครั้น
วันเดือน ๓ ขึ้น ๑๑ ค่ำเวลาใกล้รุ่งมีเขมรประมาณ ๒๐ คน ถือ
เครื่องศาสตราอาวุธมาล้อมเรือนๆ ข้าๆ แล้วบันชนบนเรือน จับ
เอาตัวๆ ข้าๆ กับนักโปพี่สาว ๑ ข้าๆ มัดไว้ แล้วเก็บเอาทรัพย์สิน
สิ่งของ แล้วพา ๑ ข้าๆ ลงมา ๑ ข้าๆ เห็นเขมรตัวนายกลางคน
๑ ข้าๆ จำได้ชื่อว่าชอนักอง นักกองอยู่บ้านตงตะเลแขวงเมืองสำโรง
ทอง แต่ก่อนเคยมาค้าขายพบ ๑ ข้าๆ ที่เมืองตะพองเนื่อง ๑
นักกอง นักกองถาม ๑ ข้าๆ ว่าเรือน ๑ ข้าๆ มีคนกี่คน ๑ ข้าๆ
บอกว่ามีอยู่ ๕ คน มารดากับพี่ชายพี่สะใภ้ ๑ ข้าๆ ไปหาปลา
แต่เพลวานัน ๑ ข้าๆ อยู่เฝ้าเรือน.....
.....แล้วนักกอง นักกองถามว่าที่เกาะกงกองทัพมาอยู่บ้าง
หรือไม่..... สัพลงมาอยู่คน ๓๐๐๐ เศษ
นักกอง นักกองพูดกับ ๑ ข้าๆ เท่านั้น.....
เชือกมัดมือข้ากับนักโปพี่สาว ๑ ข้าๆ จูงไปทางวันหนึ่งถึงสำนัก

.....แขวงเมืองตะพง นักร้อง นักง ให้แก้มัด
 ๆ ข่า ๆ กับพี่สาว ๆ ข่า ๆ ออกแล้วว่กับ ๆ ข่า ๆ ว่า พี่ทะเลหะ
 ใช้ให้นักร้อง นักงลงมาสืบราชการทางเมืองเกาะกง นักร้อง นักง
 ลงมาถึงบ้านคำลวด พบเขมรถือหนังสือเจ้าเมืองกระพงโสมขึ้น
 ไปถึงพี่ทะเลหะจะบับหนึ่งว่า เจ้าเมืองกำปอดใช้ให้สนองอู
 มาสืบราชการที่เมืองเกาะกง สนองอูไปถึงบ้านสะทิงปรัก นอน
 อยู่เรือนนักยศนายบ้าน กองทัพได้ล้อมเรือนจับเอาสนองอูนั้ก
 ยศกับเขมรชายหญิงใหญ่น้อยบ้านสะทิงปรักไปเป็นอันมาก แล้ว
 นักร้อง นักงถาม ๆ ข่า ๆ ว่าใครจับสนองอูไป ๆ ข่า ๆ บอกว่า ได้
 ยินว่ากองทัพที่ออกมาตั้งอยู่เกาะกงจับไป ไปได้แต่หาได้เดิน
 ทางบ้าน ๆ ข่า ๆ ไม่เดินพลีมาต ฯ ข่า ๆ หารู้ว่าผู้ใดมาจับไม่ นัก
 ึ่งนักงถาม ๆ ข่า ๆ แล้วนอนอยู่ที่สำนักมะปรางคนหนึ่ง ครัน
 รุ่งเช้าขึ้นไปจากสำนักมะปราง ทางวันหนึ่งถึงบ้านจอมสันลา
 แขวงตระพง นักร้อง นักงขึ้นนอนอยู่บนเรือนนักสวดเขมรนาย
 บ้านคนหนึ่ง นักสวดเขมรก็เลี้ยงดูข้าวปลานักง นักง ไปจาก
 บ้านจอมสันลาวันหนึ่งถึงด่านกะบังปรี แดนเมืองกระพงโสม
 ๆ ข่า ๆ เห็นมีโรงยาวประมาณ ๓ วา กว้างประมาณ ๗
 สอกหลังหนึ่ง เขมรให้นายเตยเขมรเป็นนายคุมไพร่ ๑๕ คน
 มีหอกดาบหน้าไม้ครบมีอยู่รักษาด่าน นอนอยู่ที่ด่านกะบัง
 ปรีคนหนึ่ง ออกจากด่านกะบังปรีไปวันหนึ่งถึงบ้านคารา
 มีเรือนเขมรอยู่ ๔ เรือน คนชายหญิงใหญ่น้อยประมาณ ๒๐

คน นักปรีกเป็นนายบ้าน นักองนักกงนอนอยู่ที่เรือนนักปรีก
 คนหนึ่ง ออกจากบ้านคาเราไปวันหนึ่งถึงบ้านมะละวา มีเรือน
 เขมรอยู่ประมาณ ๖ เรือน คนชายหญิงใหญ่่น้อยประมาณ ๓๐ คน
 นอนอยู่เรือนนักตวนนายบ้านคนหนึ่ง ออกจากบ้านป่ามะละวา
 ไปวันหนึ่งถึงบ้านครึ่งอ้ายวาย มีเรือนเขมรอยู่ประมาณ ๑๒ เรือน
 คนชายหญิงใหญ่่น้อยประมาณ ๔๐ คน นักองนักกงนอนอยู่คน
 หนึ่ง ออกจากบ้านครึ่งอ้ายวายไปวันหนึ่งถึงบ้านสำโรงทอง
 มีเรือนเขมรอยู่ประมาณ ๑ เรือน ๘ เรือน คนชายหญิงใหญ่่น้อย
 ประมาณ ๓๐ คน บ้านสำโรงทองไกลกับบ้านเจ้าเมืองสำโรง
 ทองทางครึ่งวัน นักองนักกงนอนอยู่คนหนึ่ง ออกจากบ้านสำ
 โรงทองไปทางวันหนึ่งถึงบ้านมหาสัง มีเรือนเขมรอยู่ประมาณ
 ๖ เรือน ๗ เรือน คนชายหญิงใหญ่่น้อยประมาณ ๒๐ คน นัก
 องนักกงนอนอยู่บ้านหมื่นมาตนายบ้านมหาสังคนหนึ่ง ออก
 จากบ้านมหาสังไปวันหนึ่งถึงบ้านตงตะเล ที่บ้านนักองนักกง
 อยู่มีเรือนเขมรประมาณ ๖ เรือน คนชายหญิงใหญ่่น้อยประมาณ
 ๑๖ คน นักกงก็แยกเอาพี่สาว ๆ ข้า ๆ ไปไว้เป็นภรรยาอยู่
 ที่เรือนนักกง แล้วนักองนักกงว่ากับ ๆ ข้า ๆ ว่า อย่าคิด
 หนักกลับไปอยู่เกาะกงเลย นักองนักกงจะช่วยแก้ไขไม่ให้ฟ้า
 ทะละหะจิตต์จำทำโทษ จะบอกว่า ๆ ข้า ๆ อยู่ปลายคลองเกาะกง
 เป็นปลายเขตต์ปลายแดนหาธุระราชการสิ่งใดไม่ สมักรจะเข้ามาทำ
 ราชการอยู่เมืองพนมเป็ญ แล้วนักองนักกงว่าถ้าบอกฟ้าทะละหะ

อย่างนี้แล้ว เห็นฟ้าทะละหะจะให้ ๆ ข้า ๆ กลับมาอยู่กับ
 สาว ๆ ข้า ๆ ที่บ้านนักกง ๆ ข้า ๆ ก็รับว่าไม่หนีไปดอก ฟ้า
 สาว ๆ ข้า ๆ อยู่ที่ไหนก็จะอยู่ด้วยกันที่นั่น อยู่บ้านตงตะเล
 ๒ คั่น นักร้องนักกงก็พาแต่ ๆ ข้า ๆ ไปวันหนึ่งถึงบ้านตะบ้ง
 กวง มีเรือนเขมรอยู่ประมาณ ๒๐ เรือน คนชายหญิงใหญ่น้อย
 ประมาณ ๕๐ คน นอนอยู่คนหนึ่ง ออกจากบ้านตะบ้งกวงไป
 วันหนึ่งถึงด่านเรือหักแขวงเมืองพนมเป็ญ ที่ด่านนั้นมีโรงอยู่
 หลังหนึ่ง ทำด้วยไม้ไผ่ล้อมกว้างยาวประมาณ ๑๔ วา ๑๕ วา ล้อม
 รอบ มีร้านไฟอยู่หน้าค่าย นายด่านนั้นชื่อนักพอ คุณไพร่
 เขมรเฝ้าอยู่ประมาณ ๖๐ คน เครื่องศาสตราวุธหอบดาบหน้าไม้
 ครบมีอยู่ที่ด่านเรือหักคั่นหนึ่ง แล้วไปอีกทางวันหนึ่งถึงเมือง
 พนมเป็ญ ณวันเดือน ๓ แรม ๗ ค่ำ นักร้องนักกงก็พา ๆ ข้า ๆ
 ไปหาฟ้าทะละหะ ๆ ข้า ๆ เห็นฟ้าทะละหะอยู่ที่เมืองพนมเป็ญ
 เก่า อยู่โรง ๓ ห้อง เครื่องไม้ไผ่โรงหนึ่ง โรงนักจาบบุตรชาย
 ฟ้าทะละหะอยู่โรงหนึ่ง ผู้คนบ่าวไพร่ชายหญิงใหญ่น้อยประมาณ
 ๒๕๐ คน ปลุกโรงเล็กๆ ล้อมรอบหามรั้วระเนียดไม้ ฟ้าทะละหะ
 ถามนักร้องนักกงว่า ๆ ข้า ๆ มาแต่ไหน นักร้องนักกงบอกฟ้าทะละ
 หะว่านักร้องนักกงไปสืบราชการปลายคลองเมืองเกาะกง พบ
 ๆ ข้า ๆ สมัครงมาทำราชการอยู่เมืองพนมเป็ญด้วย นักร้อง
 นักกงก็พามา ฟ้าทะละหะถาม ๆ ข้า ๆ ว่าจะมาอยู่เมืองพนม
 เป็ญจริงหรือ ๆ ข้า ๆ ก็บอกว่าจะมาอยู่จริง แล้วฟ้าทะละหะ

ถามนักร้องนักร้องว่าครว ๆ ข้า ๆ มากน้อยเท่าใดอยู่ที่ไหน นักร้องบอกว่า ๆ ข้า ๆ กับพี่สาว ๆ ข้า ๆ มาด้วยกัน ๒ คนก่อนแต่พี่สาว ๆ ข้า ๆ นั้น นักร้องเอาไว้ที่เรือนนักร้อง ครอบครวชายหญิงใหญ่น้อย ๓๐ เศษ บังคับอยู่ที่บ้านคำลวก พี่ทะละหะถามนักร้องนักร้องว่า ๆ ข้า ๆ รัฐบาลอะไรบ้าง นักร้องนักร้องบอกว่า ๆ ข้า ๆ อยู่ปลายเขตต์ปลายแดน รู้อยู่บ้างเล็กน้อยหาถนัดไม่ แล้วพี่ทะละหะถาม ๆ ข้า ๆ ว่า ใครขกออกมาอยู่ณเมืองจันทบุรีคนมากน้อยเท่าใด ๆ ข้า ๆ บอกว่าเจ้าพระยาพระคลังเป็นแม่ทัพ คน ๘๐๐๐ ขกออกมาตั้งอยู่ณเมืองจันทบุรี แล้วพี่ทะละหะถามว่า ใครตั้งอยู่เมืองเกาะกงคนมากน้อยเท่าใด ๆ ข้า ๆ บอกว่าพระยาราชวังสัน คน ๓๐๐๐ ตั้งอยู่เกาะกง แล้วพี่ทะละหะถามว่าจะขกออกไปเมืองเขมรเมืองญวนอีกหรือไม่ ๆ ข้า ๆ บอกว่าหาได้ย็นว่าจะขกออกมาเมืองเขมรเมืองญวนไม่ เป็นแต่ออกมาตั้งรักษากันบ้านเมืองอยู่ พี่ทะละหะถามว่า เมื่อไรกองทัพจะเลิกกลับเข้าไปกรุงเทพ ฯ ๆ ข้า ๆ บอกว่า ได้ย็นว่าจะตั้งรักษากันอยู่ทงหน้าฝนหน้าแล้ง พี่ทะละหะว่ากองทัพจะมาตั้งอยู่ทำไมทงหน้าฝนหน้าแล้ง ไพร่พลจะมีขาดทำไรทำนาไปหรือ แล้วพี่ทะละหะว่าจะพา ๆ ข้า ๆ ไปหาองญวน พี่ทะละหะก็เข้าไปในโรง ฯ ข้า ๆ จึงถามนักร้องนักร้องว่า องญวนที่พี่ทะละหะจะพาไปหานั้นชื่อไร นักร้องบอก ๆ ข้า ๆ ว่า องใหญ่ชื่ออง

คำตวง อีก ๒ คนนั้นชื่อองอันสาตคนหนึ่ง ชื่อองลันยิน
 คนหนึ่ง พอฟ้าทะเลหะออกมาแต่ในโรง แต่งตัวใส่เสื้อใส่
 กางเกงพอกศีรษะเป็นญวน พานักองนักกกับ ๆ ขำ ๆ ไปแต่
 บ้านฟ้าทะเลหะ ประมาณ ๒๐ เส้นถึงค่ายญวน เห็นญวนไพร่
 ใส่เสื้อดำบ้าง เสื้อแดงบ้าง ใส่หมวกปีกขนไก่ถือง้าวถือทวน
 ขันรักษาประตูค่ายอยู่ประมาณ ๒๐ คน ฟ้าทะเลหะให้ญวน
 รักษาประตูเข้าไปบอกองญวนว่า ฟ้าทะเลหะจะเข้าไปหาอง
 คำตวง ญวนก็เข้าไปประมาณครึ่งหนึ่ง กลับออกมาบอกฟ้า
 ทะเลหะ ๆ ก็เข้าไปหาองคำตวง ๆ ขำ ๆ เห็นโรงที่องคำตวง
 อยู่ชั้นชื่อประมาณ ๗ สอก ๘ สอกมีเฉลียงรอบพัน ๒ ชั้นองคำ
 ตวงนั่งเก้าอี้อยู่พนักบน มีโต๊ะตั้งหน้า องโดยองกายยืนถือ
 พัดขนนกอยู่ข้างละ ๒ คน องอันสาตองลันยินนั่งอยู่พนักล่าง
 องโดยองกายยืนอยู่พื้นดิน ๒ แถว ประมาณ ๓๐ คน ๔๐ คน
 ฟ้าทะเลหะยื่นไหว้องคำตวงอย่างญวนที่พื้นดิน แล้วบอกองคำ
 ตวงว่าฟ้าทะเลหะให้นักองนักกไปสืบราชการทางเมืองเกาะกงไป
 ถึงปลายคลองเมืองเกาะกง พบนักชวกับพี่สาวนักชว ส้มค
 จะมาทำราชการอยู่ณเมืองพนมเป็ญด้วย นักชวคนนั้นแต่
 ก่อนบิดาเป็นบ่าวอยู่ในฟ้าทะเลหะ เข้าไปตั้งบ้านเรือนอยู่
 เกาะกง แต่ครั้งเจ้าองค์เองเป็นเจ้าเมืองเขมร องคำตวงว่า
 กับฟ้าทะเลหะว่า นักชวอยู่เกาะกงรู้ราชการสิ่งไรบ้าง ฟ้า
 ทะเลหะบอกกับองคำตวงว่า ๆ ขำ ๆ เป็นคนอยู่ปลายเขตต์

ปลายแดน งามเมืองราชการก็หาไม่รู้สิ่งไรไม่ แล้วองค์ดำตวง
 ให้ญวนเอาเสื้อลายมาปูให้ฟ้าทะละหะนั่งที่พื้นดิน ฟ้าทะละหะ
 นั่งลงแล้วองค์ดำตวงว่า นักชวนเป็นคนของฟ้าทะละหะก็ให้
 เอาไว้เถิด เมื่อฟ้าทะละหะเข้าไปหาองค์ดำตวงนั้น ๆ ข้า ๆ
 นั่งอยู่หน้าโรงไถลกับฟ้าทะละหะประมาณ ๘ สอก ฟ้าทะละหะ
 พูดกับองค์ดำตวงเป็นภาษาญวนบ้าง ภาษาเขมรบ้าง ที่พูดเป็น
 ภาษาญวน ๆ ข้า ๆ หาทราบว่าจะพูดกันว่าจะไรไม่ แล้วฟ้า
 ทะละหะก็ลาญวนกลับมา ๆ ข้า ๆ ก็มาอยู่กินหลับนอนที่บ้าน
 ฟ้าทะละหะกับนักกองนักกง เมื่อฟ้าทะละหะพา ๆ ข้า ๆ ไป
 หาองค์ดำตวงนั้น ค่ายองค์ดำตวงตั้งอยู่เหนือเมืองพนมเป็ญ
 เก่าห่างกับดลิ่งประมาณ ๕ วา ค่ายนั้นทำด้วยเสาไม้จริงใหญ่
 ๓ กำ ทำ ๒ ซีกปักเป็นค่ายสูงประมาณ ๖ สอก กว้างยาวประ
 มาณ ๔ เส้นเศษ พื้นดินเป็นเชิงเนินเสมอปลายเสาค่าย หนา
 ประมาณ ๘ สอก ขุดคู ๓ ด้าน ๆ หนึ่งหาได้ขุดไม่ มีประตู
 ๔ ประตู มีสระน้ำอยู่ในค่ายสระหนึ่ง กว้างประมาณ ๑๐ วา
 ยาวประมาณ ๑๐ วา มีท่อไชน้ำเข้าไปในสระ ญวนตั้งโรงอยู่
 นอกค่ายริมน้ำประมาณ ๓๐๐๐ คน ตั้งโรงอยู่ในค่ายประมาณ
 ๒๐๐๐ คน มีบันทอนใหญ่กระสุนประมาณ ๘ นิ้ว ๘ นิ้ว ยาว
 ประมาณ ๖ สอก ๒ บอก อยู่ในค่ายริมประตูด้านหน้า เป็น
 ประเว้ามเหล็กกันหาเห็นมีไม่ มีโรงใหญ่ ๆ อยู่ในค่ายเป็นหลาย
 โรง ๆ ข้า ๆ หาทราบว่าจะเป็นโรงอะไรไม่ ครั้นอยู่ประมาณ

๕ วันนักงนักรก ชวน ๆ ข้า ๆ ไปดูฉนวนหัตถหาร ๆ ข้า ๆ ก็
 ไปกับนักงนักรก ๆ ข้า ๆ เห็นฉนวนออกตั้งหัตถ์อยู่หน้าค่ายฉนวน
 ตั้งเป็น ๒ พวก ๆ ละ ๒๐๐ เศษ ตัวนายข้าซึ่งผูกสัปคับยืนอยู่
 ข้างละข้าง มีกลองต้อยข้างละ ๓ ใบ ฉนวนถือธงแดงคัน ๑ ธง
 ขาวคัน ๑ ธงดำคัน ๑ ข้างละ ๓ คัน ไฟริ้วฉนวนถือปืนคาบศิลาข้าง
 ถือทวนข้าง ถือง้าวข้าง เขาสู้รบกัน แล้วหัตถ์เขาที่ออกที่ไล่
 ทหนี ถ้าผู้ใดทำผิด ฉนวนนายอยู่บนหลังช้างร้องลงมาด้วยแตร
 ฉนวนสำหรับเขี่ยนก็เอาตัวไปเขี่ยนคนละ ๒๐ ที่ ๓๐ ที่ ตั้งหัตถ์อยู่ทุก
 วัน ครั้นเพลาย็นเลิกหัตถ์แล้ว นักงนักรกก็พา ๆ ข้า ๆ เดินมาข้าง
 หน้าค่ายฉนวนตามริมน้ำ ฉนวนตั้งร้านขายของที่หน้าค่ายตามหนทาง
 เดินเป็นหลายร้าน ๆ ข้า ๆ เห็นเรือแจวโองเทรายจอดอยู่หน้าค่าย
 ประมาณ ๓๐ ลำ มีบนหลักหน้าเรือลำละบอก รายแคะข้าง
 ละ ๒ บอก ๓ บอก มีฉนวนประจำอยู่กับเรือลำละ ๒๐ คน ๓๐ คน
 ทุกลำ ๆ ข้า ๆ เดินมาข้างค่ายข้างเหนือ เห็นมีโรงช้างอยู่ริมค่ายด้าน
 เหนือ ๒ โรง ช้างผูกในโรง ๆ ละ ๘ ช้าง ๕ ช้าง ปล่อยกินอยู่ที่
 หุ้งหลังค่ายประมาณ ๕๐ ช้าง ๆ ข้า ๆ ถามนักงนักรกว่าฉนวน
 เอาช้างมาแต่ไหนนักหนา นักงนักรกบอก ๆ ข้า ๆ ว่าฉนวนให้
 เก็บเอาช้างเขมรมาเป็นช้างของฉนวนสิน ฉนวนตั้งให้เขมรเป็นอง
 ควข องโดย นายกองคุมไพร่เขมรประมาณ ๕๐ คน ๖๐ คนสำหรับ
 เลี้ยงช้าง แล้วนักงนักรก ก็กลับมาแวะเข้านั่งพูดอยู่กับกาละ
 พาดลก ๆ ข้า ๆ ก็ไปนั่งอยู่ที่นั่นด้วย กาละภาษลกว่ากับ

นักองนักรงว่า เมื่อนักองนักรงลงไปสืบราชการที่เมืองเกาะกง
 นั้น ที่เมืองพนมเป็ญมีเจ้านายก็หาบุญไม่แล้ว ญวนกระทำ
 ข่มเหงได้ความเดือดร้อนนัก จะมีช้างมีม้า ญวนก็เก็บเอาไป
 เป็นของญวนเสียสิ้น ทุกวันญวนเกณฑ์ฟ้าทะละหะ พระยา
 ยมราช พระยากลาโหม พลัดเปลี่ยนกัน ถึงเพลาก็ให้ไปฟัง
 ราชการในค่ายของดำตางทุกวัน พระยาพระเชมรจะไปหาญวน
 แล้วก็ต้องนั่งกางเกงใส่เสื้อโพกศีรษะเป็นญวน ราชการบ้าน
 เมืองสิ่งใด ญวนบังคับบัญชาเอาแต่ใจญวนทั้งสิ้น ตั้งแต่เจ้า
 องค์จันท์ตายแล้ว ญวนชายหญิงพากันขึ้นมาตั้งบ้านโรงร้านซื้อ
 ขายมากกว่าแต่ก่อน ประมาณคนชายหญิงใหญ่น้อย ๘๐๐ คน ๘๐๐
 คน ที่ตลาดเมืองพนมเป็ญซื้อขายกันอยู่เดี๋ยวนี้ญวนมากกว่าเขมร
 เดือนเดือน ๓ ข้างขึ้น ญวนจะซื้อทำคทาแดงไว้ประมาณ ๒๐,
 ๓๐ เศษ ปิดความไม่ให้พระยาพระเชมรรู้ แล้วให้ญวนมาหา
 ฟ้าทะละหะ พระยาพระเชมร ว่าเจ้าเวียดนามมีหนังสือมาให้
 ฟ้าทะละหะ พระยาพระเชมร ไปฟังหนังสือในค่ายของดำตางให้
 สันพร้อมกัน พระยาพระเชมรจึงมาพร้อมกันที่บ้านฟ้าทะละหะ
 ประชุมกันว่า ญวนทำข้อคาไว้เป็นอันมาก ญวนจะคิดอย่างไรก็
 ยังไม่รู้ ครั้นจะไม่ไปกลัวญวนจะพาลเอาผิด จึงว่าพระยาพระ
 เชมรทั้งปวงก็ไม่มีความคิดสิ่งไร ญวนจะจับจำเสี้ยนนี้ก็ยังไม่ว่า
 จะต้องไปฟังดูให้รู้เหตุการณ์ก่อน จึงพากันไป พระยาพระเชมร
 ทั้งปวงพาเข้าไปในค่ายญวนไม่ เข้าไปแต่ฟ้าทะละหะ องค์ดำตาง

ถามฟ้าทะละหะว่าทำไมจึงมาแต่คนเดียว พระยาพระเชมรทั้งปวง
 จึงไม่มาด้วยเล่า ฟ้าทะละหะจึงว่า พระยาพระเชมรทั้งปวงว่า
 แต่ก่อนมีหนังสือเจ้าเวียดนามลงมาครั้งไร ก็ไปพร้อมกันฟัง
 หนังสือที่ศาลากลางเมืองทุกครั้ง ๆ นี้ ฮ่อง จะให้หาพระยาพระเชมร
 เข้ามาฟังหนังสือรับสั่งในค่าย พระยาพระเชมรกลัวไม่อาจจะเข้า
 มา ฮ่องดำตางจึงบอกฟ้าทะละหะว่า เจ้าเวียดนามมีหนังสือมาว่า
 ขุนนางญวน ขุนนางเขมร ซึ่งพิทักษ์รักษาเจ้าองค์จันทอยู่ที่เมือง
 พนมเปญญ เจ้าองค์จันทป่วยเจ็บไม่ช่วยกันรักษาพยาบาลจน
 เจ้าองค์จันทตาย มีความผิดทั้งขุนนางญวนขุนนางเขมร เรา
 จึงให้หาพระยาพระเชมร.....ให้ฟังหนังสือรับสั่ง ฟ้า
 ทะละหะจึงว่า เจ้าองค์จันทเป็นเจ้าได้ชุบเลี้ยงมา พระยาพระ
 เชมรก็มักตักตวงรักเจ้าอยากจะให้หายทุกตัวคน แต่ความตาย
 มาถึงแล้วจะทำอะไรได้ ฮ่องดำตางจึงว่า ฟ้าทะละหะว่าอย่างนั้น
 เราจะมีหนังสือบอกขึ้นไปถึงเมืองเว้ ว่าท่านแล้วฟ้าทะละหะ
 ก็ลากลับมาบ้าน ญวนเห็นว่าพระยาพระเชมรรู้ตัวแล้วจะทำการ
 ไม่สนิท ครั้นเพลาค่าญวนก็เอาขอเอคาไปทิ้งนาเสียสนแล้ว
 ญวนก็ทำดีไปดั่งเก่า ญวนให้พระยาวัง พระยาศรีอัครา
 พระยามหาเสนา คุมไพร่เขมร ๘๐๐ คนไปตั้งรักษาเมืองโพธิสัตว์
 ญวนให้ห้องโดยกับไพร่ประมาณ ๑๐ คนไปกำกับอยู่ด้วยกาละภาษ
 ลกเล่าให้นักร้องนักฟังแต่ท่านแล้ว นักร้อง นักร้อง ๆ ข่า ๆ ก็
 กลับมาอยู่บ้านฟ้าทะละหะ ครั้นณวันเดือน ๔ แรมค่ำหนึ่ง ฮ่อง

คำตางมาที่ศาลากลางเมืองพนมเปญ ให้ญวนมาหาฟ้าทะละหะ
 ว่าให้ฟ้าทะละหะกับพระยาพระเชมรไปที่ศาลาให้พร้อมกัน ๆ ข้า
 ก็ตามฟ้าทะละหะไปด้วย ครั้นฟ้าทะละหะกับพระยาพระเชมร
 ไปที่ศาลากลางพร้อมแล้ว อดคำตางจึงว่า เจ้าเวียดนามมีหนังสือ
 ลงมาให้ขอเอาศพเจ้าองค์จันทน์ไปเผาที่เมืองญวน ฟ้าทะละหะ
 พระยาพระเชมรจึงว่า เจ้านายเมืองเขมรแต่ก่อนมาก็ตายหลาย
 องค์หาได้เอาศพไปเผาเมืองอื่นไม่ องค์จันทน์ก็เป็นเจ้านายของ
 เขมร ซึ่งจะเอาศพส่งไปนั้นเยี่ยงอย่างแต่ก่อนไม่มี พระยา
 พระเชมรจะขอจัดแจงเอาศพไว้เผาที่เมืองพนมเปญ ในพรบ้าน
 พลเมืองจะได้มาทำบุญให้ท่าน ฉลองพระเดชพระคุณเจ้านาย
 ให้พร้อมกัน อดคำตางจึงว่าไม่ยอมให้เอาศพไปเผาเมืองญวน
 จะเอาศพไว้เผาที่เมืองพนมเปญ จะได้เผาเมื่อไร พระยาพระ
 เชมรกำหนดช้าเร็วจะกำหนดยังไม่ได้ ด้วยการทำงานสิ่งไรก็ยังไม่
 ได้จัดแจง พูดกันแล้วอดคำตางก็กลับไป ฟ้าทะละหะก็กลับมา
 บ้าน พระยาพระเชมรก็พากันมาที่บ้านฟ้าทะละหะเป็นหลายคน
 ๆ ข้า ๆ รู้จักชื้ออยู่แต่พระยาบรมราช พระยากลาโหม กาล
 ภาษลก ภาณชา นอกกว่านั้น ๆ ข้า ๆ หารู้จักไม่ ฟ้าทะละหะ
 ว่าเจ้านายเราหาบุญไม่ ญวนมาอยู่รักษาเมืองตั้งตัวเป็นเจ้า จะ
 เอาศพเจ้าองค์จันทน์ไปเผาเมืองญวน เราทงปวงไม่ยอมให้ไป
 ถ้าญวนไม่ฟังขึ้นจะเอาศพเจ้านายเราไปให้ ได้เราก็คงต้อง คอเอา
 ไว้ฉลองพระเดชพระคุณเจ้านายเรา พระยาพระเชมรทงปวง

ก็เห็นด้วย แล้วฟ้าทะละหะว่าญวนจะขอ เอาศพเจ้าไปเผาที่
เมืองญวนนั้น พระยาพระเชมร ทั้งปวง เห็นว่าญวน จะคิดเป็น
ประการใด พระยาพระเชมรถามกันว่า ญวนจะเอาศพเจ้า
ไปเผาที่เมืองญวนนั้น เห็นว่าจะให้เราทั้งปวงลงไปให้พื้นบ้าน
พื้นเมือง แล้วก็จะกดขี่ให้ญวนพร้อมกัน จะให้ญวนมาเป็นเจ้า
เมืองเขมร เห็นว่าเราทั้งปวงจะกลัวจะต้องยอมด้วยลงไปแต่ตัว
ความอันนี้จะกดขี่เราที่ในบ้านในเมืองเห็นว่าเราจะไม่ยอม ลง
คนก็ว่าถ้างลงไปแล้วเห็นญวนจะจับพระยาพระเชมร ที่เป็นใหญ่ ๆ
เสียก่อน ยังแต่ผู้น้อยก็จะต้องยอมตามใจญวน ฟ้าทะละหะจึง
ว่า ถ้าญวนจะคิดจับเราแล้วเราทุกวันนี้อยู่ในเงอมน้อยวัน วัน
รอตไปวันหน้าก็คงจะเสียที่ลงวันหนึ่ง ถ้าพระยาวิง พระยาศรี
อัครราช ติดเงินเห็นต่อท่านแม่ทัพเมืองปัตบอง ได้เจ้าองค์
จอมเจ้าองค์ด้วง ออกไปเสวยราชเมืองเขมร พวกเราจึงจะได้เป็นที่
ยุติหน่วง ถ้าแต่อย่างนี้อยู่แล้วเห็นจะไม่มีความสุข พระยาพระ
เชมรก็ว่าความทั้งนี้สุดแต่ฟ้าทะละหะจะคิดอ่าน พูดกันแล้วพระ
ยาพระเชมรก็ลากลับไป ครั้นเพลาย่ำ ๆ ขำ ๆ เห็นฟ้าทะละหะ
เรียกว่าไพร่ลงเรือจะไปที่พักเจ้าองค์จันทน์ นักร้องนักร้อง กับ
 ๆ ขำ ๆ ก็ลงเรือจะไปด้วย ฟ้าทะละหะว่านักร้องนักร้องกับ ๆ ขำ ๆ
เป็นคนพึ่งมาแต่บ้านนอกอย่าไปเลย ๆ ขำ ๆ กับนักร้องนักร้อง
ก็หาได้ไปไม ๆ ขำ ๆ เห็นฟ้าทะละหะนั่งขำหัวหมักขำหัวมึนดอกไม้
รูปเทียนใส่พานไปด้วย ครั้นเพลาค่ำฟ้าทะละหะกลับมา คน

ซึ่งไปด้วยฟ้าทะละหะเล่าให้หนักงักก ๗ ข่า ๗ ฟัง ว่าศพ
 เจอองค์จันทน์เอาไว้ในโรงใหญ่ที่บ้านเจ้าองค์จันทน์ พระสงฆ์
 สวดทั้งกลางวันกลางคืนทุกวัน เมรูนั่งจัดแจงทำที่โพพระบาท
 ยังหาแล้วไม่ กำหนดว่าจะเผาศพในเดือน ๖ เขมรเล่าให้ ๗ ข่า ๗
 ฟังแต่เท่านั้น ครั้นวันเดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ เพลาเช้า ฟ้า
 ทะละหะใช้เขมรถือหนังสือไปแจ้งพระยาสรอัคราจะบับหนึ่ง ใน
 หนังสือจะว่ากล่าวประการใด ๗ ข่า ๗ หาทราบไม่ อยู่ประมาณ
 ๓ วัน ๗ ข่า ๗ เห็นเขมรถือหนังสือมาแต่เมืองโพธิสัตว์ มาให้
 ฟ้าทะละหะ ๗ ได้หนังสือแล้วก็เข้าไปอ่านในเรือน หนังสือนั้น
 จะว่าด้วยราชการสิ่งไร ๗ ข่า ๗ หาทราบไม่ อยู่ ๒ วัน ๓ วันคน
 ถือหนังสือมาแต่เมืองโพธิสัตว์อีกเนื่องๆ ฟ้าทะละหะได้หนังสือ
 แล้วก็เอาเข้าไปดูในเรือนทุกครั้ง จะเขียนหนังสือตอบไปก็
 เขียนออกมาแต่ในเรือน หาให้ความแพร่กระจายไม่ ครั้นวัน
 เดือน ๔ ข้งแรม ฟ้าทะละหะให้หนักงักก ๗ ข่า ๗ กับ
 เขมรมีชื่อประมาณ ๘ คน ๘ คน ไปตัดไม้ไผ่อยู่หลายวัน ได้ไม้
 ไผ่ประมาณ ๓๐๐ ลำ ว่าจะปลูกโรงไว้สำหรับใส่ใบตาลเกณฑ์
 หัวเมืองส่ง จะเอามาเย็บเป็นตัมมุงหลังคาเมรุ ครั้นอยู่ประมาณ
 ๒ วัน ๗ ข่า ๗ ไปซื้อของที่ตลาดกับหนักงักก ได้ยินเขมร
 ชาวตลาดพูดกันว่า กบฏในเมืองไซ่ง่อนก็ยังอยู่ในเมือง กอง
 ทักษิเมืองเวียงล้อมอยู่ กองทัพเมืองเว้เพิ่มเติมลงมาอีกเป็นหลาย
 ครั้ง ๗ ละ ๑๐๐๐ บั้ง ๑๐๐๕ บั้ง ว่าจะล้อมไว้กว่ากบฏในเมือง

ไช้ก่อนจะสิ้นเสบียงอาหาร ๆ ข้า ๆ ซอสังข์ของไต้แล้วก็กลับ
ไปเรือนฟ้าทะเลหะ ๆ ข้า ๆ อยู่ในเมืองพนมเป็ญตั้งแต่วัน
เดือน ๓ แรม ๗ ค่ำ มาจนเดือน ๕ เทียวไปมาหาเพื่อนที่รู้จักกัน
ไต้ยินเขมรชาวบ้านชาวเมืองพูดอยู่ว่า ทำอย่างไรจะได้เจ้าองค์อ้ม
เจ้าองค์ดั่ง มาเป็นเจ้าเป็นนายครอบครองบ้านเมือง จะได้เป็น
สุขสืบต่อไป พูดกันเนือง ๆ อยู่ แต่ซึ่งพระยาพระเขมรทั้งปวง
จะคิดเอาใจออกจากญวนนั้น ห้ามผู้ใดแข็งแรงที่จะกล้าคิดไม่
พระยาพระเขมรกลัวญวนมาก ลูกเมียองค์จันทร์อยู่โพพระบาท
ขึ้นอยู่บนบ้านที่ไวศพองค์จันทร์ หาไต้ยินผู้ใดพูดว่าญวนตั้งให้
บุตรผู้หญิงองค์จันทร์ เป็นเจ้าบังคับบัญชาไพร่บ้านพลเมืองไม่
การบ้านการเมืองนั้น องค์ดำตางบังคับบัญชาทั้งสิ้นตั้งแต่องค์
จันทร์ตายแล้ว ญวนพาครอบครัวขึ้นมาเนือง ๆ ไม่ขาด ที่ตลาด
เมืองพนมเป็ญญวนขึ้นปลูกโรงตั้งร้านขายของทั้ง สองฟากถนน
พวกเขมรต้องซื้อของญวนกิน จินเมืองพนมเป็ญนั้น ๆ ข้า ๆ
หาเห็นมีไม่ ญวนที่มาอยู่เมืองพนมเป็ญ ไต้ยินว่าญวนกองทัพ
๕๐๐๐ ญวนนอกจากกองทัพทั้งผู้ชายผู้หญิงประมาณสัก ๑๐๐ คน
๘๐๐ คนว่าจะอยู่ที่เดียว ๆ ข้า ๆ อยู่กับฟ้าทะเลหะทำสนิทให้
ใช้สรอยคิดหน้าตามหลังเชื่อว่าไม่หนี ครั้นณวันเดือน ๕ แรม
๑๔ ค่ำ บั๊มะเมสัปตสกล เพลาท่มเศษ ๆ ข้า ๆ ลักข้าวสาร
ของบ่าวฟ้าทะเลหะได้ทะนานหนึ่งแล้ว ๆ ข้า ๆ หนีออกจาก
เมืองพนมเป็ญ ลัดป่ามาตามริมทาง ไม่ได้หุงข้าวกิน ๆ แต่ข้าว

สารมา ๔ วัน ถึงบ้านนักสุขพี่น้อง ๆ ข้า ๆ ตั้งทำไร่อยู่ในป่า
 แขวงเมืองลำโรงทอง ๆ ข้า ๆ อยู่กับนายสุขประมาณ ๑๕ วัน
 ๆ ข้า ๆ ก็ถ่านักสุขมาวันหนึ่ง ถึงบ้านป้ามะละว่า เข้าชุม
 นอนอยู่ริมบ้านคันหนึ่ง ออกจากบ้านป้ามะละว่ามาวันหนึ่งถึง
 บ้านสลัดทองเชิง ๆ ข้า ๆ อาศัยนอนอยู่กับนักมาตพี่น้อง
 ๆ ข้า ๆ ๕ คน มาจากบ้านสลัดทองเชิงวันหนึ่งถึงสำนักรงสวาย
 นอนอยู่กลางป่าคันหนึ่ง มาจากบ้านรงสวายวันหนึ่งถึงบ้านจอม
 ศาตา เข้าชุมนอนอยู่ในป่า มาจากบ้านจอมศาตมาวันหนึ่ง
 ถึงสำนักมะปราง ออกจากสำนักมะปรางมาวันหนึ่ง ถึงปลาย
 คลองเกาะกงบ้าน ๆ ข้า ๆ ณวันเดือน ๗ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะเมีย
 สัปตศก หลวงศรีสุนทรข้าหลวงนายกองค์ท่านเอาตัว ๆ ข้า ๆ ไป
 ใต้ถ้ำแล้ว บอกหนังสือให้ขุนพิทักษ์ปลายแดนคุมตัว ๆ ข้า ๆ
 เข้ามาส่งณเมืองจันทบุรี ถึงเมืองจันทบุรีณวันเดือน ๗ ขึ้น ๑๐ ค่ำ
 ปีมะแมสัปตศก และพระมหาธิบดี พระบัญชาธิบดี ขุนเทพ
 ภักดี ขุนเสนาธิบดี หมื่นราชารักษ์ ครอบครัว ๑๐๐ เศษ หนี
 ออกไปจากทิศไซ้ เมื่อณวันเดือน ๑๒ แรม ๑๐ ค่ำ ปีมะเมีย
 นอศกนั้น ว่าญวนฆ่าเสียเนน ๆ ข้า ๆ หาทราบไม่ ๆ ข้า ๆ
 อยู่ที่เมืองพนมเป็ญหาเห็นญวนฆ่าผู้ใดไม่ ราคาข้าวลูกค่าญวน
 ลูกค่าเขมรซื้อขายกัน ข้าวเปลือกดวงด้วยถึง ๒๐ ทะนาน ถึง
 หนึ่งเป็นเงิน ๑๒ บาท คิดเป็นเงินตราถึงละ ๒ สลึง ข้าวสาร
 ถึงละ ๒๔ บาท เป็นเงินตราถึงละ ๑ บาท เป็นความเท็จความจริง

ๆ ข้าฯ แต่เท่านี้ (วันเสาร์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะแมศัปต
ศก ๑๑๕๗)

ฉะบับที่ ๓

หนังสือเจ้าพระยาธรรมาธิบดี ฯ แม่ทัพใหญ่
ถึงเจ้าเมืองหัวพันห้าทั้งหก

หนังสือ เจ้าพระยาธรรมาธิบดี ศรีวิชัยวงศ์ พงศภักดีบดินทร
เดโชชัย มโหสิริยาธิบดี ศรีรัตนมนเทียรบาล อรรคมหาเสนา
บดี อภัยพิริยบรากรมพาหุ แม่ทัพใหญ่ฝ่ายเมืองด้านเหนือ มา
ถึงเจ้าเมืองหัวพันห้าทั้งหกทั้งปวง

ด้วยเมืองหัวพันห้าทั้งหกกับเมืองพวน เมืองมหาชัย เมือง
คำเกิด เมืองคามอง เมืองวัง เมืองพวน เมืองพรอง เมือง
ชุมพร เมืองตะโปน บรรดาหัวเมืองลาวฝ่ายข้างตะวันออก ซึ่ง
ขึ้นกับเมืองเวียงจันทน์ อันเป็นข้าขอบขัณฑสีมากรุงเทพมหานครพระมหา
นครมาแต่เดิม อนุเจ้าเมืองเวียงจันทน์เป็นคนไม่มีสัตย์กตัญญู
เป็นกบฏคิดการใหญ่ไผ่สูงเหลือเกินวาสนาบารมี งามอาจยกกอง
ทัพลงมาตีเมืองนครราชสีมา อำนาจพระเดชเดชาอนุภาพพระบรม
โพธิสมภาร พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณ
ธรรมอันมหาประเสริฐ อนุตำแหน่งท้าวท้าวท้าวพลกองทัพบกได้
นั้น ก็ได้รับความวินาศฉิบหายยับเยินไป จนกองทัพจับได้ตัวอนุ
ญาติพิน้องบุตรภรรยา ส่งลงไปณกรุงเทพมหานคร แต่หัว

เมืองซึ่งชนกับเมืองเวียงจันทน์ที่อยู่ปากข้างตะวันออกนั้น ทรงพระ
 มหากรุณาดำรัสว่าเป็นแต่หัวเมืองเล็กน้อย หาได้รวมคิดกับอนุ
 เป็นกบฏไม่ จึงโปรดเกล้าฯ ว่าให้ตั้งกองทัพไว้มิให้กองทัพยก
 ไปย่ำบ้านเมือง โดยทรงพระมหากรุณาเมตตาจะมีให้หัวเมืองทั้ง
 ปวงได้ความเดือดร้อน ครั้นปราบปรามเมืองเวียงจันทน์ราบคาบ
 โปรดให้จัดแจงตั้งเมืองเวียงจันทน์ที่หนองคาย บ้านเมืองก็เป็น
 ภูมิฐานขึ้นได้ ๑๕ ปีมาแล้ว หัวเมืองลาวฝ่ายข้างตะวันออกที่เคย
 ชนกับเมืองเวียงจันทน์มาก่อน ก็จัดแจงบ้านเมืองไปขึ้นเสียกับ
 ญวน ญวนก็ไม่ได้คิดถึงทางไมตรีกรุงเทพพระมหานคร อันมี
 บุญคุณกับญวนมาแต่ก่อนๆ เป็นอันมาก ญวนทำให้เสียทาง
 ไมตรีก่อนหัวเมืองลาวทั้งปวงก็จัดแจงบ้านเมือง ละคายอย่าง
 ธรรมเนียมประเพณีบ้านเมืองเสีย พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้า
 อยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้ท้าวแก้วท้าวหายยกเป็นกระบวนทัพ
 สรรพไปด้วยเครื่องศัตราวุธยกขึ้นไปเป็นหลายทาง ไปปราบ
 ปรามบ้านเมืองลาวที่จัดแจงให้ราบคาบ ครั้นกองทัพได้เมือง
 พวน เมืองมหาชัย หัวเมืองทั้งปวงแล้ว กองทัพจะยกต่อขึ้นไป
 ไปตีเมืองหัวพันทั้งหก จึงแต่งให้เพี้ยศรีอรรคหัตถ์ ซึ่งเคยเป็น
 ล่ามเมืองหัวพันทั้งหกมาแต่ก่อน ให้ขึ้นไปสืบข่าวราชการ เพี้ย
 ศรีอรรคหัตถ์ มีหนังสือมาถึงนายทัพนายกองขอให้ตั้งกองทัพไว้
 ว่าเจ้าเมืองท้าวเพี้ยพวกเมืองหัวพันทั้งหกทั้งปวง พร้อมกัน
 สามัคคีดิ้นรนถอยกลับคืนมาเป็นข้าขอบขัณฑสีมาสมเด็จพระ

พุทธเจ้าอยู่หัวตามเดิม จะขอทำราชการขึ้นกับเมืองหลวงพระบาง
 เจ้าเมืองหัวพันทั้งหกทั้งปวงจะจัดแจงกันลงมาหากองทัพ นาย
 ทัพนายกองบอกความมาถึงกองทัพใหญ่ จึงให้ตั้งกองทัพไว้
 พอเป็นฤดูฝนจึงได้เลิกกองทัพกลับไปแจ้งราชการ ณ กรุง
 พระมหานคร ครั้นเข้าฤดูฝนแล้งปีมะเมียฉก พระบาท
 สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ให้แก้วทวารยกกอง
 ทัพนัสนิคมไปคิดราชการเมืองหลวงพระบางอีก ครั้นยกทัพขึ้นมา
 ถึงเมืองพิชัย เพี้ยศรีธรรมราชท้าวเพี้ยชัยหัวเมือง ท้าวพล
 เมืองจำเริญ ท้าวพลเมืองเชียงคาน ท้าวเมืองโศย แสนหม
 เมืองซอน ท้าวบุตรเมืองเหิมลงมา ครั้นจะส่งตัวลงมายัง
 กรุงพระมหานครก็เห็นว่าแต่ท้าวเพี้ยผู้น้อย จึงได้พา
 เพี้ยทั้งหกหัวเมืองขึ้นไป ณ เมืองหลวงพระบาง ให้ท้าวเพี้ยกลับ
 ไปบอกความกับเจ้าเมืองทั้งปวง ถ้าจะสามัคคีโดยสุจริตแล้ว ก็
 ให้เจ้าเมืองทั้งปวงและญาติพี่น้องที่เป็นผู้ใหญ่ลงมา ณ เมืองหลวง
 พระบาง จะได้พาสงไปแจ้งราชการ ณ กรุงพระมหานคร ภาย
 หลังเจ้าเมืองเหิมกับปลัดหัวเมือง ปลัดเมืองซอน ท้าวพล
 เมืองจำเริญ ท้าวเพี้ยมขอ มา ณ เมืองหลวงพระบาง แจ้งความ
 ว่าเจ้าเมืองท้าวเพี้ยเมืองหัวพันทั้งหก พร้อมใจกันทุกเมืองจะ
 สามัคคีเป็นข้าขอบขัณฑสีมาตามเดิม หัวเมืองที่ยังไม่มาถึง
 นั้นก็จะจัดแจงกันมาภายหลัง ครั้นจะจัดแจงราชการ ณ เมือง
 หลวงพระบาง.....(ความขาด).....

จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้กองทัพบกไปปราบปรามหัวเมืองลาวฟาก
 ฝั่งตะวันออก หัวเมืองลาวบรรดาที่ขัดแย้งได้ความเดือด
 ร้อนวินาสไปทั้งนี้ ก็เพราะอนุคนพาลคนเดียว แต่เมือง
 หัวพันทั้งหลกกองทัพยังหาได้ยกไปถึงบ้านเมืองไม่ เจ้าเมือง
 ท้าวเพี้ยพวกหัวพันทั้งหก กลัวความเดือดร้อนจะมาถึงบ้านเมือง
 คิดพร้อมกันสามัคคีคิดกันมาเป็นข้าขอบขัณฑสีมาตามเดิม จะ
 ทำราชการขนกับเมืองหลวงพระบาง อ่อนน้อมมาโดยดี เจ้า
 เมืองเหียม ปลัดเมือง ท้าวเพี้ยศรีเมืองได้ลงมาถึงกรุงเทพพระ
 มหานครแล้ว ควรจะนำเอาความขนกราบบังคมทูลแด่พระบาท
 สมเด็จพระนาลบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ให้ทรงทราบใต้ฝ่า
 ละอองธุลีพระบาท ท่านอรรคมหาเสนาบดีผู้ใหญ่ปรึกษาพร้อม
 กันแล้ว จึงนำเอาขอราชการเมืองหัวพันทั้งหกขนกราบบังคมทูล
 พระกรุณา ว่าซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ยกกองทัพขึ้นไปปราบปราม
 เมืองพวน เมืองลาว ฝ่ายข้างตะวันออกที่ขัดแย้งบ้านเมือง
 ครอบงำทัพได้เมืองพวนหัวเมืองลาวทั้งปวงแล้ว ฝ่ายเจ้าเมือง
 หัวเมือง เมืองเหียม เมืองเชียงคอง เมืองคำหน่อ เจ้าเมือง
 คำใต้ เมืองโส้ย เมืองซอน กับหัวเมืองชน ๔๘ เมือง กลัวกอง
 ทัพจะย้ายบ้านเมือง กลัวพระเดชเดชาานุภาพพระบารมีพระบรม
 โภธิสมภารสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ปรึกษาพร้อมกันอ่อน
 น้อมสามัคคี มาเป็นข้าขอบขัณฑสีมาตามเดิมสืบไปไม่ชนกับ
 ญวน จะขอทำราชการขนกับเมืองหลวงพระบาง เจ้าเมือง

เขมิม ปลัดเมืองหัวเมือง ปลัดเมืองซอน ท้าวพลเมืองชำเหนือ
 ท้าวเพี้ยเมืองหัวพัน ๔ เมือง ลงมาณกรุงเทพพระมหานคร ได้
 รับพระราชทานนำพระพิพัฒน์สัจจาถวายเป็นสัตยาณัตย์แล้ว แต่
 เมืองเขิงคอก เมืองชำใต้ เมืองโศย ก็ว่าจะจัดแจงตามกัน
 ลงมาภายหลัง เมืองหัวพันทั้งหกได้สามภักต์อ่อนน้อมกลับ
 คืนมาโดยดีแล้ว จะพระราชทานงดกองทัพนึ่งจะ ไปตีเมือง
 หัวพันทั้งหกไว้ก่อน เมืองหัวพันทั้งหกจะขอทำราชการ ชน
 กับเมืองหลวงพระบาง ถ้าพวกหัวพันทั้งหกไม่มีความ สุจริต
 กลับคืนแซ่บ้านเมือง ไม่กระทำตามอย่างธรรมเนียม เมือง
 หัวพันทั้งหกทั้งนั้นเป็นแต่ช่อง เมืองชนเมืองหัวพันเล็กน้อยจะ
 หาพลเมืองท้าวท้าวท้าวกองทัพนึ่ง ครั้นทรงทราบได้ฝ่าละออง
 รุธิพระบาทแล้ว จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบันฑิตสุ
 รสีหนาทดำรัสว่า เมืองหัวพันทั้งหกเหล่านี้แต่ก่อนก็เป็นเมือง
 ชนกับเมืองเวียงจันทน์ เป็นหัวเมืองปลายเขตต์แดนข้าขอบขัณฑ
 เสมากรุงเทพพระมหานครสืบต่อมา เมื่ออนุเป็นกบฏชักนำเอา
 หัวเมืองเหล่านี้ไปชนกับญวน บัดนี้เมืองหัวพันทั้งหกกลัวกอง
 ทัพ สามภักต์กลับคืนมาจะทำราชการชนกับเมืองหลวงพระบาง
 ถ้าสามภักต์โดยสุจริตตามเดิมแล้ว บ้านเมืองก็จะเป็นปกติ
 เหมือนแต่ก่อน สำเร็จแล้ว จะคอยทำเมืองหัวพันทั้งหกให้มา
 พร้อมกันก็เห็นจะช้า จึงได้พาตัวเจ้าเมืองเขมิม ปลัดเมือง
 หัวเมือง ปลัดเมืองซอน ท้าวพลเมืองชำเหนือ ท้าวเพี้ย ลงไปณ

กรุงเทพมหานคร ปรีชากับท่านอรรคมหาเสนาบดีผู้ใหญ่
 พร้อมกันว่า เมืองหัวพันทั้งหกเหล่านี้ไปขึ้นกับเมืองญวน ละคาย
 อย่างธรรมเนียมเสียช้านานหลายปีมาแล้ว บัดนี้เจ้าเมืองเหิม
 ปลัดเมืองหัวเมือง ปลัดเมืองซอน ท้าวพลเมืองชำเหนือ
 ท้าวเพี้ย กลับสามัคคีตกลงมาณกรุงเทพมหานคร ให้ถือน้ำ
 พระพิพัฒน์สัจจาเสียตามธรรมเนียมเจ้าพนักงาน จึงได้จัด
 เजाตั้งนำพระพิพัฒน์สัจจาให้เจ้าเมืองเหิม ปลัดเมือง หัวเมือง
 ปลัดเมืองซอน ท้าวพลเมืองชำเหนือ ท้าวเพี้ย กราบถวายบังคม
 กระทำสัตยาบันสัตย์สาบาลตัวจำเพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้า พระ
 ธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า ถวายความสัตย์ต่อได้ผาละของธาตุพระ
 บาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประ-
 เสริฐตามอย่างธรรมเนียมแล้ว จึงให้ถามเจ้าเมืองเหิม ปลัด
 หัวเมือง ปลัดเมืองซอน ท้าวพลเมืองชำเหนือ ท้าวเพี้ย
 ผู้ลงไปแจ้งราชการ ให้การว่า แต่ก่อนเมืองหัวเมือง เมือง
 ชำเหนือ เมืองเชียงค้อ เมืองโศย เมืองซอน เมืองเหิม เมือง
 ชำใต้ กับหัวเมืองชน ๔๘ เมือง เป็นเมืองชนกับเมืองเวียงจันทน์
 มาแต่เดิม หาได้ขึ้นกับญวนไม่ ครั้นเมื่ออนุคิดประทุษร้ายต่อ
 กรุงเทพมหานคร สู้รบกองทัพมิได้ อนุหนีไปเมืองญวน
 จึงเอาเมืองหัวพันทั้งหกไปยกให้ชนกับเมืองญวน ญวนจึงแต่ง
 ขุนนางมาจัดแจงบ้านเมือง ให้เมืองหัวพันทั้งหกชนกับเมืองชอ
 เเง เมืองชอแทง เจ้าเมืองท้าวเพี้ย พวกเมืองหัวพันทั้งหกชนมา

เมืองพังไม้ กลัวญวน จึงต้องเสียส่วยให้ญวนต่อมา ครั้นณ
 มะเสิงเบญจศก กองทัพกรุงเทพพระมหานครยกขึ้นไปตี เมือง
 พวนกลัวกองทัพจะไปตีบ้านเมือง เจ้าเมืองท้าวเพี้ยเมืองหัวพัน
 ทั้งหกคิดพร้อมกันทั้งสิ้น สามภักดีกลับคืนมาเป็นข้าขอบขัณฑ์
 เสด็จกรุงเทพพระมหานครตามเดิมสืบไปฝ่ายเดียว ไม่ขึ้นกับเมือง
 ญวนจะขอทำราชการขึ้นกับเมืองหลวงพระบาง จะได้พึ่งพระบารมี
 พระบรมโพธิสมภารสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว บ้านเมืองจะได้
 อยู่เย็นเป็นสุขเหมือนแต่ก่อน จึงทำนอรรถมหาเสนาบดีผู้ใหญ่
 ปรีชาพร้อมกันว่า เมืองหัวพันทั้งหก เมืองพวน กับเมือง
 ลาวฝ่ายข้างตะวันออกเป็นหลายเมือง ขึ้นกับเมืองเวียงจันทน์
 เป็นปลายเขตต์แดนขอบขัณฑ์เสด็จกรุงเทพพระมหานคร หา
 ได้เป็นเมืองขึ้นเมืองออกของญวนไม่ ญวนมาครอบงำเอาหัว
 เมืองลาวเหล่านั้นไว้ เพราะเหตุด้วยอนุ กิดกบฏต่อกรุงเทพ
 พระมหานคร เอาบ้านเมืองลาวฝ่ายข้างตะวันออกไปยกให้ขึ้น
 กับญวน หัวเมืองทั้งปวงก็พากันขัดแย้งบ้านเมืองละอย่าง
 ธรรมเนียมเสีย พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว.....
 ถ้าไม่สุจริตทำให้เสียประเพณีอย่างธรรมเนียม ความเดือดร้อน
 ก็จะมีกับบ้านเมืองหัวพันทั้งหก แลตั้งอรรถมหาเสนาบดีพร้อม
 กันเห็นว่า เมืองหัวพันทั้งหกได้อ่อนน้อมโดยดีแล้ว จะขอให้ส่ง
 กองทัพซึ่งจะไปตีเมืองหัวพันทั้งหกไว้ก่อน จะให้เมืองหัวพันทั้ง
 หกทำราชการขึ้นกับเมืองหลวงพระบางตามสมัคร เมืองหัวพันทั้ง

หกจะสุจริตไม่สุจริต จะดูใจพวกเมืองหัวพันทั้งหกไปสักครั้งหนึ่ง
 ก่อนนั้น ก็ตามแต่เอรรมหาเสนาบดีปรึกษาเห็นพร้อมกันนั้นเกิด
 แลเจ้าเมืองเหิม ปลัดเมือง หัวเมือง ปลัดเมืองซอน ท้าว
 พลเมืองข้าเหนือ ท้าวเพี้ยเมืองหัวพันทั้งหก ซึ่งลงไปกรุงเทพ
 พระมหานครนั้น ก็ได้นำเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทกราบถวาย
 บังคม สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหา
 ประเสริฐ ทรงพระมหากรุณาดำรัสว่า เจ้าเมืองเหิม ปลัดเมือง
 ท้าวเพี้ยเมืองหัวพันทั้งหก ได้ลงมาถึงกรุงเทพพระมหานครแล้ว
 โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานจัดสิ่งของพระราชทานเมืองเหิม
 หัวพันเจ้าเมือง เงินตรา ๑๐ ตำลึง เสื้อไหมดเมืองบัน ๑ แพร
 จุนทิว ๑ แพรนุ่ง ๑ แพรขาวห่ม ๑ ผ้าเชิงปุม ๑ ท้าวผา ท้าว
 ไค หม่อมบัวศรีทา หม่อมบัวจันทพา เงินตราคนละ ๕ ตำลึง
 เงินชั่ง ๑ เสื้อผ้าลาย ๔ ผืน แพรจุนทิว ๔ ผืน แพรนุ่ง ๔ ผืน
 ไพร ๖ คน เงินตราคนละ ๖ บาท เงิน ๕ ตำลึง ผ้าลายเพลาะ
 ๖ ผืน ผ้าขาวห่ม ๖ ผืน เสื้อผ้าดำ ๖ ตัว เมืองหัวเมืองเพี้ยตาน
 ปลัด เงินตรา ๑๐ ตำลึง เสื้อไหมดเมืองบนตัว ๑ แพรท่อน ๑
 ผ้าเชิงปุม ๑ เพี้ยนามบุตรปลัดเงินตรา ๖ ตำลึง เสื้อไหมด
 กวางตุ้ง ๑ แพรจุนทิว ๑ แพรนุ่ง ๑ ท้าวแพง เงินตรา ๕ ตำลึง
 เสื้อผ้าลาย ๑ แพรจุนทิว ๑ แพรนุ่ง ๑ ไพร ๖ คน เงินคนละ
 ๖ บาท เงิน ๕ ตำลึง เสื้อผ้าดำ ๖ ตัว ผ้าขาวห่ม ๖ ผืน ผ้าลาย
 เกาะ ๖ ผืน เมืองซอนแสนหัวพันปลัด เงินตรา ๗ ตำลึง เสื้อ

โหมดเมืองบน ๑ แพรขาว ๑ ผ้าเชิงปุม ๑ ท้าวเอน เงินตรา ๕
 ตำลึง เสื้อผ้าลาย ๑ แพรจันทิว ๑ แพรนุ่ง ๑ ไพร ๒ คน เงิน
 ตราคณะ ๖ บาท เงิน ๓ ตำลึง เสื้อผ้าดำ ๒ ตัว ผ้าขาว ๒ ผืน
 ผ้าลายเกาะ ๒ ผืน เมืองชำเหนือ ท้าวพลเมือง เงินตรา ๖ ตำลึง
 เสื้อโหมดกางดุ้ง ๑ แพรจันทิว ๑ แพรนุ่ง ๑ แสนอุทัย
 เงินตรา ๕ ตำลึง เสื้อผ้าลาย ๑ แพรจันทิว ๑ แพรนุ่ง ๑ ไพร
 ๒ คน เงินตราคณะ ๖ บาท เงิน ๓ ตำลึง เสื้อผ้าดำ ๒ ตัว ผ้า
 ขาว ๒ ผืน ผ้าลายเกาะ ๒ ผืน ตามอย่างธรรมเนียม

จึงโปรดให้พาเจ้าเมืองเหิม ปลัดหัวเมือง ปลัดเมืองซอน
 ท้าวพลเมืองชำเหนือ ท้าวเพี้ย ขนมาณเมืองหลวงพระบาง ให้เจ้า
 เมืองหลวงพระบางจัดแจงส่งกลับคืนไปณบ้านเมือง เจ้าเมือง
 หัวพันทั้งหกท้าวเพี้ยทั้งปวงจะได้รู้ความว่า สมเด็จพระพุทธเจ้า
 อยู่หัวทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโทษเมืองหัว
 พันทั้งหกไว้ครั้งหนึ่ง ให้ทำราชการขึ้นกับเมืองหลวงพระบาง ตาม
 ใจพวกเมืองหัวพันทั้งหกคิดอ่านปรึกษาพร้อมกันไว้แต่ก่อน เมือง
 หัวพันทั้งหกที่ยังมิได้ลงไป ก็จะได้ลงไปณเมืองหลวงพระบาง เจ้า
 เมืองหลวงพระบางเห็นควรจะพาลงไปณกรุงเทพพระมหานคร ก็
 จะได้จัดแจงให้พาลงไปแจ้งราชการ ให้เจ้าเมืองท้าวเพี้ยพวกเมือง
 หัวพันทั้งหก รักษาบ้านเมืองเขตต์แดนขอบขันธสีมา ทำราชการ
 ขึ้นกับเมืองหลวงพระบาง ตามอย่างธรรมเนียมประเพณีเมืองน้อย
 ขึ้นกับเมืองใหญ่ อย่าให้เสียอย่างธรรมเนียม ถ้าจะมีเหตุการณ์

บ้านเมืองประการใด ก็ให้มีหนังสือบอกความไปยังเมืองหลวง
พระบาง เมืองหลวงพระบางจะได้ช่วยคิดอ่านทูลบำรุงรักษาบ้าน
เมือง แลเมืองหัวพันทั้งหกประการใด บ้านเมืองจะได้เป็นปกติ
สมณชีพราหมณ์ไพร่บ้านพลเมืองจะได้อยู่เย็นเป็นสุขนั้น ให้เจ้า
เมืองท้าวเพี้ยเมืองหัวพันทั้งหกทั้งปวง ก็ได้อ่านปรึกษาหารือกัน
รักษาสัตย์สุจริตกระทำตามประเพณีโบราณ บ้านเมืองจะได้อยู่เย็น
เป็นสุขสืบไปภายหน้า แลต้องตราขังมขนมานั้น พวกเมืองหัวพัน
ทั้งหกหาหนังสือไทยไม่ ได้ให้เขียนเป็นอักษรไทยฉบับหนึ่ง
ลาวฉบับหนึ่งกำกับกันขึ้นมาด้วยแล้ว เรื่องราวต้องกัน

หนังสือมาณวันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้นค่ำหนึ่ง จุลศักราช ๑๑๕๗
ปีมะแมสัปดาห์ (พ.ศ. ๒๓๗๘)

เหตุการณ์ในปีวอก พ.ศ. ๒๓๗๘

ทางเมืองเขมรถูกญวนบีบคั้นมากขึ้น ฝ่ายไทยก็คาดหมายว่า
ต่อไปไทยคงจะต้องเกิดปะทะกับญวน เกี่ยวกับเรื่องเมืองเขมร
อีกเป็นแน่ เพราะถ้าเขมรหมดความนิยมในญวน ถึงกับพร้อม
ใจกันต่อสู้เพื่อขับไล่ญวนเมื่อใดแล้ว เขมรก็คงจะต้องการพึ่งไทย
ให้ช่วยป้องกันชีวิต จำเป็นที่ไทยจะต้องเตรียมกำลังไว้ให้
พร้อม เพื่อจะมีโอกาสช่วยเขมรในวาระต่อไป พระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์

สิงห์เสน่) ขึ้นไปตั้งกองทำบุญจีฬเมืองทางภาคอีสาน

ส่วนทางเมืองพวน ญวนส่งทหารเข้ามาตั้งค่ายสะสมกำลัง
อยู่บางส่วน แต่จำนวนยังไม่มากนัก

ฉบับที่ ๑

ตราถึงเมืองสุวรรณภูมิ

เรื่องตั้งให้อุปฮาดเมืองร้อยเอ็จเป็นที่พระรัตนวงศา

หนังสือ เจ้าพระยาจักรีศรีอริยวงศธร สมุหนายก อัครมหาเสนา
ธิบดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ มาแจ้งทั่วฝ่ายทั่วเพี้ยเมืองสุวรรณ
ภูมิ ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า
เจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก กลับมาจากราชการทัพ
เมืองปัตตบอง พาเอาตัวอุปฮาดทั่วสุริยะเมืองร้อยเอ็จ เข้าไป
แจ้งราชการณกรุงเทพพระมหานคร ด้วยเจ้าพระยาบดินทรเดชา
ที่สมุหนายก กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า อุปฮาดเมืองร้อยเอ็จ
เป็นคนเข้มแข็งในการศึกสงคราม ได้ทำราชการฉลองพระเดช
พระคุณครั้งอนุเวียงจันทน์ และไปตีเมืองมหารัษฎ์ อุปฮาดได้รับ
พุงกับญวนลาวยังยินดี ครั้นพระรัตนวงศาอุปฮาดเมืองสุวรรณภูมิ
ถึงแก่กรรมแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้อุปฮาดเมืองร้อยเอ็จไปอยู่
ว่าราชการบ้านเมืองรักษาเมืองสุวรรณภูมิ และเลกเมืองสุวรรณ
ภูมิแต่ก่อนพระรัตนวงศาอุปฮาดยังไม่ถึงแก่กรรม พระรัตนวงศา

ท้าวเพี้ยชนบัตย์จำนวนเล็กน้อยจี้ไว้ ๑๓๔๘ คน

ครั้นเมื่อแม่ทัพตศก (พ.ศ. ๒๓๓๘) อ้ายขุนประเสริฐ
อ้ายขุนชนะโวหารกับอ้ายม้อ ชนไปตั้งเกลี้ยกล่อมท้าวเพี้ย
และไพร่หัวเมืองลาว โปรดเกล้า ๆ ให้จับเอาตัวอ้ายขุนประเสริฐ
อ้ายขุนชนะโวหาร อ้ายม้อ ซึ่งคบคิดกันเกลี้ยกล่อมผู้คน
พวกท้าวเพี้ยและไพร่เมืองสุวรรณภูมิ ที่เข้าเกลี้ยกล่อมอ้ายขุน
ประเสริฐ อ้ายขุนชนะโวหาร พวกนั้นหลบหนีแยกย้ายแอบแฝง
อยู่ อุปฮาดจัดแจงเกลี้ยกล่อมรวบรวมท้าวเพี้ยตัวเล็กเมือง
สุวรรณภูมิซึ่งหลบหลีกแอบแฝงอยู่นอกบัญชี ได้มาคงบ้าน
เมืองนายไพร่ ๑๓๓๘ คน เข้ายกตั้งเกลี้ยซึ่งพระรัตนวงศา
อุปฮาดขึ้นบัญชีไว้แต่ก่อน เป็นคนฉกรรจ์นายไพร่ ๓๐๘๖ คน
ได้ผู้คนมากกว่าจำนวนเดิม ๑๗๖๐ เศษ เจ้าพระยาบดินทร
เดชา ที่สมหนายก จะขอพระราชทานให้อุปฮาดเมือง
ร้อยเอ็จ เป็นท้าวพระรัตนวงศา เป็นเจ้าเมืองสุวรรณภูมิ จะได้
จัดแจงบ้านเมือง ข้าราชการรวบรวมท้าวเพี้ยไพร่พลใหม่ทั้งนั้น จะ
ขอพระราชทานเอาท้าวสุริยะ บุตรอุปฮาดคนเก่าเมืองร้อยเอ็จ
เป็นท้าวอุปฮาด ท้าวราชบุตร บุตรพระรัตนวงศาคนเก่าเป็นท้าว
ราชวงศ์ ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณสืบไป จึงทรงพระ
กรุณาดำรัสว่า เลกหัวเมืองลาวเจ้าเมืองท้าวเพี้ยชนบัตย์ไว้แต่
ก่อน ไพร่พลซึ่งระส่ำระสายแตกหนีอันเวียงจันทน์ ยังหากลับ
คนเข้าบ้านเมืองสันไม ครั้นบ้านเมืองเป็นปกติ ไพร่พลกลับ

คนเข้าบ้านเมืองพร้อมมูลแล้ว เจ้าเมืองท้าวเพี้ยหาชำระเล็กน้อย
 บัญชีให้สิ้นจำนวนตามอย่างแต่ก่อนไม่ เคลือบแฝงปิดบัง
 อำพรางเลกไว้ เลกเป็นรพลสำหรับจะป้องกันพระบวรพุทธ
 ศาสนารักษาแผ่นดิน ซึ่งอุปฮาดเมืองร้อยเอ็จไปอยู่รักษาเมือง
 สุวรรณภูมิ ชำระรวบรวมได้เลกเมืองสุวรรณภูมิมากขึ้นกว่า
 เจ้าเมืองท้าวเพี้ยคนเก่าขึ้นบัญชีถึง ๒ - ๓ ส่วน แล้วอุปฮาด
 คนนี้ได้ทำราชการทัพศึกมา ๒ - ๓ ครั้ง เข้มแข็งในการศึก
 สงครามรบพุ่งกล้าหาญยังยินดี เป็นคนจงรักภักดีต่อราชการ
 แผ่นดินมีความชอบมากอยู่ สมควรจะชุบเลี้ยงเป็นผู้ใหญ่ได้
 จึงโปรดเกล้า ฯ ให้พระราชทานท้าวอุปฮาด ลูกประจำทอง
 สาย ๑ คน โทณดำ ๑ กะโถนถมดำ ๑ พานถม ๑ เครื่องใน
 ทองคำ ตลับยาสูบ ๒ ตลับสีผึ้ง ๑ ชองพลู ๑ ๑
 ๑ สัปทนปัสตุคัน ๑ เสื้อเข็มขาบตัว ๑ ผ้าห่มนอน
 ปักทองผืน ๑ ผ้าแพรสี ๒ ผืน ผ้าขาวผุดดอก ๑ ผ้าปุมผืน ๑
 ผ้าลายม่วงอย่างผืน ๑ ผ้าวิลาสผืน ๑ พระราชทานท้าวสุริยะ
 คนโทเงิน ๑ ถาดหมากเงิน ๑ เสื้ออัสถิตผืนเขียวตัว ๑ ผ้าห่ม
 นอนไหมผืน ๑ ผ้าแพรผืน ๑ ผ้าเชิงปุมผืน ๑ ให้อุปฮาดเป็น
 ที่เจ้าเมือง ให้ท้าวสุริยะเป็นอุปฮาด ให้เอาท้าวราชบุตรเป็น
 ราชวงศ์ ตามเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก กราบ
 บังคมทูลนั้นเถิด บัดนี้ตั้งให้อุปฮาดเป็นที่พระรัตนวงษาเจ้าเมือง
 ตั้งให้ท้าวสุริยะเป็นที่อุปฮาด ตั้งให้ท้าวราชบุตรเป็นที่ราชวงศ์

ขึ้นมาว่าราชการรักษามันเมืองด้วยท้าวเพี้ยเมืองสุวรรณภูมิ ให้
 อุปฮาดผู้เป็นที่พระรัตนวงศา บังคับบัญชาว่าราชการบ้านเมือง
 คัดสินสำเร็จกิจสุขทุกข์อาณาประชาราษฎร์ ด้วยอุปฮาดราชวงศ์
 ท้าวเพี้ย ตามจารีตคลองประเพณีขนบธรรมเนียมบ้านเมืองสืบ
 ไปโดยยุติธรรม ให้อุปฮาดราชวงศ์กรมการท้าวเพี้ยผู้ใหญ่
 ผู้น้อยทั้งปวง พึงบังคับบัญชาอุปฮาดผู้เป็นที่พระรัตนวงศา
 เจ้าเมือง แต่ซึ่งชอบด้วยราชการ ให้เป็นสามัคคีรสเป็นน้ำหนึ่ง
 ใจเดียว อย่าให้ถือเปรียบแก่แย่งกันให้เสียราชการไปแต่สิ่งใด
 สิ่งหนึ่งได้ ให้พระรัตนวงศาอุปฮาดราชวงศ์ท้าวเพี้ย ประณบ
 ประณอมช่วยกันรักษามันเมือง ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ
 ให้มีเมตตาโอบอ้อมทะนุบำรุงท้าวเพี้ยไพร่บ้านพลเมือง สมณ
 ชีพราหมณ์ในแขวงจังหวัดเมืองสุวรรณภูมิให้อยู่เย็นเป็นสุข กับ
 ให้สืบสาวเอาท้าวเพี้ยตัวเล็กเมืองสุวรรณภูมิ ซึ่งหลบหลีกแอบ
 แฝงอยู่นอกบัญชี ให้ชำระรวบรวมเอามาทำราชการคงบ้านเมือง
 ให้สิ้นเชิง ให้บ้านเมืองมีไพร่พลมากบริบูรณ์มั่งคั่งขึ้น จะได้
 เป็นความชอบมากต่อไปภายหน้า ถ้าชำระบัญชีจำนวนท้าวเพี้ย
 ตัวเล็กได้ขึ้นอีกเท่าใด เข้ากันเท่าใหม่เท่าใด ให้บอกลงไปให้
 แจ้ง เมื่อและบ้านเมืองมีไพร่พลมาก ก็จะต้องพระกรุณาชุบ
 เลี้ยงให้สมควร.....พลบ้านเมือง และให้พระรัตนวงศา
 อุปฮาด ราชวงศ์ กำชับห้ามปรามท้าวเพี้ยบ่าวไพร่ อย่าให้คบ
 หากันเป็นโจรผู้ร้าย กระทำข่มเหงเบียดเบียนไพร่บ้านพลเมือง

ลูกข้าวนิชให้ไ้ความเดือดร้อน และกระทำให้ผิดจารีตครอง
 ประเพณีบ้านประเพณีเมือง แต่สิ่งใด สิ่งหนึ่งได้เป็นอันขาด
 ประการหนึ่ง การศึกสงครามยังหาสำเร็จราบคาบไม่ ให้จัดแจง
 สะสมเสบียงอาหาร กระสุนดินดำเครื่องศาสตราวุธให้พร้อมสรรพ
 ไว้สำหรับบ้านสำหรับเมือง จะมีราชการคุกคามชนประการใด
 ก็ให้ได้ราชการพร้อมมูลทันทั่วทั้งที่อย่าให้เสียราชการได้ ถ้าถึง
 เทศกาลไร่นา ก็ให้เอาใจใส่ว่ากล่าวบ่าวร้องไพร่บ้านพลเมือง
 ทำไร่นาให้ไ้ได้เต็มภูมิฐานจนทุกปี ให้บ้านเมืองมีข้าวปลาอาหาร
 บริบูรณ์ จะได้ทำบุญให้ทานบ้านเมืองจะได้อยู่เย็นเป็นสุข ถ้า
 ถึงเทศกาลพระราชพิธีตรุษสารท ก็ให้พระรัตนวงศาเจ้าเมือง
 อุปฮาด ราชวงศ์ ท้าวเพี้ยกรมการ พร้อมกันณพระอุโบสถ
 พระวิหารที่เป็นพระอารามใหญ่ บ่ายหน้าต่อกรุงเทพ ฯ กราบ
 ถวายบังคมกระทำสัตยาณสัตย์ต่อไ้ไ้ฟ้าละดวง ฯ สมเด็จพระพุทธ
 เจ้าอยู่หัว จำเพาะพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า
 รับพระราชทานนำพระพิพัฒน์สัจจาไปละ ๒ ครั้ง ตามธรรมเนียมจน
 ทุกปี และราชบุตรผู้เป็นท้าวราชวงศ์นั้น ตกเลี้ยงว่างราชการแล้ว
 ให้ลงมาเฝ้าทูลละออง ฯ ณกรุงเทพ ฯ จะได้จัดแจงตั้งแต่งขน
 ไปตามธรรมเนียม ครั้นท้องตรามาถึงวันใด ก็ให้ท้าวฝ่ายท้าว
 เพี้ย ส่งกฎหมายกิจราชการเก่าใหม่ ดราจ้นำกับเลกสำหรับที่
 พระรัตนวงศา อุปฮาด ราชวงศ์ คนเก่า ให้กับอุปฮาดผู้เป็น
 ท้าวพระรัตนวงศา ท้าวสุริยะผู้เป็นท้าวอุปฮาด ราชบุตรผู้เป็นท้าว

ราชวงศ์ ทำราชการรักษาบ้านรักษาเมือง ตามท้องตราซึ่งโปรดเกล้า ฯ ขนมาจนถึงทุกประการ

หนังสือมาณวันศุกร์แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๗ บวอภิกษุวัตรอภิกษุสงฆ์
 ร่างตรานท่านปลายเชือกทำ ๆ แล้ววัน เดือน ๗ แรม ๑๐ ค่ำ
 เพลาเช้า ๆ พล ฯ สมุหนายก ว่าราชการอยู่ณจวน ได้เอา
 ฝาตรานอ่านกราบเรียนจนสิ้นข้อความ แล้วตกแหรกลงกลางบึง
 แล้วสั่งว่าให้มิไปตามร่างนี้เถิด

ฉบับที่ ๒

ข้อศกอักษรเงินครจำปาศักดิ์

เจ้าปาศักดิ์บอกลงมาว่า ณวัน เดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เพียสรหา
 วงศ์เพียอินทโคตร ที่ไปอยู่สอดแนมคู่ค่ายณแก่งพราหมณ์
 มาแจ้งว่าเพียสรหาวงศ์กับไพร่ ๒ คนได้แต่
 (ฉบับลบ) แก่งพราหมณ์
 กลับมาเห็นองข้มแทงกับไพร่ญวน ๕๐ คน ไพร่ลาวเมืองพิน
 เมืองระนอง เมืองพัว เมืองพลาน เข้ากัน ๑๐๐ คน มีโรง
 อยู่ ๒ หลัง ๆ ละ ๒ ห้อง บันคาบศิลา ๑๐ บ่อ ค่ายกว้างยาว
 ๓ เส้น เสาค่ายใหญ่ต้นหนึ่งแบก ๓ คน สูงพื้นดิน ๖ สอก
 เชิงเทียนรอบค่าย หนา ๔ สอก สูง ๕ สอก มีประตูค่าย ๒ แห่ง
 คูลึก ๕ สอกกว้าง ๖ สอก แต่ค่ายไปถึงคู ๔๐ สอก หามขึงนาง

ข้าวไม่ พวกลาวหัวเมืองพูดว่าไม่มีข้าวกิน ญวนพากัน
 หนีกลับไป เพี้ยศรีหาวงศ์อยู่ในค่ายได้ ๒ คืน รุ่งขึ้นองกองย้า
 เเทงให้พวกลาวหัวเมืองไปหาไม้ไผ่ มาทำขวกบักกรมคายแล้ว
 เพี้ยศรีหาวงศ์กับบ่าว ๒ คนก็กลับมา ๆ ข้า ๆ จึงบอกให้เพี้ย
 เวียงคำ เพี้ยหม่นหน้า ถอลงมาแจ้งราชการ และข่าวราช
 การฝ่ายเมืองสมบูก เมืองสมบุรณ์ ยังสงบอยู่ ถ้าเพี้ยพรหม
 โคตร เพี้ยสุวรรณเหลาผู้ไปพึ่งราชการณเมืองตะโปนเพี้ยสุโ
 เพี้ยศรีจันทวงศ์ผู้ไปลาดตระเวนสืบข่าวราชการ รับพาไพร่บ้าน
 ทุนกลับมาได้ข่าวราชการประการใด จะบอกส่งเข้ามาครั้งหลัง

ฉบับที่ ๓

ศุภอักษรเจ้านครจำปาศักดิ์

ศุภกัถาสัมปัตตา สัมณคม ภิมย์พรหมสุจริต มหิต
 ธินาสัย ให้ข้าพระพุทธเจ้า . . (ลบ) . . นครจำปาศักดิ์ มี
 มธุรจิตต์สนิทเสนาหา มายังท่านอัครมหาเสนาธิบดีนทร์ นรินทรา
 มาตย์ อันเป็นสวามีประवास บาทมุลิกกร บวรรัตนมาตย์
 แห่งพระบาทสมเด็จพระเอกาทศรวุธอิศวร บรมนาถบรมบพิตร
 พระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐณกรุงเทพ
 มหานคร ปวรทวารวดี ศรีอยุธยา มหาลิลกภพ นพรัฐ
 ราชธานี บุรรมย์ อุดมพระราชนิเวศมหาสถาน ได้ทราบด้วย

ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้มีสุภอักษร บอกขอราชการฝ่ายเมือง
 ญวน ให้เพี้ยเมืองแพนถือลงมากราบบังคมทูลพระกรุณาได้ทรง
 ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทครั้งก่อนนั้น ว่าองหลวงด่านตงกาด
 แต่งให้กองกองขี้มั่วแ่ง ๑๐๐๐ คนออกมารักษาเขตแดนแห่งพรม แขวงเมืองชุมพรค้ายหนึ่ง
 ข้าพระพุทธเจ้าจึงแต่งให้เพี้ยศรีหาวงษ์ เพี้ยอินทวงษ์กับไพร่มีชื่อ
 ออกไปสอดแนมดูค่ายเขตแดนแห่งพรม ทางหนึ่งได้แต่งให้เพี้ยพรม
 โคตร เพี้ยสุวรรณเหลา กับไพร่มีชื่อออกไปฟังข่าวราชการอยู่
 ณเมืองตะโปน ทางหนึ่งได้แต่งให้เพี้ยสุโผเพี้ยสีจันทวงษ์คุม
 ไพร่ออกไปลาดตระเวน อยู่ทางค่ายไพร่มาตกุล เป็นพรมแดน
 เมืองปากัด เมืองกอง เมืองชุมพรต่อกัน เข้ากัน ๓ ทาง ครั้น
 อยู่ณวันเดือน ๘ ปุณฺณมาศ ขึ้น ๙ ค่ำ บจ้ออุสสภ เจ้าเมือง
 ตะโปนแต่งให้ท้าวมหาราชผู้หลาน กับไพร่มีชื่อ ๑๔ คนลง
 มาแจ้งราชการต่อข้าพระพุทธเจ้าว่า ซึ่งองหลวงด่านตงกาดแต่ง
 ให้กองกองขี้มั่วแ่ง ออกมารั้งเอาตัวเจ้าเมืองตะโปน เจ้า
 เมืองพิน เจ้าเมืองระนอง เข้าไปเมืองญวนแต่ก่อนนั้น ครั้น
 ไปถึงด่านตงกาดแล้ว เจ้าเมืองตะโปน เจ้าเมืองพิน
 เจ้าเมืองระนอง บอกแก่ตัวว่าป่วยเสียไม่เข้าไป เจ้าเมือง
 ตะโปนจึงจัดได้เงินแนบรางวัล ๖ แห่ง สฬง ๗ ชั่ง เจ้าเมือง
 พินจัดได้เงินแนบรางวัล ๓ แห่ง สฬง ๒ ชั่ง เจ้าเมืองระนอง
 จัดได้เป็นเงินแนบรางวัล ๒ แห่ง สฬง ๒ ชั่ง แต่งให้เพี้ยเมือง

หาญ กับไพร่มี^๔ชอ^๕คุมเอาเข้าไปขอ^๕ทุเลากับ^๕องหลวง^๕ต๋าน^๕ตังกาด^๕
 แล้วเจ้าเมืองตะโปนก็กลับมา^๕ถึงเมือง^๕แล้ว^๕ ซึ่ง^๕อง^๕กอ^๕ง^๕ย^๕ม^๕
 แหวง^๕ อง^๕ด^๕ว^๕ย^๕เม^๕ย^๕ คุม^๕ไพร่^๕ญวน^๕ไพร่^๕ลาว^๕หัว^๕เมือง^๕ตะโปน^๕ เมือง^๕
 ฟิน^๕ เมือง^๕วัง^๕ เมือง^๕ระ^๕น^๕อง^๕ เมือง^๕เซ^๕ย^๕ง^๕ร^๕ม^๕ เมือง^๕ผา^๕บ^๕ง^๕ เมือง^๕คาง^๕
 เข้า^๕กัน^๕ทั้ง^๕ญวน^๕ ๑๐๐๐ คน ออก^๕มา^๕ตั้ง^๕ค่าย^๕ณ^๕แก่ง^๕พรา^๕ม^๕แต่^๕ก่อน^๕นั้น^๕
 ญวน^๕แจก^๕จ่าย^๕สละ^๕เบ^๕ียง^๕อา^๕ห^๕าร^๕ให้^๕ไพร่^๕พล^๕หัว^๕เมือง^๕ทั้ง^๕ป^๕วง^๕ เจ^๕อ^๕จ^๕าน^๕
 กัน^๕รับ^๕พระ^๕รา^๕ช^๕า^๕ท^๕าน^๕ วัน^๕หน^๕ึ่ง^๕ ๒ คน^๕ต่อ^๕ทะ^๕น^๕า^๕น^๕บ^๕้าง^๕ ๓ คน^๕ต่อ^๕
 ทะ^๕น^๕า^๕น^๕บ^๕้าง^๕ หา^๕พ^๕อ^๕รับ^๕พระ^๕รา^๕ช^๕า^๕ท^๕าน^๕ไม่^๕ ไพร่^๕พล^๕หัว^๕เมือง^๕ทั้ง^๕ป^๕วง^๕ก็^๕เห^๕็น^๕
 ว่า^๕ได้^๕ส^๕า^๕ม^๕ภ^๕ิก^๕ิต^๕เข้า^๕มา^๕เป็น^๕ข้า^๕ส^๕ม^๕เด^๕็จ^๕พระ^๕พุ^๕ท^๕เจ้า^๕อยู่^๕หัว^๕ แล้ว^๕ก็^๕ไม่^๕
 มี^๕ใจ^๕จะ^๕ทำ^๕ค่า^๕ย^๕ช^๕่วย^๕ญวน^๕ ก็^๕พา^๕กัน^๕หน^๕ก^๕ลับ^๕กัน^๕ไป^๕บ้าน^๕เมือง^๕เส^๕ย^๕ก^๕ม^๕
 บ^๕้าง^๕ ค่า^๕ย^๕ก^๕ย^๕ง^๕หา^๕ท^๕น^๕ได้^๕ตะ^๕ง^๕เงิน^๕แล้ว^๕ไม่^๕ อง^๕กอ^๕ง^๕ย^๕ม^๕แหว^๕ง^๕อง^๕ด^๕ว^๕ย^๕
 เม^๕ย^๕ จึง^๕ใช้^๕ญวน^๕เข้า^๕ไป^๕แจ้ง^๕รา^๕ช^๕า^๕การ^๕ต่อ^๕อง^๕หลวง^๕ต^๕ัง^๕ก^๕าด^๕ อง^๕หลวง^๕
 ต^๕ัง^๕ก^๕าด^๕จึง^๕แต่ง^๕ใน^๕ห^๕้อง^๕จุ^๕ต^๕ง^๕ คุม^๕ไพร่^๕ญวน^๕ ๒๐๐ คน^๕ออก^๕มา^๕เพิ่^๕
 อง^๕กอ^๕ง^๕ย^๕ม^๕แหว^๕ง^๕ อง^๕ด^๕ว^๕ย^๕เม^๕ย^๕อ^๕ก^๕ ญวน^๕เข้า^๕กัน^๕เก^๕า^๕ใหม่^๕ ๕๐๐ คน^๕
 จึง^๕ได้^๕ค่า^๕ย^๕คุ^๕น^๕เซ^๕ง^๕เท^๕น^๕ขึ้น^๕ไว้^๕ แต่^๕ข้า^๕ว^๕สละ^๕เบ^๕ียง^๕นั้น^๕ อง^๕จุ^๕เท^๕า^๕ อง^๕จุ^๕
 แกะ^๕ คุม^๕ไพร่^๕หัว^๕เมือง^๕ตะโปน^๕ เมือง^๕ฟิน^๕ เมือง^๕ระ^๕น^๕อง^๕ไป^๕
 เก^๕น^๕เอา^๕ข้า^๕ว^๕ด้วย^๕ค่า^๕ไพร่^๕ญวน^๕ ออก^๕มา^๕เบ^๕ิก^๕จ่าย^๕ให้^๕พว^๕ก^๕ญวน^๕
 พว^๕ก^๕ลาว^๕ท^๕ต^๕ัง^๕ค่า^๕ย^๕นั้น^๕ ก็^๕หา^๕ได้^๕เม^๕ล^๕ิต^๕ข้า^๕ว^๕มา^๕พ^๕อ^๕เจ^๕อ^๕จ^๕าน^๕กัน^๕รับ^๕พระ^๕
 รา^๕ช^๕า^๕ท^๕าน^๕ไม่^๕ ว่า^๕ดัง^๕นั้น^๕ คร^๕น^๕อยู่^๕ณ^๕วัน^๕เด^๕ื่อ^๕น^๕ ๙ ขึ้น^๕ ๑๐ ค่ำ^๕ ปี^๕ว^๕อก^๕
 อ^๕ญ^๕ฎ^๕ฎ^๕ก^๕ เพ^๕ย^๕ศ^๕ร^๕หา^๕ว^๕ง^๕ศ^๕ เพ^๕ย^๕อัน^๕ท^๕ว^๕ง^๕ศ^๕ ที่^๕ไป^๕ส^๕อด^๕เน^๕น^๕ดู^๕ค่า^๕ย^๕แก^๕ง^๕
 พ^๕รา^๕ม^๕กล^๕ับ^๕มา^๕ แจ้ง^๕รา^๕ช^๕า^๕การ^๕ต่อ^๕ข้า^๕พระ^๕พุ^๕ท^๕เจ้า^๕และ^๕เจ้า^๕อุป^๕รา^๕ชา^๕ว่า^๕

เพี้ยศรีหาวงศกับไพร่มีชื่อ ๒ คน ได้แต่งตั้งเป็นลาวเมืองตะโปน
 ปลอมเข้าไปทำการอยู่ค่ายแก่งพรม เห็นองกอ องขัมแทงกับ
 ไพร่ญวน ๕๐ คน ไพร่ลาวหัวเมืองตะโปน เมืองพิน เมืองระนอง
 เมืองพ้อง เมืองชุมพร เมืองพลาน เข้ากัน ๑๐๐ คน มีตึกสำนัก
 ญวนอยู่ ๒ หลัง หลังละ ๒ ห้อง บันคาบศิลาญวน ๑๐ บ่อ
 ค่ายด่านสะกิดและยาว ๓ เส้นเสมอกัน เสาค่ายใหญ่ต้นหนึ่ง
 แยก ๓ คน สูงพื้นดิน ๖ ศอก เชิงเทียนรอบค่าย หนา ๔ ศอก
 สูง ๕ ศอก บ่อคูค่ายมี ๒ แห่ง มีคลองรอบค่ายลึก ๕ ศอก
 กว้าง ๖ ศอก แต่ต้นค่ายไปถึงต้นคลองกว้าง ๔ ศอก ที่ในค่าย
 หาได้มีขี้ผึ้งฉางข้าวสักหลังไม่ เพี้ยศรีหาวงศได้ถามพวกลาวหัว
 เมืองซึ่งทำค่ายอยู่แต่ก่อน ว่าญวนลงมาทำค่ายมากอยู่ไปไหน
 บ้าง ลาวหัวเมืองแจ้งความต่อเพี้ยศรีหาวงศ ว่าไม่มีข่าวกั
 ญวนพากันกลับหนึ่คืนไปหมด เพี้ยศรีหาวงศอยู่ในค่ายได้ ๒
 คืน รุ่งมาองกอองขัมแทงจึงแต่งตั้งให้พวกลาวหัวเมือง ออกไป
 เที่ยงหาไม้ไผ่ปลาดตัวน มาทำขวกปักตามริมค่าย แล้วเพ
 ยศรีหาวงศกับบ่าว ๒ คนก็เลยออกมาถึงเข้าพระพุทเจ้า ข
 พระพุทเจ้าจึงได้มีสุภอักษรบอกข้ราชการ แต่งให้เพี้ยเวียง
 คำ เพี้ยหมื่นหน้า กับไพร่มีชื่อ ถอลงมากราบบังคมทูลพระ
 กรุณา ให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทด้วยแล้ว ซึ่งข้ราช
 ราชการฝ่ายเมืองสมบุค เมืองสมบุรณ นนขั้สงบอยู่ ถ้าเพี้ยพรม
 โคตร เพี้ยสุวรรณเหลา ซึ่งไปอยู่คอยฟังข่าวราชการณเมือง

ตะโปน เพี้ยสุโพ เพี้ยศรีจันทวงศ์ ออกไปลาดตระเวนสบข้าว
 ราชการอยู่ณค่ายไพร่บ้านขุน ทางใดกลับมาได้ข้าวราชการ
 จะผันแปรแน่นอนเป็นประการใด ข้าพระพุทธเจ้าจึงจะขอพระ
 ราชทานบอกลงมากราบบังคมทูล ให้กรุงเทพมหานครได้ฝ่าละออง
 รุธิพระบาทต่อภายหลัง ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

สุภักดีตามาณวันเสาร์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีวอกอัฐศก
 (พ.ศ. ๒๓๗๕)

ฉบับที่ ๔

ใบบอกเมืองอุบลราชธานี
 เรื่องแต่งทำเพี้ยไปรักษาราชการทางเมืองมุกดาหาร

๑ ข้า ๑ พระพรหมราชวงศา อุปฮาด ราชวงศ์ กรมการ
 เมืองอุบลราชธานี ขอบอกปรนนิบัติมายังท่านหลวงอักษรสุนทร
 เสมียนตรามหาดไทย ขอให้ข้าบอก ๑ ข้า ๑ ขึ้นกราบ
 เรียบได้ท้าวพระกรุณาเจ้าพ่อ พ่อทรงทราบ ด้วยมีท้องตราพระ
 ราชสัหโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมขึ้นมาถึง ๑ ข้า ๑ ใจความว่า
 ให้ ๑ ข้า ๑ จัดคนณเมืองอุบลไปช่วยรักษาราชการณเมืองมุกดา
 หารนั้น ๑ ข้า ๑ ก็ทราบเกล้าทราบกระหม่อมทุกประการแล้ว
 ๑ ข้า ๑ ได้แต่งให้เพี้ยเชียงเหนือคุมไพร่ไปอยู่รักษาราชการ
 ณเมืองมุกดาหารแห่งหนึ่ง ทำยักคุแห่งหนึ่ง ตามมีท้องตรา

พระราชสัหโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมมานั้น ซึ่งคนจำนวน
 เกินไปอยู่รักษาราชการณเมืองนครพนม ๒๐๐ คนนั้น ๆ ข้าฯ
 ขอรับพระราชทานมาอยู่ช่วยรักษาหน้ากระดาน ที่บ้านธาตุพนม
 แห่งหนึ่ง เมืองมุกดาหารแห่งหนึ่ง บ้านท่าอิฐแห่งหนึ่ง ทั้ง
 สามแห่ง ขอให้ใต้เท้าพระกรุณาเจ้าช่วยโปรด ๆ ข้าฯ ให้
 จมมาก

หนังสือบอกปรนนิบัติมาณวันอังคาร เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕
 ค่ำ ปวศกอุศก
 วันเดือนอ้าย ขึ้น ๙ ค่ำ ปวศกอุศก (พ.ศ. ๒๓๗๙) ท้าว
 โทธิสารทอมมา

เหตุการณ์ในประกาศ พ.ศ. ๒๓๘๐

การที่ญวนส่งกองทหารเข้ามาตั้งค่ายอยู่ในเขตต์เมืองพนม
 ตั้งแต่ปีพ.ศ. ๒๓๗๙ นั้น ข้างฝ่ายไทยเข้าใจว่า ญวน
 หมายถึงเอาเมืองพนมเป็นเมืองหน้าด่าน สำหรับทางเสบียง
 อาหารกองทัพญวนในภายหลัง ไทยจึงคอยหาโอกาสที่จะส่ง
 กองทัพขึ้นไปจับไล่ญวน และจัดการเมืองพนมให้เรียบร้อย
 ส่วนทางเมืองเขมร ญวนตั้งหน้าบับคนและตัดทอนกำลัง
 เขมรหนักลง บรรดาเจ้าหญิงราชธิดาสมเด็จพระอภัยราชา ญวน
 ก็ส่งไปไว้ณเมืองญวน พระยาพระเขมรคนใดที่เข้มแข็งนักก็ถูก

กำจัดเสียบ้าง ส่งไปเมืองฉนวนบ้าง พระยาพระเชมรที่ยังเหลือ
อยู่จึงเดือดร้อนระส่ำระสาย พวกกันครุ่นคิดจะสังหารฉนวน โดย
หวังจะพึงกำลังฝ่ายไทยอีก และจะขอเจ้าเชมรออกไปปกครอง
สืบสันตติวงศ์ แต่พวกหนึ่งอยากได้เจ้าองค์อื่น อีกพวกหนึ่ง
อยากได้เจ้าองค์ด้วง นัยว่าพวกฟ้าทะละหะนิยมเจ้าองค์ด้วงมาก
จึงลอบให้คนมาชักชวนเจ้าองค์ด้วงก่อน

ครั้นต่อมาเจ้าองค์ด้วงพ้องกล่าวโทษเจ้าองค์ด้วง ว่าพยายาม
เกลี้ยกล่อมชาวเมือง จะพาอพยพหนีไปเมืองพนมเปญ พระ
บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้คุมเจ้าองค์ด้วง
และพรรคพวกเข้ามาชำระในกรุงเทพฯ โดยด่วน แล้วให้เจ้า
พระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) รีบออกไปได้สวนพัว
เหตุการณ์ที่เมืองพัทลุงที่เคย และถ้าเห็นเป็นการสมควร ก็
ให้จัดการก่อสร้างเมืองพัทลุง เพิ่มเติมสิ่งที่จำเป็น เพื่อให้
เมืองมั่นคงแข็งแรงคงามมีสง่าอีก จะได้เป็นที่เชิดชวเกียรติ
คุณเจ้าองค์ด้วงซึ่งทรงครองอยู่ และสะดวกแก่การที่เชมรจะหนี
ร้อนมาพึ่งเย็นต่อไปด้วย

ฉะบับที่ ๑

ตราถึงข้าหลวงและเจ้าเมืองหนองคาย, เจ้าเมืองหนองหาร

หนังสือ เจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงพระพิเรนทรเทพ พระ

ปทุมเทวาเจ้าเมืองหนองคาย พระพิทักษ์เขตต์ขันธเจ้าเมือง
 หนองหาร ด้วยบอกหนังสือแจ้งให้หมื่นเดชสงคราม หัวหมื่น
 พระตำรวจ เพื่อยุบขามเมืองหนองคาย เพยโคตรเมืองหนองหาร
 กุมเอาตัว อ้ายหัวพันเซียงเปา อ้ายทิดดา อ้ายทอง ลาวพวน
 ๓ คน หางว่าจำนวนเลกพลเมือง ครัวพวนเวียงจันทน์๒๓ฉบับ
 ส่งไปแจ้งราชการว่า ได้แต่งกองตระเวนไปลาดตระเวน จับได้
 อ้ายทอง อ้ายศรี อ้ายนัน อ้ายออน อ้ายสวน อ้ายเซียงเปา
 อ้ายทิดดา ลาวพวน ๘ คน ให้ถามลาวพวนซึ่งจับได้ให้การว่า
 อ้ายท้าวชาติ อ้ายเมืองเปรียนวข อ้ายเวียงกัต อ้ายเวียงขัน
 อ้ายเมืองสุย อ้ายเมืองแสนเซียงดี ใช้ให้ท้าวสร เซียงทม
 เซียงแมน ไปพูดจาณเมืองหลวงพระบาง แต่ณเดือนอ้ายเดือนยี่
 ปัวอกอัฐศก ยัวไม่กลับมา ที่ทุ่งเซียงค่านัน มีค่ายอยู่ค่ายหนึ่ง
 ญวน มอย ผลัดเปลี่ยนกันมาอยู่คราวละ ๑๐๐ คราวละ ๑๐๐ เศษ
 มีไพร่พลที่ทุ่งเซียงคำ ๓๐๐ คน ๔๐๐ คน ทั้งเมืองเซียงดี ทั้ง
 เมืองเซียงขวาง ๑๐๐๐ เศษ ราคาข้าวเปลือกซื้อขายแก่กันถึงละ
 ๑ บาท กับว่าชำระครัวพวนเวียงจันทน์ได้ที่เมืองหนองคาย ครัว
 พวนตกค้างอยู่ ๔๘๘ ครัวเวียงเป็นพี่น้องกองทำสาร ๓๕๘ เวียง
 หนึ่ทำสาร เณร ๒ ชายฉกรรจ์ ๓๑ ครัว ๖๐ (รวม) ๕๑ (รวม)
 ๕๓ เวียงครึ่งพันพราว เณร ๒ ชายฉกรรจ์ ๔๒ ครัว ๑๕ (เป็น)
 ๖๑ (รวม) ๖๓ (รวมทั้งหมด) ๑๐๔๒ ห้วยหลวง ครัวพวนตกค้าง
 อยู่ ๒๐๔ ครัวเวียงทำสารฝากไว้ ๒๑ (รวม) ๒๒๕ (รวม) ๑๒๖๗

เมืองหนองหาร ครั้วพวนดก้าง ๓๕๓ ครั้วเวียงพี่น้องกองท่าสาร ๑๐๑ หนักกลับไปแต่ท่าสารชายฉกรรจ์ ๑๓ กรุงเทพฯ ฯ ลาวเวียงชายฉกรรจ์ ๘ ครั้วพันพร้าวครั้ว ๑๗ (รวม) ๒๕ อารยิก (อรัญญิก) ชายฉกรรจ์ ๓ กอง สระบุรี ชายฉกรรจ์ ๘ เป็น ๑๑ เมืองชนบท หนักมาแต่อารยิก ชายฉกรรจ์ ๓ เมืองสระบุรี ๘ เป็น ๑๑ (รวมเป็น) ๕๐๓ เข้ากัน พระสงฆ์สามเณร ๓๒๒ ชายฉกรรจ์ ๓๗๕ ครั้ว ๑๐๖๕ (รวม) ๑๔๔๘ (รวมทั้งสิ้น) ๑๗๒๐ คน กำหนดได้เดินครั้วออกจากเมืองหนองคาย เมืองหนองหารณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ครั้วพวนครั้วเวียงจันทน์กองท่าสารจะให้ล้งทางเมืองปราจีน แต่ครั้วเวียงครั้วพันพร้าวหนักกลับไปชำระได้ กับครั้วมารดาพันแสน จะให้ล้งทางเมืองสระบุรี กับว่าลาวเวียงจันทน์ครั้วพันพร้าวหนักขึ้นไปอยู่เมืองหนองคาย ๗๓ คน พระปฐมเทวอุปฮาดให้ส่วยไ้ไร่ราชการ ตั้งเป็นเพี้ยกวางก้านันบ้านอยู่ ๑๐ คน จะขอรับพระราชทานไว้ จะได้ส่งลงมาแต่ ๖๓ คน และพระพิเรนทรเทพได้จัดแจงชำระเลกเมืองหนองคาย เมืองหนองหาร เมืองชนบท เมืองขอนแก่น เมืองปากเหือง กับเร่งทองเกสร่อนณเมืองหนองคายอยู่ยังไม่เสร็จราชการ มีข้อความในหนังสือบอกพระพิเรนทรเทพเป็นหลายประการ ได้นำเอาหนังสือบอกกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละออง ฯ แล้วทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า ครั้วลาวพวน ครั้วเวียงจันทน์ในจำนวนส่งลงไปณกรุงเทพฯ ฯ ยังดก้างอยู่กับครั้ว

เวียงจันทน์ครั้งก่อนพากันหลบหนีขึ้นไป ครอบครัวยุบลานนั้น
 เกือบพันคนอยู่กับครัวที่ส่งลงไปกรุงเทพฯ ๑ มันจะหนีไปหนีมา
 หากัน จะหาเป็นอันทำมาหากินและทำราชการแผ่นดินไม่ว่าที่เป็น
 ลาวพวนเกลือกมันจะหนีลงไปเมืองพวนเมืองญวน จึงโปรด
 ให้ชำระส่งลงไปให้สิ้น อย่าให้ครอบครัวตกล้างเกวียนพันกันอยู่
 ซึ่งพระพิเรนทรเทพ แม่ทัพ เจ้าเมืองท้าวเพี้ยชำระได้ครอบครัว
 ซึ่งหนีขึ้นไปกับครัวพวนครัวเวียงจันทน์ ตกล้างอยู่เมืองหนอง
 คาย เมืองหนองหาร ได้เป็นครัวเก่าครัวใหม่เข้ากัน ๑๓๐๐ คน
 เศษ ได้จัดแจงครอบครัวซึ่งชำระได้ส่งลงไปกรุงเทพฯ ๑ นั้น
 ก็ชอบตามที่อรรถดรากระแสดพระราชนิพนธ์ ซึ่งโปรดเกล้าฯ ขึ้นมาแต่
 ก่อนนั้นแล้ว ซึ่งพระปทุมเทวาจะขอครัวเวียงจันทน์ครั้งก่อนซึ่ง
 หนีขึ้นไป ได้ตั้งแต่งเป็นท้าวเพี้ยไว้ ๑๐ คนนั้น ก็ให้พระ
 ปทุมเทวา อุปฮาด ราชวงศ์ ท้าวเพี้ยเอาไว้ทำราชการณเมือง
 หนองคาย ตามหนังสือบอกพระพิเรนทรเทพนั้นเถิด และ
 ซึ่งว่าจับได้ลาวพวน ๘ คนมาถามข่าวราชการได้ความว่า ลาวพวน
 ซึ่งออกตั้งบ้านเรือนอยู่แขวงเมืองพวน คิดอ่านกันแต่จะให้เจ้า
 สะท้าวเพี้ยไปเมืองหลวงพระบาง แตนเดือนอายเดือนยังไม่
 กลับมานั้น ฝ่ายเมืองหลวงพระบางบอกขอราชการ ให้พระยา
 เมืองแพนถือลงไปแจ้งราชการณกรุงเทพฯ ๑ ว่าเจ้าชายท้าวเพี้ย
 พวกลาวพวนแต่งให้ท้าวจันทน์มานาย ๓ ไพร ๕ คนไปเมืองหลวง
 พระบาง เมื่อเดือนอายพวกหนึ่ง ครั้นวันเดือน ๓ แรม

๒ คำ เจ้าเสสสิบโสมพันแสน เพี้ยสวนตาน นาย ๕ คน ไพร ๘ คนไปณเมืองหลวงพระบางอีกพวกหนึ่ง พวกลาวพวนไปพูดจาวา จะสามัคคีทำราชการชนกับเมืองหลวงพระบางเหมือนกันกับเมืองหัวพันทั้งหก พอเจ้าเมืองหลวงพระบางบวชเป็นวรรณโรคถึงแก่พิราลัย เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์จัดแจงส่งพวกพวนกลับคืนไปบ้านเมือง จึงทรงพระราชดำริว่า เมืองหัวพันทั้งหก เมืองพวน อนันต์เอาบ้านเมืองไปยกให้กับญวนเหมือนกัน แต่ญวนเห็นว่าเมืองพวนเป็นเมืองใหญ่กว่าเมืองหัวพันทั้งหก ญวนมาจัดแจงตั้งแต่งบ้านเมืองผูกพันเอาเป็นสนิท มีกองทัพญวนมารักษาบ้านรักษาเมืองอยู่ ญวนหมายจะเอาเมืองพวนเป็นเมืองหน้าด่าน ทางเสบียงอาหารกำลังกองทัพญวนไปข้างหน้า และเมืองหัวพันทั้งหกนั้น ญวนเรียกเอาแต่ส่วยให้ชนกับเมืองซอแงเมืองซอแง ญวนไม่ได้จัดแจงตั้งแต่งบ้านเมือง ห้ามญวนมารักษาอยู่ไม่ ด้วยเมืองหัวพันทั้งหกกระยะทางไกลเขตต์แดนญวนออกมา เมืองหัวเมืองพันทั้งหกใกล้กับเมืองหลวงพระบาง กองทัพยกขึ้นไปปราบปรามเมืองหัวพันทั้งหกก็หาได้กวาดครอบครว้มาไม่ เมืองหัวพันทั้งหกไม่สู้รวาณไปนั้น ก็เมืองหัวพันทั้งหกกว่าจะสมัครทำราชการชนกับเมืองหลวงพระบาง จึงโปรดให้เมืองหลวงพระบางรับรองไว้ดูทั่วที่พวกเมืองหัวพันทั้งหกไปก่อน แต่พวกเมืองพวนนั้นกองทัพยกขึ้นไปกวาดเอาครอบครว้มา ที่เราได้ครอบครว้ไว้ก็พอจะไว้ใจได้

พวกที่ยังหลงเหลืออยู่บ้านเมืองกับเจ้าสาละเจ้าสทาวเพี้ย ที่ได้พาครอบครัวลงไปกับเจ้าเมืองเชียงขวาง เจ้าสะกได้ลงไปจนถึงกรุงเทพ ฯ แล้ว กับคบคิดกันพาเอาครอบครัวหนีกันไปหาญวน มันรู้ว่าลงไปกับเรามากหาเหมือนเมืองหัวพันทั้งหกไม่ จะไว้วางใจกับลาวพวนซึ่งอยู่กับบ้านเมืองนั้นไม่ได้ และลาวพวน ๓ คนซึ่งส่งลงไปกรุงเทพ ฯ นั้นโปรดเกล้า ฯ ให้ซักถามข้อราชการลาวพวน ๓ คน ให้การว่า เป็นพวกครัวลงมาแต่ครั้งเจ้าเมืองเชียงขวางลงมาอยู่บ้านห้วยหลวง แต่อ้ายทิดตานั่นหนีตามครัวไปแต่ครั้งเจ้าสะพาครอบครัวนี้ อ้ายทิดดาขึ้นไปอยู่เมืองเชียงขวาง เมื่อณปีวอกอ้ายเชียงจำปาขึ้นไปจากห้วยหลวง ไปชักชวนอ้ายทิดดาลงมาอยู่ที่บ้านฉ่อง อ้ายทวงให้การว่าเมื่อณเดือน ๑๐ ปีวอกอัฐศก ลาวพวน ๒ คนหนีมาแต่เมืองเชียงขวางมาอยู่กับอุปฮาดบ้านห้วยหลวง อ้ายทวงจึงถามข่าวถึงญาติพี่น้อง ลาวพวน ๒ คนบอกความกับอ้ายทวงว่า ญาติพี่น้องของอ้ายทวงอยู่เมืองกัษเมืองงาน ครั้นณเดือน ๑๑ ปีวอกอัฐศก อ้ายทวงผู้เดียวขึ้นไปสืบหาญาติพี่น้อง อ้ายทวงขึ้นไปถึงเมืองโมพบอ้ายเชียงศรีหาอ้ายอันอ้ายนั้น อ้ายทวงจึงชักชวนพากันลงมาถึงบ้านห้วยหลวงณเดือน ๔ ข้างขึ้น อ้ายทิดดาอ้ายทวงรู้ความว่า ที่ทุ่งเชียงคานี้ญวนมาตั้งอยู่ ๕๐ คน ๖๐ คน บ้าง ๑๐๐ บ้าง ๑๐๐ เศษบ้าง ญวนมารักษาอยู่เสมอไม่ขาด ญวนแต่งคนให้มาตรวจตราเรียกเอาส่วย กับท้าวเพี้ยครอบครัวลาว

พวนอยู่ทุกตำบล ญวนให้พวกลาวพวนบ้านทุ่งเชียงคำเมืองโมซึ่ง
 อยู่ใกล้ญวน ไว้ผมนุ่งห่มเป็นญวน ญวนก็อ่านจัดแจงจะเอา
 พวกลาวพวนเป็นพวกญวนให้ลี้ภัยขาด กับว่าเจ้าลี้เจ้าสะพัน
 แสนเมืองเชียงตุงเมืองกัษเมืองข่งเมืองสุยเป็นพวกหนึ่ง คิดอ่าน
 กันแต่งคนไปเมืองหลวงพระบาง แต่อ้ายเพี้ยคำเมืองเชียงขวาง
 เพี้ยต่างตำบลบ้านทุ่งเชียงคำ ปลัดชั้นเมืองโม เป็นพวกหนึ่ง หา
 เข้ากับเจ้าลี้เจ้าสะไม่ และซึ่งพวกลาวพวนคิดอ่านกันไปเมือง
 หลวงพระบางนั้น ญวนจะรู้ความไม่รู้ความ และจะเป็นความ
 คิดญวนให้ไป หรือพวกลาวพวนจะคิดอ่านชักชวนกันไปประการ
 ใด ลาวพวน ๓ คนหาความรู้ชัดไม่ และครอบครัวเจ้าลี้
 เจ้าสะก็อยู่กับญวนบ้านทุ่งเชียงคำ เจ้านายท้าวเพี้ยพวกลาว
 พวน ซึ่งออกตั้งบ้านเรือนอยู่แขวงเมืองพวนทุกวันนี้ เป็นคนอยู่
 ในอำนาจญวน จะหาอาจคิดการล่วงเกินญวนไปไม่ เกลือก
 จะเป็นกลอุบายความคิดญวน แต่งให้ลาวพวนไปพูดจาตู่ท้วงที่
 ทางเมืองหลวงพระบาง จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีตราตอบขึ้นไปถึง
 เมืองหลวงพระบาง ให้ช่วยกันรักษาบ้านเมืองให้รอบคอบ อย่า
 ให้ไว้ใจแก่ราชการ กับให้เมืองหลวงพระบางพูดจากับลาวพวน
 เป็นทางเกลี้ยกล่อมทำดีไว้ แต่พออย่าให้ลาวพวนสะดุ้งสะเทือน
 ถ้าลาวพวนแต่งกันมาพูดจาณเมืองหลวงพระบางอีก ก็ให้เมือง
 หลวงพระบางส่งตัวพวกลาวพวนลงไปณกรุงเทพ ฯ จะได้ชักถาม
 เอาข้อราชการ ความแจ้งอยู่ในท้องตราตอบไปถึงเมืองหลวง

พระบางนั้นแล้ว ครั้นจะให้กองทัพไปกระทำกับพวนโดยเร็ว
 เถา พวนซึ่งหนีออกมาตั้งบ้านเรือนอยู่นั้น ยังขัดสนเสบียง
 อาหารอยู่ จะต้องครอไว้ แต่พอพวกพวนทำไร่นามีข้าวปลา
 อาหารพอเลี้ยงกองทัพได้เมื่อใด ก็จะโปรดให้กองทัพยกไป
 ตั้รอนทางเสบียงอาหารกองทัพพวนให้เด็ดขาด บ้านเมือง
 ฝ่ายเราจะได้อยู่เย็นเป็นสุข ตาม ท้องตรา ซึ่ง โปรดขึ้นมา แต่ก่อน
 และราชการทางเมืองพวนนั้น พระพิเรนทรเทพจัดแจงชำระเลิก
 และราชการซึ่งเกี่ยวข้องเสร็จแล้ว พระพิเรนทรเทพจะกลับลง
 ไปณกรุงเทพฯ เสียแล้วก็ดี ให้พระปทุมเทวา ให้พระพิทักษ์
 เขตต์จันทร์ อุปฮาด ราชวงศ์ ท้าวเพี้ยท้าวปวง สืบสวนฟังราชการ
 ทางเมืองพวนให้เสมออยู่อย่าให้ขาด และลาวพวนจะเล็ดรอด
 ขนลงไปมาประการใด ก็ให้คอยจับตัวลาวพวนให้ได้ จะได้
 เอามาถามข้อราชการให้รู้ความว่า ลาวพวนออกตั้งบ้านเมือง
 อยู่กี่ตำบล เป็นผู้คนครอบครัวเท่าใด และลาวพวนจะพร้อมมูล
 เขากันทั้งสี่หรือจะเป็นพวกเป็นเหล่ากันอยู่ ลาวพวนจะ
 คิดอ่านราชการประการใดบ้าง กับลาวพวนทำไร่นาพอจะมีข้าว
 ปลาอาหารขึ้นแล้วหรือยัง ให้รู้ราชการและขึ้นใจลาวพวน
 ให้แน่นอน จะได้ทรงพระราชดำริข้อราชการทางเมืองพวนต่อ
 ไป ได้มีตราไปเถิดพระปทุมเทวา เถิดพระพิทักษ์เขตต์จันทร์
 ด้วยเมืองละดะบับ ความต้องกันแจ้งอยู่แล้ว

หนังสือมาฉนวนอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๕ ค่ำ ปรกานพศก

(พ.ศ. ๒๓๘๐)

ให้เขียนไปแจ้ง พระพิเรนทรเทพ ๑ เมืองหนองคาย ๑
เมืองหนองหาร ๑ (รวม) ๓ ฉบับ

ร่างตรา ท่านปลายเชือกหลวงศรีเสนา ทำแล้ວวันเดือน
๖ แรม ๙ ค่ำ

เพลาค่ำเสด็จ ฯ ออกณพระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัย ท่าน
ปลายเชือกได้เอาร่างตรากราบทูลพระกรุณา ให้หลวงอนุชิต
พิทักษ์อ่านทูลเกล้า ฯ ถวายจนสิ้นข้อความแล้ว ฯ ทรง ฯ โปรด
เกล้า ฯ สั่งว่า ให้มีไปตามร่างนี้เถิด

ครั้นวันเดือน ๖ แรม ๙ ค่ำ เพลาเช้า เจ้าคุณพระยา
ราชสุภาวดี ว่าราชการณทิมดาบตำรวจฝ่ายซ้าย ได้เอาร่างตรา
กราบเรียนแล้ว สั่งว่าให้ปิดตราไปตามนี้เถิด

เบิกด่าน เพื่อยูบขามเมืองหนองคาย เพยโคตรเมืองหนอง
หารกลับไป เป็นคนขนไปแต่กรุง ฯ นาย ๕ ไพร ๕ (รวม) ๑๔
คน อยู่รักษาขามเมืองสระบุรี นาย ๑ ไพร ๗ (รวม) ๘ คน ข้าง
๒ ข้าง บันคาบศิลาบอก ๑

วันจันทร์เดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ ประทานพสก ใต้สังตรา ๓
ฉบับให้ เพื่อยูบขาม เพยโคตร ถูไป

ภาพแสดงการอัญเชิญองค์เทพ

ฉบับที่ ๒

บันทึกจำนวนคน กรุงเทพ ฯ และหัวเมือง
 เกินไปทำเมืองพิทบอง

พ.ศ. ๒๓๙๐

เป็นคนกองพระราชวังหลวง พลเรือนนาย ๒๕ ขุนหมื่น
 ๑๓๔ เป็น ๒๐๓ ไพร่หลวง ๑๓๔ ไพร่สม ๙๔๘ เป็น ๔๙๒
 เป็น ๖๘๕

กองพระราชวังหลวง ทหารนาย ๑๐ ทหารขุนหมื่น ๖๓
 เป็น ๗๓ ไพร่หลวง ๕ ไพร่สม ๖๔ เป็น ๖๙ เป็น ๑๔๓
 (รวมเป็น ๘๒๗)

กองพระราชวังบวร พลเรือนนาย ๒๕ ขุนหมื่น ๒๓๓ เป็น
 ๒๖๒ ไพร่หลวง.....๑๐ ไพร่สมนอก ๒๒ เป็น ๓๒
 ไพร่สม ๖๕ เป็น ๙๗ (รวมเป็น) ๓๕๙

กองพระราชวังบวร ทหาร นาย ๘ ขุนหมื่น ๔๔ ไพร่หลวง
 ช้าง ๑ ไพร่หลวงนอก ๗ เป็น ๘ เป็น ๕๒ ไพร่สม ๔๕-เป็น
 ๕๓ เป็น ๑๐๕ (รวมเป็น) ๔๖๔ นาย ๑๖ ขุนหมื่น ๕๑๔ เป็น
 ๕๕๐ ไพร่หลวง ๑๗๕ ไพร่สม ๕๒๒ เป็น ๗๐๑ (รวมเป็น) ๑๒๕๑

จำนวนคนหัวเมือง เมืองนครราชสีมา ๒๐๐๐ เกิง ๑๖๐๐
 บัง ๔๐๐

เมืองเขมราฐ

๓๐๐

เมืองศรีสะเกษ	๕๐๐
เมืองเดชอุดม	๓๐๐
เมืองสุวรรณภูมิ	๑๐๐๐
เมืองยโสธร	๓๐๐
เมืองขอนแก่น	๓๐๐
เมืองร้อยเอ็ด	๕๐๐
เมืองอุบล	๕๐๐
เมืองนครนายก ไทย ๕ ลาว ๑๐๐ เป็น	๑๐๕
เมืองประจันตคาม	๒๐๐
เมืองกบินทร์	๓๐๐
เมืองวิเชียร เมืองบัวชุม เมืองชัยบาดาล ๑๐๐ ถึง ๘๐	

ยัง ๒๐ เป็น ๖๔๕๐

เมืองลพบุรี ๓ กอง นาย ๕๑ ไพร์ ๓๐๗ เป็น ๓๕๘
 คลองท้อ ๒ กอง นาย ๒๔ ไพร์ ๑๐๕ เป็น ๑๒๕
 อารยิก (อรัญญิก) ๓ กอง นาย ๕๑ ไพร์ ๒๘๖ เป็น ๓๓๗
 เมืองนครนายก ๒ กอง นาย ๓๖ ไพร์ ๑๑๕ เป็น ๑๕๕
 เมืองประจันตคาม นายไพร์ ๒๐๐
 เมืองกบินทร์บุรี นายไพร์ ๓๐๐ เป็น ๑๔๗๕ เป็น ๗๕๒๕
 กรุงนาบ ๕๕๐ ไพร์ ๗๐๑ เป็น ๑๒๕๑ หัวเมืองนายไพร์ ๗๕๒๕
 รวมเป็น ๕๒๒๐ คน

กองทัพพระราชวังหลวง พระราชวังบวร พลเรือนนาย ๒๗

๑๔๖

ขุนหมื่น ๑๓๕ เป็น ๒๐๖ ไพร่หลวง ๑๕๕ ไพร่สม ๕๒ เป็น ๒๕๑ (รวม) ๔๕๗

กองทัพพระราชวังหลวง พระราชวังบวร ทหารนาย ๒๕ ขุนหมื่น ๑๒๗ เป็น ๑๕๒ ไพร่หลวง ๕ ไพร่สม ๑๑๐ เป็น ๑๑๕ (รวม) ๒๗๑

นาย ๕๒ ขุนหมื่น ๓๐๖ เป็น ๓๕๘ ไพร่หลวง ๑๖๘ ไพร่สม ๒๐๒ เป็น ๓๗๐ (รวม) เป็น ๗๒๘

กองโคได้ยกไปขนข้าวขนเกลือ ณ เมืองกบินทร์บุรี ไป เมืองบัตบอง เป็นคนนาย ๑๕ ไพร่ ๒๐๕ เป็น ๒๒๐ คน โคต่าง ๑๕๐๐ หลัง ได้ยกไปจากเมืองสระบุรี ตั้งแต่วันเดือนอ้าย แรม ๕ ค่ำด้วยแล้ว

วันเดือน ๓ แรมกำหนดให้หลวงบูรินทามาตย์คุมพระสงฆ์คุม ไพร่ คุมพราหมณ์ และสิ่งของออกไปบัตบอง เป็นคนพราหมณ์ พิธี พระครูหัตถาจารย์ ๑ พราหมณ์มีชื่อ ๘ เป็น ๕ หมอ เฒ่าหลวงอินทร์ฤไชย ๑ พราหมณ์มีชื่อ ๖ เป็น ๗ เป็น ๑๖

ไพร่ ขุนพิชัยฤกษ์ ขุนโลกาพิชัย ขุนพิทักษ์เทวา ขุนญาณ ประสิทธิ์ ๔ คน (รวม) เป็น ๒๐ คน กับคุมเอาเทียนชัยเล่ม ๑ เสาหลักเมืองหลัก ๑ สีลารองลกแผ่น ๑ แผ่นเงินขตาเมืองหลัก ๑ แผ่นเงินปิดตันเสา ๑ แผ่นเงินปิด ๑ เป็น ๒ เป็น ๓ แผ่นทองแดงอาถรรพณ์ใหญ่ ๑ แผ่นสีลาอาถรรพณ์ใส่ บ้อม ๕ แผ่นสีลาอาถรรพณ์ ๘ ทิศ ๘ ภูพราสี่มาดวง ๑ รูปช้าง

ดวง ๑ รูปเต๋าดวง ๑ เป็น ๓

ฉะบับที่ ๓

บันทึกการบอกรับชกขนาดเมืองปัตบองเป็นต้น

เมืองปัตบองที่สร้าง กว้าง ๑๒ เส้นยาว ๑๘ เส้น กำแพง
สูง ๘ สอก หน้าตัน ๒ สอก ๑ คืบ หน้าปลาย ๒ สอก บ้อม
ใหญ่มุม ๒ บ้อม ๘ เหลี่ยม ๆ ละ ๖ วา บ้อมมุม ๒ บ้อม
๗ เหลี่ยม ๆ ละ ๕ วา ๕ เหลี่ยม เข้ากัน ๔ บ้อม ๆ กลาง ๒
บ้อมยาว ๑๐ วา เหลี่ยม (ต้นฉะบับขาด).....คน
ครึ่งหลังพระยาศรีพิพัฒน์ เจ้าพระยามราช คนกองวังหลวง
ทหาร นาย ๑๐๒ ไพร ๓๓๖ เป็น ๔๐๘

กองวังบวร พลเรือน นาย ๒๖๑ ไพร ๖๒ เป็น ๓๒๓

กองวังบวร ทหาร นาย ๑๓๓ ไพร ๑๗๓ เป็น ๓๐๖ เป็น
๖๒๙ นาย ๖๘๒ ไพร ๒๐๒๖ (รวมเป็น) ๒๘๙๘.....

หัวเมืองกลาโหม เมืองราชบุรี ๖๕๗ เมืองเพชรบุรี ๕๐๐
เมืองกุย ๒๔ เมืองปราณ ๒๐ เป็น ๔๔ (รวม) ๑๖๐๑

หัวเมืองกรมท่า เมืองพนัสนิคม ๑๐๐ เมืองนนทบุรี ๘๒
เป็น ๑๘๒

หัวเมืองกรุงเก่าคง ๓๕๐ คน เกิน ๑๔๖ ใต้ ๑๑๕ ขาด
๒๗ เกินแล้ว ๙๗ ยังไม่เกิน ๑๑ ตาย ๑๑ เป็น ๒๒

หัวเมืองกรมมหาดไทย เมืองอ่างทอง ๑๘๑ คน เกน
 ๑๐๐ ได้.....ขาด ๒๐ ตาย กรมการ ๒ คงมาบก ๓๘ คงมาเรือ
 ๔๐ เป็น ๙๘ เมืองสุพรรณบุรี ๑๓๑ เกน ๙๔ ได้ ๕๕ ขาด ๑๕
 ตาย ๑ คงมาบก ๒๒ คงมาเรือ ๓๖ เป็น ๕๘ เมืองชัยนาท
 เกนคงเมือง ๑๕๔ เกนมอบเมืองส่วย ๙๕ เป็น ๒๔๙ คน
 เกนคงเมือง ๖๐ ได้ ๖๐ เกนมอบเมืองส่วย ๙๕ ได้ ๑๔
 ขาด ๖๑ เป็น ๙๔ ได้ ๔๓๑ ขาด ๑๓๒ เป็น ๖๐๓ ตาย ๑ คง
 มาบก ๑๗ คงมาเรือ ๕๖ เป็น ๗๓

เมืองสิงห์ เกนคงเมือง ๑๒๘ เกนมอบเมืองส่วย ๓๕
 เป็น ๑๖๓ คน เกนคงเมือง ๘๔ ได้ ๖๘ ขาด ๑๖ เกน
 มอบเมืองส่วย ๓๕ ได้ ๑๒ ขาด ๒๓ เป็น ๘๐ ตาย ๓ คงมา
 บก ๑๖ คงมาเรือ ๖๑ เป็น ๗๗

เมืองมโนรมย์ ๔๕ เกนแท้ ๒๘ ได้ ๒๘ คงมาบก ๑๕
 คงมาเรือ ๕ (รวมเป็น ๒๓๘๖)

เหตุการณ์ในปีจอ พ.ศ. ๒๓๘๑

เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ออกไปเมือง
 พัทธบอง สอบสวนเรื่องที่เจ้าองค์ด้วงคิดเตรียมการจะอพยพหนี
 ไปเมืองพนมเปญเสร็จแล้ว ก็รีบจัดการสร้างเมืองพัทธบองจน
 สำเร็จเรียบร้อย รุ่งขึ้นปีจอ พ.ศ. ๒๓๘๑ เดือน ๖ เจ้าพระยา

บดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) จึงกลับคืนมาเฝ้า กราบบังคม
ทูลขอ^๕แจ้ง^๖ข้อราชการณกรุงเทพมหานครพระมหาราช

ฉบับที่ ๑
ให้เมืองฉะเชิงเทรา^๗รักษาเกวียน
และกระบือของเจ้าองค์ด้วง

หนังสือพระยามหาอำมาตย์ ฯ มาถึงหลวงยกרבัตร์ กรม
การเมืองฉะเชิงเทรา ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า
เจ้าพระยาบดินทรเดชา ฯ ส่งบุตรภรรยาทาสชายหญิง กระบือ
เกวียน ขององค์ด้วงเข้ามาถึงแขวงเมืองฉะเชิงเทราแล้วโปรด
เกล้า ฯ ให้ส่งบุตรภรรยาทาสชายหญิงเข้ามาณกรุงเทพ ฯ ให้สัน
แต่กระบือเกวียนของครอบครัวพวกองค์ด้วงนั้น เจ้าองค์ด้วงให้
บ่าวพิทักษ์รักษาไว้ณเมืองฉะเชิงเทรานั้น ให้หลวงยกרבัตร์กรม
การ ตรวจตราดูแล อย่าให้โจรผู้ร้ายลักเกวียนกระบือขององค์
ด้วงไปได้ และให้หลวงยกרבัตร์กรมการเร่งจัดเรือแต่งกรมการ
คุมบุตรภรรยาทาสชายหญิงขององค์ด้วง เข้าไปส่งณกรุงเทพมหานคร
พระมหาราชให้สันโดยเร็ว แล้วให้บอกจำนวนบุตรภรรยาทาสชาย
หญิง กับกระบือเกวียนของครอบครัวพวกเจ้าองค์ด้วงเข้าไป
ให้แจ้ง

หนังสือมาณวันอังคาร เดือน ๖ แรม ๙ ค่ำ ปีจอสัมฤทธิ์ศก

(จ.ศ. ๑๒๐๐)

ร่างตรา^๖ ท่านอนุชิตพิทักษ์^๗มาสั่งว่า ท่านปลายเชือก^๘สั่งให้ทำตราออกไปเมืองฉะเชิงเทรา ให้ส่งครว้อง^๙คั้ว^{๑๐} แต่เกี่ยว^{๑๑}นกระบือ^{๑๒}ให้เอาไว้ที่ฉะเชิงเทรา ทำแล้ว

วันเดือน ๖ แรม ๖ ค่ำ ท่านเจ้ากรมมหาดไทย^{๑๓}ฝ่ายเหนือว่าราชการอยู่ณศาลาลูกขุน ได้เอาร่างตรา^{๑๔}อ่านกราบเรียนจนสิ้นข้อความ แล้วสั่งว่าให้^{๑๕}มีไปตามร่าง^{๑๖}นี้เถิด เมื่อส่งนั้นท่านต้นเชือก^{๑๗} พระพิพิธเสนา นายแก้ว นายรักษ์ นั่งอยู่ด้วย ในทันใดนั้น ได้ส่งตรา^{๑๘}นี้ให้ท่านปลายเชือก^{๑๙}รับไว้

ฉบับที่ ๒

ตราถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)
เรื่องให้จัดส่งเครื่องยศ^๑เจ้าองค์ด้วงไว้กับเมืองปัตทอง

หนังสือเจ้าพระยาจักรี^๒ มาถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก ด้วยบอกเข้าไปว่า องค์ด้วง^๓ฝากเครื่องยศไว้กับพระยาปลัดเมืองปัตทอง เป็นของลูกประจำทองคำสาย๑ มาลายอดทองคำ๑ แหวนทองคำประดับพลอยไพฑูรย์^๔วง๑ ประดับพลอยทับทิมวง๑ เป็น๒ วง พานทองคำ๑ ชองพลูทองคำ๑ ชองบุหรืทองคำ๑ จอกหมากทองคำ๒ ฝอบทองคำ๒ ตลับสี่ฝั่งทองคำ๑ คันโททองคำ๑ มีดหมากด้ามทองคำ๑ เครื่องวางสาแหรกทอง

คำสาย ๑ คาพด้ามฝักหุ้มทองคำหลักประดับพลอยเล่ม ๑ โตะ
 เงินใหญ่ ๑ เล็ก ๑ เป็น ๒ ใบ หอกคู่ปลอกทองคำ ๒ ปลอกเงิน ๒
 ปลอกคร่ำทองคำ ๑ เป็น ๕ เล่ม ง้าวปลอกกาไหล่ทองคำเล่ม ๑
 ทวนปลอกเงิน ๒ เล่ม และว่าแลกส่วยกระวานจำนวนประกาศน
 สกน^๕ เดิมจะได้ส่งกระวาน ๖๕ หาบ ๓๖ ชั่ง ครั้นชำระบัญชี
 จำหน่ายป่วยไข้ตาย ๓๐ คน คงจะได้ส่งกระวานครั้ง^๕ ๖๔ หาบ
 ๑๖ ชั่ง ขนกว่าจำนวนบวกรอัฐศก ๔ หาบ ๑๖ ชั่ง กับเงินส่วย
 หัวเมืองลาว ๔๐ ชั่ง ซึ่งมอบให้หลวงอภัยพิทักษ์จัดซื้อกระวาน
 ราคาหาบละ ๑ ชั่ง ๑๐ ตำลึง เป็นกระวาน ๒๖ หาบ ๖๗ ชั่ง ๘ ตำลึง
 แล้วเจ้าองค์อ้อม พระยาปลัด กรมการจัดได้ส่ง^๕ เจ้าองค์อ้อม
 ๓ หาบ พระยาปลัด ๒ หาบ พระยกรบัตร์ ๑ หาบ พระพิทักษ์
 บดินทร์ ๑ หาบ พระยาสัตตรา พระเมือง ๑ หาบ พระนรินทร์โยธา
 ๑ หาบ พระราชนายก พระยาภักดีบริรักษ์ ๑ หาบ พระราชรัษฎ
 เมืองมณฑลบุรี ๑ หาบ พระยามโนมิตรเมืองระสือ ๕๐ ชั่ง เข้า
 กัน ๑๑ หาบ ๕๐ ชั่ง ทูลเกล้าฯ ถวายฉลองพระเดชพระคุณ ให้
 หลวงอภัยพิทักษ์จางวาง พระมนตรีนายก พระบรรณนายก พระ
 สัตร์นจิต นายกองกระวานคุมผลกระวานส่งจัดซื้อ^๕ คุมเครื่อง
 ยศ^๕ ส่ง เข้าไปส่งนั้น ได้นำเอาหนังสือบอกกราบบังคมทูลพระ
 กรณาทราบใต้ฝ่าละอองฯ แล้ว ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าฯ
 สั่งว่า ซึ่งเจ้าองค์อ้อม พระยาปลัด พระยกรบัตร์ พระยา
 พระเขมร คิดถึงพระเดชพระคุณ จัดส่ง^๕ ทูลเกล้าฯ ถวายในการ

พระบรมศพนั้น ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงาน
จัดแจงฝังสดับปกรณ์ ทรงพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศล ออก
มากับเจ้าองค์อ๋ม พระยาปลัด พระยกรบัตร์ พระยาพระเชมรด้วย
แล้ว และซึ่งส่งผลกระวานส่วย ผลกระวานจัดซื้อ กับเครื่องยศ
องค์ด้วงเข้าไปนั้น หลวงอภัยพิทักษ์จางวาง พระมนตรีนายก พระ
บรรณนายก พระสัตรีนุชิต นายกอง ได้คืบเอากระวานส่วย กระ
วานจัดซื้อ และเครื่องยศองค์ด้วง ไปส่งเจ้าพนักงานรับไว้ได้ครบ
จำนวนตามบอกแล้ว อนึ่งซึ่งพระยานคร เจ้าเมืองเสียมราฐจัด
ได้ผลเร็ว ๑๕ หาบ ได้ส่วย ๕ หาบ ให้นำยอุมบุตรเขยคุมเข้าไป
ทูลเกล้าฯ ถวายนั้น นายอุมคุมไปส่งเจ้าพนักงานชาวพระคลังซึ่ง
ได้ผลเร็ว ๑๔ หาบ ๕๑ ชั่ง ซึ่งได้ส่วย ๔ หาบ ๘๘ ชั่ง รับไว้แล้ว

หนังสือมาณวันอังคารเดือน ๖ แรม ๗ ค่ำ ปีมอ สัมฤทธิศก
วันเดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ ท่านเจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายเหนือว่า
ราชการณศาลาลูกขุน ได้เอาร่างตราอันกราบเรียนสั่งให้ตก
แขกลงบ้าง วงกาเสียบ้าง แล้วสั่งว่าให้ไปตามร่างนั้นเถิด

ฉบับที่ ๓

หนังสือพระยามหาอำมาตย์ถึงข้าหลวง
และกรมการเมืองปราจีนบุรี

หนังสือพระยามหาอำมาตย์ มาถึงพระยาภิรมราชา ข้า

หลวง จมื่นมหาสนิทกรมการเมืองปราจีน ด้วยทรงพระกรุณา
 ตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า หลวงอภัยพิทักษ์จางวางนายกongปลัด
 กองส่วยกระวาน เอาผลกระวานบรรทุกเกวียน ๕๐ เล่มเข้ามา
 ส่ง จะเอาเกวียนกลับออกไปเปล่าเสียเที่ยวบ่วยการเกวียน
 กระบือ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานเกลือกกับพวกพระหลวง
 ขุนหมื่นไพร่ข้าส่วยกองกระวาน ๖๐๐ ถึง จะได้แจกจ่ายกันรับ
 พระราชทานเป็นกำลังราชการ ถ้าหลวงอภัยพิทักษ์จางวางออก
 มาถึงเมืองปราจีนแล้ว ก็ให้พระยาภิรมราชา จมื่นมหาสนิทกรม
 การจ่ายเกลือ ๖๐๐ ถึงให้กับหลวงอภัยพิทักษ์ พระหลวงขุนหมื่น
 คุมออกไปเมืองปัตทองโดยเร็ว อย่าให้ค้างช้าอยู่ได้ ถ้าได้ส่ง
 เกลือให้หลวงอภัยพิทักษ์พวกส่วยกระวาน แล้วให้บอกจำนวน
 เกลือเข้าไปให้แจ้ง

หนังสือมาฉวันพฤหัสบดีเดือน ๗ ขึ้นค่ำหนึ่งปีจอสัมฤทธิศก
 จำนวนคนและสิ่งของเบิกด้าน หลวงอภัยพิทักษ์ จางวาง
 นายกongปลัดกองส่วยกระวานกลับไปเมืองปัตทอง ไปแต่กรุงฯ
 เป็นพระสงฆ์ ๗ สามเณร ๕ เป็น ๑๒ รูป เป็นคนนาย ๓๕ ไพร่
 เขมร ๓๓ ไพร่จีน ๕ เป็น ๓๘ (รวม) ๗๓ หญิง ๕ (รวมเป็น) ๗๘
 คน บันคาบศิลาเดิม ๓ บ่อ จัดซื้อ ๑ บ่อ เป็น ๔ บ่อ ดิบูก
 พระราชทาน ๒ หาบ ๕๐ ชั่ง ดิบูกจัดซื้อ ๒ หาบ ๕๐ ชั่ง หล่อฐาน
 พระพุทธรูป ๕ หาบ กะทะเหล็กใหญ่พระราชทาน ๑๐ ใบ จัดซื้อ
 ๑๐ ใบ เป็น ๒๐ ใบ มะพร้าว ๕๐๐ ใบ เรือ ๑๔ ลำ อยู่รักษาข้าง

เกวียนณเมืองปราจีน ไพร่ ๔๓ คน ข้างพลาย ๑ พัง ๑ เป็น ๒ ข้าง เกวียน ๕๖ เต็ม กระบือ ๑๒๘ ตัว บันคาบศิลา ๓ บอก กับให้ขุนทนนชักลากเรือส่งให้ถึงน้ำลึก

วันเดือน ๖ แรม ๑๕ ค่ำ ได้เอาจำนวนพระสงฆ์สามเณรและ นายไพร่ กับรายสิ่งของเบิกดำนนักราบเรียนแล้ว สั่งว่าให้มีไปตามจดหมายนั้นเถิด หลวงอภัยพิทักษ์ พระมนตรีนายก พระบวรนายกอ ยู่ด้วย

เบิกดำน นายอูมออกไปแต่กรุงเทพ ฯ เป็นพระสงฆ์รูป ๑ เต็มนาย ๘ เต็มไพร่ ๑ เป็น ๙ เข้ามา ไพร่เขมร ๖ ไพร่จีน ๒ เป็น ๘ (รวมเป็น) ๑๗ คน เป็นเหล็กกล้า ๕๐ ชั่ง กะทะเหล็ก ๒ เก้า ๑๐ ใบ อยู่รักษากระบือเมืองปราจีน นาย ๒ ไพร่ ๓๘ เป็น ๔๐ คน บันคาบชุด ๑ เกวียน ๒๕ กระบือ ๘๕ นายบึงจะมาเอาหนังสือเบิกดำน

วันเดือน ๖ แรม ๑๕ ค่ำ ได้ส่งตราตอบเมืองปัตตบอง ๑ ตรา ถึงพระยาภิรมราชา จมื่นมหาสนิท ๑ เข้ากัน ๒ ฉบับ ให้หลวงอภัยพิทักษ์จางวางกองกระวานรับไป

ฉบับที่ ๔

จำนวนครัวที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร
และแยกย้ายไปอยู่ต่างเมืองตามใจสมัคร

จำนวนครัวท้าวเถื่อน ท้าวเหินน์ ข้ามฟากมาสมัคร จ.ศ.
๑๒๐๐ ไปอยู่ต่างเมือง ครัวเป็นท้าวเถื่อน ท้าวณอยู่เมืองหนองคาย

ท้าว ๓ เพี้ย ๒ ภรรยา ๒ เป็น ๓ สกกรจ ๑๐ สำมะโนครัว ๓๖
 ทาษ ๘ เป็น ๕๔ เป็น ๖๑

ครัวนายร้อยอัครวงศ์อยู่เมืองหนองหาร เพี้ย ๒ นกรรจ ครัว
 ๒๕ เป็น ๓๓

ครัวเพี้ยนามวงศ์อยู่กับหลวงศรีมหาพรหมห้วยหลวง เพี้ย ๑
 นกรรจ ๓ ครัว ๑๔ เป็น ๑๘

ครัวเพี้ยไชยอยู่เมืองไชยบุรี เพี้ย ๑ นกรรจ ๑๐ ครัว ๓๕
 เป็น ๔๖

ครัวนายพ่อบุญอยู่เมืองท่าอุเทน นกรรจ ๓ ครัว ๕ เป็น ๑๒
 ครัวเพี้ยศรีจันทอง เพี้ยสีหะพล เวียงจันทน์พาครัวมาเมือง
 ท่าอุเทนครั้งก่อน ๓๔ เป็น ๔๖

ครัวท้าวเหม็น เพี้ยศรีชั้นไชย อยู่เมืองนครพนม ท้าว ๑
 แม่ยาย ๑ ภรรยา ๑ บุตร ๒ น้องภรรยา นกรรจ ๑ เป็น ๖ เพี้ย
 ๑ ครัว ๔ เป็น ๕ ทาษชาย นกรรจ ๒ ครัว ๗ เป็น ๙ เป็น ๒๐

ครัวท้าวไชยสารเมืองนคร ท้าวอุปชิต ท้าวขัติย เมืองคำ
 เกิด เกิดกล่อมได้ครั้งหลัง ๑๒๓ คน ครัวเวียงจันทน์ ขรา ๓
 นกรรจ ๕ ครัว ๒๒ เป็น ๓๔ เมืองนคร นกรรจ ๒ ครัว ๘ เป็น
 ๑๐ เดิมเมืองคำเกิด เดิมเมืองคำวน นกรรจ ๒๐ เวียงจันทน์
 ที่ได้ไปสักเป็นเวียงจันทน์ นกรรจ ๒๐ ครัว ๕๕ เป็น ๗๕ เป็น ๑๒๓

ครัวด่านหมื่น ด่านเชียงษา เกิดกล่อมครัวเมืองแสนได้
 นกรรจ ๗ ครัว ๘ เป็น ๑๕ (รวมเป็น) ๑๓๘ (รวมทั้งหมด) ๓๖๒ คน

เหตุการณ์ในปีกุน พ.ศ. ๒๓๙๒

ความปั่นป่วนในเมืองเขมรอันเนื่องมาแต่ญวนนับบัดนี้
กล่าวแล้ว ได้กระทบกระเทือนติดต่อมาถึงชาวเขมรที่อยู่ใน
ความอุปถัมภ์ของไทย มีเขมรในเมืองปัตตบองเป็นต้น ต่าง
เกลียดชังและจับแค้นญวน ควหาช่องทางจะกำจัดญวน
อยู่เสมอ

ทางกรุงเทพฯ ส่งออกไป ให้เมืองปัตตบองแต่งกองออก
ลาดตระเวน และสอดแนมแถบด้านเมืองโพธิสัตว์ เจ้าองค์ม
จึงให้พระพิทักษ์บดินทร์ (โสม) และพระนรินทรโยธา (นอง)
เป็นนายกองออกไปสอดแนม อยู่ภายหลังเจ้าองค์มเอาใจออก
หากจากไทย ร่วมคิดกับพรรคพวก จักรมการหลายนาย
แล้วเข้าชิงค่ายและเผาเมืองปัตตบอง และกวาดต้อนครัวอพยพ
หนีไปเมืองพนมเปญ ฝ่ายพระพิทักษ์บดินทร์ (โสม) พระ
นรินทรโยธา (นอง) ทราบข่าวก็รีบยกมาสะกดจับครัวที่พวก
เจ้าองค์มกวาดต้อน ได้คนมาเกือบหมด พระพิทักษ์บดินทร์
(โสม) พาครัวเข้าเมืองปัตตบอง ส่วนพระนรินทรโยธา (นอง)
พยายามไล่ตามจับเจ้าองค์มต่อไป แล้วรับรายงานเหตุการณ์
เข้ามายังกรุงเทพฯ โดยด่วน

เมื่อข่าวทราบถึงใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็โปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์

สิงห์เสนี) เร่งยกทัพใหญ่ออกไปโดยเร็ว

เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงห์เสนี) เดินทัพไปถึงเมืองพัทลุงแล้ว จัดให้นายทัพนายกองแยกย้ายไปควบคุมรักษาค่าย และด้านทางที่สำคัญโดยกวาดขัน ในไม่ช้ามีกองทัพญวนยกมาถึงค่ายด้านพรหมศักดิ์ แต่ถูกกองทัพไทยขับไล่ล่าถอยกลับไปตั้งอยู่แขวงเมืองช่แครง

ฉบับที่ ๑

ข้อความใบบดต่าง ๆ

วันพุธเดือนอ้ายแรม ๑๕ ค่ำ กุน เอกศก พระยาภิรมราชา บอกลงต้นหนังสือขุนสุภมาตราเมืองปราจีนรักษาบัตบอง พระวงศานุชิตยกบัตร์เมืองมณฑลบุรี พระยามนตรีเสนาหาเจ้าเมืองตะโนด

หนังสือขุนสุภมาตราว่าณวันเดือนอ้ายขึ้น ๑๕ ค่ำ หลวงปลัดเมืองปราจีนออกไปตรวจค่ายเมืองระสือ ณวันเดือนอ้ายแรม ๓ ค่ำ องค์อัมปิตประตุมืองจับพระยาปลัด หลวงอภัย

หนังสือพระวงศานุชิต พระภักดีนุชิต กรมการเมืองมณฑลบุรีว่า ณวันเดือนอ้ายแรม ๓ ค่ำ เพลา ๒ ขามเศษ ปลัดแก้วมารับมารดาบุตรภรรยา ปลัดแก้วลงว่าญวนเขมรยกทัพมาถึงบ้านกระพงปรักมารบองค์อัมกับนักมารดา พระยกรบัตร์

กรมการไต่ยกกองทัพตามรบ ปลัดแก้วจึงเอาครอบครัวมา
ไต่ แต่ปลัดแก้วกับนักมารดาและบุตรภรรยาหนีไปได้ ให้
ขุนอาจ (และ) ไพร่ ๖๐ ปี ๑๕ บอก ครั้นวันแรม ๔ ค่ำ
เดือนอ้าย เพลาไก่อ้น หม่นเทพหนีมาแต่เมืองปัตบองว่า
องค์่อม นักมารดา พระยาราชรัศมี ปลัดแก้ว พระยาพระเชมร
พวกองค์่อม คึดกบฏจับพระปลัด พระราชนายก พระสมบัติ
พระคลัง พระบรรณนายก หลวงอภัย จำใส่ตรวนไป แล้วหม่น
เทพบอกว่า กองทัพขุนเชมรยกมาถึงบ้านกระพงปรัก บอก
มาวันเดือนอ้ายแรม ๖ ค่ำ

หนังสือพระขามนตร์เสนาหากรมการเมืองตะโนดว่า แต่ง
ให้หม่นปราบไปสืบราชการ พบหลวงจงภักดีบ้านกงพระงาม
หนีมาแต่เมืองปัตบองบอกว่า ณวันเดือนอ้ายแรม ๓ ค่ำองค์่อม
กับพวกองค์่อม คึดกบฏจับพระยาปลัดฆ่าเสียแล้ว ให้จับพระ
สมบัติ พระคลัง หลวงอภัยพิทักษ์ กรมการเสียสิ้น แล้วจะ
กวาดครัวไปเมืองพนมเปญ หลวงจงภักดีแลไปเห็นไฟไหม้
ทั่วทั้งเมือง

กับหลวงปลัด พระพิทักษ์บดินทร พระนรินทร์โยธา
หลวงขุนหม่นออกไปร้องทัพเมืองระสือบอกมา ณวันเดือนอ้าย
แรม ๖ ค่ำ

หนังสือพระยาภิรมราชาว่า ไต่ให้เจ้าเมือง ยกรบัตร กรม
การเมืองวัฒนานครคุมไพร่ ๓๐๐ ปี ๑๐๐ (บอก) ยกไป

ณวันเดือนอ้ายแรม ๕ ค่ำ พระยาภิรมราชา พระกำแหงมहिมา
 กรมการ คุ่มไพร เมืองกบินทร์ ๓๐๐ เมืองประจันตคาม ๓๐๐
 (รวม) ๖๐๐ ปืนคาบศิลา ๒๐๐ (บอก) ยกไปณวันเดือนอ้าย
 แรม ๑๐ ค่ำ กับมีหนังสือไปแจ้งข้าหลวงกรมการเมืองปัตตบอง
 เจ้าเมืองเสียมราบ หลวงยกบัตร กรมการ เมืองมณฑลบุรี
 ว่าพระยาภิรมจะยกกองทัพ ๑๐๐๐ เศษ ออกมาให้ถึงเมืองปัตตบอง
 ณวันเดือนยชน ๑ ค่ำ ให้ข้าหลวง เจ้าเมือง กรมการ เมือง
 ปัตตบอง เมืองนครเสียมราบ เมืองมณฑลบุรี จัดหลวงขุนหมื่น
 ติดตามองค้อมทางบกทางน้ำ จีบตัวองค้อมอย่าให้หลบหนีไปได้
 กับให้ลาดตระเวนรักษาผ่านทางสภาราชการ กำชับกำชาอย่าให้
 ครอบครวัสะตุงสะเทือน กับมีหนังสือให้พระยาปราจินยกตาม
 ออกไป นายเทศหมื่นรามถอบออกมาณวันเดือนอ้ายแรม ๕ ค่ำ

หมื่นราม นายเทศ มาจากเมืองปัตตบองณวันเดือนอ้าย
 แรม ๓ ค่ำเพลabay ๓ โมงเศษ

นายเทศมาถึงเมืองมณฑลบุรี วันเดือนอ้ายแรม ๓ ค่ำ
 เปลาไกลรุ่ง

มาจากเมืองมณฑลบุรีวันเดือนอ้ายแรม ๔ ค่ำ เปลา ๒ ขาม
 หมื่นรามว่าคนออกไปรักษาเมืองปัตตบอง คนเมืองปราจิน
 หลวงปลัด ขุนรองปลัด ไพรไทย ๑๐ คนเมืองกบินทร์ ขุน
 ชนะไพริน ขุนหมื่น ไพร ๕๐ คนเมืองประจันตคาม ขุนจ้านง
 ขุนหมื่น ไพร ๖๐ คนเมืองวัฒนานคร แสนโยธา เพี้ยวงศา

คำภา ไพร่ ๔๐ (เป็น) ๑๕๐ (รวม) ๒๐๐ คนแบ่งไปรักษา
เมืองนครเสียมราพ ขุนรองปลัดไพร่ ๓๐ รักษาเมืองระสือ ขุน
หมื่นไพร่ ๒๐ (รวม) ๕๐ ตรวจด้านด้วยหลวงปลัดไพร่ ๔๕
(รวม) ๕๕ คน ยังอยู่เมืองปัตบอง ขุนหมื่นกรมการ ไพร่
๑๐๕ คน

หมื่นรามมาจากเมืองปัตบองวันเดือนอ้ายแรม ๓ ค่ำ ถึง
กรุง ฯ วันเดือนอ้ายแรม ๑๑ ค่ำ

วันเดือนอ้ายแรม ๑๑ ค่ำ เพลาคำหลวงกำจรใจราช ถือน
หนังสือบอกพระยาภิรมราชา พระยาปราจีนพาตัวนายชุมนุมบุตร
พระยาวิเศษสุนทรเข้ามาว่า พระยาภิรมแต่งตั้งให้นายชุมนุมออกไป
สืบราชการเมืองปัตบอง ณวันเดือนอ้ายแรม ๓ ค่ำ นายชุมกลับ
มาแจ้งว่า ณวันเดือนอ้ายแรม ๓ ค่ำ เปลาเซื่องค้อมให้ปลัด
แก้ว กับรามโยธาฝรั่ง จับพระยาปลัด หลวงอภัย จำไซ้
ตรวนเอาตัวไปไว้ในเรือนญวน แต่สมบัติพระคลังคุมไว้ใน
กำแพง เปลาบ่าย ๓ โมงผู้ช่วยหนีออกจากเมืองปัตบอง พระยา
ปราจีนจะยกไปวันเดือนอ้ายแรม ๑๑ ค่ำ คน ๒๐๐ คำนายชุม
ว่าพระยกรบัตร์ไปรักษาค่ายที่ประเดทางไกล ๓๐๐ พระภักดี
บริรักษ์ทำโรงพักแขวงมณฑลบุรี พระยาราชนายก หลวงแพ่ง
ไปทำโรงพักทางเมืองตะโนด พระยากระสัตร พระบรรณนายก
พระเมือง พระวัง หาทราบว่ไปอยู่ที่ไหนไม

พระยาภิรมราชา พระยาปราจีน บอกเข้ามาว่าณวันเดือน

อายแรม ๘ ขุนพลพิทักษ์คุมโคตต่าง ๑๐๐๐ ตัว ได้จ่ายเกลือ ๒๐ ได้ยกออกจากเมืองปราจีนในวันเดือนอายแรม ๑๐ ค่ำ

วันเดือนอายแรม ๑๓ ค่ำ^๔ ปุณเณศก หลวงสรเสนาถ้อย
หนังสือบอก หลวงปลัดปราจีน หลวงสำรวจโคราช พระพิทักษ์
บดินทร์ พระนรินทร์โยธา เข้ามาวันเดือนอายแรม ๔ ค่ำ
เพลabay ๒ โมงเศษ เขมรหนีไป บอกว่าวันเดือนอายแรม ๓
ค่ำเพลาเช้า องค์อ้อมจับพระยาปลัด พระยาพระเขมรแล้วไล่ครัว
ไปทางค่ายทิปเต ทางนนทรี ทางกระพง พระพิทักษ์บดินทร์เข้า
หลวงกรมการคุมคน ๔๐๐ ยกมาสะกดครัว แต่งกันออกไล่สะกด
ครัวได้มาทั้ง ๓ ทาง มาพวกองค์อ้อมตาย ๓๖ คน ไล่ครัวกลับมา
บ้านเมืองสัน^๕ วันเดือนอายแรม ๕ ค่ำเพลาพลบ ได้จัดให้พระ
นรินทร์พระพลคุมไพร่ ๒๐๐ เรือกขมวดญายาว ๘๖ ๕๖ ๑๐ ลำ
ไปตามจับองค์อ้อมแล้ว ได้เกณฑ์คน ๘๐๐ คนเข้ารักษาเมืองบัตบอง
กับจับได้สลาเมียดกับบ่าว ๕ คน พวกองค์อ้อมซึ่งค่ายเผาเมือง
มาฆ่าเสียทั้ง ๑๐ คน กับว่าองค์อ้อมจับจำไป พระยาปลัด
พระยกรบัตร์ พระยากระสัตร พระยารายก หลวง
อภัยพิทักษ์ หลวงภักดีชุมพลบุตรเขยปลัด หลวงเสนาหา
พิมพ์รองกระสัตร สมบัติพระคลัง หมื่นภักดีบุตรสมบัติ
พระคลัง พระอริญภักดี พระราชานุชิตน้องเจ้าพระยาโคราช
จับภรรยาไป ภรรยาพระนรินทร์โยธา ๑ พระพล นายแก้วบุตร
พระยาปลัด พระยารายนาย (รวม) ๔ จับครัวไปด้วย ครัว

พระยาปลัด พระยกรบัตร พระยากระสัตร พระบรรนายกหลวง
 อภัยพิทักษ์ หลวงเสนหาพิมล พระสมบัติพระคลัง หลวง
 ภูคักจุมพล หมื่นภูคักดี (รวม) ๕ บุตรภรรยาหน้ได้ ภรรยาพระ
 มนตรีนายก ภรรยาพระราชานูชิต ภรรยาพระอรัญภูคักดี
 (รวม) ๓ บุตรสมบัติพระคลัง นายสิน นายเมื่อก นายฉิม
 (รวม) ๓ บุตรพระยกรบัตร นายสวก ๑ (รวม) ๔

จำนวนบันกระสุน ปืนใหญ่คงอยู่พร้อม ปืนคาบศิลา
 ที่ค่ายคง ๑๕๐ ๗ ข้าง ๗ รักษา ๒๓๕ บอก หาย ๘๑ (บอก)
 ดินดำ ๔ บาท กระสุน ๑๗๐๐ เศษ ศิลาปากนก ๑๐๐ คงอยู่
 ปืนคาบศิลาในเมืองปัตตบองกรมการรักษ ปืนชำรุดใช้ไม่ได้ ๑๐๐
 ปืนใช้ได้ ๑๐๐ เศษ ดินดำ ๑๔๐ หีบ กระสุนศิลามัน้อย เกือบ
 มัน้อย บอกมาณวันเดือนอ้ายแรม ๗ ค่ำ

วันอังคารเดือนยี่ชน ๓ ค่ำ ปีกุนเอกศก ขุนสารวัดเมือง
 นครนายกถือบอกเมืองนครเสียมราบบอกพระยาภิรมราชา เข้ามา
 แจ้งราชการ ใบบอกพระยานครเสียมราบว่า ณวันเดือนอ้าย
 แรม ๕ ค่ำ พระยามโนเสฎฐนายด่านมักษ์บอกหนังสือมาว่า องค์
 อัมกบฏจับพระยาปลัด พระยาพระเชมร ไล่ครอบครัวไปทางบก
 ทางเรือเป็นอันมาก องค์อัมพระยาพระเชมรไล่ครัวมาถึงด่าน
 มักษ์วันเดือนอ้ายแรม ๔ ค่ำ เพลา ๒ ยามเศษ แล้วพระนคร
 บาล จึงมีชื่อนี้ไปจากเมืองปัตตบองบอกว่า องค์อัมจับพระ
 ยาพระเชมรไป พระยานครเสียมราบได้ให้พระหลวงออกสกัด

ทางด้านมัทนัหาท้นองค์อัมไม ได้จัดแจงรักษาด่านทาง และ
มีหนังสือไปแจ้งเมืองป่าดงให้ยกมาช่วย บอกมาวันเดือนอ้าย
แรม ๔ ค่ำ

บอกพระยาภิรมราชว่า ยกไปแจ้งอ่างศิลา วันเดือนอ้าย
แรม ๑๑ ค่ำ พบชาวด่านส่งต้นหน^๔ สวหลวงภักดีนครปลัดซ้ายเมือง
อรัญมาว่า ได้จัดให้หม่นรองสุภา หม่นสถาน ไพร ๒๐ คนเข้ากอง
พระยาสังคโลก ไปสืบราชการเมืองปัตตบอง วันเดือนอ้ายแรม ๑
ค่ำ พบหลวงปลัดเมืองปราจีน พระพิทักษ์บดินทร์ได้คร้วทางบก
ซึ่งพากันหนีระส่ำระสายเข้าไว้ในเมืองปัตตบอง ๘๐๐ คน ๕๐๐ คน
กับว่าพระนรินทรโยธาไปตามคร้วทางเรือทันได้คร้วกลับมา แต่
พระนรินทรโยธาตามคร้วต่อไป กับว่าหลวงปลัดซ้ายได้เกณฑ์
คน ๑๐๐ ให้หลวงยกربัตร์คุมไปช่วยราชการ ได้ยกไปแจ้งเมือง
ปัตตบองแต่วันเดือนอ้ายแรม ๘ ค่ำแล้ว บอกมาวันเดือนอ้าย
แรม ๑๑ ค่ำ ปีกุน ถึงกรุงวันเดือนยี่ชน ๓ ค่ำ

วันเดือนยี่ชน ๖ ค่ำ ปีกุนเอกศก จมื่นชัยภูษา ขุนรักษโยธา
เมืองวัฒนานคร ถือบอกหลวงปลัดเมืองปราจีน พระพิทักษ์
บดินทร์ พระนรินทรโยธา เข้ามาว่า พระนรินทรโยธาไปตามองค์
อัมไมทางด้านมัทนัหาท้นองค์อัมไม แต่ด่านมัทนัหาท้นแดนต่อแดน
ทางวันหนึ่ง พบแต่เรือคร้วหน้อยอยู่ในป่าระนามได้กลับมาบ้าง หนี
แยกไปทางเมืองนครเสียมราบ้าง พระนรินทร พระพล ได้
กวาดต้อนคร้วตามป่าระนาม พระนรินทรโยธา พระพล กลับมา

ถึงเมืองปัตตบองฉวันเดือนอ้าย แรม ๗ ค่ำ บอกลาฉวันเดือน
อ้าย แรม ๘ ค่ำ

ก็มีจดหมายมาว่า องค์อ๋มจับพระยาพระเชมรจัตรวนไป
พระยาปลัด พระยกรบัตร์ พระบวรนายก หลวงอภัย (รวม) ๔
พระราชานุชิต พระเสนหาพิมล พระเพชรสงคราม หมื่นภักดี
หมื่นเสียบบุตรเขย หมื่นวิเศษ หลวงภักดีชาพล หมื่นชำนาญมาต
หลาน พระมนตรีนายก พระยาปลัด นายโสมบุตรเขยพระพิทักษ์
บดินทร์ หมื่นมาบุตรพระยกรบัตร์ หลวงชินนายก เข้ากัน ๑๖
ไม่ได้จำเอาตัวไป พระสมบัติพระคลัง พระภักดีบริรักษ์ พระยา
กระสัตรราชปดี พระมนตรีไชยัน พระพิพิธ หลวงสุภา หลวง
ภักดีนุชิต หลวงเสนหานายก นายด่าน หลวงรามนุชิต พระ
ยาโกษา โสม นอกราชการ พระยานราชราช ๑๑ (รวม) ๒๗ ไกล
ครัวเขมร หลวงมนตรีนุชิต หลวงวันชาติตรี หมื่นชำนาญภักดี
(รวม) ๓ ครัวฝรั่ง หลวงรามโยธา หลวงปลัดตวน เจ้ากรมด
(รวม) ๓ (รวม) ๖ คน

ใบบอกเจ้าคุณว่า ได้ให้พระพรหมบริรักษ์คุมคนกรุง ๔๔
เมืองกบินทร์ ๒๑๓ เมืองประจันตคาม ๒๔๖ เมืองวัฒนานคร ๒๐๐
(รวม) ๗๐๓ คน จะไต่ยกจากปราจีนฉวันเดือนยี่ ขึ้น ๕ ค่ำ ให้ไป
รักษาเมืองระสือ เจ้าพระยาบดินทรเดชาจะได้ยกจากเมืองกบินทร์
ฉวันเดือนยี่ ขึ้น ๗ ค่ำ กับว่าพระยานครเสียมราบ ให้พระองค์
แก้วคุมคนเมืองเสียมราบ ๓๐๐ คนไปรักษาเมืองปัตตบอง แต่ฉวัน

เดือนอ้าย แรม ๘ ค่ำ กับเมืองเสียมราฐจับอ้ายแก้วอ้ายสาเขมร
เมืองซีแกรงได้ส่งเข้ามา และบอกส่งต้นหนังสือบอกเมืองขุขันธ์
เมืองนครเสียมราฐ คำให้การอ้ายแก้วอ้ายสาเมืองซีแกรง คำให้
การรามเสนา นายตน เมืองเสียมราฐบอกมาณวันเดือนยี่ขึ้น ๔ ค่ำ

ไปบอกพระยานครเสียมราฐว่า ให้พระองค์แก้วคุม
ไพร่ ๓๐๐ คนไปรักษาเมืองปัตบองณวันเดือนอ้าย แรม ๘ ค่ำ แล้ว
ได้เกณฑ์คน พรหมศักดิ์ ๑๐๐ จงกัน ๑๕๐ สวายจิต ๑๐๐ (รวม) ๓๕๐
คนยกไปเข้ากองพระองค์แก้ว กับได้ให้พระมหาตไทย พระ
ภักดีเสนาหา คุมไพร่ ๒๐๐ คนออกไปไล่ครัวด่านมัทย์ ให้ขึ้น
มาเมืองเสียมราฐ พระยาเสนาราชกุเซนต์ไพร่ ๒๐๐ รักษาด่าน
พรหมศักดิ์ หลวงเสนานุจิต หลวงพลไพร่ ๕๐๐ รักษาด่านพรหม
ศักดิ์ได้แต่งไปสืบกลับมาแจ้งความว่า เมืองกระพงสวาย องกุ
ไพร่ญวน ๕๐๐ เมืองสะโทองเชิงส่งไพร่ญวน ๔๐๐ เมืองซีแกรง
องภอลันบินไพร่ญวน ๓๐๐ อยู่รักษาทั่ว ราชการสงบอยู่ บอก
มาณวันเดือนอ้าย แรม ๘ ค่ำ ปีกุน

การรามเสนา นายตน ให้การว่า ไปสืบราชการพบสนอง
ศุภขานิกตน บอกว่าณเดือน ๖ ปีกุนองเตียนกฤษณ์รักษาเมือง
พนมเป็ญ เกนให้เมืองโพธิสัตว์ เมืองลวดปะเว็บ เมืองบริบูรณ์
เมืองตรวง ตัดไม้ต่อเรือซึ่งชำรุด เป็นไม้กระดานเมืองโพธิ
สัตว์ ๔๐ แผ่น สนองศุภขานิกตน ลากไม้ไปส่งองเตียนกฤษณ์เมือง
พนมเป็ญ เห็นญวน ๔๐๐ คน ญวนลากเรือชำรุดออกทำซ่อม

แซม ๑๕ ตำ เห็นญวนหลอบนกระสุน ๖ นิ้ว ๗ นิ้ว ๘ บอก ๒ นิ้ว ๓ นิ้ว ๔๐ บอก ๕ นิ้ว ๖ นิ้ว ๑๐ บอก (รวม) ๑๐๘ บอก ครั้นจันอยู่เมืองพนมเป็ญ ฮ่องเตียนกฤษให้ไปอยู่ที่พระบาท กับว่าพระยาจักรีเขมรป่วยตาย ฮ่องเตียนกฤษให้ฟ้าทะละหะว่าราชการสัตว์ขาดกับเกณฑ์พระยามหาเสนา พระยาสังคโลก ไพร่เขมร ๑๕๐๐ ไพร่ญวน ๑๐๐๐ รักษาเมืองโพธิสัตว์ ฮ่องเตียนกฤษให้ญวนทำนา ๕๐๐ ไร่ เกณฑ์แรงงานบ้าง

คำให้การนายสุกว่า ฤดูนั้นเมืองซีเกแรงใช้ให้นายสุกับนายจันมาหานายศรี อำแดงหอม นายศรีพามาหาพระยาเสนาราชกุเชนที่ร้างหาไม่ถึง ชาวด่านจับเอาตัวนายสุ นายแก้วได้ แต่อายจันหนีไปได้ คำอายสุกว่า ฤดูนั้นให้มาหาพระยาเสนาราชกุเชนว่าองค์เตียนกฤษจะเอาองค์ส่งไปเมืองเว เขมรไม่ยอมเกิดรบพุ่งขึ้น ก็จะฟังพระยาเสนาราชกุเชน ราชการเมืองพนมเป็ญ วันเดือน ๑๑ ขันค้ำหนึ่ง ฟ้าทะละหะให้หาพระยาเดโช เมืองกระพงสวาย เมืองเตบ เมืองซีเกแรง ไปเมืองพนมเป็ญ จะตั้งพระยาเดโชเป็นที่พระยาจักรี เมืองเตบเป็นที่พระยาหาบูรเทพนายด่าน พระยาเดโชเมืองเตบกลับมาว่าเมืองพนมเป็ญวุ่นวาย เจ้าเวียดนามมีหนังสือมาแจ้งองค์เตียนกฤษ ให้ส่งตัวองมีไปเมืองเว เขมรไม่ยอม ฟ้าทะละหะให้พระยาเดโชออกมาจัดผู้คนเตรียมไว้ ถ้ายอมจะเอาองค์ไปจริง ก็ให้กำเริบฆ่าญวนเสีย ฟ้าทะละหะให้พระยาเดโชแต่งคนมาสืบณเมืองเสียมราบ ข่าวลือไป

ว่า สนองอืพระยาพระเชมรสามิภักดิ์เข้ามา กรุง ฯ จะยกกองทัพไปทำกับญวน ญวนให้มาสู้รบ ถ้าสู้รบญวนมิได้ จะได้พาครอบครัวเข้ามาหาพระยาเสนาราชกุเซนต์ ญวนรักษาเมืองกระพงสวาย ๕๐๐ คน ญวนกอลันบินไพร่ญวน ๓๐๐ รักษาเมืองซีแครง เมืองสะโทง ญวนเชียงสูงไพร่ญวน ๔๐๐ ญวนทำค่ายลูกหนึ่งยาวเส้น ๑๐ วา จัตุรัส สูง ๗ ศอก ทำด้วยไม้จริง ยกเชิงเนินสูง ๔ ศอกแล้ว ๓ ด้าน บังด้านหนึ่ง

วันเดือนยี่ แรมค่ำหนึ่ง ปีกุนเอกศก หมันจบเมืองนครนายก ถือบอกเจ้าคุณผู้ใหญ่ พระยาภิรม พระยานครเสียมราบ หลวงรักษาเทพ พระยาภูษิน กรมการ เข้ามา ๕ ฉะบับ

บอกเจ้าคุณว่า ยกไปถึงพรหมโหม วันเดือนยี่ ขึ้น ๑๐ ค่ำ พระยาภิรม พระยาปราจีน บอกมาว่า พระยานครเสียมราบบอกมาว่า พระยาเสนาราชกุเซนต์ แต่งให้นายทิดกับไพร่ ๓ คนไปสืบราชการถึงหนองบัวแขวงซีแครง พบนายรตนายเมืงเมืองซีแครงมาตระเวนบอกความว่า อกายตคญวนรักษาเมืองซีแครง ไพร่ญวนไพร่เขมร ๑๐๐๐ คนจะยกมาเมืองเสียมราบ เจ้าเมืองซีแครงกับจันทิกคุมไพร่เขมร ๒๐๐ คนยกมาก่อน ตั้งอยู่ที่ศาลาหยาอ่าโอง ไกลกันกับกองทัพเมืองเสียมราบทาง ๒๐๐ เส้นเศษ พระยานครเสียมราบได้ให้ยักรบัตร์ให้มหาดไทย คุมคน ๔๐๐ คนออกไปรักษาด่านพรหมศักดิ์ วันเดือนยี่ ขึ้น ๑๐ ค่ำ บอกไปเมืองปัตบองวันเดือนยี่ ขึ้น ๓ ค่ำ

ฉบับ ๑ พระยาภิรมราชา พระยาปราจีน บอกมาว่า ฅวัน
 เดือนยี่ ๗ ค่ำ ปีกุนเอกศกเพลเช้า หลวงสำรวจข้าหลวง
 พระยามโนมิตรกรมการเมืองระสือ ให้หลวงวิเศษถ้อยบอก พา
 ตัวหมื่นเขต นายรต เข้ามาเมืองปัตตบวงใจความว่า ไปลาด
 ตระเวนพบ หมื่นเขต นายรต หนักกลับมาทางตะวันออก หมื่น
 เขต นายรต ให้การว่า อยู่บ้านประกาศแขวงเมืองเสียมราบ
 เอน้ำรักมาขายณเมืองปัตตบอง ฅวันเดือนอ้าย แรม ๔ ค่ำ พบ
 องค์อมที่เลี้ยวสมเพลิง อ้ายมหาธิราชพวกองค์อมจับเอาตัวนาย
 เขต นายรต ไปเถิงปากน้ำโพธิสัตว์ ตามคลองเข้าไปเถิงท่า
 ปากพะเต็ง ญวน เขมร ๕๐๐ คนคุมครวอยู่ที่ปากน้ำพะเต็ง พวก
 ญวนพวกเขมรประมาณ ๓๐ คน พาเอาตัวองค์อมกับพวกองค์อม
 ประมาณ ๒๐ คนไปเมืองโพธิสัตว์ แต่พระยาปลัด พระบรร
 นายก หลวงอภัย ญวนจำตรวนกุมตัวไว้ในเรือพวกญวน แต่
 พระยาพระเขมรออกไปด้วยองค์อมกับนักมารดา อยู่ในเรือพวก
 ครวๆ ไปเถิงเปริยมสะติมเรือครวลุ่ม ๓ ลำ คนตายบ้างชนได้บ้าง
 ญวนเก็บเอาเครื่องศาสตราวุธของพวกองค์อมกับพวกครวรวมไว้
 รุ่งฅวันเดือนอ้าย แรม ๘ ค่ำ หมื่นเขต นายรต ชนบก
 พากันเล็ดลอดหนีมา ๗ คนเถิงเมืองระสือ ขุนแสนณรงค์ ขุน
 มโนสงคราม ถือนั่งสือบอกเข้ามาฅวันเดือนยี่ ๗ ค่ำ

หลวงรักษาเทพ หลวงห้านัยณรงค์ คุมกองทัพ เมือง
 ขุขันธ์ ๑๕๐๐ เมืองสังกะ ๕๐๐ เมืองสุรินทร์ ๑๐๐๐ เมืองศรีสะเก

เกศ ๑๐๐๐ เมืองเดชอุดม ๓๐๐ (รวม) ๔๓๐๐ คน ได้ยกไป
เมืองเสียมราบ วันเดือนยี่ ขึ้นค่ำหนึ่ง ได้ไปแต่ ๕๐๐ คน
จมนชัชภูษา ให้หมื่นกำจายถือบอกพระยาภิรมราชาเข้า
มาถึงกรุง ฯ วันเดือนยี่แรม ๑๒ ค่ำ ใจความว่า พระยามโน
มิตรแต่่งให้พระภักดีคชศักดิ์ โพร ๕๐ คนไปลาดกระเวนพบ
ครัวบ้านกะสามุด บ้านแสงดง ๒๐๐ คน ครัวดีหันกลับมา
พระยามโนไมตรีเอนให้หลวงวิเศษโคราช หลวงเสนาธิบดี
คุมไพร่ไทยไพร่เขมร ๒๐๐ คน ยกไปถึงบ้านตุมเลง ได้สู้
รบกันกับครัว ชิงถูกขุนทิพมนตรที่หลังเท้าแห่งหนึ่ง กลับเข้า
มาบอกพระพิทักษ์บดินทร์ พระนรินทร์โยธา ฯ จึงเอนคน ๓๐
มาเร็ว ๓๐ มา กับจัดคนเพิ่มเติมไปอีก ๑๐๐ คน ยกไปวัน
เดือนอ้าย แรม ๑๐ ค่ำ มาเร็วกลับมาว่าครัวข้ามคลองกระพงปรัก
หนไปแต่่วันเดือนอ้าย แรม ๘ ค่ำ บอกมาวันเดือนยี่ ขึ้น ๕
ค่ำ คนอยู่ที่เมืองเสียมราบ ๑๐๐ กระพงชมเส เกราชกุเชนทร์ ๓๐
กองทัพ ๑๐๐ (รวม) ๒๓๐ เสียมราบ ๕๐ พรหมศักดิ์เสนา
ราชกุเชนทร์ ๒๐ กองทัพ ๕๐ (รวม) ๑๒๐ (รวม) ๓๕๐ คน

เจ้าพระยาบดินทรเดชา ฯ บอกเข้ามาว่า ยกไปถึงเมือง
ปัตบองณวันเดือนยี่ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ได้จัดให้พระพรหมบริรักษ์ พระ
รามรณงค์ คุมคน ๑๐๔๔ คนไปรักษาค่ายระสือ พระพิเรนทร
เทพ พระพรหมสุรินทร์ คุมคน ๘๐๐ คนไปรักษาค่ายกระพงพระ
พระยาราชนิกุล พระยาอภัยสงคราม คุมคน ๑๕๐๐ คนไปรักษา

เมืองนครเสียมราบ ฅวันเดือนยี่ แรม ๓ ค่ำ เพลาบ่าย ๒ โมง
 ฅวน เขมรยกกองทัพมา ๑๐๐๐ เศษ เข้ามาถึงด่านพรหมศักดิ์
 ได้รับพุงกันฅวนเขมรล่าถอยไปตั้งอยู่ห้วยคำโอง แขวงเมือง
 ช้แครง แล้วได้จัดให้กองทัพกลับไปบ้านเมือง เมืองนครราช
 สี่มา ๑๕๐๐ เมืองกุขัน ๑๕๐๐ เมืองสุรินทร์ ๖๐๐ เมือง
 สังฆะ ๔๐๐ เมืองศรีสะเกษ ๖๐๐ เมืองเดชอุดม ๒๐๐ (รวม) ๔๔๐๐
 คน คงอยู่เมืองปัตบอง เมืองระสือ กรุงเทพ ฯ ๑๓๗๐ กองร่อน
 ทอง ๑๖๒๗ เมืองกบินทร์ เมืองวัฒนานคร เมืองประจันตคาม
 (รวม) ๑๐๐ (รวม) ๓๗๕๗ เมืองเสียมราบ กรุงเทพ ฯ ๕๐๐
 เมืองสุรินทร์ ๔๐๐ เมืองสังฆะ ๑๐๐ เมืองศรีสะเกษ ๔๐๐ เมือง
 เดชอุดม ๑๐๐ (รวม) นายไพร่ ๑๕๐๐ (รวม) ๕๒๕๗ คน บอก
 มาจากปัตบองฅวันเดือนยี่ แรม ๑๔ ค่ำ มาถึงกรุง ฯ ฅวัน
 เดือน ๓ แรม ๑๔ ค่ำ ปีกุนเอกศก พระยาภิรมราชาถ่อมา ถึง
 เวณนารัก อ้ายมัน อ้ายจาบ อ้ายกุย บ่าวกรมการเมืองปัต
 บอง ๓ อ้ายหิงทาสจีนเทียบเมืองปัตบอง ๑ (รวม) ๔ คน

เจ้าพระยาบดินทรเดชา ฯ ให้หลวงศรีสรลักษณ์ ให้
 นายฉลองไฉนนาถ นอกราชการ ถ่อหนังสือบอกด้วยข้อ
 ราชการ ๑ ขำระฝั้น ๑ ส่งฝรังเมืองปัตบอง ๑ (รวม) ๓ ตันหนังสือ
 พระยาราชนิกุล พระยาอภัยสงคราม ขำระฝั้น ๑ (รวม) ๔ ค่ำ
 ให้การ พระพิพิธ หมั่นชำนาญ เขมร ๗ คนมาตัดมาดส่งพระ
 อินทรเดช เขมรครัวเมืองปัตบองหนักกลับมา จันตึง.....

มีขอขอฝนชายฝน (รวม) ๕ (รวม) ๕ ฉบับ บอกมาจากเมือง
 บัตบองวันเดือน ๓ แรม ๖ ค่ำ มาถึงกรุง ฯ วันเดือน ๔ ขึ้น ๖
 ค่ำ กับว่ากองเมืองบัตบองกลับเข้ามา ลาวท่าทราน ๘๖๐ คงอยู่
 คนกรุง ๑๘๐๐ หัวเมือง ๑๖๐๐ (รวม) ๓๔๐๐ (รวม) ๔๒๖๐ ค่าย
 ระสือกลับเข้ามาเก่า เมืองปราจิณ ๑๐๐ เมืองกบินทร์ ๒๐๐ เมือง
 ประจันตคาม ๒๐๐ เมืองวัฒนานคร ๑๐๐ (รวม) ๖๐๐ กลับเข้ามา
 ใหม่เมืองปราจิณ ๓๐ เมืองกบินทร์ ๑๕๐ เมืองประจันตคาม ๑๗๒
 เมืองวัฒนา ๒๓๐ เมืองอรัญ ๗๐ (รวม) ๖๒๕ (รวม) ๑๒๒๕ อยู่
 รักษา ค่าย พระรามณรงค์ พระคำแหงมหิมา หลวงบริบูรณ์
 (รวม) ๒๕ เมืองกบินทร์ ๑๕๐ เมืองประจันตคาม ๑๒๗ เมือง
 วัฒนา ๑๒๗ หลวงคำรากลโคราช ๓๒๕ (รวม) ๓๕๔ (รวม) ๑๕๓๕
 เมืองเสียมราบ กลับไปบ้านเมือง เมืองโคราช ๑๕๖๐ เมือง
 กุขัน ๑๕๐๐ เมืองสุรินทร์ ๖๐๐ เมืองสังฆะ ๔๐๐ เมืองศรี
 สะเกศ ๖๐๐ เมืองเดชอุดม ๒๐๐ (รวม) ๔๘๐๐ คงอยู่ คน
 กรุง ๕๖๐ หัวเมือง เมืองสุรินทร์ เมืองสังฆะ เมืองศรีสะเกศ
 เมืองเดชอุดม (รวม) ๑๐๐๐ (รวม) ๑๕๖๐ (รวม) ๖๓๖๐
 กลับมา ๖๘๘๕ อยู่กรุง ๒๓๖๐ อยู่หัวเมือง ๓๓๕๕ (รวม) ๕๗๑๕
 (รวมทั้งสิ้น) ๑๒๕๕๕

เจ้าพระยาบดินทรเดชา ฯ บอกว่าได้ชำระเลกส่วยกระวาน ๕
 กอง เป้าคนเดิม ๑๖๕๔ กระวาน ๖๖ หาบ ๓๒ ชั่ง จำหน่าย
 ตาขบราตาขพิการ ๘๖ คน กระวาน ๓ หาบ ๔๔ ชั่ง องค์อัมกวาด

ไป ๒๓๖ คน กระวาน ๕ หาบ ๔๔ ชั่ง (รวม) ๓๒๒ คน กระวาน ๑๒
 หาบ ๘๘ ชั่ง คง ๓๓๖ คน กระวาน ๕๓ หาบ ๔๔ ชั่ง ข้าระ
 ได้ลูกหมูขึ้น ๒๐ กระวาน ๘๐ ชั่ง ๕๐ คน เลกพระยาพระเชมร
 สมัครมาเป็นส่วย ๒๐ กระวาน ๘๐ ชั่ง กระวาน ๑ หาบ ๖๐ ชั่ง
 (รวม) ๑๓๗๖ คน กระวาน ๕๕ หาบ ๔ ชั่ง ส่งกระวานส่วย ๕๒
 หาบ ๖๘ ชั่ง จัดซื้อ ๑ หาบ ๔๗ ชั่ง ๖๐ หาบ ๑๕ ชั่ง ให้
 พระพลว่ที่พระยกรบัตร์ ให้หลวงอนรุักษ์ ผู้ช่วยคุมมา กับจัด
 ให้ นายบุญคงบุตรพระมนตรีนายกเป็นพระมนตรีนายก หลวง
 ทิพโยธาเป็นพระบรรณนายก หลวงอินทโกษาเป็นพระอรัญญักดี
 หลวงภักดีสนิทเป็นพระเสนาญชิต หลวงวงษากริยปลัดกอง
 พระมนตรีนุชิตคนเก่า บอกมาณวันเดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ ถึง
 กรุงเทพฯ ๗ วันเดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ

เจ้าพระยาบดินทรเดชา ๗ บอกเข้ามาว่า พระไกรสรราชา
 สงคราม หลวงสรโซ ไปตามช้างถึงด่านกระพงฉะนาพมมนตรี
 เสนาเจ้าเมืองจรด ฤพลเจ้าเมืองตะแบง หาให้ตามเข้าไปไม่
 ว่าจะสืบช้างให้ ๔ วันจะให้รู้ข่าว พระไกรสรราชาสงครามพากัน
 กลับมาอยู่บ้านพระเมมายังไม่ทันหยุด เจ้าเมืองจรด เจ้าเมืองตะ
 แบง คุมไพร่ ๗๐๐ คนตามมาตี ได้สู้รบกัน พระไกรสรราชา
 สงครามพากันถอยมาตั้งอยู่บ้านตรวจ พระแก้วมนตรียกบัตร์ให้
 หมื่นชำนาญศาไปสืบ ณวันเดือน ๖ แรม ๔ ค่ำ หลวงภักดีณรงค์
 พระเสนาญเชนทร์ บอกมาว่า อ้ายเสนาจรด อ้ายออกญาโช

อ้ายบวรสงคราม ไพร ๒๐๐ คน ตั้งอยู่บ้านโพพระเม จึงให้
หลวง.....ส่งต้นหนังสือหลวงอภัยภูเบศ.....ว่าด้วยครอบ
ครว้พระยาภักดีเดโช บอกมาจากเมืองปัตบองวันเดือน ๖ ขึ้น ๔
ค่ำ ถึงกรุงเทพ ฯ วันเดือน ๖ แรม ๒ ค่ำ กลับไปวันเดือน ๖
แรม ๑๔ ค่ำ

ข้าวงนาง เมืองปัตบอง ๗๐๘ เกวียน ๑๘ ถึง ๑๐ ทะนาน
เมืองระสือ ๓๔๘ เกวียน ๖๔ ถึง เมืองมณฑลบุรี ๓๔๔ เกวียน ๖๖
ถึง ๑๗ ทะนาน เมืองตะโนฏ ๑๗ เกวียน ๔๓ ถึง เมืองสวาย
จิก ๑๑๖ เกวียน ๕๐ ถึง (รวม) เก้าใหม่ ๑๕๒๘ เกวียน ๘๒
ถึง ๗ ทะนาน เมืองนครเสียมราบ ๑๔๒ เกวียน ๓๗ ถึง

วันเดือน ๗ ขึ้น ๑๓ ค่ำไปชวดโทศก ฯ พล ฯ บอกให้
หลวงพิศณุแสนคุมเขมรคนโทษเมืองปัตบองเข้ามาส่ง เป็น จมื่น
ทิพเสนาสารวัดผู้คุม รับไป นายแก้วบุตรพระยาพิพิธภักดี ๑
ทองภรรยา นายแก้ว ๑ อ้ายจันแสนทาส ๑ (รวม) ๓ เจ้าคุณ
พระยาราชสุภาวดีไปสุพรรณ นายรักษโกษาเมียด ๑ อีปรักเมียด ๑
(รวม) ๒ บุตรชายรุ่นอ้ายวง ๑ หญิงฉกรรจ์ อีมัด อีอด
อีมาน ๓ (รวม) ๔ (รวม) ๖ อ้ายกลาบุญช่วง ๑ อีติเมียด ๑
(รวม) ๒ บุตรชายฉกรรจ์อ้ายคง ๑ บุตรชายรุ่นอ้ายกิ ๑ (รวม) ๒
(รวม) ๔ อ้ายราชนายก ๑ บุตรชายแสนอ้ายโกล ๑ บุตร
หญิงรุ่นอีสวย ๑ (รวม) ๒ (รวม) ๓ อีเกาเมียดอ้ายนิม้าย ๑
บุตรชายฉกรรจ์อ้ายโสม ๑ ชายรุ่นอ้ายอำ ๑ แลนอ้ายแก้ว ๑

เล่นอ้ายตุก ๑ (รวม) ๒ (รวม) ๕ หญิงฉกรรจ์อีก ๑ หญิง
 ร่นอี่แปน ๑ เล่นอี่เกม ๑ เล่นอี่นวล ๑ (รวม) ๒ (รวม) ๕
 (รวม) ๘ (รวม) ๕ อี่เอียดเมียอ้ายแก้วมั่งกลึงม้าย ๑ บุตร
 ชายเล่นอ้ายเขก ๑ หญิงฉกรรจ์อี่แปน ๑ อี่เรก ๑ ร่นอี่อี่ม ๑
 (รวม) ๓ (รวม) ๔ (รวม) ๕ (รวม) ๒๗ (รวม) ๓๐ คน

ฉบับที่ ๒

บัญชีกองทัพเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)
 เมื่อยกไปเมืองพัทลุง

บัญชีกองทัพเจ้าคุณ ยกไปปัตตบองณวันเดือนยี่ปีกุนเอกศก
 พระราชวังหลวง พลเรือน นาย ๒๔ ขุนหมื่น ๒๖๑
 เป็น ๒๕๘ ไพร่หลวงกรมม้า ๖ จำย ๑๑๓ เป็น ๑๑๕ ไพร่
 สม ๓๕๔ เป็น ๕๑๓ (รวม) ๗๕๘

ทหาร นาย ๑๐ ขุนหมื่น ๑๓๕ เป็น ๑๔๕ ไพร่หลวง ๓๐
 ไพร่สม ๑๐๗ เป็น ๑๓๗ (รวม) ๒๘๒ นาย ๓๔ ขุน
 หมื่น ๓๕๖ เป็น ๔๓๐ ไพร่หลวง ๑๔๕ ไพร่สม ๕๐๑ เป็น ๖๕๐
 (รวม) ๑๐๘๐

พลเรือน นาย ๘๐ ขุนหมื่น ๖๒๕ เป็น ๗๐๕ ไพร่
 หลวง ๓๔๕ ไพร่สม ๕๑๗ เป็น ๘๖๒ (รวม) ๑๕๖๗

ทหาร นาย ๔๔ ขุนหมื่น ๒๕๘ เป็น ๓๔๒ ไพร่หลวง ๖๒

ไพร่สม ๒๒๖ เป็น ๒๘๘ (รวม) ๖๓๐ นาย ๑๒๔ ขุน
หมื่น ๕๒๓ เป็น ๑๐๔๗ ไพร่หลวง ๓๗๗ ไพร่สม ๗๔๓
เป็น ๑๑๒๐ (รวมเป็น) ๒๑๖๗

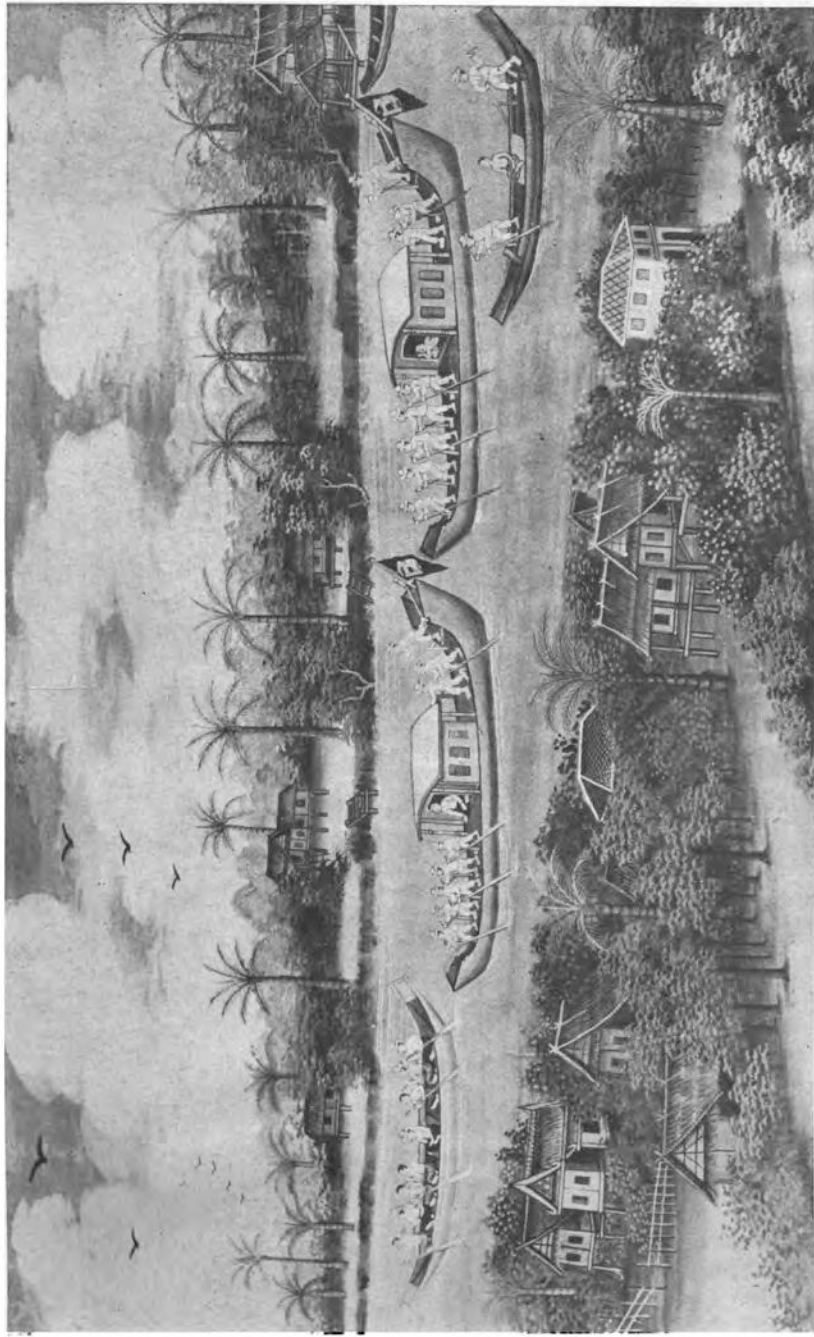
พระราชวังบวร พลเรือน นาย ๕๖ ขุนหมื่น ๓๖๔ เป็น ๔๒๐
ติดข้าง ๖ ไพร่หลวงกรมข้าง ๑๓๐ ไพร่หลวงกรมม้า ๑๔
เป็น ๑๔๔ ไพร่จ่าย ๔๖ เป็น ๑๕๖ ไพร่สม ๑๒๓ เป็น ๓๑๕
(รวม) ๗๓๕

ทหาร นาย ๓๔ ขุนหมื่น ๑๖๓ เป็น ๑๙๗ ไพร่หลวง ๓๒
ไพร่สม ๑๑๕ เป็น ๑๕๑ (รวม) ๓๔๘ นาย ๕๐ ขุนหมื่น ๕๒๗
เป็น ๖๑๗ ไพร่หลวง ๒๒๘ ไพร่สม ๒๔๒ เป็น ๔๗๐
(รวม) ๑๐๘๗

หัวเมือง เมืองนนทบุรี ๓ กอง นายไพร่ ๓๕๐ คลอง
ท้อ ๒ กอง นายไพร่ ๑๒๕ อารยิก ๓ กอง นายไพร่ ๓๓๗ นาย
ไพร่เป็น ๘๑๖ กองร่อนทองเมืองพรหม ๓๒๐ เมืองอ่างทอง ๕๗
เมืองสิงห์ ๔๓ เมืองสุพรรณ ๑๖๔ เมืองฉะเชิงเทรา ๘๗๖
เมืองอินทร์ ๑๒๗ นายไพร่ (รวม) ๑๖๒๗ นายไพร่ (รวมทั้ง
สิ้น) ๒๔๔๓

ยกกองมอญ นาย ๑๑๔ ไพร่ ๘๘๕ เป็น ๑๐๐๓

เกณฑ์เรียม เมืองนครราชสีมา ตัดเส้า ๑๕๐๐ เกน
ไม้ ๓๕๐๐ กองนอก ๑๐๐๐ เป็น ๖๐๐๐ เมืองสระบุรี ๑๐๐๐
เมืองเขมราฐ ๓๐๐ เมืองร้อยเอ็ด ๕๐๐ เมืองอุบล ๕๐๐ เมือง

ภาพแสดงการค้าลำเลียงกองทัพ

ศรีสะเกษ ๕๐๐ เมืองเดชอุดม ๓๐๐ เมืองสุวรรณภูมิ ๑๐๐๐
เมืองขอนแก่น ๓๐๐ นายไพร่ ๓๔๐๐ ยกเมืองพนัสนิคม ๕๐๐
นายไพร่ ๑๐๘๐๐ นายไพร่ (รวมทั้งสิ้น) ๑๑๘๐๓ คน

กรมมหาดไทย ฯ พณ ฯ สมุหนายก ๒๕๐ พระราชนิกุล
นาย ๑ ในตัว ๕๐ ไพร่หลวงนุชิต ๕ เป็น ๕๕ (รวม) ๕๖
หลวงเสนีพิทักษ์นาย ๑ ไพร่ ๕ เป็น ๖ เมืองยโสธร ๑ เวณ
นายแก้วน ห่มนส์สวัสดิ์อักษรนาย ๑ เอาเลกนายแก้วนไป ๕
เป็น ๖ เวณนายรด ขุนพิพิธภักดีนาย ๑ เลกนายรด ๒ เป็น ๓
เวณนายชำนาญ ห่มนตรมอักษร ๑ หลวงจินตารักษ์นาย ๑ ไพร่ ๕
เป็น ๑๐ หลวงสุริยามาศย์ นาย ๑ ไพร่ ๑ เป็น ๒ หลวง
อนรรักษ์ภูเบศร์ นาย ๑ ไพร่ ๑ เป็น ๒ ทะหลวงพินหม่นยง ๑
ขุนหม่น ๒๕ นาย ๘ ขุนหม่น ๒๕ เป็น ๓๓ ไพร่ ๓๒๘
(รวม) ๓๖๕

กองหลวงพิศณุเทพนาย ๑ ไพร่ ๒ เป็น ๓ ขุนมหาวิชัย
ปลัดนาย ๑ ไพร่ ๕ เป็น ๖ ขุนเพลงสะท้อนปลัดนาย ๑ ไพร่ ๑
เป็น ๒ ห่มนพิณจกัถี นาย ๑ ไพร่ ๕ เป็น ๖ ห่มนสวัสดิ์
นาย ๑ ไพร่ ๑ เป็น ๒ (ห่มนณโฌนาย ๑ ไพร่ ๒ เป็น ๓)
สมุหบัญชีนาย ๑ ไพร่ ๑ เป็น ๒ ขุนหม่นหาเลกมิได้ ๒๑
ไพร่หลวง ๒๖ นาย ๖ ขุนหม่น ๒๑ เป็น ๒๗
ไพร่หลวง ๒๖ ไพร่สม ๑๕ เป็น ๔๑ (รวม) ๖๘

กองหลวงเทพนทร์ ขุนรักษโยธาปลัด ๑ ขุนหม่น ๖

มหาดเล็กเวไนให้ไพร่หลวง ๕ เป็น ๑๒ นายพูด ๑ เป็น ๑๓

กองหลวงวาสุเทพ หลวงวาสุเทพเจ้ากรม ๑ ขุนพิศณุ
แสน นาย ๑ ไพร่ ๓๐ เป็น ๓๑ ขุนเพชรอินทรา ปลัด ๑
ขุนหมื่น ๒๐ ไพร่หลวง ๕๒ นาย ๓ ขุนหมื่น ๒๐ เป็น ๒๓
ไพร่หลวง ๕๒ ไพร่สม ๓๐ เป็น ๘๒ (รวม) ๑๐๕ ออก
เรือนวันเดือนอ้าย แรม ๑๓ ค่ำ

กรมเกณฑ์แสงบัน ขุนหมื่น ข้าย ๑๒ ขวา ๒๕
เป็น ๔๑ พันทนาย ๒๓ เป็น ๖๔ นายพัฒนาเด็ก บุตรพระ
อัครเศวร ๑ ไพร่หลวง ๑๐ นาย ๑ ขุนหมื่น ๖๕ เป็น ๖๖ ไพร่
หลวง ๑๐ ไพร่สม ๕ เป็น ๑๕ (รวม) ๘๑ ณวันเดือนยี่ ขน
คำหนึ่ง

ล้อมพระราชวัง พระรามพิชัย นาย ๑ ไพร่ ๕ เป็น ๖
ขุนหมื่น ข้าย ๘ ขวา ๖ เป็น ๑๔ บุตรขุนหมื่น ข้าย ๒
ขวา ๔ เป็น ๖ นาย ๑ ขุนหมื่น ๒๐ เป็น ๒๑ ไพร่ ๕
เป็น ๒๖ ณวันเดือนยี่ ขนคำหนึ่ง

ช่างเหล็กเกณฑ์ หมื่นวิเศษ ๑ หมื่นสารพัดช่าง ๑
หมื่นชัยอาวุธ ๑ หมื่นภักดี ๑ นายหมวด ๔ นายเต้า ๒ เลว ๑๑
นาย ๑๐ เลว ๑๑ เป็น ๒๑

กรมม้า ขุนเพชรสงคราม ๑ ขุนหมื่น ๑๐ ไพร่หลวง ๖
เป็น ๑๖

กองกลางข้าย ขุนจงใจหาญปลัด ๑ ขุนหมื่น ๓๐ ไพร่

หลวง ๑๐ เป็น ๔๑ ฦวันเดือนอ้าย แรม ๑๓ ค่ำ

โหร ขุนญาณโยค นาย ๑ โพร' ๑ เป็น ๒ ฦวันเดือน
อ้าย แรม ๑๓ ค่ำ

กองกลางขวา หลวงศรีวรรณกิจ นาย ๑ โพร' ๑ เป็น ๒
ขุนหมื่น ๔๐ โพร'หลวง ๑๐ นาย ๑ ขุนหมื่น ๔๐ เป็น ๔๑
โพร'หลวง ๑๐ โพร'สม ๑ เป็น ๑๑ (รวม) ๕๒ ฦวันเดือนยี่
ขึ้น ๓ ค่ำ

ตำรวจใหญ่ซ้าย พระพิเรนทรเทพ นาย ๑ โพร' ๔๐
เป็น ๔๑ ขุนหมื่นพันทนาย ๖๐ โพร'หลวง ๒๐ นาย ๑ ขุน
หมื่น ๖๐ เป็น ๖๑ โพร'หลวง ๒๐ โพร'สม ๔๐ เป็น ๖๐
(รวม) ๑๒๑

ม้าบ้านใหม่ ขุนฤทธิพิชัย ๑ ขุนหมื่น ๑๐ โพร'หลวง ๕
เป็น ๑๖ ม้า

อาษาขวา พระยารามคำแหง นาย ๑ โพร' ๖ เป็น ๗
หลวงสำแดงฤทธิรงค์ นาย ๑ โพร' ๑ เป็น ๒ หลวงเพชร
คำแหง ปลัด ๑ ขุนหมื่น ๒๒ นาย ๓ ขุนหมื่น ๒๒
เป็น ๒๕ โพร'สม ๗ (รวม) ๓๒ ม้า

โพธิ์เรียง ขุนกระชาพล ๑ ขุนหมื่น ๔ โพร'หลวง ๕
เป็น ๑๐ ม้า

ตำรวจสนมขวา พระพรหมบริรักษ์ นาย ๑ โพร' ๒๔
เป็น ๒๕ ขุนหมื่นเวน ๑๐ ร่องงาน ๕ เป็น ๑๕ นาย ๑

ขุนหมื่น ๑๕ เป็น ๑๖ ไพร์ ๒๔ (รวม) ๔๐

ตำรวจใหญ่ขวา จมื่นชัยภูษา นาย ๑ ไพร์ ๒๗ เป็น ๒๘
ขุนหมื่น ๑๓ นาย ๑ ขุนหมื่น ๑๓ เป็น ๑๔ ไพร์ ๒๓
เป็น ๔๑ ม้า

ตำรวจนอกขวา จมื่นทิพย์รักษา นาย ๑ ไพร์ ๘ เป็น ๘
ขุนหมื่นพันทนาย ๑๑ นาย ๑ ขุนหมื่น ๑๑ เป็น ๑๒ ไพร์ ๘
(รวม) ๒๐ ม้า

ตั้งทองซ้าย พระยาเกียรติ ๑ พระยาสิงหราช ๑ พระยา
อัครราช ๑ พระยาฤทธิรณ ๑ สมิงสิทธิราชปลัด ๑ สมิง
นันทบุรี ๑ สมิงราชามน ๑ สมิงราชาสีหิ ๑ สมิงกลัย
โยธา ๑ นาย ๘ ไพร์ ๒๕๒ (รวม) ๒๖๑

ตั้งทองขวา พระยาพระราม ๑ พระยาจตุรงค์ฤทธิ ๑
พระยาสุริยจักร์ ๑ สมิงพิตเบิด ๑ สมิงพิตบะ ๑ เป็น ๒
สมิงราชาสงคราม ๑ สมิงทิพพราย ๑ นาย ๗ ไพร์ ๑๕๓
(เป็น) ๒๖๐

อาทะมาตซ้าย พระยาจางไญฤทธิ์ ๑ สมิงนราฤทธิปลัด ๑
สมิงธนูตำรวจ ๑ สมิงสิทธิพรหมา ๑ นาย ๔ ไพร์ ๑๔๖
(รวม) ๑๕๐

อาทะมาตขวา พระยารัตนจักร์ ๑ พระยากำแหงหาญณรงค์ ๑
พระยาแผลงผลาญศึก ๑ สมิงดาบเพชรปลัด ๑ สมิงปราบชัย ๑
สมิงอาจสงคราม ๑ นาย ๖ ไพร์ ๑๔๔ (รวม) ๑๕๐

ปราบอั้งวะ สมิงสี่ทิศชัยปลัดกรม ๑ สมิงทรงพลพัน ๑
 สมิงสารสาตรา ๑ สมิงพิลึกกณรงค์ ๑ นาย ๔ ไพร ๕๖
 (รวม) ๑๐๐

พระชนะหงษา สมิงปราบถวายสุนปลัด ๑ สมิงแสงสิทธิ
 กรรม ๑ สมิงชัยชาญศรี ๑ นาย ๓ ไพร ๕๗ (รวม) ๖๐

เมืองนครเขื่อนขันธ์ สมิงพิมุขมนตรา ๑ สมิงปราบ
 หงษา ๑ สมิงศรีกุล ๑ สมิงเทวสงคราม ๑ นาย ๔ ไพร ๗๖
 (รวม) ๘๐ นาย ๑๑๔ ไพร ๘๘๕ (รวมเป็น) ๑๐๐๓

กรมมหาดไทยวังหน้า พระยาราชโพร นาย ๑ ไพร ๑๕
 เป็น ๑๖ พระเสนาพิพิธ นาย ๑ ไพร ๒ เป็น ๓ หลวงเทพนรา
 นาย ๑ ไพร ๓ เป็น ๔ หลวงภักดีณรงค์ นาย ๑ ไพร ๕
 เป็น ๖ หลวงบุรินทามาตย์ นาย ๑ ไพร ๖ เป็น ๗ หลวงรักษ
 เสนา นาย ๑ ไพร ๘ เป็น ๙ หลวงเทพามาตย์ นาย ๑ ไพร ๖
 เป็น ๗ ขุนจ้านงภักดี นาย ๑ ไพร ๑ เป็น ๒ หลวงอนุรักษ
 ภักดี นาย ๑ ไพร ๑ เป็น ๒ หลวงโยธาสงคราม ๑
 ขุนหมื่น ๓๐ เป็น ๓๑ นาย ๑๐ ขุนหมื่น ๓๐ เป็น ๔๐
 ไพร ๔๗ (รวม) ๘๗

กรมเมือง ขุนชนะ นาย ๑ เลกหลวงเทพนาลย์ ๒
 เป็น ๓ ขุนสารวัต ๑ ขุนนกร ๑ หมื่นสนิท ๑ หมื่นแผ้ว ๑
 นาย ๑ ขุนหมื่น ๔ เป็น ๕ ไพร ๒ เป็น ๗

กรมอาลักษณ์ หลวงลิขิตปรีชา นาย ๑ ไพร ๑ เป็น ๒

ขุนสารบรรจง ๑ ขุนหมื่นในกรม ๗ ข้างสมุด ๖ เป็น ๑๓
 ข้างสมุดเลว ๕ นาย ๒ ขุนหมื่น ๒๒ เป็น ๒๔ ไพร่ ๑ เป็น ๒๕

ชาวท้าว ขุนอาสนภิรม นาย ๑ ขุนหมื่น ๕ เป็น ๖

ล้อมวังขวา พระชนะรัตนชาติ นาย ๑ ไพร่ ๕ เป็น ๖
 ขุนจ้านงใจหาญ นาย ๑ ไพร่ ๒ เป็น ๓ ขุนฤทธสังกรม
 นาย ๑ ไพร่ ๑ เป็น ๒ ขุนศรีสงคราม นาย ๑ ไพร่ ๑ เป็น ๒
 ขุนหมื่นซ้าย ๕ ขวา ๑๒ เป็น ๑๗ ไพร่หลวงติดข้างซ้าย ๔
 ขวา ๒ เป็น ๖ ไพร่หลวงจ่าย ซ้าย ๑๐ ขวา ๑๐ เป็น ๒๐
 เป็น ๒๖ นาย ๔ ขุนหมื่น ๑๗ เป็น ๒๑ ไพร่หลวงติดข้าง ๖
 ไพร่หลวงจ่าย ๒๐ เป็น ๒๖ ไพร่สม ๕ เป็น ๓๕ (รวม) ๕๖

กรมม้าใน ขุนแสนนพรัตน์ นาย ๑ ไพร่ ๓ เป็น ๔
 ขุนหมื่น ๗ นาย ๑ ขุนหมื่น ๗ เป็น ๘ ไพร่ ๓ เป็น ๑๑

กรมม้านอก ขุนมณีกัลป์สุวรรณ นาย ๑ ไพร่ ๒ เป็น ๓
 แสนขจรกันจง นาย ๑ ไพร่ ๓ เป็น ๔ แสนอาษาสิก นาย ๑
 ไพร่ ๑ เป็น ๒ ขุนหมื่น ๔ ไพร่หลวง ๑๔ นาย ๓ ขุน
 หมื่น ๔ เป็น ๗ ไพร่หลวง ๑๔ ไพร่สม ๖ เป็น ๒๐
 เป็น ๒๗ นาย ๔ ขุนหมื่น ๑๑ เป็น ๑๕ ไพร่หลวง ๑๔ ไพร่
 สม ๕ เป็น ๒๓ (รวม) ๓๘

กรมช้างใน พระศรีภาวัง นาย ๑ ไพร่ ๑๒ เป็น ๑๓
 หลวงศรีคชวิน นาย ๑ ไพร่ ๓ เป็น ๔ หลวงอินทกชลักษณ์
 นาย ๑ ไพร่ ๔ เป็น ๕ หมื่นจำกลาง นาย ๑ ไพร่ ๑ เป็น ๒

นายกรินทร์พัตตะ นาย ๑ ไพร่ ๓ เป็น ๔ ขุนหมื่น ๓๑ ไพร่
หลวง ๒๕ นาย ๕ ขุนหมื่น ๓๑ เป็น ๓๖ ไพร่หลวง ๒๕
ไพร่สม ๒๓ เป็น ๕๒ (รวม) ๘๘

กรมช้างนอก หลวงอินทโกธไกร ๑ หลวงจำเริญคชสาร ๑
ขุนหมื่น ๓๔ ไพร่หลวง ๑๐๑ นาย ๒ ขุนหมื่น ๓๔ เป็น ๓๖
ไพร่หลวง ๑๐๑ (รวม) ๑๓๗ นาย ๗ ขุนหมื่น ๖๕ เป็น ๗๒
ไพร่หลวง ๑๓๐ ไพร่สม ๒๓ เป็น ๑๕๓ (รวมเป็น) ๒๒๕

สนมพลเรือนซ้ายขวา หลวงศรีทิพบาล นาย ๑ ไพร่ ๘
เป็น ๘ หลวงเทพบาลนาย ๑ ไพร่ ๑ เป็น ๒ ขุนจ้านงักคี่นาย ๑
ไพร่ ๒ เป็น ๓ หมื่นโถมใจอานาย ๑ ไพร่ ๑ เป็น ๒ ขุน
หมื่นหาเลกมิได้ ซ้าย ๗ ขวา ๑๐ เป็น ๑๗ ไพร่หลวง ๔ นาย ๔
ขุนหมื่น ๑๗ เป็น ๒๑ ไพร่หลวง ๔ ไพร่สม ๑๒ เป็น ๑๖
(รวม) ๓๗

คลังมหาสมบัติ หลวงพิทักษ์สมบัติ ๑ ขุนหมื่น ๓ เถว
กะโถนขันน้ำ ๘ เป็น ๔๓

คลังสุพรรณ หลวงวิสุทธิธัตตนาย ๑ ไพร่ ๓ เป็น ๔ ขุน
ทิพย์ชำนาญ ๑ ขุนหมื่น ๑๐ นาย ๒ ขุนหมื่น ๑๐ เป็น ๑๒
ไพร่ ๓ เป็น ๑๕

คลังวิเศษ หมื่นอินทสมบัติ ๑ ขุนหมื่น ๕ เป็น ๖

คลังในซ้าย หมื่นสำเร็จ ๑ ขุนหมื่น ๒ เถวข้างต่อ ๔
ขุนหมื่น ๗

คลังในขวา หลวงอนันตบริรักษ์ ๑ หลวงยี่สาร ๑ ขุน
หมื่น ๑ นาย ๒ ขุนหมื่น ๑ เป็น ๓

นำส่งขุนพรหมธำนาถ ๑ ไพร่ ๒ เป็น ๓ ขุนหมื่น ๒ นาย ๑
ขุนหมื่น ๒ เป็น ๓ ไพร่ ๒ เป็น ๕

สังฆการี หลวงพรหมธำนาถ ๑ ขุนศรีธรรมลังการ ๑ ขุนศรี
ธรรมลังกร ๑ ขุนหมื่น ๑ นาย ๓ ขุนหมื่น ๑ เป็น ๔

กรมแสงใน หลวงเทพาวุธ ๑ ขุนหมื่นกำนัน ๑๓ ช่าง
เหล็ก ๔ ช่างทอง ๓ เป็น ๗ เป็น ๒๐ นาย ๑ ขุนหมื่น ๒๐
เป็น ๒๑

ราชยาน หลวงราชพิฆานนาย ๑ ไพร่ ๒ เป็น ๓ พันเงิน ๑
ขุนหมื่น ๑๗ ภูตยา ๒๖ ไพร่หลวง ๓ นาย ๒ ขุนหมื่น ๔๓
เป็น ๔๕ ไพร่หลวง ๓ ไพร่สม ๒ เป็น ๕ (รวม) ๕๐

กรมภูษามาลา หลวงวิจิตรภูษาเจ้ากรม ๑ ขุนมหาพรปลัด
กรม ๑ ขุนสุนทรปลัด ๑ ขุนหมื่นกำนัน ๒๕ นาย ๓ ขุนหมื่น
๒๕ (รวม) ๒๘

อфирม พันทอง ๑ ขุนหมื่น ๒๒ ภูตยา ๓ ไพร่หลวง ๓
นาย ๑ ขุนหมื่น ๒๕ เป็น ๒๖ ไพร่หลวง ๓ (รวม) ๒๙

กรมหมอยา หลวงวิเศษโอสถนาย ๑ ไพร่ ๗ เป็น ๘
ขุนหมื่น ๖ พัน ๘ เป็น ๑๔ เป็น ๒๒

กรมหมอนวด หลวงประสาทวิจิตร ๑ ขุนหมื่น ๒
พัน ๓ เป็น ๖

กรมหมอประสาน หมั่นสุรามฤตย์ ๑ กรมหมอยาตา
หมั่นแผ้วไวยนา ๑ พัน ๒ เป็น ๓

กรมหมอฝรั่ง หมั่นแมศรีเวทยา ๑ ขุนหมื่น ๒ พัน ๒
เป็น ๕

กรมหมอฟ้า หมั่นชาติเวทยา ๑ พัน ๑ เป็น ๒ นาย ๖
ขุนหมื่น พัน ๒๖ เป็น ๓๒ ไพร์ ๓ (รวม) ๓๕

ข้างเหล็กแสงตัน หมั่นวิเศษ ๑ หมั่นภักดีอาวุธ ๑ นาย
สุนา ๑ นาย พัน ๑ ขุนหมื่น ๔

กรมโหร ขุนญาณประสิทธิ์ ๑ หมั่นปรีชาพินิจ ๑ ขุน
หมื่น ๒

เรือกันซ้าย หลวงรักษัจจุรงค์ ๑ ขุนหมื่น ๓ ไพร์
หลวง ๘ เป็น ๑๒

เรือกันขวา หลวงภักดีโยธานาย ๑ ไพร์ ๓ เป็น ๔ ขุน
หมื่น ๘ ไพร์หลวง ๘ นาย ๑ ขุนหมื่น ๘ เป็น ๕ ไพร์หลวง ๘
ไพร์สม ๓ เป็น ๑๑ เป็น ๒๐

กรมพระยาอภัยสงคราม พระยาอภัยสงครามนาย ๑ ไพร์ ๖
เป็น ๗ หลวงศรีศรีสิทธิ์ ๑ หลวงสรินฤทธินาย ๑ ไพร์ ๒
เป็น ๓ ขุนหมื่น ๕ นาย ๓ ขุนหมื่น ๕ เป็น ๑๒ ไพร์ ๘
เป็น ๒๐

พลพันขวา หลวงกำจรโอราชนาย ๑ ไพร์ ๒ เป็น ๓ ขุน
นาถจัน ๑ ขุนหมื่น ๑๑ ไพร์หลวง ๑ นาย ๒ ขุนหมื่น ๑๑

เป็น ๑๓ ไพ่หลวง ๑ ไพ่สม ๒ เป็น ๓ เป็น ๑๖

กรมพระยานรงค์วิชัย พระยานรงค์วิชัยนาย ๑ ไพ่ ๑๐
เป็น ๑๑ หลวงวิสูตรโยธาบาล ๑ หลวงยี่สารเสนามาตย์ ๑ ขุน
หมื่น ๑๗ ได้โลก พันเทพ ๔ นาย ๓ ขุนหมื่น ๑๗ เป็น ๒๐
ไพ่นั้น ๑๔ เป็น ๓๔

กรมพระรามเดชะ พระรามเดชะนาย ๑ ไพ่ ๒๓ เป็น ๒๔
หลวงวุฒิกำแหงนาย ๑ ไพ่ ๒ เป็น ๓ ขุนหมื่น ๑๑ นาย ๒
ขุนหมื่น ๑๑ เป็น ๑๓ ไพ่นั้น ๒๕ เป็น ๓๘

กรมพระวิจิตสงคราม พระวิจิตสงครามนาย ๑ ไพ่ ๒
เป็น ๓ หลวงพิพิธเสนา ๑ หลวงนราเสนี ๑ ขุนหมื่นในกรม ๑๓
ขุนหมื่นนอก ๑ เป็น ๑๔ นาย ๓ ขุนหมื่น ๑๔ เป็น ๑๗
ไพ่นั้น ๒ เป็น ๑๕

กรมพระฤทธิสงคราม พระฤทธิสงครามนาย ๑ ไพ่ ๓
เป็น ๔ หลวงจงใจภพ ๑ หลวงลบบาตาส ๑ นาย ๓ ไพ่นั้น ๓
(รวม) ๖

กรมพระรามณรงค์ พระรามณรงค์นาย ๑ ไพ่ ๓ เป็น ๔
หลวงวิจิตรราชานาย ๑ ไพ่ ๒ เป็น ๓ หลวงนรารณรงค์นาย ๑
ไพ่นั้น ๑ เป็น ๒ ขุนหมื่น ๔ นาย ๓ ขุนหมื่น ๔ เป็น ๗ ไพ่นั้น ๖
(รวม) ๑๓

พลพันชัย หลวงชาติสุเรนทร์นาย ๑ ไพ่ ๕ เป็น ๖
ขุนศรีสิทธิราชานาย ๑ ไพ่ ๖ เป็น ๗ ขุนหมื่น ๕ นาย ๒

ขุนหมื่น ๕ เป็น ๑ ไพร์ ๑๑ (รวม) ๑๘

ปืนใหญ่ ขุนยุทธศาสตร์ปลัด ๑ ขุนหมื่น ๑๐ ไพร์หลวง ๕
นาย ๑ ขุนหมื่น ๑๐ เป็น ๑๑ ไพร์หลวง ๕ (รวม) ๑๖

กองกลางซ้าย หลวงอาษาภูธรนาย ๑ ไพร์ ๑ เป็น ๒ ขุน
รักษายุธิปลัด ๑ ขุนหมื่น ๕ ไพร์หลวง ๖ นาย ๒ ขุนหมื่น ๕
เป็น ๑๑ ไพร์หลวง ๖ ไพร์สม ๑ เป็น ๑๒ (รวม) ๑๘

เลือกหอกซ้าย ขุนนราเรืองเดชนาย ๑ ไพร์ ๑ เป็น ๒
ขุนหมื่น ๘ (รวม) ๑๐

เลือกหอกขวา หลวงพิลึกโยธานาย ๑ ไพร์ ๒ เป็น ๓
ขุนวิเศษจตุรงค์ ๑ ขุนหมื่น ๔ นาย ๒ ขุนหมื่น ๔ เป็น ๖
ไพร์ ๒ (รวม) ๘

กองพระไกรภพพรณฤทธิ หลวงรามวิชิตปลัด ๑ ขุนหมื่น ๖
เป็น ๗

คูชักซ้าย หลวงฤทธิ์พลชัยนาย ๑ ไพร์ ๑ เป็น ๒ ขุน
หมื่น ๗ ไพร์ ๕ นาย ๑ ขุนหมื่น ๗ เป็น ๘ ไพร์หลวง ๕ ไพร์
สม ๑ เป็น ๖ (รวม) ๑๔

คูชักขวา หลวงเสนาพลสิทธิ์นาย ๑ ไพร์ ๑ เป็น ๒ ขุน
วิเศษศาสตร์ปลัดนาย ๑ ไพร์ ๒ เป็น ๓ ขุนหมื่น ๘ ไพร์
หลวง ๕ นาย ๒ ขุนหมื่น ๘ เป็น ๑๐ ไพร์หลวง ๕ ไพร์สม ๓
เป็น ๘ (รวม) ๑๘

ตำรวจในซ้าย พระอินทธิบาลนาย ๑ ไพร์ ๑๕ เป็น ๑๖ นาย

เวน ๓ ขุนหมื่น ๘ เป็น ๑๑ ไพร่หลวง ๔ นาย ๑ ขุนหมื่น ๑๑
เป็น ๑๒ ไพร่หลวง ๔ ไพร่สม ๑๕ เป็น ๑๕ (รวม) ๓๑

ตำรวจใหญ่ขวา พระพรหมสุรินทร์นาย ๑ ไพร่ ๑๕ เป็น ๑๖
ขุนหมื่น ๒๐ ไพร่หลวงในกรม ๔ ไพร่หลวงฝ่าย ๒ เป็น ๖
(รวม) ๔๒

ตำรวจนอกขวา หลวงณรงค์วิจิตรนาย ๑ ไพร่ ๑๐ เป็น ๑๑
นายเวน ๑ ขุนหมื่น ๓ เป็น ๔ ไพร่หลวง ๔ (รวม) ๑๕

นายบัว้องพระยาบริรักษ์ ๑ ขุนหมื่น ๑๐ ไพร่เล็กพระยา
บริรักษ์ ๒๐ (รวม) ๓๑

ให้พระอินทร์ธำมณีถือท้องตราออกไปถึง ๗ ฝน ๗ สมุหนายก
ให้เกณฑ์เลกลาวเขมร ๓๐๐๐๐ เกณฑ์ได้มากน้อยเท่าใดแล้วจะ
บอกเข้ามา ๗ ฝน ๗ สมุหนายกเกณฑ์ลาว เกณฑ์เขมร ๓๐๐๐๐ คน

เกณฑ์ใหม่ เมืองนครราชสีมา ๑๐๐๐๐ เมืองสระบุรีไทย
ลาว ๒๐๐ เป็น ๑๕๐๐ เมืองราชบุรีเขมรเก่า ๖๘๔ เขมรใหม่ ๓๑๖
เป็น ๑๐๐๐ กรุง กองมอญ ๓๐๐๐ หัวเมือง ไทย ๑๗๒๕ หัวเมือง
ลาว ๑๔๐๐ เป็น ๓๑๒๕ เป็น ๑๐๐๐๐ (รวม) ๒๒๕๐๐ คน

เกณฑ์เมืองนครชัยศรีเดิมไทย ๘๐ เกณฑ์ ๕๐ เดิม
ลาว ๖๔๑ เกณฑ์ ๔๐๐ เป็น ๔๕๐ เมืองสุพรรณเดิมไทย ๔๐๐
เกณฑ์ ๓๐๐ เดิมลาว ๑๗๗๕ เกณฑ์ ๑๐๐๐ เป็น ๑๓๐๐
กรุงเก่าไทยเดิม ๓๐๐ เกณฑ์ ๑๕๐ เมืองอ่างทองไทยเดิม ๑๘๐
เกณฑ์ ๑๐๐ เมืองพรหมไทยเดิม ๒๕ เกณฑ์ ๑๕ เมืองสิงห์ไทย

๑๘๘

เดิม ๕๐ เกน ๕๐ เมืองอินทร์ไทยเดิม ๓๐ เกน ๒๐ เมือง
นนทบุรีไทยเดิม ๕๐ เกน ๓๐ เมืองสรรค์เจ้าเมืองกรมการ
กองนอกไทยเดิม ๑๒๐ เกน ๘๐ เมืองชัยนาทไทยเดิม ๑๐๐
เกน ๖๐ เมืองมโนรมไทยเดิม ๓๔ เกน ๒๐ เมืองอุทัย
ธานีเจ้าเมืองกรมการไทยเดิม ๒๓๐ เกน ๒๐๐ ด้านไทยเดิม ๑๐๔
ด้านมอญเดิม ๑๕๔ เป็น ๒๕๘ เมืองนครสวรรค์ไทยเดิม ๖๐๐
เกน ๓๕๐ ส่วยศรีลาสะโบถ เกน ๑๐๐ หลวงกระ
เสนกองนอก เกน ๑๐๐ เมืองวิเชียรเกน ๔๐ เมืองบัวชุม
เกน ๔๐ เมืองชัยบาดาลเกน ๒๐ ไทย ๑๗๒๕ ลาว ๑๔๐๐
(รวมเป็น) ๓๑๒๕ คน

พระยาราชนิกุล พระพิเรนทรเทพ จมื่นชัยภูษา พระอินทร์
ธิบาล พระพรหมสุริน หลวงณรงค์วิชิต เจ้าพระยานครราชสีมา
ตัดเส้า ๑๕๐๐ เกนไม้ ๒๕๐๐ กองนอก ๑๐๐๐ เป็น ๕๐๐๐
เมืองพนัสนิคม พระอินทร์อาษา ๔๐๐ ร่อนทอง เมืองอินทร์
เมืองพรหม เมืองฉะเชิงเทรา ๘๐๐ เกนเข้า ๘๓๕ เกนใหม่ ๑๔๐๐
(รวม) ๑๔๐๐

พระยาเกียรติ พระยาพระราม พระยารัตนจักรี พระยา
รามกำแหง ๑๐๐๐ เมืองสระบุรี ๑๐๐๐

กรมกลาโหม ขุนวิสูตรสมมตินาย ๑ ไพร์ ๓ เป็น ๔
ขุนพิทักษ์โยธานาย ๑ ไพร์ ๔ เป็น ๕ เป็น ๙

อาษาใหม่ซ้าย ขุนอินทร์กรมปลัด ๑ อาษาใหม่ขวา ขุน

พรหมฤทธิ์ปลัด ๑ ทำลู่ซ้าย ขุนจงใจฤทธิ์ปลัด ๑ นาย ๕ ไพร่ ๗
เป็น ๑๒

กรมมหาดไทย ขุนราชันท์ธนาย ๑ ไพร่ ๑ เป็น ๒
ขุนบำรุงนาย ๑ ไพร่ ๑ เป็น ๒ (รวม) ๔

สนมพลเรือนซ้าย นายสวัสดิ์ภักดี นายเวน นาย ๑ ไพร่ ๒
เป็น ๓

สนมพลเรือนขวา นายมีใจภักดี นายเวน นาย ๑ ไพร่ ๒
เป็น ๓

ชาวที่ซ้าย หมื่นวิจิตรราชา ๑ ชาวที่ขวา ขุนพรภูเบศ ๑
เป็น ๒

กรมวัง ขุนนิเวศพิมานปลัด ๑ ขุนทิพรสโธชา ๑ เป็น ๒
คลังวิเศษ หมื่นประยาภุษา ๑

กรมม้าซ้าย ขุนศรีมนมัย นาย ๑ ไพร่ ๑ เป็น ๒

กรมช้าง พันธนาย ๑ ไพร่ ๓ เป็น ๔ คลังในขวา
หมื่นจิตรภักดี นาย ๑ ไพร่ ๒ เป็น ๓

กรมนา หลวงวิเศษสาตี นาย ๑ ไพร่ ๓ เป็น ๔ ขุน
พรหมสาตี นาย ๑ ไพร่ ๓ เป็น ๔ (รวม) ๘

เกณฑ์แสงบันซ้าย ๑

ฉบับที่ ๓

ตราถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)
เรื่องให้พระราชทานเสื้อผ้าแก่นายทัพนายกอง

หนังสือเจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงเจ้าพระยาบดินทรเดชา
ที่สมุหนายก ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า โปรด
เกล้า ฯ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก เป็นแม่ทัพ
นายทัพนายกองคุมไพร่พลออกไป คิราชการณ์เมืองปัตตอง
และนายทัพนายกอง ซึ่งออกมาในกองทัพเจ้าพระยาบดินทรเดชา
ที่สมุหนายกนั้น ยังหาได้รับพระราชทานเสื้อไม่ จึงโปรดเกล้า ฯ
ให้พระยานรราชมนตรื คุมเสื้อพระราชทานนายทัพนายกองกับ
เสื้อผ้า เสื้อแพร เตรียมทัพสำหรับเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่
สมุหนายก จะได้แจกให้ผู้นับหน้าเห็นความชอบ ได้เขียนทางว่า
จำนวนเสื้อจำนวนผ้าจำนวนแพร กับฉลากติดตัวเสื้อส่งออกมา
แจ้งอยู่ในทางว่าวนั้นแล้ว ถ้าพระยานรราชมนตรื คุมเสื้อคุมผ้า
คุมแพรออกมาได้แล้ว ก็ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก
เอาเสื้อพระราชทานให้กับนายทัพนายกอง ตามราชทางว่าวและ
ฉลากแล้ว ให้รับเสื้อรับผ้ารับแพร สำหรับทัพไว้แจกให้ผู้นับ
หน้าเห็นความชอบตามสมควร พระยานรราชมนตรื ใดคุมเสื้อ
คุมผ้าคุมแพร ออกมาจากฉกรรจ์ทัพ ฯ ณวันเดือนยชน ๕ ค่ำแล้ว
หนังสือมาฉวันพุธ เดือนยชน ๔ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๖๑

ปิ่นเอกสก

ฉบับที่ ๔

ตราถึงกรรมการเมืองปราจีนบุรีและกบินทรบุรี

สารตรา ท่านเจ้าพระยาจักรี ฯ ให้มาแก้กรรมการผู้อยู่รักษา
เมืองปราจีนและเมืองกบินทร ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเห็น
เกล้า ฯ สั่งว่า โปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก
เป็นแม่ทัพนายทัพนายกอง คุมไพร่พลออกไปติดราชการณเมือง
บัตบอง และนายทัพนายกองซึ่งออกมาในกองทัพเจ้าพระยา
บดินทรเดชา ที่สมุหนายก ยังหาได้รับพระราชทานเสื้อไม่ จึง
โปรดเกล้า ฯ ให้พระยานรราชมนตรีกุมเสื้อผ้าแพรออกไป
ส่งให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก เป็นเสื้อพระราชทาน
นายทัพนายกอง รว้ ๑๒ แยะ ๑๐ ดอกถี่ ดอกสะเทิน ๒๖
ดอกกราย ๔๕ อริยา ๒ มังกร ๖ ตัวน ๑ เป็น ๑๐๒ ตัว เสื้อ
รว้ ๑๐ แยะ ๑๐ ดอกสะเทิน ๓๐ ดอกกราย ๕๐ ตัวน ๓๐
อริยา ๒๐ แพรกีน ๑๕๖ ผ้าลาย ๔๐๐ เป็น ๙๐๐ ตัว เป็น
เสื้อเป็นผ้าเป็นแพรเตรียมทัพ แพรหงอนไก่ลาย ๒ พับ แพรชุน
ติว ๓ พับ ผ้าขาวยามนิ ๕ พับ ผ้าโกลกกลับ ๑๐ ผืน ผ้าปุม ๑๐
ผืน ผ้าเชิงปุม ๑๐ ผืน ผ้าไหมนุ่ง ๒๐ ผืน ผ้าลายวิลาด ๒๐ ผืน
ผ้าลายกุจรา ๕ กู้ถึ ถ้าพระยานรราชมนตรีกุมเสื้อผ้าแพรออกมา

ไม่ทันเจ้าพระยาบดินทรเดชา ที่สมุหนายก ขกออกไปแล้ว ก็ให้
กรมการผู้รักษามืองปราจีนมืองกบินทร จัดแจงข้างจัดแจง
เกวียนบรรทุกเสื่อผ้าเสื่อแพร แต่งกรมการคุมออกไปส่งด้วย
พระยานราราชมนตรี ให้ถึงมืองปัตตบองโดยเร็ว อย่าให้เป็นเหตุ
การแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้เป็อันขาดทีเดียว

สารตรามาณวันพุธเดือนยชน ๔ ค่ำปีกุนเอกศก

ร่างตรา ๒ ฉะนั้น หลวงศรีเสนาท่า ได้เอากราบเรียน
เจ้าคุณฝ่ายเหนือแล้ว สั่งว่าให้มิไปตามร่างนี้เถิด

วันเดือนยชน ๔ ค่ำ ร่างตรา ๒ ฉะนั้นกับทางว่าเสื่อผ้าให้
พระยานราราชมนตรีรับไปแล้ว

ท่านพระยาจำแสนบตีปรนนิ (ลบ).....
ณวันนั้น ให้กรมการ..... (ลบ)..... ประกาศเบญจศก

ฉะบับที่ ๕ คำให้การนายถ่อญวน

..... (ต้นฉะบับขาด).....
.....ต้องเกณฑ์ด้วย องตวนผู้เกณฑ์ได้คน ๒๐๐ คน คุม
มาส่งที่มืองพุทไธมาส แล้วณเดือนยชางชน มีหนังสือเจ้า
เวียดนามมาเมืองพุทไธมาส ให้กับพระยาธนมาธิบดี พามา
ณเมืองพนมเป็ญ ถ่อญวนให้การว่า ตั้งบ้านเรือนอยู่บ้านอิน

ทานแขวงเมืองสาแดก เป็นบ่าวองการายก้านันบ้านอินทนาย
 หาได้เสียส่วยไม้ ณเดือน ๑๑ ข้างขึ้นปีชวดจัตวาศก ๆ ข้า ๆ
 กับอ้งอวี่ ๆ ข้า ๆ กับญวนมีชื่อ ๓ คนเข้ากัน ๕ คน จัดได้
 ข้าราชการได้นำสุรา สิ้นค่าเล็กน้อย บรรทุกเรือไปขายเมืองพุท
 ไธมาส ๆ ข้า ๆ ขายของรายนามา ๔ คันเพลาย่นถึงเมืองโจดก
 หยุดนอนอยู่คันทหนึ่ง ๆ ข้า ๆ ถ้ามูลูกค้าญวนว่า ได้ยินพูดกันว่า
 เจ้าเวียดนามเกนกองทัพเมืองไซ่ง่อน เมืองล่องโห เมือง
 สาแดก เมืองสมิถ้อ เมืองดงนาย ให้มารักษาเมืองโจดก ลูก
 คำญวนบอกว่าองค์ไปซึ่งรักษาเมืองโจดก เกนไพรไปช่วย
 ทำค่ายที่เมืองพุทไธมาสบ้าง ไปรักษาค่ายตามค่ายคลองขุดใหม่
 บ้าง แต่กองทัพเมืองดงนายให้ไปลาดกระเวนที่เกาะดรนทางฉล
 แล้วว่าไพร่ญวนอยู่ในเรือ ๕๐๐ คน เพลาเข้าจะยกไปเมือง
 พุทไธมาส ครั้นรุ่งเช้า ๆ ข้า ๆ กับเพื่อนลูกเรือลูกค้า ๖ ลำก็
 ตามเรือกองทัพมา ๆ ข้า ๆ รู้ว่าองพอเกอ ๒ นายคุมเรือแจ๋โอ ๕
 แจ่งหงส์ ๑ เป้น ๖ ลำ บรรทุกกองทัพ ๕๐๐ คนกับเสบียงอาหาร
 เครื่องสาตราวุธไปเมืองพุทไธมาส ๆ ข้า ๆ เห็นค่ายรายทางตาม
 คลองขุด ๕ ค่าย ญวนกองทัพพายเรือมาขอหมากขอพลูกิน
 ๆ ข้า ๆ ถ้ามญวนกองทัพบอก ๆ ข้า ๆ ว่ามีไพร่รักษาค่ายละ ๓๐
 คนบ้าง ๔๐ คนบ้าง ๕๐ คนบ้าง ๆ ข้า ๆ มา ๓ คันถึงเมืองพุทไธ
 มาศ องพอเกอ ๒ นายขึ้นไปหาองตนญ องอันสากองโปจัน
 ที่เมืองพุทไธมาส องตนญองอันสากองโปจันองลันบินให้้อง

พอเกอ ๒ นายไพร่ ๕๐๐ คนไปช่วยทำค่ายปักกาที่แหลม หอลันทิ
 ริมชายทะเลมาเชิงคลองสเมาทงประมาณ ๓๐๐ เส้นเศษ ๆ ข้า ๆ
 จอดเรืออยู่ที่หน้าเมืองพุทไธมาศได้ ๕ วัน ครั้นวันเดือน ๑๑
 แรม ๑๑ ค่ำ ขาลจัตวาศก อดางายนาย ๆ ข้า ๆ เกน ๆ ข้า ๆ
 ไปเข้ากระบวนทัพที่เมืองพุทไธมาศ เข้ากององโดยจีน แม่
 กองทำเรือ ๆ ข้า ๆ กับไพร่ฉวนผลัดเปลี่ยนกันไปทำเรือวันละ ๑๕
 คน เรือแจวโอ ๑๐ เรือ เรือแจวทราย ๓ เรือ เรือแจวหงส์ ๓ เรือ... ๒
 เป็น ๑๘ ลำเศษ แล้วองตนภู ให้องจันเกอคุมไพร่ผลัดเปลี่ยน
 กันไปลาดตระเวนทางทะเลเที่ยวละ ๒ ลำ ๆ ละ ๒๐ คนทุกวัน เมื่อ
 ณเดือนยี่ข้างแรม ขาลจัตวาศกเห็นฉวน ๕ คน เรือลำหนึ่งไปที่
 เมืองพุทไธมาศ แจ้งกับองตนภู ว่า เรือลูกค้า ๓ ลำไปแจ้งค่าย
 ตะโนตจงส่งเขมรประมาณ ๔๐ คน ๕๐ คน เข้าล้อมจับลูกค้าไป
 ได้ชาย ๓ หญิง ๓ เป็น ๖ คน หนีได้ ๓ คน ไปแจ้งกับองโดยจีน
 ที่ค่ายกันจิต อดโดยจีนให้ฉวน ๒ คนพามาแจ้งกับตนภูทั้งเมือง
 พุทไธมาศ องตนภู ให้องจันเกอ คุมไพร่ ๕๐๐ คนเรือ ๖ ลำ
 ไปลาดตระเวนรักษาค่ายตามคลองขุด ที่เมืองพุทไธมาศเกิด
 ความไข้ตั้งแต่เดือน ๑๑ มาจนเดือน ๔ ข้างขึ้น ไพร่ฉวนกองทัพ
 ตายประมาณ ๓๐๐ เศษ บัวยเจ็บไข้ราชการไม่ได้ ๒๐๐ เศษ แต่
 ราษฎรชาวบ้านบัวยเจ็บล้มตายบ้างหาเหมือนกองทัพไม่ เมื่อ
 เดือน ๓ ข้างแรมองตนภูทำบัญชีไพร่กองทัพหัดทหารรบ มีตัวไพร่
 นอกจากบัวยล้มตาย ๕๐๐ คน ให้ไปรักษาค่ายปักกาแต่แหลม

หอถันที่ ชายทะเลมาเจ็งคลอง.....มา ๓๐๐ คน อยู่ค่าย
 ใหญ่เมืองพุทไธมาศ ๒๐๐ คน อยู่รักษาบ้อมปากน้ำ ๒๐๐ คน รักษา
 ค่ายโตโจฟากตะวันออก ๒๐๐ คน เข้ากัน ๕๐๐ คน มีปืนใหญ่
 ที่ค่ายเมืองพุทไธมาศ ๔ บอก กระสุน ๔ นิ้วกึ่ง ที่ค่ายปากกา
 แลมหอถันก็มีปืนหามเล่น ๓๖ บอก ที่บ้อมปากน้ำมีปืนใหญ่กระ
 สุน ๔ นิ้วกึ่ง ๑๐ บอก แล้งองตณภู องอันสาก องโปจัน องถัน
 บินว่าข้าวในฉางมีน้อยจะจ่ายได้แต่ ๒ เกวียน ๓ เกวียน อยู่ณวัน
 เดือน ๓ ขึ้น ๑ ค่ำไปขาลจัตวาศก องตณภูให้องอันสากเอาเรือแ่ง
 หงส์ ๒ ลำไปรับกองทัพเมืองเว้ ที่เมืองล่องให้ได้ประมาณ ๗ วัน
 องอันสากกลับมาบอกองตณภูว่างทองเจม๊ก องกวานลี องเหียบ
 ลี คุมกองทัพมาแต่เมืองเว้ ๓๖๐๐ คน มาถึงเมืองบินวา เมือง
 บินทูน องกวานลีองเหียบลี บ่วยเป็นไข้ตาย ๒ คน องทองเจม๊ก
 แบ่งกองทัพ ๑๐๐๐ คน เอาศพองกวานลีองเหียบลีไปเมือง.....
 แแต่ทองเจม๊กก็กับกองทัพ ๒๐๐๐ คนมาอยู่เมืองล่องโห้ แลว่า
 กองทัพองทองเจม๊กเกิดความไข้ตายเสีย ๕๐๐ คน ยังคงอยู่ที่เมือง
 ล่องโห้ ๑๕๐๐ คน องทองเจม๊กยังคอยกองทัพซึ่งกลับไปเมือง
 เว้ พวกกลับมาถึงเมืองล่องโห้พร้อมกันแล้ว จะยกมาณเมือง
 โจดก เมืองพุทไธมาศ ณวันเดือน ๔ ขึ้น ๓ ค่ำไปขาลจัตวาศก
 ๆ ข้า ๆ ออกจากค่ายเขาโคณกรมเพลาเข้า ๆ ข้า ๆ มาดูลอบที่คลอง
 เขมาพบเขมร ๓ คน ถือเครื่องสาตราวุธไล่จับ ๆ ข้า ๆ ได้แล้วจำ
 กา มา ๓ วันถึงพระยาพระเขมรกองตระเวนถามเอาถ้อยคำ ๆ ข้า ๆ

แล้วจึงส่งตัว ๆ ข้ำ ๆ มาให้หลวงศักดิ์ดาสงคราม ให้พระยาพล
 ณบ้านมโหฬาง.....พระยา.....ให้เขมร ๘ คนคุม ๆ ข้ำ ๆ
 มาส่งณเมืองพนมเป็ญ และเมื่อ ๆ ข้ำ ๆ อยู่ที่เมืองสะเดกบ้าน
 ๆ ข้ำ ๆ เมื่อปักขุนเอกศก ได้ยินญวนลือว่า องค์กรพากรอบครัว
 หนีมาหาองญวนที่เมืองพนมเป็ญ องญวนส่งลงไปเมืองเว้ ๆ ข้ำ ๆ
 ได้ยินว่าองค์กรบ้วยเป็นแปลที่ขอเท้าฟกบวมแห่งหนึ่ง ราคาข้าว
 สารที่เมืองพุทไธมาศ ขอขายกันถึงญวนหนึ่งเป็นอแปะ ๒
 พวง ๘ เดือนเป็นถึงไทยถึงละ ๒ บาท ๑ เฟื้อง ๒ ไพ เกลือ
 ถึงญวนหนึ่งเป็นอแปะ ๒ พวง ๓ เดือนเป็นถึงไทย.....
 (ต้นฉบับขาด)...ไพร่ญวนเขมร ๑๕ คนมาถึงเกาะ
 เลาพระยามหานันตรีได้บอกว่าองญวนพาฟ้าทะเลหะ สมเด็จพระ
 เจ้าพระยา พระยากลาโหมขึ้นมา จะพูดจาปรึกษาราชการณเกาะ
 กระสวย พระยาจตุรงค์นรินทร์อินทวิไชยคุมไพร่ ๑๐๐ คน เรือ
 ใหญ่ ๑๕ ลำ เครื่องศาสตราวุธพร้อม ลงไปถึงเกาะเลาเห็นเรือ
 เก๋ง ๔ เรือ เก๋งทราย ๖ เรือ.... ๘ ลำเป็น ๑๘ ลำ ไพร่ญวนเขมร
 ประมาณ ๓๐๐ คน แฉวเรือเข้ามาใกล้พระยาจตุรงค์นรินทร์อินท
 วิไชยประมาณ ๒ เส้น เรืออ้ายภาษาตีแฉวใกล้เข้ามาประมาณ ๕
 วา อ้ายภาษาตีบอกว่า องจันเวทง ฟ้าทะเลหะ สมเด็จพระเจ้าพระยา
 พระยากลาโหม ให้มาบอกว่า ให้พระยาจตุรงค์นรินทร์อินทวิไชย
 นายทัพนายกอง ไปพูดจากันที่เรือฟ้าทะเลหะ พระยาจตุรงค์
 นรินทร์อินทวิไชยว่ามาทั้งนี้จะพูดจากัน แต่เรือองญวนล้อมเรือ

ฟ้าทะละหะ สมเด็จพระเจ้าพระยาพระยากลาโหมย จะไปหาได้ไม่
 ถ้าจะพูดจากันให้ญวนถอยเรือไปอยู่ข้างหลัง ให้เรือฟ้าทะละหะ
 เรือสมเด็จพระเจ้าพระยา เรือพระยากลาโหม เข้ามาข้างหน้า จึงจะ
 ไปพูดจาด้วย ญวนหาให้เรือฟ้าทะละหะ เรือสมเด็จพระเจ้าพระยา
 เรือพระยากลาโหมขึ้นมาข้างหน้าไม่ พระยาจตุรงค์นรินทร์อินท
 วิไชยจึงว่า ถ้าจะพูดจากันให้ได้ ให้ฟ้าทะละหะ สมเด็จพระเจ้าพระยา
 พระยากลาโหมขึ้นไปพูดจากันบนบก ญวนก็หาให้ขึ้นไปพูดจา
 บนบกไม่ แล้วอ้ายรามเสนาโสมกับไพร่ญวน ๕ คน แฉวเรือเข้า
 มาถึงเรือพระยาจตุรงค์นรินทร์อินทวิไชย อ้ายรามเสนาโสมกระ
 ชิบบอก พระยาจตุรงค์นรินทร์อินทวิไชยว่า ฟ้าทะละหะให้มา บอก
 ให้พระยาจตุรงค์นรินทร์อินทวิไชยไปพูดกันที่เรือเถิด ฟ้าทะละหะ
 จะได้เห็นมาด้วย พระยาจตุรงค์นรินทร์อินทวิไชยไม่ไป ญวน
 ก็ถอยเรือไปอยู่ค่ายจะโรยตามา พระยาจตุรงค์นรินทร์อินทวิไชย
 กลับมาอยู่ปากน้ำเกาะเดี่ยว ๓ วัน เดือน ๓ ขึ้น ๔ ค่ำ หลวงศักดิ์ดา
 สงคราม พระยาพลเมืองปัตตบอง ซึ่งอยู่ณบ้านมะโรมแขวงเมือง
 พุทโธมาศ ให้หลวงยกกระบัตร์เมืองประโคน ใช้ถือหนังสือคุม
 ตัว อ้ายตุง อ้ายเชิญ ญวน จับได้ทางตะโนตจส่งมา ส่งณเมือง
 พนมเป็ญ อ้ายตุงอ้ายเชิญให้การว่าอยู่บ้านเมือกสะไว แขวงเมือง
 สะแตก ๓ วัน เดือน ๑๒ แรม ๕ ค่ำ ปีชวดจัตวาศก องตวนภคน
 ใหม่มาแต่เมืองเว้ เกนคนที่เมืองสะแตก ๒๐๐ คนไปรักษาเมือง
 พุทโธมาศ อ้ายตุงอ้ายเชิญ...(ต้นฉบับขาดไม่จบ).....

ฉบับที่ ๒

ตราถึงเมืองกาฬสินธุ์, ไซยบุรี, สกลนคร
ให้ไปกวาดต้อนครอบครัวญวนที่ค้าขายนาขนองม้า

หนังสือเจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงพระอุปฮาด ผู้ว่าราชการ
เมืองกาฬสินธุ์ พระไชยวงษาเจ้าเมืองไซยบุรี พระยาประเทศ
ธานีเจ้าเมืองสกลนคร ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าฯ สั่ง
ว่า พระสุนทรราชวงศา พระบรมราชาอุปฮาดราชวงศ์ ท้าวเพี้ย
บอกหนังสือแต่งตั้งให้ท้าวพรหมจักร์ถือลงไปว่า ได้แต่งตั้งให้ท้าว
เพี้ยไปเกลี้ยกล่อม ให้อุปฮาดเมืองหลวงมุลองกับครอบครัว
ชายหญิงใหญ่น้อย ๑๐๐ เศษ ข้ามมาถนเมืองนครพนม พระสุนทร
ราชวงศาให้ท้าวพรหมจักร์พาตัวอุปฮาดเมืองหลวงมุลอง นายศรี
บุตรเขยอุปฮาด เสมียนจันทา ลงไปแจ้งราชการณกรุงเทพ ฯ
เจ้าพนักงานจัดแจงตั้งนำพระพิพัฒน์สัจจา ให้อุปฮาด นายศรีบุตร
เขยอุปฮาด เสมียนจันทา กระทำสัตยาณุสตัยสาบาลรับพระราช
ทานนำพระพิพัฒน์สัจจา ตามอย่างทำเนียมแล้ว ให้ไล่เลียงถาม
ถึงครอบครัว และญวน ซึ่งมาตั้งอยู่ที่ค้าขายนาขนองม้า อุปฮาด
ให้การว่า ญวนอยู่รักษาค้าขายนาขนองม้าคราวละ ๑๐๐ แห่ง คราว
ละ ๑๐๐ เศษ ญวนเกนเมืองคำเกิด เมืองคำมวน ไปรักษาค้า
เมืองละ ๓๐ คน ๔๐ คน ญวนให้ครัวเมืองคำเกิด เมืองคำมวน
เข้าไปตั้งบ้านเรือนอยู่หลังค้าขายนาขนองม้า ครัวเมืองคำมวนตั้ง

อยู่หน้าพร้าวน เพี้ยพทวนนายครัว มีครัวฉกรรจ์ ๒๐๐ ครัวเมืองคำ
 เกิดตั้งอยู่นางบ เพี้ยแก้ววิไชยมีครัวชายฉกรรจ์ ๓๐๐ คน กับ
 ครัวเรี่ยรายอยู่ในป่าดง แห่งละ ๒๐ คนบ้าง ๓๐ คนบ้าง เข้ากันทั้ง
 ครอบครัวชายหญิงประมาณ ๓๐๐๐ เศษ ญวนเกลี้ยกันระวังกษา
 ครอบครัวอยู่ ญวนให้เรียกเอาเงินส่วยแก่พวกครัวไพร่ฉกรรจ์
 คนละ ๒ สลึงเสมอทุกครอบครัว จัดเสบียงอาหาร อุปหาคพา
 ครัวหนีมาจริง ทรงพระกรุณาดำรัสถามท้าวพรหมจรรย์ว่า ครอบครัว
 ครัวเมืองคำเกิด เมืองคำมวน เมืองมหาชัย เมืองเวียงจันทน์
 ซึ่งตกค้างอยู่ฝากคลองตะวันออกนั้น ได้มีตราโปรดขึ้นมาแต่
 ก่อน ให้พระสุนทรราชวงศา อุปหาราชวงศาท้าวเพี้ยพร้อมมูล
 กัน คิดอ่านยกกองทัพไปตีค่ายญวน กวาดเอาครอบครัวมา
 เสียให้สิ้น พระสุนทรราชวงศาเจ้าเมือง ท้าวเพี้ยทงปวง คิดอ่าน
 ปรีกษาหารือกันประการใด ท้าวพรหมจรรย์ให้กราบบังคมทูลพระ
 กรุณาว่า พระสุนทรราชวงศาได้ปรึกษากันกับท้าวเพี้ย คิดจะ
 ให้กองทัพยกไป ๒ ทาง ไปทางเมืองเห้ เมืองวาง ทางหนึ่ง
 นายไพร่ ๖๐๐ คน ให้ยกโอบขึ้นไปถึงเชิงเขาภูหลวงหลังค่าย
 นาหนองม้า จะได้สกัดกวาดครอบครัวมิให้หลบหนีไปได้ จะให้
 กองทัพไปทางบ้านคำมทางหนึ่ง นายไพร่ ๖๐๐ คน ให้ยกเข้าล้อม
 ค่ายญวน คิดอ่านปรีกษาหารือกันจะไปตีค่ายญวนกวาดเอาครอบครัวมา
 เจ้าเมืองอุปหาราชวงศ์ท้าวเพี้ย เมืองคำเกิด เมืองคำ
 มวน ซึ่งสามีกัดมาตั้งอยู่บ้านท่าขอนยาง บ้านแซงกระดาน

แขวงเมืองกาฬสินธุ์ มาว่ากล่าวกับพระสุนทรราชวงศา ว่าจะยก
กองทัพไปกวาดครอบครัว ๆ จะหลบหนีระส่ำระสาย จะหาได้
ครอบครัวยังสิ้นไม่ เจ้าเมืองท้าวเพี้ยเมืองคำเกิด เมืองคำมวน
จะขอคิดอ่านเกลี้ยกล่อมครอบครัวยไป ถ้าครอบครัวยไม่เข้ามา
โดยดี จึงให้ยกกองทัพไปตีกวาดเอาครอบครัวยมา พระสุนทร
ราชวงศาจึงตรองให้เกลี้ยกล่อมครอบครัวยอยู่ก่อน จึงทรงพระ
ราชดำริว่า ครอบครัวยซึ่งตกค้างอยู่ฟากคลองตะวันออก เกลี้ย
กล่อมไม่มามีใครจะเข้ามาทางนี้ ก็เพราะญวนมาตั้งเกียจกันอยู่ที่ค่าย
นาขนองมั่ว ครอบครัวยจึงหาใครจะเข้ามาโดยสะดวกไม่ แล้ว
ญวนก็มาตั้งรักษาค่าย มีญวนแต่ ๑๐๐, ๑๐๐ เศษ กับลาว
เมืองคำเกิด เมืองคำมวน ญวนเกณฑ์มาไว้ทั้งญวนทั้งลาวอยู่
รักษาค่าย ๒๐๐ คน ๓๐๐ คน หากควรจะให้กองทัพทรงยกขึ้นไป
ไม่ กองทัพทรงยกขึ้นไปก็จะหนักแรงเสบียงอาหาร เมือง
นครพนมญวนมาตั้งค่ายมีไพร่พลเล็กน้อยเท่านั้น แต่กำลังรพลเมือง
นครพนม เมืองสกลนคร เมืองกาฬสินธุ์ เมืองไชยบุรี เมือง
คำเกิด เมืองคำมวน เมืองท่าอุเทน ก็จะทำให้ ครั้นจะละไว้นาน
ไป ญวนจะรวบรวมครอบครัวยตั้งเป็นภูมิลานบ้านเมืองขึ้น ญวน
จะกดขี่ให้พวกครวมาสังกัดจับผู้คนฝ่ายเรา ซึ่งข้ามไปลาดตระเวน
และหากินฟากตะวันออก จะไปมายาก และครอบครัวยที่เข้ามา
แล้วกับครอบครัวยซึ่งค้างอยู่ฟากข้างโน้น ก็เป็นพวกพะวงเกียว
พันกันอยู่ จะหนีไปหนีมาหากันจะหาเป็นปกติไม่ ทั้งจะเป็น

ทางเสบียงอาหารกองทัพญวนต่อไปข้างหน้า ครั้นญวนรวบรวม
 ครอบครัวยังเป็นภูมิลานชนได้แล้ว จะยกไปตีลี้จะหนักแรงรพล
 จะต้องคิดอ่านตีค่ายญวนให้ยับเยินเลิกลอนไป อย่าให้ญวนมา
 ตั้งกันครอบครัวยู่ได้ จะได้กวาดเอาครอบครัวมาเสียให้สิ้น
 และข้างทางเมืองพ็อง เมืองพลาน เมืองชุมพรนั้น ครอบ
 ครัวก็ยังตกค้างอยู่มาก ครอบครัวย้ายเข้าไปข้างในเมืองพิน
 เมืองตะโปน ได้โปรดให้พระเทพวงศาเจ้าเมืองเขมราฐเป็นแม่
 ททัพ คุมกองทัพเมืองเขมราฐ เมืองอุบลราชธานี เมืองมุก
 ดาหาร ยกข้ามไปตีเมืองพิน เมืองเข็ญร่มผาบาง ให้คิดทำต่อ
 เข้าไปเมืองตะโปน กวาดเอาครอบครัวมา ตัดทางเสบียงอาหาร
 กองทัพญวนให้ขาดห่างไกลออกไป พระเทพวงศาเจ้าเมือง
 เขมราฐ ลงไปเฝ้าทูลละอองฯ กราบบังคมทูลพระกรุณาจะขอยก
 ไปตีในฤดูฝน หัวเมืองลาวฟากตะวันออกและครอบครัวที่
 หลบหลีกอยู่ในป่าดงไม้สักระวังตัวจะทำเอาโดยง่าย กำหนดพระ
 เทพวงศาเจ้าเมือง ท้าวเพี้ย เมืองอุบลราชธานี เมืองมุกดาหาร
 จะได้อยกกองทัพไปในเดือน ๕ ปีกุนเอกศก และคลองทางเมือง
 มหาชัยญวนมาตั้งกันครอบครัวยังตกค้างอยู่ฟากคลองตะวันออก
 มา ซึ่งเจ้าเมืองอุปฮาดราชวงศ์ ท้าวเพี้ยเมืองคำเกิด เมือง
 คำมวน จะขอเกลี้ยกล่อมครอบครัวนั้นก็ให้เกลี้ยกล่อมไปให้พระ
 สุนทรราชวงศาอุปฮาดผู้ว่าราชการเมืองกาฬสินธุ์ พระไชวงศา
 เจ้าเมืองไชยบุรี พระบรมราชา พระยาประเทศธานี พระศรีวิราช

เมืองท่าอุเทน อุพาด ราชวงศ์ ท้าวเพี้ยเมืองนครพนม เมือง
สกลนคร เมืองกาฬสินธุ์..... (ต้นฉบับขาด).....

ฉบับที่ ๗

รายการเสื่อที่พระราชทานนายทัพนายกอง

กรมมหาดไทย พระราชินิกุล เสื่อเข็มขาบริ้วดี ๑ หลวง
เสนีพิทักษ์ หลวงอนรรักษ์เบศร หลวงจินดารักษ์ หลวงสุริยา
มาตย์ เสื่อเข็มขาบริ้วดอกสะเทิน ๔ หลวงพิศณุเทพเจ้ากรม หลวง
วาสุเทพเจ้ากรม เสื่อเข็มขาบริ้วกันแย่ง ๒ ขุนมหาวิชัย ขุน
เพลงสะการ ขุนพิศณุแสน ขุนเพชรอินทรา ขุนรักษโยธา
ปลัดกรม เสื่ออัดลัดดอกทราย ๕ เป็น ๑๒ พระอัครเศวตเจ้ากรม
เสื่อเข็มขาบริ้วขอ ๑ นายพินมหาดเล็ก เสื่อแพรตัวน ๑

ล้อมวัง พระรามพิชัยเจ้ากรม เสื่อเข็มขาบริ้วขอ ๑

กองกลางขวา หลวงศรีณรงค์เจ้ากรม เสื่อเข็มขาบริ้ว
กันแย่ง ๑

กองกลางซ้าย ขุนใจหาญปลัดกรม เสื่ออัดลัดทราย ๑

กรมม้า ขุนเพชรสงคราม เสื่ออัดลัดทราย ๑

กรมโหร ขุนญาณโยค เสื่อมังกร ๑ ตำรวจใหญ่ซ้าย พระ
พิเรนทรเทพเจ้ากรม ริ้ว เจ้ากรมตำรวจพื้นม่วง ๑

ตำรวจใหญ่ขวา จมื่นชัยภูษาปลัดกรม เสื่ออัดลัดดอกถี ๑

ตำรวจนอกขวา จมื่นทิพรักษาปลัด เสืออัสดัตตดอกถี ๑

ตำรวจสนมขวา พระพรหมบริรักษ์เจ้ากรม รี้วเจ้ากรม

ตำรวจ ๑

อาษาขวา พระยารามกำแพงเจ้ากรม รี้วละเลื่อย ๑ หลวง
เพชรกำแพง หลวงสำแดงฤทธิรงค์ ปลัด ดอกสะเทิน ๒ เป็น ๓

บ้านใหม่ ขุนฤทธิพิชัยปลัดกรม เสือดอกสะเทิน ๑

โพธิ์เรียง ขุนกระชาพลปลัด เสือดอกสะเทิน ๑

กรมมหาดไทยวังหน้า พระยาราชโยธา รี้วดี ๑ พระเสนา
พิพิธ ก้านแย่ง ๑ หลวงสุเทพนุรักษ์ หลวงบุรินทามาตย์ หลวง
รักษเสนา หลวงฤทธามาตย์ หลวงอนุรักษภักดี หลวงโยธาสง
คราม หลวงภักดีณรงค์ เสือดอกกลาย เป็น ๑ (รวมเป็น) ๕

กรมเมือง ขุนชนะ เสือมังกร ๑ กรมหมอ หลวงวิเศษ
โอสถ เจ้ากรม เสือดอกถี ๑

กรมอาลักษณ์ หลวงลิขิตปรีชาเจ้ากรม ดอกถี ๑ ขุน
สารบรรจง ปลัดกรม ดอกกลาย ๑ เป็น ๒

คลังมหาสมบัติ หลวงพิทักษ์สมบัติ ดอกกลาย ๑

คลังสุพรรณ หลวงวิสุทธิรักษ์เจ้ากรม เสือดอกสะเทิน ๑
ขุนทิพย์ชำนาญปลัด เสือดอกกลาย ๑ เป็น ๒

คลังในขวา หลวงอนันตบริรักษ์เจ้ากรม เสือดอกกลาย ๑

สังฆการี หลวงพรหมธิบติเจ้ากรม เสือมังกรหน้า ๑ ขุนศรี
ธรรมลังการ ขุนศรีธรรมลังการปลัดกรม เสือมังกรบาง ๒ เป็น ๓

นาสร่ง ขุนพรธราเจ้ากรม เสือมังกรบาง ๑

แสงใน หลวงเทพาวุธเจ้ากรม ดอกถั่ว ๑ กรมภูษามาลา
หลวงวิจิตรภูษาเจ้ากรม ดอกถั่ว ๑ ขุนมหาภรณ์ ขุนสุนทร
ปลัดกรม ดอกลาย ๒ เป็น ๓

สนมพลเรือน หลวงศรีเทพบาล หลวงศรีเทพบาลเจ้ากรม
ดอกสะเทิน ๒

กรมช้าง พระศรีพาวังเจ้ากรม ก้านแย่ง ๑ หลวงศรี
ครุฑิน หลวงอินทร์คชลักษณ์ปลัด ดอกลาย ๒ หลวง
อินทร์คชไกร หลวงจำเริญคชสาร เสืออริยา ๒ เป็น ๕
ชาวที่ขวา ขุนอาศน์ภิรมย์ ดอกลาย ๑ กรมม้า
ขุนแสนนพรัตน์ปลัดกรม ดอกลาย ๑

อพิรม พันทองเจ้ากรม ดอกลาย ๑ ราชยาน
หลวงราชพินาตจางวาง ดอกสะเทิน ๑ พันเงินเจ้ากรม ดอก
ลาย ๑ เป็น ๒

เรือกันซ้าย หลวงรักษาดุรงค์เจ้ากรม ดอกสะเทิน ๑
เรือกันขวา หลวงภักดีโยธาเจ้ากรม ดอกสะเทิน ๑
ล้อมวัง พระชนะระณชิตเจ้ากรม ก้านแย่ง ๑
กรมพระยานรงค์วิชัย พระยานรงค์วิชัย รั้วป่อ ๑
หลวงวิสูตรโยธา หลวงยี่สารเสนามาตย์ปลัด ดอกลาย ๒ เป็น ๓
กรมพระรามเดช พระรามเดชเจ้ากรม ก้านแย่ง ๑
หลวงรุทธิกำแหงปลัด ดอกลาย ๑ เป็น ๒

กรมพระวิจิตรสงคราม พระวิจิตรสงครามเจ้ากรม เสือ
 ก้านแย่ง ๑ หลวงพิพิธเสนา หลวงนราเสนีปลัด เสือดอก
 ลาย ๒ เป็น ๓

กรมพระฤทธิสงคราม พระฤทธิสงคราม ก้านแย่ง ๑
 หลวงจงใจภพ หลวงลบบาดาล ดอกลาย ๒ เป็น ๓

กรมพระรามรงค์ พระรามรงค์เจ้ากรม ก้านแย่ง ๑
 หลวงวิจิตรราชา หลวงนราณรงค์ปลัด ดอกลาย ๒ เป็น ๓

กรมพระยาอภัยสงคราม พระยาอภัยสงคราม รว้อ ๑
 หลวงศรีสรสิทธิ์ หลวงสุรินทร์ฤทธิปลัด ดอกลาย ๒ เป็น ๓

กรมพระไกรภพ หลวงรามวิจิตรปลัด ดอกลาย ๑

กรมตำรวจในซ้าย พระอินทนิบาลเจ้ากรม รว้อ ๑

ตำรวจในขวา พระพรหมสุรินทร์เจ้ากรม รว้อ ๑

ตำรวจนอกขวา หลวงณรงค์วิจิตรเจ้ากรม รว้อ ๑

กรมเลือกหอกซ้าย ขุนนราเรืองเดชปลัด ดอกลาย ๑

กรมเลือกหอกขวา หลวงพิทักษ์โยธาเจ้ากรม ดอก
 สะเทิน ๑ ขุนวิเศษจัตวงศ์ปลัด ดอกลาย ๑ เป็น ๒

พลพันซ้าย หลวงชาติสุเรนทร์เจ้ากรม ดอกถี ๑ ขุน
 สรสิทธิ์ราชปลัด ดอกลาย ๑ เป็น ๒

พลพันขวา หลวงกำจรใจราษฎร์เจ้ากรม ดอกถี ๑ ขุนนาถ
 จ้านงค์ปลัด ดอกลาย ๑ เป็น ๒

กองกลางซ้าย หลวงอายุภูธรเจ้ากรม ดอกสะเทิน ๑

ขุนรักษาโยธีปลัด ดอกลาย ๑ เป็น ๒

คู่ชักซ้าย หลวงฤทธิพลชัย เจ้ากรม ดอกสะเทิน ๑

คู่ชักขวา หลวงเสนาพลสิทธิ์ เจ้ากรม ดอกสะเทิน ๑

ขุนวิเศษศัตรา ปลัด ดอกลาย ๑ เป็น ๒

ปืนใหญ่ ขุนยุทธสรา ปลัด ดอกลาย ๑ เตรียมสำหรับ
ทัพ เสือรว ๑๐ เสือก้านแย่ง ๑๐ เสือดอกสะเทิน ๓๐
เสือดอกลาย ๕๐ เสือตัวน ๓๐ เสืออริยา ๒๐ เสือ
แพรงกิน ๑๕๐ เสือผ้าลาย ๔๐๐ เป็น ๗๐๐

เตรียมสำหรับทัพ ผ้าแพรงอนไก่ลาย ๒ พับ แพรชุน
ติว ๓ พับ ผ้าขาวยาวตะนิ ๕ พับ ผ้าโพกกลีบ ๑๐ ผืน
ผ้าปุม ๑๐ ผืน ผ้าเชิงปุม ๑๐ ผืน ผ้าไหมนุ่ง ๒๐ ผืน

ฉบับที่ ๘

ข้อความไปบอกต่างๆ

วันเดือนยี่สิบ^๑กุนเอกศก เจ้าเมืองหลวงพระบางบอกลงมาว่า
ปลัดหัวเมืองให้ท้าวราช ท้าวเพชรเมืองเหียม ให้ท้าวบุญมา
ท้าวกิ่ง มาคอยรับ ไม่น่า เมืองสบบแอต เมืองจำเหนือ เมือง
จำใต้ เมืองโสย เมืองเขียหม้อ เมืองบัว เมืองลาน เมืองช่อน
ให้^๒เพียรราชถือหนังสือไปบอกหัวพันทั้งหก มาเดือน ๑๒ กับเมือง
แก่งฉนวนเดือน ๘ อุตราชตาม แรม ๒ ค่ำ ท้าวขุนเมืองววยแจ้งว่า

องโปเลญวน ให้ท้าวгим เมืองเถง กับไพร่ ๔ คน ถามท้าว
ขุนเมืองงวยว่า เมืองเถง เมืองหลวงพระบางจะขึ้นไปตั้งหรือ
เจ้าเมืองหลวงพระบาง ให้พระยาศักดิ์กะนคร ให้เพี้ยอริน
ให้พันเมืองงวยขึ้นไปจับเอาตัวท้าวгимกับไพร่ ๔ คนมาณเมือง
หลวงพระบาง ครั้นลาวทรงดำที่เจ้าอภัยสุริยวงศ์เอาไปชุ่มซ่อน
ไว้ทางไกลกับเมืองเถงคนหนึ่ง ให้เพี้ยอริน พันเมือง
งวย นายหนานเทพ ไพร่ ๑๕๐ คน ไปกวาดได้เพี้ยทุงกับ
ครัว ๑๑๑ คน ให้พระยาเชียงเหนือ พระยาเชียงใต้ พระยาศรี
นครโลก คุมเอาตัวท้าวгим ไพร่ ๔ คน เพี้ยทุงครัวลาว
ทรงดำ ๑๑๑ คน กับสัพพัญญู ๔ หาบ ลงทุลเกล้า ๆ ถวาย

หลวงพิศณุแสน พระยาวิเศษภักดี เจ้าเมืองศรีสะเกศ
พระศรีสุระ เจ้าเมืองเดชอุดม บอกมาว่าชำระได้ครอบครัว
หลวงภักดีเดช เจ้าเมืองประจันตคามลงมา เป็นคน (ต่อไป)

เมืองศรีสะเกศ ตาย ชายฉกรรจ์ ๑ เณร ๓ ชายชรา
เดิม ๑ พิการขึ้น ๑ ขุนหมื่นเดิม ๒ ฉกรรจ์ขึ้น ๑๐ เป็น ๑๓
ครัวชายหญิง ๔๖ เป็น ๖๓ เป็น ๖๔

เมืองเดชอุดม ตาย หญิงชรา ๒ เณร ๘ ขุนหมื่นเดิม ๒
คงฉกรรจ์เดิม ๕ คงฉกรรจ์ขึ้น ๕ เป็น ๑๘ เป็น ๒๘ ครัว
ชายหญิง ๘๖ เป็น ๑๑๔ เป็น ๑๑๖ (รวมเป็น) ๑๘๐ กับ
ภรรยาชายโตน เมืองศรีสะเกศ ชายหญิง ๘ เมืองเดชอุดม
ชายหญิง ๑๐ เมืองอุบล ชายหญิง ๒๑ เป็น ๒๕ (รวมเป็น)

๒๐๘ คน

กับสิ่งของพวกครัวมีโคผู้ ๑๔ ตัว กระบือ ๕๖ ตัว พระ
สุนทรราชวงศาบอกลงมา ณวันเดือน ๕ แรม ๕ ค่ำ ปีกุน
เอกศก เกลี้ยกล่อมได้ครัวเมืองแทรก อังกายไโก ๑ ครัว ๓๔
เป็น ๓๕ เมืองมหาชัยครัว ๒๕ เป็น ๖๐ จับได้ญวน ๒ คน
ช้างพลาย ช้างพัง ๑๑ ช้าง กับครัวพวกเพี้ยเชียงเหนือ ท้าว ๒
ฉกรรจ์ ๓ ครัว ๔๓ เป็น ๔๘ ครัวกระโชร ชายฉกรรจ์ ๑๕
ครัว ๓๗ เป็น ๕๖ เป็น ๑๐๔

ครัวอุปฮาดเมืองหลวงมูเลงกาม มาเดือน ๖ อุปฮาด ๑
ท้าวเพี้ย ๗ ฉกรรจ์ ๑๔ ครัว ๑๐๐ เป็น ๑๒๑ เขยสุ
นครพนม ๒ เป็น ๑๒๔ (รวมเป็น) ๒๖๘

กับว่าณวันเดือน ๗ ขึ้น ๓ ค่ำ อังกายไโกถึงแก่กรรม
หลวงยกบัตรเมืองกบินทร์ ซึ่งไปรักษาเมืองบัตบองกลับ
เข้ามาแจ้งว่า ให้ขุนรักษาสลไปอยู่เมืองเสียมราบมาให้การว่า
บ้อมกำแพงเมืองเสียมราบด้านใต้ กำแพงพังเส้น ๘ วา บ้อม
มุมตะวันตกเฉียงใต้พัง ๒ วา บ้อมตะวันตกพัง ๔ วา บ้อม
ตะวันตกเฉียงเหนือพัง ๑๖ วา บ้อมตะวันออกเฉียงเหนือ
พัง ๘ วา

พระยาอุทัยธานี กรมการบอกลงมาว่า แต่งให้ขุนจาสัจ
ไปสืบราชการ กลับมาแจ้งความว่าไปถึงเมืองมรเวดีณวัน
เดือน ๗ แรม ๕ ค่ำ เห็นเรือน ๒ เห็นโรง ๑ เป็น ๓ หลัง

นอกเมืองริมน้ำข้างตะวันออกหาไม้คนอยู่ไม่ เลยออกไปถึงเมือง
 เมะดัมเลิม มะวอกมเล่าความว่าพวกอังกฤษได้สามเนรพะมา ๑
 ได้ศิษย์พระมา ๒ เป็น ๓ คน มาแต่นำมะเรงพิทักษ์รักษาไว้
 ในเมือง ไม่ให้ผู้ใดไปดู ขุนจาสังเห็นกำปั่นนำเมือง ใหญ่ ๑
 ลำ เล็ก ๕ เป็น ๖ ลำ เห็นต่อกำปั่นใหญ่ลำหนึ่ง บอก
 มา.....คำ ถึงกรุงธนวันเดือน ๕ ขน ๕ คำ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร
นายสนั่น ตันบุญอิน เจ้าของ และผู้พิมพ์ ไซมอน

พ.ศ. ๒๔๘๑